

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

AVRUPA'YA KİMLİK

Çokkültürlülük Sınavı

Yayına Hazırlayan
RİVA KASTORYANO

AVRUPA'YA KİMLİK

Yayına Hazırlayan RİVA KASTORYANO

AM

AVRUPA'YA KİMLİK Çokkültürlülük Sınavı

Yayına Hazırlayan RİVA KASTORYANO

Bağlam Yayınları 325
İnceleme-Araştırma 226
ISBN 978-605-5809-18-8

Avrupa'ya Kimlik
Çokkültürlülük Sınavı
Yayına Hazırlayan: Riva Kastoryano

Özgün Adı: Quelle identité pour l'Europe?
Le multiculturalisme à l'épreuve

Sous la direction de: Riva Kastoryano
2^é édition revue et augmentée

© Presses de la Fondation Nationale des sciences politiques, Paris
© Bağlam Yayıncılık

Redaksiyon: Rahel Alev

Birinci Basım: Eylül 2009

Kitap Tasarımı: Canan Suner

Baskı: Önsöz Basım Yayıncılık

Feritpaşa Caddesi Sıraevler Sokak No: 16 Bahçelievler / İstanbul

BAĞLAM YAYINCILIK Ankara Cad. 13/1 34410 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (0212) 513 59 68 / 244 41 60 Tel-Faks: (0212) 243 17 27
Web: www.baglam.com e-mail: baglam@baglam.com

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ

Riva KASTORYANO..... 9

GİRİŞ: “ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK” AVRUPA İÇİN BİR KİMLİK Mİ?

Riva KASTORYANO 17

Çokkültürlülük Kavramı 21

Bir Avrupa Siyaseti Tasarısı 27

Bir Avrupa Kamu Alanı 31

Avrupa “Çokkültürlülüğüne” Doğru mu Gidiliyor?.....37

I. KISIM

AVRUPA “ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜNÜN” KÜLTÜREL ÜRETİMİ

Bölüm 1 / HOMO COMMUNAUTARIUS

Marc ABÉLÉS..... 49

Homojen Bir Kültür mü? 51

Dillerin Çokluğu 55

Uyum ve Farklılıklar 63

Antropolojik Perspektifler.....67

Bölüm 2 / İLETİŞİM VE AVRUPA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜNDEN KÜLTÜREL BİRLİKTE YAŞAMA

Dominique WOLTON..... 69

Üç Farklı Türde Sorun 70

Yanlış Çözüm 71

Avrupa Sorununun Kendine Özgü Yapısı.....73

Avrupa Bünyesinde Bugün Ne Bulmaktayız? 75

Bölüm 3 / AVROKÜLTÜRÜN ELEŞTİRİSİ

<i>Yves HERSANT</i>	85
Küçük Bir Tarihsel Anımsatma	86
Avrupa Mitolojisi	89
Eleştirel Öneriler.....	93

II. KISIM*

AVRUPA “ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜNÜN” HUKUKSAL ÜRETİMİ

Bölüm 4 / TEMEL HAKLAR VE TEMEL KISITLAMALAR:

İNSAN HAKLARININ KORUNMASINDAKİ ORTAK NORMLAR VE UZLAŞMAZ DEĞERLER

<i>Joseph H.H. WEILER</i>	101
İnsan Haklarının Yasal Koruması	108
Çok Kültürlü Siyasal Sistem ve Çok Kimlikli Birey	121

Bölüm 5 / İNSAN HAKLARI, ANAYASACILIK VE

ENTEGRASYON: İKONOGRAFI VE FETİŞİZM

<i>J.H.H. WEILER</i>	127
Ayna, Ayna, Söyle Bana, Var mı Bizden Güzeli Bu Dünyada?	127
Anayasal Vatanseverlik: Yersiz Yurtsuzun Son Sığınağı mı?.....	130
Temel İnsan Hakları Sözleşmesi ve Hukuki Koruma	133
İnsan Hakları ve Entegrasyon	137

Bölüm 6 / AVRUPA'DA ULUSAL AZINLIK HAKLARININ

YENİ ÇERÇEVELERİ

<i>Emanuel DECAUX</i>	141
Bildirim Evresinin Sınırları	142
AGİK'in Referansları	143
Normatif Etapın Belirsizlikleri.....	148

Bölüm 7 / AVRUPA'DA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE

YABANCI HAKLARI

<i>Virginie GUIRAUDON</i>	157
Yabancılar ve Ulusal Hukuka Uygulanması Konusunda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadı	160
Amsterdam'dan Önce Avrupa Birliği ve Üçüncü Dünya Ülkeleri Vatandaşları	168
Avrupa Çokkültürlülüğü ya da Avrupa'da Çokkültürlülük: Hangi Perspektif?	171

III. KISIM

DEVLET, ULUS, SINIRLAR

Bölüm 8 / AVRUPA DEVLETİ

<i>Jean-Marc FERRY</i>	185
------------------------------	-----

Bölüm 9 / AVRUPA'DA ULUS, DEMOKRASİ VE KİMLİKLER

<i>Didier LaPEYRONNIE</i>	237
Ulusun Dili	239
Ulusal Sentezin Öncesi Ve Sonrası	248

Bölüm 10 / MEKÂN, KÜLTÜR, SINIR AVRUPA'NIN

DIŞARIYA YANSIMASI

<i>Rémy LEVEAU</i>	265
İmparatorluğun Reddi	266
Öteki Korkusunun İnşası	268
"İslami Tehdit"in İnşası	270
Avrupa'nın Güvenliğe İlişkin Cevabı	273

SONUÇ: AVRUPA'DA DEMOKRASİ VE "ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK"

<i>Guy HERMET</i>	279
-------------------------	-----

Bu kitap 1996'da Paris Sciences Po, CERİ'de (Centre d'Etudes et de Recherches Internationales) aynı adla gerçekleştirilen bir atölye çalışmasının ürünüdür. Amaç, Avrupa bağlamında çokkültürlülük üzerine düşünmekti; onun tanım(lar)ı; onu gerçekleştirmek için yapılan eylemler; onu destekleyen etkileşimler ve yapım aşamasında olan yeni bir politik uzamın kimliği imaları.

Birleşik Avrupa farklı geleneklerden doğan kurumsal çeşitliliği yüzünden daha başlangıcında fiilen bir çokkültürlü varlıktır. Avrupa politik projesi bu çokkültürlülüğü görmezden gelemmez. Fakat Avrupa çokkültürlülüğü ayrıca uluslarüstü kurumlar tarafından kültürel, ulusal ve dilbilimsel çeşitliliğe legal bir statü vermek üzere kurulan örgütsel bir form olarak da şekillenmektedir. O halde verili bir gerçek olan çokkültürlülüğü Avrupalı siyasal kimliğinin temeli olarak düşünmek mümkün müdür?

2009'da Avrupalı kimliği sorunu hâlâ açık bir sorudur. 1996'dan bugüne, Avrupa Birliği, 12 üye ülkeden 27'ye çıkmıştır. Böylece sınırlarını genişletmiş, kendine yeni topraklar katmış, yeni politik gelenekleri içine almış ve yeni bir coğrafyaya sahip olmuştur. Avrupa Birliği'nin "belirsiz" sınırları; yerini daha açık ve soyut bir alana bırakmış oldu.

Yine de bu gelişme, Avrupa'nın kimliği, Avrupa toplumunun varlığı, bir Avrupa kamusal alanının ortaya çıkması konusunda ki veya halkların vatandaş olarak katılımı konusundaki soru işaretlerinin doğasını değiştirmedigi gibi belirsizlikleri de ortadan kaldırmadı. Özel ile evrenseli nasıl bağdaştırabiliriz veya daha kesin bir dille söylemek gerekirse ulus-devletlerin evrensel ideolojisiyle kültürel ve tarihsel özelini nasıl bir arada yaşatabiliriz? Kişilerin, grupların, halkların karmaşık ve çoğul aidiyetlerini, bir Avrupa birliği çatısında toplayabilmek için veya

bundan ziyade Avrupa'da "halkların" kimliğinin oluşturulması için bu farklılıklar nasıl dile getirilmelidir?

2005'te Anayasa Antlaşması, Avrupa projesi tarafından gizlenir görünen kimlikçi bir endişeyi belirgin kılmayı amaçlamıştı. Avrupa anayasasının girişindeki ilk madde, gerçekte, "Avrupa'nın medeniyet taşıyan bir kıta olduğunu" hatırlatırken takip eden madde ise "Avrupa'nın kültürel, dinî ve insanî mirasının etkilerini" ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Avrupa Birliği'nin temel haklar bildirgesinin girişine göre, Avrupa Birliği, kendisini, "ahlakî ve tinsel mirasının bilincinde, eşitlik, dayanışma, özgürlük ve insan onurunun evrensel ve parçalanamaz değerleri üzerine kurmakta"; demokrasi ve hukuk devleti prensibine dayanmaktadır. İşte Avrupa halklarının, bir birlik oluşturmak için devletlerin politik tarihlerinden, medeniyetten, ahlaki ruhtan, tinsel ve dinsel, Avrupa'nın tarihini yapan demokratik değerlerden paylaşmaya "karar verdikleri" ortak değerler bunlardır.

Maastricht Antlaşması boyunca süren tartışmalarda tarihçiler Avrupa'ya, Aydınlanma ile politik modernleşme ve ekonomik gelişme ile sembolikleşen bir ortak geçmiş ararken, Avrupa Anayasası bu birlik arayışına son noktayı koymuş gibi gözükmektedir. Bu birlik arayışı artık hukuki olarak biçimlenmiş, ulusal tarihleri "çeşitliliği içinde birleştiren" bir "ortak miras" tarafından meşrulaştırılmıştır. Bu da, gerilim kaynağı olan iki mantığı ortaya çıkartmaktadır: miras olarak Avrupa mantığı ve proje olarak Birliğin mantığı, yahut Jean-Louis Bourlanges'in ifadesiyle Birliğin "yazılacak politik macera¹" olarak mantığı.

Avrupa'nın birliğine ilişkin fikir (veya ideal), Türkiye'nin üyelik başvurusu çerçevesindeki tartışmalarda bir uygulama alanı buldu. Valéry Giscard d'Estaing'in ifadesiyle, Türkiye, "Avrupa medeniyetinin bir parçası değildi" ve Birliğe girişi "Avrupa'nın sonu olacaktı". Bu adaylığa dönük tepkiler, içerisinde kültürün, kimliğin ve politikanın karmaşık bir şekilde bulunduğu bir dizi temayı ortaya çıkartmıştır. Konvansiyonlar ve antlaşmalarla tarif edilmiş objektif ölçütlere, sınırlar konusunda olduğu gibi

¹ J. L. Bourlanges, "De l'identité de l'Europe aux frontières de L'Union" (Avrupa'nın Kimliğinden Birliğin Sınırlarına), *Etudes*, 4006, Juin, 2004, s. 229-743

tarif edilmemiş jeopolitik kriterler, karışmaktadır. Demografik ölçütlere, Avrupa kurumlarındaki temsile, üye ülkenin sosyal ve politik gelişimine kültür, medeniyet ve din terimleriyle ifade edilen ötekilik eklenmektedir ki bu ötekilik rasyonel bir politik projeyi Avrupa'ya ait bir "kolektif bilinç" peşindeki irrasyonel bir söyleme dönüştürmektedir.

Bir yandan Avrupa anayasası, diğer yandan Türkiye'nin üyelik başvurusu- takvimin tesadüf- Avrupa projesinin hukukî ve retorik açılarını bir çeşit yarışma içine sokmuş gibi: halkların çeşitliliği, insan haklarına saygı ve evrensel değerler üzerine kurulan bir retorik, karşısında, bu çeşitliliği birleştirmeye ve ona, retrospektif olarak kültürel, dini ve tinsel kader atfeden, ortak bir kültürel miras inşa etmeye çalışan hukuki bir gerçekleştirilmeyi buldu. Avrupa oluşumunun paradoksu işte budur ve bu paradoks, kendisine ayna işlevi gören Türkiye üzerine tartışmalarla ortaya çıkmıştır².

Bu güncel tartışmalar ışığında, bu kitapta analiz edilen Avrupa çokkültürlülüğünün meydan okuması çok daha anlamlı hale gelmektedir. Soru (sorun) çokkültürlülüğün yeni bir siyasal örgütlenme olarak şekil alması ve kültürel ve ulusal çeşitliliğe eşit bir dayanak üzerinde durmakta olan legal bir konum verme olarak kalmaya devam eder. W. Kymlicka çokkültürlülük tanımını tekrar tartışır: "çokkültürlülüğü, baskın olmayan etno-kültürel gruplara -bu gruplar 'yeni' (örneğin göçmen ya da mülteciler) azınlıklar ya da 'eski' (örneğin tarihsel olarak yerleşmiş ulusal azınlıklar ve yerli halklar) azınlıklar olabilir- dair kamusal farkındalık, destek ya da uzlaşma sağlamak için tasarlanan çok sayıda siyaseti kapsayan bir şemsiye kavram olarak kullanıyorum"³

Bu kitabın girişinde belirtildiği gibi her ulus devletin kendi azınlık tanımı ve devletle azınlıklar arasında hususi bir ilişki vardır. Avrupa Birliği bağlamında çokkültürlülük üye ulus-devletler arasındaki ilişkilere gönderme yapar. Bilhassa eğitim, dil ve kültür alanında- azınlık haklarına ve azınlığın korunması-

² I. B. Neumann, *Uses of Other, The East in the European Identity Formation*, Manchester, Manchester University Press, 1999.

³ W.Kymlicka, *Multicultural Odysseys. Navigating the New International Politics of Diversity*, Oxford U. Press, 2007, s.16.

na dair önemli tavsiyeler saptanmış ve azınlık hakları aday ülkelerin girişi için bir kriter olsa da "azınlık" kavramının kendisi muğlaklığını korumaktadır. Avrupa Birliği'nde çokkültürlülük meselesini geliştirirken bu metnin Avrupalı yazarları "azınlık" teriminin ve azınlıkla çoğunluk arasındaki ilişkilerdeki belirsizliklerin ötesine ulaşmayı hedeflemişler ve çokkültürlülük prensibi içerisinde değişim ve etkileşimler için ulusal azınlık ve çoğunluk hususiyetlerinin ötesinde bir evrensellik ilkesi tarafından yönlendirilen ortak bir politik uzamın kurulmasını görmeye çalışmışlardır; içinde bulunan çok çeşitli bölgesel ve kültürel kimliğin politik belirleyiciler olarak görüldüğü bir çokkültürlülük, ulusal ve ulusal olmayan birçok grup arasında formel ve enformel iletişim ağları üzerinden kültürel ve politik değişimleri vurgulayabilecek meşru gövdeler tarafından yönlendirilen bir kimlik. Eğer böyle olmayacaksa başka hangi süreç tarafından Avrupalı yurttaşlık ve kimliğin kuruluşu olarak hizmet edecek bir Avrupa politik kültürü şekillenebilir? Avrupa entegrasyonunu Anayasa Antlaşması yoluyla biçimlendirmenin yolunu aramıştır. Güncellenmiş ve arttırılmış ikinci baskı, Birliğin hukukî, coğrafi, söylemsel ve sembolik ilerlemesine rağmen, bir ve çoğulun, Avrupa'nın birliğinin kolektif aranişının ve ulusal özgürlüklerin birleştirilmesinin ne kadar zor olduğunu göstermektedir. Öte yandan Jürgen Habermas ve Jacques Derrida'nın ünlü makalesinde belirtildiği gibi "Avrupa birbirini tartışmalı bir biçimde sınırlayan ulus devletlerden oluşmaktadır. Ulusal diller, edebiyatlar, tarihler tarafından biçimlendirilen ulusal bilinç uzun bir süre şiddetli bir güç olarak işlemiştir"⁴ Aslında kendi politik vizyonlarını Avrupa düzlemine yansıtmak isteyen üye ülkeler -Avrupa kimliği üzerine bir makalede geliştirilen "bazı devletler, özelde Fransa, Avrupa kimliğinde kendi yatırımlarını ve genişlemelerini görmektedirler" biçimindeki bir tartışmayı yeniden kullanmak gerekirse- arasındaki rekabetleri

⁴ Jürgen Habermas and Jacques Derrida, "February 15, or, What Binds Europeans Together: Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in Core Europe," *FAZ and Libération*, May 31, 2003, *Constellations*, Vol. 10, 2003, s. 291-297 and in Daniel Levy, Max Pensky and John Torpey, *Old Europe, New Europe, Core Europe*, New York, Verso, 2005, pp. 3-14.

aşmak zor olmaya devam eder⁵ J. Weiler'e göre yasa, "insanlar, devlet, ulus, Topluluk, Birlik olarak kolektif kimliğimizin bir yansımasını" kapsamaya hizmet edebilir

Fakat anayasal bütünlük devletlerden ve ulusal yapıdan bağımsız değildir. Aynı şekilde eğer insan hakları evrensel bir ideal ve Avrupa'nın ortak değerlerinin kurucusuysa da bu böyledir. Bir önceki metne eklenen yeni bir metinde, Joseph Weiler anayasanın "halkların, devletlerin, milletlerin, Cemaatin, Birliğin kolektif kimliğinin kurucusu" olabileceğinin altını çizmektedir. Fakat anayasal bütünlük, devletlerden ve ulusal anayasalardan bağımsız değildir. Eğer insan hakları evrensel bir ideali ve "Avrupa'nın ortak değerlerinin" temelini oluşturuyorsa, Weiler'in hatırlattığı gibi, insan haklarının tarifi bir devletten diğerine farklılaşmakta ve bu farklılık, sıklıkla, toplumun seçiminin bir işlevi olmaktadır. Böylelikle, insan haklarının hukuki işleyişi "çok uluslu devlet ve ulusal özerklikler ikiliği" ile karşılaştırılmaktadır.

Hukuki plandaki ilerlemeler, artık azınlıkların, dinî ve kültürel hakları ile ayrımcılığa karşı mücadeleyi konu alan sorunları da içermektedir. Buna rağmen, ulusal deneyimlere göre değişken olan ve halen anlaşılmazlığını koruyan azınlık (ulusal veya değil) kavramının tarifi sorunu çözülmüş görünmemektedir. Emmanuel Decaux, 1996'dan itibaren ortaya çıkan yeni dokümanların eğitimi, dil hakları, azınlık dilinin politik hayata katılımını ve medyadaki kullanımını hesaba kattığını hatırlatır. Burada söz konusu olan, Balkan gerçeğiyle ortaya çıkan ulusal azınlıklardır. Yabancılar ya da göçmenler gibi ulusal olmayan azınlıklara gelince, Virgine Guiraudon, Avrupa boyutunda alınan hukukî düzenlemelerin ulusal planda son derece az etkili olduğunu göstermek için Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihadının ve Avrupa Birliği'nin kültürel ve dinî haklar konusundaki bilançosunu çıkarmaktadır. Buna karşın, kriterlerinin belirlenmesi görece daha kolay olan ve devletlerarasında söz birliği sağlanan ayrımcılığa karşı mücadele İnsan Hakları bildirgesinin bir parçası olmakla beraber anayasada da yerini almaktadır.

⁵ Guillaume Klossa and Stéphane Rozès, "L'identité à l'épreuve de l'Europe," *Commentaire*, no. 121, Spring 2008, pp. 235-243.

Topraksız azınlıkların koruması, kendisi de devlet toprakları ötesi Avrupa vatandaşlığının pratiğine eklenmektedir. Bu, ulusal devletlerin ötesinde, üzerinde anlaşılan-Avrupa Birliği- ortak bir kimlik saptamasını yaratmak için yeterli olabilecek midir? Üye ülkelerin "birlikte yaşama isteği", bu belirsiz yeni coğrafyada kendi kaderlerini inşa etmeye, aynı politik kültürü ve demokratik tartışmanın kamusal mekânını paylaşırken, birleşmiş yeni bir politik cemaat ortaya çıkarmaya niyetli yurttaşlara ve Birlikte ikamet edenlere sirayet edebilecek midir?

2003'deki Irak savaşı, devletlerin kararları ve genel hareketlilik arasındaki farkı ortaya çıkarmıştır. Böylelikle, bir birlik vizyonu vermekten ve genel çıkar etrafında sağlamlaşmış bir politik cemaat tarif edebilmekten uzak, devletlerin birliğine karşı bir Avrupa sivil toplumu olarak kendisini göstermiştir. Diğer taraftan, Türkiye konusundaki fikirlerin ve duyguların hareketliliği, Avrupa'nın, halklar ve devletler tarafından, birbirinden farklı tasvirlerini ifşa etmektedir⁶. O halde, bu andan itibaren, dayanışmanın ve Avrupa'nın birleşmesinin kaynağı olacak birleştirilmiş bir kamusal alandan söz etmek yerine, aynı proje ve aynı kimlik saptama objesi etrafında farklı fikirlerin var olduğu bir kamusal alan fikrini dikkate almak daha iyi olmayacak mıdır? Bu gelişmeler, birbirleriyle ilişki içindeki çoklu kamusal alanların ya da "çok sesli"⁷ tek bir kamusal alanın zorunluluğu yerine tek bir Avrupa kamusal alanının zorunluluğu üzerine düşünmeye yöneltiyor, tıpkı Maastricht Antlaşması'nın onaylanmasını takip eden tartışmalarda olduğu gibi. Bu açıdan, Avrupa'nın birleşmesi artık "bir kamusal alanın birliği" üzerinden değil iletişim terimi üzerinden tartışılacak -halkların ve devletlerin farklılıklarının karşılıklı tanınması temelinde bir iletişim söz konusu olacaktır⁸.

⁶ *Figaro*'nun 13 Aralık'ta yaptığı, Fransızların ve Almanların Türkiye'nin üyeliği konusundaki tepkileri üzerine olan anket ülkelere göre farklı ifadeleri ortaya koyuyor.

⁷ J. Habermas ve J. Derrida, "February 15, or What Binds Europeans Together: A Plea for a Common Foreign Policy, Beginning in the Core of Europe", *Constellations*, 10, 2003, s.291-297.

⁸ C. Calhoun, "The Democratic Integration of Europe. Interests, Identity and the Public Sphere", M. Berezin ve M. Schain'in

Avrupalı çokkültürlülük kavramı üzerine düşünürken onun açıkça yeni bir legal, sosyal, kültürel ve siyasal uzamın temeli olduğu fikri ile Ch. Joppke'nin çokkültürlülük eleştirisinde kültür algısının karmaşıklığının önemine vurgu yapar⁹. Avrupa Birliği bağlamında böylesi bir karmaşıklık ulusal kültürlerle denk düşer. Bu bir Avrupa politik topluluğunun doğuşunu incelemekle, bu yeni bütünlüğü oluşturan bütün topluluklarca ve kendilerini tarihleri, gelenekleri ve değerleriyle birlikte empoze eden bütün üye ülkelerce paylaşılan bir politik kültürü araştırmakla eş anlamlıdır. Çok kültürlü Avrupa kavramının kendisi bile, politik, kültürel, sosyal ve hukukî yeni bir mekânın kimliksel kuruluşunun temeli olarak bu tanımlamaya dayanmaktadır. Bu açıdan, Türkiye'nin üyeliği, var olan çeşitlilikten itibaren birleşmiş ve dondurulmuş bir Avrupa kimliğine inanışa kendini bırakmak ya da "dışsal" olarak algılanan bir çeşitliliğe karşı kendisini doğrulatmayı aramak yerine Avrupa'nın iç zenginliğine sadece bir ek elemandır.

Türkiye'nin adaylığı etrafındaki tartışma, Avrupa kimliğinin oluşumunda çok önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Fakat bunun, Avrupa'nın politik kimliğinin kuruluşu olarak çokkültürlülüğe referans olduğunu söyleyemeyiz. Avrupa, Anayasa Antlaşması'na rağmen, hâlâ belirsiz bir politik projedir: Avrupa'nın kültürel ve hukukî üretimleri devletlere bağlı kalmaktadır. Kimlikler arasındaki iletişim eksikliği ve ulusal kültürlerin karşılıklı birbirini tanıma konusundaki eksiklikleri, Avrupa projesi için bir zayıflığı ifade etmektedir. Ortak bir Avrupa politik kültürü yaratmak için bir anayasanın *sembolik etkisine* ve bir Avrupa kimliğinin tanımı için zorunlu olan politik birliği ve ulusal kültürlerin çokluğunu bir araya getirmek için çokkültürlülüğün doğru yol olduğuna inanabilir miyiz?

editörlüğünü yaptığı *Europe Without Borders. Remapping Territory, Citizenship and Identity in a Transnational Age* adlı yapının içinde, Baltimore (Md.), John Hopkins University Press, 2003, s. 243-275.

⁹ Christian Joppke, "L'effacement du multiculturalisme dans l'Etat libéral," içinde R. Kastoryano (ed.) *Les codes de la différence. Race-Origine-Religion. France-Allemagne-Etats-Unis*, Paris Presses de SciencesPo, 2005, s. 297-321.

Birlik eksikliğine rağmen, Türkiye'nin ötekiliği birleşmiş bir Avrupa imajı yaratmayı başarmıştır. Bu, ne yazık ki, medeni bir politik kültür üzerinden değil, dinî miras ya da medeniyet terimleri üzerine formüle edilen bir "biz, Avrupalılar" üzerinden gerçekleşti. Halbuki Avrupa projesi, oluşumu sırasında bu yaklaşımı kendisi reddetmişti. Türkiye'yi dinî düzendeki bir kültüre ve hatta medeniyete indirgemek, Rémy Leveau'nun altını çizdiği gibi, 2001'den beri ağırlık kazanan bir eğilim olan, korkuların yeniden ortaya çıkmasına neden olacaktır. Türkiye ve üye ülkeler, bu yapıtta tartışılan çokkültürlülük ile karşı karşıyadır. Bunun sebebi, - Avrupa'da -topraksız- bir azınlığın dini olarak İslam olması nedeniyle değil fakat ulusal (teritoryal) bir İslam'ı temsil etmesinden kaynaklanmaktadır. Buna rağmen diğer farklı üye devletlerdeki diğer ulusal (teritoryal) dinlerin ortak paydasında sekülerleşmiş bir yapı söz konusudur. Türkiye'yi çokkültürlü bir Avrupa'nın dışında bırakmak "'Avrupalı' olmayı dışlayacak yeni bir köktencilüğün hayaletini" uyandıracak ve bu "Avrupa milliyetçiliği" Avrupa'nın içinde hali hazırda var olan milliyetçilikler kadar tehlikeli olma riskini taşıyacaktır.

Avrupa'nın çokkültürlülüğü ile ilgili olarak 2005'de yeniden ortaya konan problem kapanmaktan uzak, bugün hâlâ Avrupa demokrasisi ile farklılıkların karşılıklı tanınması ile, kendisini ulusal kültürlerin ötesinde konumlayan "paylaşılan bir politik kültürün"¹⁰ içindeki çoklu aitliklerin blleşimi ile ilişkili olarak karşımızda durmaktadır.

Çeviren: Tuğba Doğan

¹⁰ J. -M. Ferry, "Quelle Europe chrétienne?" (Hangi Hristiyan Avrupa?), *Esprit*, Aralık 2004, s. 45-49.

“ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK” AVRUPA İÇİN BİR KİMLİK Mİ?

Riva KASTORYANO*

Avrupa nedir? Coğrafi bir alan mı, bir uygarlık modeli mi? Ekonomik bir makine mi, bir siyasal tasarı mı? Yeni bir tarihsel gerçeklik mi, felsefi bir düşünce mi? Avrupa'nın kurulmasına ilişkin, Max Weber'in de söylediği gibi, sanki modernlikten doğmuş tek siyasal düzenmiş gibi tanımlanan ulus-devletler çerçevesinde sağlamlaşmış çok sayıda ve çeşitli kimliğin içine sızmasına eşlik eden daha nice soru.

Hiç kuşku yok ki, siyasal bir tasarı olarak Avrupa, ulus-devletlerin tarihine, siyasal geleneklerine, yönetim uygulamalarına meydan okur ve yepyeni bir kimliğin oluşumu hakkında çeşitli tartışmalar doğurur. Bu yönelime etkin bir biçimde katkıda bulunan Üye Devletler “birlikte yaşama isteklerini” ortaya koymak için ellerinden geleni yapmaktalar. Aynı şekilde tarihçiler de bu yönelime, uygarlıklar tarihiyle, siyasal modernleşme ve ekonomik gelişme süreciyle kanıtlanan ortak bir geçmiş aramaktalar. Sözelimi Avrupa'daki okul programları üzerinde düşünülürse, ulusların, özellikle de yeni bir Avrupa kimliğinin tanımında ve geleceğinin belirlenmesinde hem tarihin, hem de tarih öğretiminin rolü dikkate alınarak genç kuşaklara bir Avru-

* Bu kitap büyük ölçüde Mart 1994'te CERI (Uluslararası İnceleme ve Araştırma Merkezi'nde gerçekleştirilen “Bir Avrupa “Çokkültürlülüğüne” Doğru mu Gidiliyor? Kuramlar ve Uygulamalar” konulu düzenlediğim bir kolokyumun sonucudur. Bu yüzden, CERI'nin o dönemdeki müdürü Jean-Luc Domenach'a, projeyi desteklemiş olduğu için teşekkür ediyorum.

pa kimliği aktarmanın yolları aranmaktadır.¹ Edgar Morin'in de altını çizdiği gibi, "Avrupa ('yazgı topluluğumuz' diye adlandırıldığı), hiç de kendisini yalanlayan bir geçmişten gelmez. Tam da bugünümüzden çıkar. Çünkü onu kabul ettiren geleceğimizdir."²

Geleceğin belirsizliği geçmişe sığınmaya yol açar. Geçmiş ise, ulus-devletlerin oluşum süreci sırasında hazırlanıp kurulmuş kimlikleri referans alır. İşte ulusal, bölgesel, dilsel, dinsel kimliklere ve elbette hepsini kucaklayabilecek bir Avrupa kimliğine yeni bir siyasal alanın sızmasıyla ilgili onlarca tartışma ve soru buradan çıkar. Peki, bir Avrupa kimliği onca farklı kimliği nasıl kucaklar? Ulus-devletlerin evrenselci ideolojisiyle her bir ulusun özelliğini gösteren kültürel, tarihsel yörecilik nasıl bağdaşır? Ekonomik çıkarlar ile bir yandan ortak bir siyasal irade, öte yandan da devletlerin egemenliği ve siyasal gelenekler arasında nasıl seçim yapılır? Bireylerin, grupların, halkların çoğul ve karmaşık aitlikleri nasıl birbirine bağlanıp da tüm Avrupa'nın olabilecek bir siyasal kimlik kurulabilir ya da daha doğrusu, Avrupa'ya yeni bir siyasal eylem ve hak arama alanı olarak bir kimlik tanımlaması nasıl kazandırılabilir? John Rawls'ın kamusal ve kurumsal bir kimlik ile bireyin kurumsal olmayan ya da ahlaki bir kimliği arasında yaptığı ayrımı Avrupa bağlamına taşıyarak, başka kimliklerin –etnik, dinsel, bölgesel ve hatta ulusal kimliklerin– özel kimlikler olarak kabul edilebileceği bir "Avrupa siyasal kültürü" ile yapılan bir kimlik tanımlamasının eşlik ettiği bir kamusal Avrupa kimliği nasıl oluşturulabilir?³

Çokkültürlülük kavramında bir yanıt aranabilir mi? Yeni bir siyasal düzen biçimi olarak kendini gösterebilecek ve kültürel ve ulusal çeşitliliğe eşitlik temeline dayalı bir hak konumu verebilecek bir çokkültürlülük olabilir mi? Farklı ülke ve kültür

¹ *Le Débat* dergisinin Aralık 1993 sayısında Fransız tarihçiler, ortaöğretimde Avrupa tarihinin öğretim biçimini, yalnızca değişken bir coğrafyanın sınırlarını ortaya koyabilmek için değil, aynı zamanda da ulusal farklılıkları ülkelerin sınırların içinde birleştirebilecek konuların seçimi konusunda tartışır.

² E. Morin, *Penser l'Europe*, Paris, Seuil, 1988, s.168-169.

³ Karş. John Rawls, *Political Liberalism*, New York, Columbia University Press, özellikle de s.29-35 ve Bölüm VI ("The Idea of Public Reason"), s.213-253.

kimliklerinin siyasal olarak belirleyici birtakım unsurlar biçiminde ortaya çıkabileceği bir çokkültürlülük gibi? Ayrıca, devletlerin sınırlarına göre her zaman ülkeler çerçevesinde kalmayan bir kültür çeşitliliğinin de bulunduğu göz önünde tutulursa, siyasal bir Avrupa’nın kurulması için –çoğunlukla ulus-devlet çerçevesinde çözümlenen– kültürel bir çoğulculukla bağdaşan bir ülkesel (teritoryal) çokkültürlülük düşünülebilir mi? Sözgelimi, başlangıçta bir olgudan başka bir şey olmayan, çeşitlilikten doğmuş bir çokkültürlülüğün Avrupa kimliğinin açık bir kuramına dönüşebileceği düşünülebilir mi?

“Çokkültürlülük” terimini tanımlamak kolay değil. Kültürel bir çeşitliliğe, her sanayi toplumuna özgü bir çoğulculuğa bağlı bir durum olarak tanımlanabilir. Ne zamanki bu çeşitlilik yerini halk çemberini aşan özdeş özellikli ifadelerini bırakır ve neden olarak da ulusun birlik ve bütünlüğünün sağlanması olarak gösterirse, o zaman bu olgu, ulusal düzeyde, yerini bir ideolojiye bırakır. Hiç kuşkusuz, birleşik Avrupa daha ilk zamanlarından bir çoğulculuk olgusunu ortaya koyar: dil çeşitliliği ve kültür çeşitliliği –ulusal ve bölgesel diller ve kültürler, çoğunluk ve azınlık dilleri ve kültürleri–; her birinin güçlü kültürel ve siyasal geleneklerin yükünü taşıdığı birbirinden farklı kurumlar ve bunların yapılarındaki çeşitlilik. Avrupa siyasal tasarısı, içinde farklı ulusal kültürlerin dile geldiği ve hatta kendini dayattığı bu çoğulluğu görmezden gelemez.

Yeni bir siyasal alan üzerinde düşünmek yeni bir toplum modelinin kurulması üzerinde düşünmek demektir. Ortak bir Avrupa kültürü oluşturmak için, farklı ulusların ve/veya kendilerini birer ulus gibi sunan azınlıkların kültürlerinin getirdikleriyle doğal olarak yeniden tanımlanmış birtakım ilkelere dayanan çoğulcu bir toplum modeli düşünmek gerekir. Bireylerin ya da grupların katılım ve temsil edilebilme şekilleri üzerinde, dahası, her ne kadar karmaşık ve farklı nitelikli olurlarsa olsunlar, her bir ortak kimliğin ifade yolları üzerinde düşünülür. Bütün bunlara bir de “Avrupalı olmayıp da” Avrupa’da yaşayan yabancılara durumu eklenir. Her ne kadar göç ve bütünleşme politikaları ulusal yetkilere bağlı olsa da, göç sonucu oluşan ve oturdukları ulus-devlete olan aidiyetleri dışında başka aidiyetlerin peşinde

koşan nüfuslar, kurulmakta olan bu yeni siyasal alanda, dinsel olsun, ulusal olsun, "köken" kimlikleri denen birtakım ortak kimlikleri kabul ettirmek üzere belirsiz bir kimlik tanımına yönelik bir destek bulurlar. Ulusal kimliklerin zayıflaması, hatta ortak siyasal tasarıların uygulamaya konmasıyla birlikte kendi içlerine kapanması, kendine yeni başvuru noktaları arayan Avrupa alanında "azınlık" kimliklerinin de temsil edilebilmesi için bir seferberliğe yol açar.

Mademki "çokkültürlülük" ulus-devletler bünyesindeki bölünmelerin temelinde yer alıyor, neden bir Avrupa kimliğinin kökeninde de yer almasın? Kültürel ve siyasal değiş tokuşları ortaya koyabilecek adalet kurumlarınca yaratılmış bir kimlik mi; farklı ulusal ve ulusal olmayan gruplar arasındaki resmi ve resmi olmayan iletişim ağları çevresinde düzenlenmiş bir kimlik mi? Peki "Avrupa yurttaşlığı" nasıl tanımlanır o zaman? Avrupa'da yurttaşlık ve kimlik kavramının hazırlanıp tanımlanmasına uluslarüstü kurumlar nasıl müdahale eder? Daha da önemlisi, Jean-Marc Ferry'nin ifadesiyle "bir Avrupa yurttaş kültürü", hukuki tanımının ötesinde, bir Avrupa siyasal kültürünün oluşturulmasına giden yolda başka hangi süreçle "kurulabilir"?

İşte bu yapının yazarlarına kılavuzluk eden sorular bunlardır? Antropolog, toplumbilimci, hukukçu, felsefeci ya da siyasal bilimci olan, bütün yazarlar ulusların sürekliliği, uluslarüstü Avrupa kurumlarının kültürel ve hukuki normlar üretmesiyle bir siyasal Avrupa'nın oluşturulması ve "bir Avrupa siyasal kültürü"nü merkezinde yer alabilecek yeni bir "uygarlık tasarısı" üzerinde düşündüler. Farklı yaklaşımlarla, Avrupai bir çerçeve içinde "çokkültürlülük" kavramı üzerine ister istemez bir düşünce geliştirirler: kavramı somutlaştıran eylemler ve onları daha da güçlendiren etkileşimler; ulusal olanlar kadar olmayanları da (yerleşik yabancılar, göçmenler) kapsayan ve oluşmakta olan yeni bir hukuki, toplumsal, kültürel ve siyasal alanın kimlik tanımının yapılmasındaki etkileri.

Çokkültürlülük Kavramı

Çokkültürlülük kavramı her şeyden önce, ilkelerinde bölgesel, dilsel ve kültürel birleşmeye ağırlık veren ulus-devlet kavram ve prensibine dayanır. Ulus-devletlerin bünyesindeki kültürel çeşitliliğin siyasal topluluğa dahil edilerek yönetilmesine yönelik bir yanıt olarak kabul edilmiştir. Kültürel özelliklerin kamu kurumlarınca tanınması ilkesini savunarak seksenli yıllardan bu yana toplum bilimlerinde, tüm dallarda en çok tartışılan ana konulardan birini oluşturmaktadır.⁴ Kimileri için, çokkültürlülük kültürel kimliklere, hak eşitliğine ve fırsat eşitliğine saygı ile eşdeğerdedir ve demokrasinin temelini oluşturur; kimilerine göre ise tersine, “kabileciliği” çağrıştırır ve bu yönüyle, şimdiye değin devletle sağlanan ulusal birlik ve bütünlüğü yeniden tartışmaya açar. Kimileri ulusçuluğun önünü kesmeye yaradığını düşünürken, kimileri ise de tersine, çokkültürlülüğü, ulusçu duygu ve anlatımların kökeninde görür.

Tartışmalar çoğunlukla, liberal bir görüşü –toplulukçu bir yaklaşım karşısında bireysel özgürlüğe saygıyı– savunanlar ile toplumsal adalet alanında cumhuriyetçi üniter bir toplum görüşünü savunanları karşılaştırır.⁵ Ayrıca çoğulculuk ile demokrasi arasındaki ilişki üzerine de düşünülür.⁶ Genelde çokkültürlülük çözümlemesi, bir yandan özele karşıt düşen evrensel ideolojiye, öte yandan da siyasal katılıma yönelik ortak bir yurttaşlık alanına ilişkin temel soruları ortaya koyar. Bu, kültürel çeşitliliğin antropolojik basit bir çözümlemesini, toplumun, artık genel yararın arandığı bir yer olmaktan çıkan siyasal alanda özel çıkarlara dönüşen kültürel değerlerin birbiriyle karşılaştığı bir alan olarak sunulduğu, böylelikle de siyasal yaşamın temsil edilebilme olanağı arayışındaki çoğunluk kimlikleri ya da azınlık kimlikleri olarak algılanan çeşitli kimliklerin birbiriyle rekabet

⁴ Karş. Charles Taylor çevresinde tartışma, içinde Amy Gutman (ed.), *The Politics of Recognition*, Princeton, Princeton University Press, 1992 (1. basım).

⁵ Ayrıca karş. J. Raz, “Multiculturalism: A Liberal Perspective”, *Dis sent*, Kış 1994, s.67-69.

⁶ J. Leca, “La démocratie à l’épreuve des pluralistes”, *Revue française de la science politique*, Nisan-Mayıs 1996, s.225-280.

ettiği bir alan haline geldiği ideolojik bir çoğulculuk görüşüne dönüştürür.⁷ Böylece, çokkültürlülük sistemli bir biçimde, ulusal birlik üzerine bir çözümlemeyle ve söz konusu ulusal birliğin kimliğinin tanımlanmasıyla bağdaştırılır. Gerçekte tartışmalar, toplumsal gerçeklikle ulus-devletin kuruluş ideolojisi arasındaki bağı (ya da olmayan bağı) ortaya koyar. Bakış açısındaki “bağ-lamsallığın” önemi de buradan ileri gelir.⁸

Çok kültürlülük kavramı Kuzey Amerika’da altmışlı yıllardan bu yana ulusal azınlık konumundaki –bölgesel (teritoryal) ve dilsel anlamda– ya da göçler dolayısıyla etnik azınlık konumundaki nüfusların “tanınma talebine” yanıt olarak gelişmiştir. Kavram Charles Taylor’un “tanınma politikası” dediği bir politika ile gelişir ve “kültürel çeşitliliğin evrenselci bir bakış açısından demokratik savunusuna” dayanır.⁹ Kanada’da Fransızca’nın ve İngilizce’nin karşı karşıya gelmesi ve Çokkültürlülük Üzerine Krallık Komisyonu’nun tanımladığı şekliyle iki dilli ve iki kültürlü bir toplum çevresinde yürütülen tartışmalar sonunda, Hak ve Özgürlükler Şartı ile anayasaya getirilen ve Kanada Devletinin temel özelliği olarak resmen kabul edilen çokkültürlülük sayesinde kavrama siyasal bir meşruiyet kazandırılmıştır.¹⁰

Çokkültürlülük hakkında Amerika Birleşik Devletleri’nde de çok yazılmış çizilmiştir. Kavram temelini altmışlı yıllardaki medeni haklar hareketinde bulur ve 1965’ten affirmative action sonra önlemlerinin uygulanmasıyla biçimlenir. Toplumbilimci Nathan Glazer’in kaleminden Fransızca’ya “olumlu ayrımcılık” olarak çevrilen bu önlemler ırksal ya da diğer eşitsizlikleri, geçmiş politikaların kötü yanlarını onarmaya çalışarak, özellikle

⁷ Azınlık kavramı çok daha temkinli bir biçimde ele alınmalıdır. Avrupa bağlamında azınlık bir ulus değerindedir ve bir halka gönderme yapar. Bu konuda karşı. Azınlıkların doğuşunun tarihsel çözümlemesi: Guy Hermet, *Histoire des nations et du nationalisme en Europe*, Paris, Seuil, 1996. Ama aynı zamanda, kavramın Topluluk kurumlarındaki hukuki yorumu kanışıklığa yol açmaktadır (bu kitapta E. Decaux)

⁸ Karşı. J. Raz, a.g.m.; J. Leca, a.g.m.

⁹ Bkz., Taylor, *Multiculturalism and the Politics of Recognition*, Princeton, Princeton University Press, 1992.

¹⁰ Philip Resnick, *Thinking English Canada*, Toronto, Stoddart, 1994. ayrıca özellikle karşı. Bölüm 7.

de köleliği ve ırk ayrımcılığını ortadan kaldırarak indirgemeye dayanır. Çokkültürlülüğe bağlanan, dağınık eğitim ve politically correct yani “politik açıdan doğru” dil kullanımıyla birlikte yürüyen program üniversitelerde, siyasal yaşamda ve medyada sayısız tartışmanın kaynağı durumuna gelmiştir. Çokkültürlülüğün ateşini, bir “farklılıklar politikası”nın savunucuları ile her şeyden önce toplumsal bağdan kaygılananlar arasındaki gerilimler gösterir. Her iki yanda da çokkültürlülüğün Amerika’nın ulusal birliği üzerindeki sonuçları tartışılır. Kimilerine göre, çokkültürlülük toplumu mikro toplumlara, ulusu birtakım uluslara böler; etnik çatışmaların, Arthur Schlesinger Jr.’un ifadesiyle “Amerika’nın parçalanmasının” temel nedenidir ve bu yönüyle, *E Pluribus Unum*, yani “çeşitlilikten hareketle birlik” biçiminde ifade edilen Amerikan ulusunun kurucu ilkesi ile çelişir. Kimileri ise, çokkültürlülükte ve bu kavramın uygulanmasında Amerikan toplumunun “asimilasyon dışında kalanlar”a karşı açılmasını görür ve çokkültürlülüğün sözgelimi asimilasyon başarısızlığı gibi kötü etkilerini algılar, özellikle de Siyahilerin asimilasyonunda olduğu gibi.¹¹

Avrupa’da çokkültürlülük devletin yapısına ve bölgesel ve dilsel özelliklerin tanınmasına bağlı olarak çeşitli durumlara denk düşer.¹² Gerçekten de, yaşlı kıtanın İtalya ve İspanya gibi çeşitli ülkeleri birtakım bölgeleri çeşitli yetkilerle donatarak çoğulculuğu kurumsallaştırmıştır; Belçika ve İsviçre gibi kimi ülkeler de devleti bir dilsel çoğulculuğa dayandırmıştır.¹³ Her iki durumda da dilsel ve bölgesel (teritoryal) topluluklar kendi kurumlarına sahiptir. Ama Fransa’da, Almanya’da, İngiltere’de,

¹¹ Karş. Nathan Glazer’in son yapıtı, *We are all Multiculturalists Now*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1997.

¹² Will Kymlicka çokuluslu devletler (dilsel ve bölgesel (teritoryal) bakımdan tanımlanmış ulusal kimliklerden oluşan devletler) ile birden fazla etnik gruba sahip devletleri (göçlerden doğan birçok budunsal topluluğun varlığı) ayırır, *Multicultural Citizenship*, Oxford, Oxford University Press, 1995 (ayrıca özellikle karş. Bölüm 2, “Politics of Multiculturalism”).

¹³ İsviçre ile ilgili olarak, bakınız U. Windish, özellikle de “Les frontières linguistiques”, Vers un multiculturalisme européen başlıklı kolokyumda sunulan bildiri, Uluslararası İnceleme ve Araştırmalar Merkezi, Siyasal Bilimler Ulusal Vakfı, Paris, Mart 1994.

Hollanda’da, ..., “çokkültürlülük” terimi, Amerika Birleşik Devletleri’nde olduğu gibi, göçlerle oluşan çeşitli nüfusların, ortak bir uyrukluğa ya da din çevresinde (ya da her ikisi çevresinde) toplulukçu olduğu varsayılan düzenlenme biçimlerine, kamusal alanda kendilerine özgüllüklerinin talebine gönderme yapar, tıpkı Amerika Birleşik Devletleri’ndeki etnik azınlıklar ya da Siyahîler gibi.

Olgular arasında bir noktaya kadar görülen benzerlikler farklı ulusal bağlamlarda kullanılan birtakım kavramlara başvurulmasına yol açar, ancak bu kavramlar her bir kullanımda yeni bir tanım gerektirir. Çünkü seyahat etmesini bilmezler. Kendileriyle birlikte siyasal ve kültürel geleneklerin yükünü de taşırlar. Sözgelimi Batı Avrupa’da, “çokkültürlülük” teriminin kullanımı geçici bir ekonomik göçten göçmen nüfusların sürekli mevcudiyetine ve bu yöndeki siyasal stratejilerin kalıcılığına geçişi gösterir. Bu, refah devletinin, söz konusu azınlıkların genel toplumla “bütünleşmesini sağlamak” amacıyla uygulamaya konan toplumsal politikalar sonucunda yeni bir alana –göç alanına– doğru genişlemesini gerektirir. Sözgelimi, Frank-Olaf Radtke’nin Almanya konusunda haklı olarak altını çizdiği gibi, seksenli yıllardan itibaren değişen şey yabancı nüfusu oluşturan halklar değil, toplumu betimlemekte kullanılan terminoloji ve ifadeler ile göçmen nüfuslara yönelik benimsenen kurumsal uygulamadır.¹⁴

Gerçekten de Almanya’da “çokkültürlülük” terimi seksenli yılların başından itibaren yayılır. Hatta Frankfurt Belediyesi’nde bir “Çokkültürlülüğe İlişkin İşler” birimi kurulur, aynı zamanda kentin belediye başkanının yardımcısı olan sorumlusu Daniel Cohn-Bendit, Rousseau’nun Toplum Sözleşmesi’ni anımsatan bir “çokkültürlü bir demokrasi” vazeder.¹⁵ Fransa’da da aynı dönemde medya, siyasal sınıf gibi, Fransız toplumunu “çok ırklı”, “çok kültürlü”, “çoğul”, “çoğul kültürlü” olarak niteler. Bu

¹⁴ Frank-Olaf Radtke, “Multiculturalism in Germany”, Vers un multiculturalisme européen başlıklı kolokyumda sunulan bildiri, Uluslararası İnceleme ve Araştırmalar Merkezi, Siyasal Bilimler Ulusal Vakfı, Paris, Mart 1994.

¹⁵ Yönelim ve yaklaşımları 1992 yılında yazdığı bir yapıtta geliştirilmiştir. Karş. D. Cohn-Bendit, T. Schmidt, Heimat Babylon. *Das Wagnis der Multikulturellen Demokratie*, Hoffman und Campe, Hamburg, 1992.

terim, 1981’den itibaren, kimliklere, özünde ister toplumsal, ister kültürel, ister laik, isterse de dinsel olarak tanımlansınlar, ayrıca-
lık sağlayan örgütlere yasal bir konum getiren yabancılann toplanması hakkındaki yasanın liberalleşmesiyle birlikte “farklılık hakkı”nı ön plana çıkartan siyasal söylemde bir meşruluk kazanır. Büyük Britanya’da Irkların Eşitliği İçin Toplanan Komisyon (Commission for Racial Equality) 1976’da Race Relations Act’ı yayımlamıştır. Burada başlıca hedef ırkçılığa karşı mücadele etmek, ayrımcılıkları ortadan kaldırmak, bir fırsat eşitliği yaratmak ve farklı “ırka mensup gruplarla”¹⁶ iyi bir ilişki kurmaktır. Harry Goulbourne’a göre bu karar İngiltere toplumunu tekkültürlü topluma karşıt olarak çokkültürlü bir toplum olarak duyurur. Onun için, öğretim programlarını ortak değerleri vurgulamak ve toplumsal bütünlüğü sağlamak amacıyla yeniden tanımlamaya (Swann Raporu: *Education for all*) iten şey bu toplum anlayışıdır.¹⁷ Hollanda’da, yine seksenli yıllarda bir azınlık politikası tanımlanır. Bu politikanın hedefi “çokkültürlülüğü ve etnik toplulukların haklarını yaygınlaştırmaktır”.¹⁸

Böylelikle, her ne kadar hepsi bu kavrama aynı tanımlı getirmiyor olsa da, Avrupa ülkeleri söylemlerinde ve bir tür “uygulamalı çokkültürcülük”te birbirlerine yaklaşıyorlar. Almanya’da durum militanlar ve muhalefet partilerinin sözcüleri gözünde, kamuoyuna ve siyasal sınıfa misafir işçilerin yanı, “yabancılann kalıcı olduklarını”; Almanya’nın gerçekte bir göç ülkesi ve bu yüzden de çokkültürlü bir toplum olduğunu anlatmak biçiminde algılanır. Fransa’da da bu söylemler, hak eşitliği ilkelerinin egemen olduğu bir demokratik toplum kaygısıyla, kamuoyuna çeşitliliği (antropolojik bakımdan çeşitlilik) her mo-

¹⁶ John Crowley, Immigration, “relations raciales” et mobilisations minoritaires au Royaume-Uni. La démocratie face à la complexité sociale, Siyasal Bilimler Tezi, Jean Leca’nın yönetiminde, Paris, Siyasal İncelemeler Enstitüsü, 1994.

¹⁷ Harry Goulbourne, “British Multiculturalism and the Communal Option”, Vers un multiculturalisme européen başlıklı kolokyumda sunulan bildiri, Uluslararası İnceleme ve Araştırmalar Merkezi, Siyasal Bilimler Ulusal Vakfı, Paris, Mart 1994.

¹⁸ Han Entzinger, “Y a-t-il un avenir pour le modèle néerlandais des “minorités ethniques”?”, *Revue européenne des migrations internationales*, 10 (1), 1994, s. 73-95.

dern toplumun kendine özgü bir olgusu olarak kabul ettirme hedefini taşır.

Çokkültürlülüğe karşı gelişen tepkiler eşitlik arayışında farklılıkları öne çıkartarak kültüre ve kimliklere ayrıcalık tanıyan politikalar arasındaki çelişkilerin altını çizer. Böylelikle dikkat bu şekildeki bir "açılma"nın tartışılan sonuçları üzerine çekilir: toplumun kendi içine kapalı topluluklara bölünmesi, ulusun yurttaşlık anlamına meydan okuyarak siyasal topluluktan ayrılan bir kimlik tanımlama ve son olarak devletlerin uyguladığı, siyasal aktörleri bir müştericiliğe sürükleyip bireylerin serbest seçimlerini yeniden tartışmaya açan bir farklılıklar politikası.¹⁹

Bu arada benzer tepkiler, ulusal duygunun desteklediği söylemde giderek artan bir farklılaşmaya yol açar. Almanya'da, çokkültürlülüğün sonucu olarak, "azınlıkların kendi kendine etnikleşmesi" ilan edilir.²⁰ Fransa'da şiddetli tepkiler, bireyi yalnızca bir muhatap olarak gören bir devlette, nüfusların her tür toplulukçu temsiline karşı çıkan cumhuriyetçi siyasal geleneklerin basmakalıp bir tekrarına doğru gider. Söylemde ulus-devletin oluşum tarihinde bir doğrulama arayan kendine özgü ulusal "modeller" böylece ortaya çıkar.

Ulusal modellere gönderme Avrupa hakkındaki siyasal tasarılar da daha da çok görülür. Birleşik bir Avrupa'nın gerçekleşmesi için çeşitli benzerlikler aranması, özellikle de halk ulus ve devlet arasındaki denklemde, farklılıkları yeniden gündeme getirmekteler. Ülkelerin her biri Avrupa düzeyinde kendi "modelini" ortaya koyar: bütünleşme modeli, yurttaşlık modeli, uyrukluk modeli, egemenlik modeli ya da ekonomik veya toplumsal model. Bu göndermeler Avrupa'nın kurulmasına yönelik siyasal tasarılar da birtakım çelişki ve anlam karmaşıklıklarını doğurmaktadır. İlk ulusal özelliklerin baskın niteliğini vurgular, ardından da bu özelliklerin, etkileşimleri arttıran uluslarüstü bir siyasal alanda yeniden tanımlanma gerekliliği üzerinde durur.

¹⁹ Karş. A. Ålund, K. Schierup, *Paradoxes of Multiculturalism*, Aldershot, Avebury, 1991.

²⁰ F.-O. Radtke, a.g.m.

Bir Avrupa Siyaseti Tasarısı

Böylece, siyasal alan olarak Avrupa Birliği, yeni bir toplum modelini gerektirmektedir. Jean-Marc Ferry’ye göre “büyük pazarla sınırlı kalmaması gereken bir sivil toplumun, ardından da bir siyasal toplumun, yani siyasal çıkar ve tutkuların birbiriyle çatışmaya ve buradan yola çıkarak karşılıklı olarak birbirini tanı-maya çağrıldıkları bir ortamın ortaya çıkma koşullarını düşünmek büyük önem taşır”. Gereksinim duyulan siyasal birlik “ulusal kültürlerin çoğulluğuyla bağdaşabilmelidir” diye ekler filozof.

Çokkültürlülük sorununu Birlik çerçevesinde ele almak bir Avrupa siyasal topluluğunun ortaya çıkışı hakkında, bu yeni bütünlüğü oluşturan ulusların hepsi ve kendi tarihleri, kendi gelenekleri ve kendi değerleriyle kendilerini ortaya koyan Üye Devletlerin hepsi için ortak bir siyasal kültürün bulunması hakkında, kısacası kamusal bir kimliğin tanımlanmasını düşünmek demektir. John Rawls’ın, “Avrupa halkı”nın birliği olarak bahsettiği ve yine Jean-Marc Ferry’nin “ulusal farklılıkların ortadan kaldırılmasını değil ortak bir ruhun oluşmasını hedefleyen”; ve hatta “evrensel kültüre dayalı bir eğitim tasarısı” sayesinde “Avrupa yurttaşlığını oluşturabilen” bir ruh söz konusudur. (J.-M. Ferry). Öyleyse, bundan böyle Avrupa’nın başlıca görevi, siyasal kültürlerin çeşitliliğinin evrensel bir demokrasi, Jacques Lenoble’un “hem evrenselci görüşe hem de kimliğimizin tözsel kökleşmesine hak tanımasını”²¹ istediği bir demokrasi çerçevesinde yönetimi olarak tanımlanacaktır.

Bu yönde ilerleyen bir siyasal tasarımın tanımları hakkında farklı -işlevselci veya liberal- yaklaşımlar bulunur. Aynı şekilde, Avrupa’nın kurulması ilerledikçe ve hedefleri somutlaştıkça, çeşitli kuramsal değerlendirmeler de bir toplum modeli hakkında birtakım normatif söylemlere yer verir. Gerçekten de, altı ülkeden oluşan bir Ekonomik Topluluğun, çeşitli antlaşmalar ile artık on beş Üye Devleti içeren bir Birliğe dönüşmesi daha en başından ulusal sorunu gündeme getirir. Kullanılan sözcüğün

²¹ J. Lenoble, “Penser l’identité et la démocratie en Europe”, içinde L. Lenoble, N. Dewandre (yön.), *L’Europe au soir des siècles: identité et démocratie*, Paris, Seuil, 1992, s.293-315.

değişmesi bile Avrupa tasarısının anlamı hakkında bir mesaj verir. Bu bağlamda, Dominique Wolton'a göre topluluk kavramı "bir gerçeklikten çok bir niyeti belirtir"; bu da, Marc Abélès'e göre, "bir dünya görüşünü, çeşitli değerlere katılımı, hatta bir genel tasannın uygulamaya konmasını birliğin volontarist bir yan anlamı, daha siyasal bir örtük yapıyı içine aldığını"²² gösterir.

Renan, ulusu siyasal birlik olarak tanımlamak için irade fikrine dayanmıştır. Bu fikre bağlanan aidiyet duygusu, ulusal toplumların antropolojik bakımdan çeşitliliğini aşan ve siyasal birliği devlet ve kurumları tarafından güvence altına alınan yurttaşlıkla ortaya atılmıştır. Daniel Fabre, sonu ulus-devlete varan senaryoya, bilgi üretimi ile yeni bir toplum alanının kurulmasını²³ da ekler.²⁴

Siyasal Avrupa'nın kuruluşu ulus-devletin oluşumunu aynen model alabilir mi? Şunu unutmamalı ki, Avrupa gerçekliği ulus-devlete uymaz. XVIII. yüzyılda modernlikten çıkan bu yapı, hepsi bir yönetim tarafından denetlenen toprak, dil ve kültür arasındaki zorunlu çakışmaya dayanır.²⁵ Oysa Avrupa'nın kurulmasında, bir toprak ve ulus birliğinden söz etmek olanaksızdır. Hiç kuşkusuz Avrupa, siyasal bütünleşmesi ve kimliği konusunda sorun yaratan dil çokluğunu, gelenek çeşitliliğini ve kültür çoğulluğunu göz ardı edemez.

Ancak tıpkı ulus-devlet gibi Avrupa Birliği de, en azından Üye Devletler gözünde, devletlerin birlikte Avrupa'yı oluşturmalarına yönelik bir isteğinden çok bir "birlikte yaşama isteği"nin ifadesi olarak belirir. Bu ifade daha çok çatışmaları çözmek için şiddete başvurulmasından vazgeçme arzusuna yanıt oluşturur. Avrupa Adalet Divanı ve uluslararası hukuktan bağımsız bir topluluk içtihadı ile sağlanan ortak bir yargı sisteminin uygulama-

²² M. Abélès, "Homo communautarius", Bölüm 1.

²³ Daniel Fabre, "L'ethnologue et les nations" içinde D. Fabre (yön.), *L'Europe entre cultures et nations*, Paris, Editions de la Maison des sciences de l'homme, 1996, s.99-120.

²⁴ Jean-Marc Ferry, "L'Etat européen", Bölüm 8.

²⁵ Karş. S. Eisenstadt, S. Rokkan, *Building Nations and States*, Londra, Sage, 1973; Ch. Tilly, *The Nation-State Formation, Reflections on the History of European State Building*, Princeton, Princeton University Press, 1973.

maya konması da bu istenci bütünleştirir. Aynı zamanda, uluslarüstü kurumlar, daha ilk zamanlarından beri devletlere, ulusal kurumların ulus üzerinde yakalamaya çalıştıkları birleşme hedefleriyle etki eder. Bu kurumlar, her şeyden önce birer toplumsallaşma yeri olarak Yves Hersant’a göre “Avrupa masonları”nın, Marc Abélès’e göre ise “Avrupa uygulayıcıları”nın siyasal oluşumunun temelinde yer alır, bu “masonlar” ya da “uygulayıcılar”, farklı uyruklardan olsalar da bundan böyle genel çıkar diye tanımlanan Avrupa çıkarı çevresinde birleşir. Daha da önemlisi, bir Avrupa bürokrasisinin kurulmasıyla “homo-communautarius’un bir robot portresi” (M. Abélès) çizilir ki, burada amaç J.-M. Ferry’ye göre, “Birliği, hem dışarıda hem içerde bütünüyle egemen bir devlet yapmaktır”.

Avrupa’nın birleşmesi, uluslarüstülükten mağda, devletlerin farklı alanlardaki eylemlerini birbirine yaklaştıran bir “siyasal ajanda”nın da uygulamaya konmasıyla devam eder. 1983’te başlayan, devletlerarasında kültürel alanda “işbirliği” ilkesi, “kültürü Avrupalılaştırma”yı hedefler. Teknik iletişim araçlarıyla kültürel akışları sağlayan standartlaştırılmış öğretim ve haberleşme programları, Avrupa’yı ayrı bir bütünlük yapabilecek bir “avro kültür”ün ortaya çıkmasına yardım eder (Y. Hersant). Böylelikle girilen bu “standartlaştırma” sürecinin amacı Avrupa alanını tıpkı ulusal alan gibi birleşmiş bir alan yapmaktır. Bununla birlikte, “homojenleştirmeye” yönelik bu tür bir eğilim her ne kadar teknokratik düzeyde yer alsa da siyasal sınıf bu değişimde ulusların ötesinde ve arasından bir “Avrupa ruhunu” aktarma yolu bulur. J.-M. Ferry “Avrupa kurumlarının kendilerini bir devlet gibi değil, daha çok bir siyasal-yönetimsel sistem gibi ortaya koyduklarını” saptar, öyle ki, hukuki yoldan bu sistem, gerçekte bir topluluk bütünleşmesini takip eder ve toplumsal oyunculara oyunun kurallarına uygun, herhangi bir “uygarlık tasarısı hazırlığı” olmaksızın birtakım davranışlar dayatır. Dolayısıyla da bir “Avrupa halkı” ve bir “Avrupa düşünce tarzı” oluşturmaktan aciz duruma düşer (J.-M. Ferry).

Gerçekten de Avrupa bütünleşmesi özellikle hukuki kuruluşu ile somutlaşır gibi görünür. Hukukun salt ulusal niteliğine karşın “malların, malvarlıklarının ve sermayenin serbest dolaşımının

sağlandığı, iç sınırları olmayan bir alanın" yaratılması, gerçekte devletlerarası bir işbirliğinden doğan ortak karara dayalı bir mevzuat usulünü getirir.²⁶ İki yanlı ve çok yanlı anlaşmalar ile ortak yanlı sözleşmelerden oluşan ağlar eninde sonunda bir çerçeve-sözleşmenin hazırlanmasına varır ve bu çerçeve-sözleşmeye göre devletler ulusal azınlıkların korunmasını güvence altına alan birtakım ilkelere uymayı taahhüt eder (E. Decaux). Aynı şekilde, mevzuatların göç ve siyasal sığınma hakkı (V. Guiraudon), güvenlik ve polis hizmetleri (R. Leveau) konusunda birbirine yaklaşması ortak bir hukuki alanın kurulmasına yardım eder.

Devlet gelenekleri ile siyasal ve hukuki uyumlulaştırmayı denetleme mantığına dayanarak yürütülen uluslarüstü kurumlara gelince, bunlar Avrupa Adalet Divanı tarafından savunulan "genel çıkar" adına devletlere benimsetilir. Gerçekten de, şüphesiz ulusal mahkemelerin etkisiyle insan haklarının yargı çerçevesinde korunmasının mevzuat mimarisini kurmuş olan Avrupa Adalet Divanı, Topluluk düzeyinde temel haklara uyulmasını sağlamak için kurucu hüküm ve antlaşmalara "doğrudan etki etme" gücü de kazandırmıştır (J.H.H. Weiler). Peki, Avrupa adalet sisteminin, Amerika Birleşik Devletleri'nin Yüce Divanı modeline göre gelişeceğini, böylelikle de amacı ulusu bütünleştirmek olan bir federal yapıya yaklaşacağını söylemek için yeterli olabilir mi?

Üstelik Avrupa Birliği bir ulus değil, bir üst-ulus da değil. Daha da ötesi, "Avrupa uluslardan kurulu olamaz, siyasal bütünleşmesi ancak devletin uzlaşımsal yapısı altında tamamlanacaktır," diye kesin olarak J.-M. Ferry belirtmektedir: "tarihin ağırlığı" onda eksiktir, "Anayasa üzerine derin bir düşünüş" de eksiktir ve son olarak "daha kararlı bir biçimde, kültürel çoğalma ve toplumsal bütünleşme için ara öğretim kurumu" da eksiktir. Ama Avrupa, devletlerle ulusları rekabete sokma iddiasında da değildir. J.-M. Ferry'nin başvurduğu siyasal-yönetimsel sistem "anayasal görünümünde bile bir hukuk devletinin klasik biçimiyle eşleştiremez".

²⁶ J.-P. Jacqué, "Le labyrinthe décisionnel", *Pouvoirs*, 69, 1994.

Avrupa'nın kurulmasının temelinde yer alan "normatif"²⁷ uluslarüstücülük, aynı ilkeleri Avrupa düzeyinde çoğaltarak ulus-devletler çerçevesinin ötesine geçer. Her ne kadar insan hakları, göç, azınlık hakları sorunları salt devletlerin yetki alanında kalsa da, devletler Avrupa kurumlarının ürettiği yeni hukuki normları kabul etmeye itilir. Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Avrupalı yurttaşa (bu durumda, bireysel başvuruyu kabul etmiş ülkelerden birinin uyruğunda olan kişi) doğrudan Avrupa Konseyine başvurma ve bir yabancıya (Birliğin ülkeleri dışındaki bir ülkenin uyruğundan olan kişi) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurma hakkı verir. Kısacası, Avrupa Birliği'nin hukuki bakımdan kurulması evrensellik ve özellikle de insan ve yurttaş haklarının evrenselliği kavramının yeniden yorumlanmasına yol açar.

Bir Avrupa Kamu Alanı

Avrupa'nın kurumsal açıdan kuruluşu birleşmiş bir kamu alanı, bir Avrupa erki üretim alanı ve bir yurttaşlık alanı yaratmaya yeter mi? "Demokrasi ve hukuk devleti ilkeleriyle güçlenmiş ulusal kamu alanlarını oluşturmak için yüzyıllar gerekmişken, birkaç yılda bir Avrupa kamu alanının –kararnameler ile kurulabileceğini nasıl düşünebiliriz?" diye sorar Jean-Marc Ferry. Hükümetlerin işbirliğinde kuşkusuz öne çıkan kültürel, siyasal ve hukuki farklılıkları uyumlulaştırma kaygısı, uygulamada, en azından kimi alanlarda devletlerarasında ortak bir noktada buluşmaya varır²⁸. Uluslarüstücülük ise birleşmiş ya da daha çok standartlaşmış bir siyasal alanın oluşturulması fikrini

²⁷ B. De Witte, "The European Community and its Minorities", içinde Brilmann (yay.), *Peoples and Minorities in International Law*, Amsterdam, Kluwer Academic Publishers, 1993, s.167-185.

²⁸ P. Muller (yön.), *Politiques publiques en Europe. Un espace européen de politiques publiques*, Paris, L'Harmattan; ayrıca karş. P. Muller, "La mutation des politiques publiques européennes", *Pouvoirs*, 69, 1994, s.63-75; J.-L. Quermonne, "De l'espace public au modèle politique", içinde P. Muller (yön.), a.g.y.; ayrıca karş. "Interpréter l'Europe", *Cultures et Conflits*, Christian Lequesne ve Andy Smith yönetiminde özel sayı, 28, Kış 1997.

getirir. Peki, ama uluslarüstü kurumlar bir halk istencini ne ölçüde harekete geçirebilir, ne ölçüde bir "Avrupa halkı" oluşturabilir, ne ölçüde katılımını güvence altına alabilir, ne ölçüde bir ortak kimlik tanımlaması getirebilir, ne ölçüde bağlılığını sağlayabilir, kısacası ne ölçüde Avrupa'nın kurulmasını demokratik bir tasarıya dönüştürecek bir yurttaşlık üretebilir?

Clifford Geertz bu sorulara "siyasal süreçlerin, onları düzenlemekle yükümlü resmi kurumlardan daha geniş ve daha derin" olduğunu hatırlatarak yanıt verir. "Kamu yaşamının yönetimi ile ilgili en kritik kararlar, diye ekler, Parlamentolarda ele alınmaz, 'ortak bilinç' ile tekbiçimlileştirilmiş bir alanda ele alınır."²⁹ Bu, Avrupa Birliği çerçevesinde, ekonomik bir alan ile kurulan araçsal bağın ötesinde yeni duygusal bağlantı noktaları aramak, uluslar ve yurttaşlar arasında yeni dayanışmalar tanımlamak, bir Avrupa kimliğinin itici gücü olabilecek bir yurttaşlığı düşlemek anlamına gelir.

Didier Lapeyronnie'ye göre, Avrupa'nın kurulmasında eksik olan tam da bu "ortak bilinç"tir. Bu, Avrupa'nın "modernleştirici us, seferberlikçi irade ve eşitlikçi adalet arasındaki bağdaşıma dayanan bir siyasal sentezi işletebilecek tek söylem olan ulus söylemine alternatif bir başvuru söylemi sunabilmekteki" yetersizliğinden kaynaklanır. Jean-Marc Ferry ise, siyasal olarak birleşmiş bir topluluk ve "müstakbel Avrupa yurttaşını oluşturma" görevini üstlenebilecek bir kamu alanı kurmak amacıyla "kültüre dayalı karşıtlıkların" ötesinde bir "evrensel ortak bilinç" savunur.

Dominique Wolton'a göre, Üye Devletler arasında ortak siyasal kazanım olasılıkları ve tartışma deneyimi olmadığından siyasal bir Avrupa alanından bir siyasal üretim alanı olarak söz etmek güçtür; dolayısıyla bütün ağırlar daha çok "simgesel bir Avrupa alanının" oluşumuna doğru götürür. Ortak çıkarın temsil edildiği alan olarak kamu alanına gelince ise, Marc Abélès bu alanın, "Avrupa uygulayıcıları, bir çıkarlar topluluğunun tek yorumcuları olan toplulukçular" tarafından temsil edilen idari

²⁹ C. Geertz, *The Interpretation of Cultures* (karş. özellikle Bölüm 11, "The Politics of Meaning"), New York, Basic Books, 1973.

kurum ve çerçeve tasarılarıyla sınırlı kaldığını gösterir. Böylelikle, Avrupa’nın bir halk iradesinin ifadesi veya Avrupa nüfusunun genel olarak desteğinin sonucu olarak değil de bir seçkinler yapısı olarak kurulması, kamu alanı sorununu bir siyasal katılım ve temsil alanı olarak ve şimdilik ulusal çerçevede kalan yurttaşlık alanı olarak gündeme getirir. Avrupa’nın siyasal kuruluşunda “demokratik açık” kavramına içeriğini ve belirleyici özelliğini kazandıran da işte ortak bir siyasal kültürden doğması gereken bu “Avrupa yurttaşlığı”nın olmayışdır. Oysa Jean-Marc Ferry’nin haklı olarak hatırlattığı gibi, “Avrupa, ulusal siyasal kültürlerin kazanımlarıyla, ulusal anayasalarda görülen demokrasi ve hukuk devleti yaptırımlarıyla ve insan hakları anlayışıyla sağlam temeller üzerinde kurulmuştur”. Ama bir Avrupa kamu alanı, ona göre, şu üç ilkenin birbirine bağlanmasına dayanır: *uygarlık, yasallık, halka açıklık*. Bu ilkeler “yasallığın temel yapıyı biçimlendirmesiyle, uygarlığın günlük ortak uygulamaların somut gerçekleşmesinde bu yapının devamını güvence altına almasıyla, söz konusu ortak uygulamaların sonuçlarının karşıt taraflar arasında halka açık bir biçimde tartışılması ve böylelikle de kamuoyu denen “üçüncü kişinin” temsil ettiği şiddet içermeyen baskı gücünü kullanılmasıyla Avrupa uygarlık kalitini” oluşturur.

Bu arada başka türden bir Avrupa kamu alanı çizilmektedir. Bu alan ulus aşırı olarak nitelenir. Uluslar üstülük mantığı, Avrupa alanını, Jürgen Habermas’ın deyişiyle söyleyecek olursak bir “iletişim alanına” dönüştüren ulus aşırı ağların birbirleriyle rekabet ettiği bir Avrupa sivil toplumu yaratır. Bilgi değiş tokuş ve medya ağları (D. Wolton), kurum ağları (Y. Hersant) ve dayanışma ve çıkar ağları –siyasal, kültürel bakımdan veya kimlik bakımından– Avrupa siyasal alanını ören temel ağın iplerini oluşturur.

Bu tür ağların kurulmasında görevli ve uluslar üstü kurumlara desteklenen aktörler Brüksel’de Komisyona doğrudan, başka bir deyişle ulus-devletlerin üzerinden etki etme arayışındadır. Böylelikle hem yurttaşlarının hem de sakinlerinin çıkar ve kimliklerine ilişkin taleplere açık bir alana yeni bir siyasal katılım biçimi belirir. Bu, söz konusu aktörlerin, ulusal (teritoryal) bakımdan tanımlanmış devlet sistemlerine göre kesin bir özerk-

lik kurmalarına yol açar. Aynı mantıkla, göç sonucu oluşan ve bir Avrupa ülkesinde yaşayan halklar da ulusasıırı bir eylemde, hak eşitliği ve Avrupa düzeyinde muamele talepleri ile ırkçılığa karşı mücadelelerini güçlendirme ve tek biçimlileştirici ulus-devletlerle başa çıkma olanağı bulur³⁰. Ulusasıırlık, farklı gelenekler taşıyan oyuncular arasında giderek artan çeşitli etkileşimler sayesinde bir toplumsallaşma ve Avrupalı diye nitelenebilecek yeni bir siyasal kültürü öğrenme aracına dönüşebilir. Avrupa'nın ulusasıırı bütünleşmesi siyasal olarak, Jean-Marc Ferry'ye göre, "hem eğitimin aracısı Okul paradigmasına hem de değış tokuşun aracısı Pazar paradigmasına" dayanır. Ulusasıırlık her yaklaşımda, -Etienne Tassin'ın³¹ anlatımıyla söylemek gerekirse- bir "Avrupa ortak yurttaşlığı" uygulamasını getirir.

Ancak ulusasıırı bir kamu alanı, ulus-devletin tersine, "ortak sayılan bir kimlik ve bir istenci ortaya koyma"³² arayışında değildir. Her şeyden önce bilgi ağlarına dayanır. Bu ağların ortaya konusu büyük ölçüde Avrupa kurumlarının ürünüdür, bir Avrupa "genel istencinin" sonucu değildir; zaten bu yüzden de bu ağlar "bir toplumsal dokuyu yeniden yaratmak" (Jean-Marc Ferry) için yeterli olmaz. Bununla birlikte, çeşitli oyuncuların sınırların ötesinde birtakım dayanışıklıkların sağlamlaştırılmasına yönelik adımlarını da görmezden gelmemek gerekir. Bu adımlar ulusal kimliklerin üstünde olması beklenen bir Avrupa kimliğinin oluşumuna katılmaya yönelik -*olgu sonrası*- bir istencin göstergesidir. Sözgelimi Didier Lapeyronnie'nin vurguladığı gibi, "bir yandan pazarların ekonomik gelişiminin ussal eylem alanı kesin bir biçimde ortaya çıkar, ki bu yurttaşın gözünde katılıma denk düşer, öte yandan ortak kimliğin kültürel bütünleşme alanı belirir".

³⁰ Karş. R. Kastoryano, "Mobilisation ethnique en Europe: du national au transnational", *Revue européenne des migrations internationales*, 1994.

³¹ E. Tassin, "Europe, une communauté politique", *Esprit*, Kasım 1992.

³² E. Tassin, a.g.makale.

Bu adımlar ayrıca aitlik, uyrukluuk, dolayısıyla da yurttaşlık sorununu ortaya koyar.³³ Tek bir büyük pazarın aşamalı olarak bir siyasal alana dönüşmesine yurttaşlık, uyruk ve Avrupa kimliği üzerine çok sayıda tartışma eşlik etmiştir, ayrıca bu tartışmalar siyasal bir Avrupa'nın oluşumu için dayanan kimlik başvurularının da ne denli çeşitli olduğunu vurgulamıştır. Jean-Marc Ferry siyasal bir Avrupa'nın kurulmasıyla birlikte "ulusalcı ilkenin" aşıllacağını belirtmek için "ulussonrası" bir model önerir³⁴. Habermas da, ulusal yurttaşlığı içeren aidiyet duygusu ile yurttaşlık kavramının ulus-devlet çerçeveleri ötesinde hukuki uygulanışı arasındaki ayrımın altını çizmek için "anayasal yurtseverlik" kavramını geliştirir. Onun için yurttaşlık, "bir organizasyona dahil olma modeline göre tasarlanmıştır, böylelikle hukuki bir konum sağlamaktadır ve bireyi devletin dışında konumlandırmaktadır". Jean-Marc Ferry, "demokrasinin ve hukuk devletinin temel ilkelerinde bir uzlaşma arayışının ötesinde kültür olarak politika" fikrini önererek "anayasal yurtseverliğin klasik anlamından" çok daha öteye gider. Söz konusu fikir, aslında "uygun evrensel değerlerden oluşan temel ilkelere dayalı bir uzlaşma arayışında -ne kadar gerçek olurlarsa olsunlar- olmayan, siyasal bakımdan işlemsel bir genel anlamın ortaya çıkışına" bağlanır. Başka bir yönden, altmışlı yılların göçüyle oluşmuş Avrupalı olmayan halklarla ilgili olarak Yasemin Soysal, yasal yurttaşlığa değil, kişiye ya da yaşanan yere dayalı uluslararası normların benimsenmesini "ulussonrası" (postnasyonal) olarak tanımlar.³⁵

Bu ulussonrası aidiyet anlayışları özellikle yeni bir yurttaşlık modelinin zorunlu tanımına ilişkin normatif söylemleri besler. Ancak Avrupa tasarıları her zaman bu söylemler doğrultusunda ilerlemez. Hukuki bakımdan Maastrich Antlaşması ulusal yurt-

³³ Jean Leca, "Individualisme et citoyenneté", içinde Pierre Birnbaum ve Jean Leca (yönetiminde), *Sur l'individualisme*, Paris, Presses de Sciences Po, 1986, s.159-213.

³⁴ J.-M. Ferry, "La pertinence du postnational", içinde J. Lenoble, N. Dewandre (yönetiminde), *L'Europe au soir des siècles...*, a.g.y., s. 39-59.

³⁵ Y. Soysal, *Limits of Citizenship, Immigrants in Western Europe*, Chicago, University of Chicago Press, 1995.

taşlık, dolayısıyla da uyruk ile "Birlik yurttaşlığı" arasındaki bağı korur. Birliğin yurttaşı, Üye Devletlerin topraklarında serbestçe dolaşma ve oturma hakkına, hatta yurttaşı olmadığı bir Üye Devlette yerel seçimlerde ve Avrupa seçimlerinde oy verme hakkına sahiptir. Bu uygulama aslında ülke dışı bir yurttaşlık kavramı getirir ve ulusal yurttaşlıkların Avrupa hukuki çerçeveleri bünyesinde uyarlanabilir olup olmadığını tartışmaya açar. Aynı biçimde, aidiyet ve siyasal sorumluluk alma söylemleri de Avrupa çerçevesinde yurttaşlık uygulamasının hem çok çeşitli çıkarları hem de çok çeşitli aidiyet ve uyruklukları ortaya çıkardığını göstermekte ve salt ulusal kimliğe bağlı bir anlayıştan kopmaktadır.

Uluslarüstü bir anlayışa dayanılarak Avrupa'nın kurulması ulussonrası anlayıştan farklıdır. Ulussonrası anlayışta kültürel çeşitliliği tanımak ve çoğulculuğu Avrupa aitliğinin temeli olarak kabul etmek söz konusuysa uluslarüstü anlayış, Jean-Marc Ferry'ye göre, "yalnız jeopolitik ölçeğin değiştiği, ulus-devlet felsefi ilkesinin aynı kaldığı ikiye katlanmış bir ulusalcılıktan" başka bir şey değildir. Gerçekten de uluslarüstülük, devletlere benimsetmeye dayalı ulus-devlet anlayışının bir izdüşümüdür. Daha da ötesi, ulus-devlet anlayışını tartışmaya açsa da devletin bir siyasal Avrupa'nın kurulmasındaki rolünü arttırır.

İşte bu, uluslarüstülük anlayışının, dolayısıyla da Avrupa'nın kurulmasının içerdiği çelişkilerden biridir³⁶. Gerçekten de Avrupa kurumları, küreselleşme mantığının bir parçası olan işleyişleri, ulusal kurumlara göre özerklikleri ve yol açtıkları ulusaşırı eylem bakımından ulus-devletlere üstün bir konumdadır. Ancak aynı zamanda, yurttaşlığın hukuki tanımında ulusal modeli aynen tekrar ederek devletlerin erkini güçlendirir. Bu açıdan bakıldığında ulusaşırı dayanışmaları sağlamlaştırmak sonuçta devletleri dışarıdan etkilemeyi amaçlar. Ulusaşırı ağlar kimi bakımlardan "ulusaşırı toplulukların" -gerek çıkar, gerekse de kimlik toplulukları- oluşumunu desteklese de, bu topluluklar ulusal kalan çerçevelerde tanınmaları konusunda kamu erkleri

³⁶ R. Kastoryano, "Participation transnationale et la citoyenneté. Les immigrés dans l'Union européenne", *Cultures et Conflits*, 28, Kış 1997.

ile pazarlık etmek için artık zorunlu nitelikli yapılardır. Göçmen nüfuslarda bu iyiden iyiye belirginleşir: ortak ağların sınıraşırı yapıları Avrupa düzeyinde temsil edilişlerini destekler, ama ulusal düzeyde bir hak eşitliğine ve her tür ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına indirgenir. Bu noktada, militanların, hatta Avrupa düzeyinde en aktif olanlarının tek "hasım" olarak, son aşamada hesap görecekları devletleri gördüklerini belirtmeye gerek var mı? Zaten devletlerin bu baskın konumu derneklerin eylemlerini ve taleplerini düzenlemekte yaşadıkları zorlukta özellikle de söz konusu eylem ve talepler tek taraflı olarak derneklerin girişimiyle gündeme geldiğinde açıkça kendini hissettirmektedir³⁷. Sözgelimi eylemde bir Avrupalılaşıma ille de taleplerde bir Avrupalılaşımayı getirmemekte, taleplerin ulusal düzeyin ötesine geçmesini sağlayamamaktadır.

Avrupa "Çokkültürlülüğüne" Doğru mu Gidiliyor?

Sonuçta, ulus-devletlerin dışında bir Avrupa kamu alanının şekillendiğı söylenebilir. Ancak siyasal erk ve karşılıklı etkileme oyunları daha çok devletler ile Avrupa Birliğı arasındaki alanda oynanmaktadır. Genel çıkar, bir Avrupa ortak siyasal alanı olmadığından uluslarda ifade edilmektedir. Bu da ister istemez bizi, devletleri Avrupa'nın kurulmasında yapıcı güç olarak, ulusu da siyasal alan olarak, eninde sonunda "iradenin" (D. Lapeyronnie) belirttiğı yurttaşlık alanı olarak görmeye iter. Bu anlamda "Avrupa devletlerden bağımsız olarak kendini meşrulaştırmayı başaramayan belirsiz bir siyasal tasarı olarak kalmaya devam etmektedir"; Birliğin içinde "uluslar kendi kimliklerine yönelik çeşitli temel görevlerin, özellikle de toplumsal ve bölgesel dayanışma ve kültürlerinin korunması gibi görevlerin yerine getirileceğinin garantisini görmelidir."³⁸

Bu hem kültürel normların korunmasında hem de Avrupa hukuki normlarının korunmasında ortaya çıkar. Yves Hersant'a göre ulusal kültürlerin, dillerin, kimliklerin çeşitliliğini yok saya-

³⁷ R. Kastoryano, "Mobilisation ethnique en Europe", a.g.m.

³⁸ P. Thibaud, "L'Europe allemande... Définitivement?", *Esprit*, mai 1996, s.53-65.

cak bir Avrupa kültürünü tanımlamak düşünülemezdir. Dominique Wolton'a göre ise bir Avrupa alanı ancak söz konusu kimlikler bir Avrupa kamu alanının kurucu öğeleri olarak korunursa kurulabilir, çünkü "karşılıklı olarak birbirini tanıyan kimlikler arasında ilişki yoksa iletişim de olmaz ve bugünkü tasarımın zayıf noktalarından biridir" diye belirtir, "her ulus-devlette mevcut olan siyasal düzenden büyük ölçüde kopuk olmasıdır" diye ekler. Aynı şekilde, "Avrupa uygulayıcıları" ile ilgili olarak, topluluk normlarına başvuru paylaşılan bir kimlik ile eşanlamlı değildir. Örneğin, ulusal –veya bölgesel– dilin kullanımı, çevredeki çoğulculuğa karşın, Marc Abélès'e göre "farklı ülkelerin kültürel özelliklerine indirgenmeyen, içinde siyasal bir boyut saklayan" bir kimliğin kesin olarak ortaya konmasını sağlar.

Hukuk alanında, ortak bir hukuki alanın tanımlanmasına yönelik çabalar "aynı ilkeler ve aynı hukuk kuralları konusunda birtakım rakip yorumlamalar ile" karşılaşır (J.-M. Ferry). Avrupa hukuk normları belirlenirken, özellikle de insan hakları konusunda, onca evrensellik arayışına karşın, Avrupa içtihadının kurulmasında Joseph H.H. Weiler'in "temel sınırlar" dediği şeyi devletler oluşturmaktadır. Söz konusu normlar "açıkça belirlenen kimi güç ya da yetkilerin, kimi alanlarda insan topluluklarının tepeden gelme bir müdahale olmaksızın kendi toplumsal seçimlerini yapmakta özgür olacaklarını garanti edeceği ilkeye" dayanmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi evrensel "değişmez çekirdeği" tanımlarken kültürel çeşitliliklerin ötesine geçse de, "insan hakları, belli bir siyasal rejimde etkili toplumsal güçler arasındaki bir uzlaşmanın, birbirine rakip çıkarlar (yönetimler – bireyler) arasındaki bir dengenin sonucu olarak kalır; dolayısıyla bu rakip çıkarlar bir takım "temel sınırlar" ve kendi temel değerleri içinde tanımlanırlar" (J.H.H. Weiler).

Aynı biçimde, Avrupa'da ulusal azınlıkların korunma hakkı ile ilgili olarak Emmanuel Decaux, daha önceden ulusal azınlık tanımında bir bulanıklık olduğunu, dolayısıyla da bunun tanınmasına ilişkin hukuki biçimlerin uygulamaya konmasında çeşitli belirsizlikler olduğunu gösterir. Gerçekten de sözü edilen İspanya'daki Katalanlar, Basklar gibi kültürel, dilsel, topraksal (territoryal) ve resmi olarak oldukları gibi tanınan azınlıklar

mıdır; yoksa Hollanda’daki gibi göçmenlerden oluşan, ama aynı zamanda da resmi olarak tanınan azınlıklar mıdır? İnsan Hakları Sözleşmesi’nin önerdiği tanım çok geniş kalmaktadır: “Azınlık terimi sayısal bakımdan nüfusun geri kalanından az ve üyelerinin kültürlerini, geleneklerini, dinlerini veya dillerini koruma istenciyle hareket ettikleri bir grubu ifade eder.”³⁹ Ama bu, azınlık hukukunun Avrupa kurumlarınca Batı Avrupa ülkelerinde uygulanmasının temelinde yatan, 1989’dan beri azınlıkların tanınması bağlamında demokrasi sorunu olarak ortaya çıkan, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin toplumsal, kültürel ve siyasal gerçekliğiyle bağlantılı olarak gelişmiş azınlık kavramıdır. Fransa’da, ister topraksal, ister dilsel, isterse de göçle oluşmuş nüfuslarla açıklanan ortak kimlikleri ifade etsin, terim reddedilir. Örneğin, 10 Kasım 1994’te Avrupa Konseyi, devletin birliğine ve bütünlüğüne zarar vermeden azınlıkların bireysel özgürlüklerini güvence altına almaya yönelik bir çerçeve sözleşme hazırlamıştır. Ama Fransa bu çerçeve sözleşmeyi imzalamamıştır, çünkü Avrupa İşlerinden Sorumlu Bakanı söz konusu metnin “Anayasaya aykırı olduğunu”⁴⁰ belirtmiştir. Böylelikle “kişilerin etnik kimliklerinin korunması ile bu kimliklerin yayılmasına ilişkin uygun koşullar arasında, bireysel haktan toplu hakka geçiş sonunda ulusal deneyimlerin ve anayasal sistemlerin çeşitliliğini göz önünde bulunduran “durumların göreceliğini” ortaya koyan” farklı bildiri, şart ve sözleşmeler gidip gelmiştir, diye açıklar Emmanuel Decaux.

Uluslarüstülük ile hükümetlerarasılık arasında bir gerilime, dolayısıyla da Avrupa alanını birleştirmeye yönelik bir eğilim ile devletlerin egemenliği arasında bir gerilime götüren devlet gücü kendini sığınma veya göç ve bütünleşme hakkı politikalarıyla hissettirir. Virginie Guiraudon, göçmenlerin hakkıyla ilgili her tür uluslarüstü yasal normun ulusal içtihatla bir temel bulunduğunu ve Üye Devletlerin, Maastricht Antlaşması’ndan itibaren kurumsallaşan hükümetlerarası işbirliği yolunda sorumluluk

³⁹ 1991 Sözleşme önerisinin 2. maddesi, anan F. Sudre, *Droit international et européen des droits de l’homme*, Paris, PUF, 1995, s. 156.

⁴⁰ *Le Monde*, 21 Mart 1995.

almayı yeğleyerek yetkilerini Brüksel'e aktarmayı her zaman reddettiklerini fark eder. Rémy Leveau'ya göre, yabancıların Avrupa Birliği'ne girişi ve Birlikte serbest dolaşımı konusunda Schengen anlaşmalarının imzalanması, demokratik bir denetim için merkezi federasyon gücü bulunmayan Brüksel'in dışında bir idari ağın kurulmasından başka bir şey değildir. Bir Avrupa güvenlik alanının oluşturulması konusuna gelince, devletler, yine Leveau'ya göre, "egemenlik konusunda kendilerince kesin yetki terk edişleri gerektirmeyen birden çok iki yanlı bir çerçevede kalmayı" tercih ederler.⁴¹

Avrupa Birliği üzerine geliştirilen düşüncelerden biri de yöresel olarak algılanan devlet modellerinin aşılması ve Birliği oluşturan farklı hukuki, kültürel ve siyasal alanların birbirine bağlanma olanakları hakkındadır. Bu, ulusların çıkarlarının ifade edilebileceği, ilkelerinin ve egemenliklerinin korunabileceği, kimliklerinin temsil edilebileceği kültürel ve hukuki normların üretilmesini, başka bir deyişle, ortak bir Avrupa siyasal kültürü oluşturmak için farklı kültürlerin tanınmasıyla yeniden yapılan- dırılan ilkelere dayalı bir Anayasa ile çoğulcu bir toplum modeli gerektirir. Öyleyse sorun ulusal kültürlerin çoğulluğu ile bir Avrupa kimliğini tanımlamak için gerekli siyasal birliği bağdaştırma biçimlerini belirlemeye dönüşür. Bu noktada yeni demokrasi biçimleri düşünülebilir: Chantal Mouffe, evrensel ile özel arasında yeni bir eklemlenme biçimi bulmaya çalışırken, bu çokkültürlü siyasal kültürler yaklaşımını dikkate alabilecek bir "çoğul demokrasi" önerir.⁴²

Jean-Marc Ferry'ye göre "Avrupa siyasal birliğini kurmak için özgün bir yöntem bulmakla yükümlüdür". "Bunun için basit bir çözüm, Üye Devletlerin ve yurttaşların (sanal yurttaşlar) ortak bir anayasaya katılımında yatar." diye önerir. Bundan sonra da "Avrupa siyasal alanının tözünü" meydana getirecek olanakları sorgular ve "bir yandan üye ulusların kültürel kimlik-

⁴¹ Bu konuda karış. D. Bigo, *Polices en réseaux. L'expérience européenne*, Paris, Presses de Sciences Po, 1996.

⁴² C. Mouffe, "La démocratie entre modernité et postmodernité: pour une démocratie plurielle", *Revue du MAUSS*, 8, ikinci üç ay 1990, s.14-30.

leri arasında zorunlu aracı olarak Avrupa siyasal alanının “ulussonrası” tözünü, diğer yandan da toplulukçu siyasi ve hukuki çerçeveyi” kesin bir biçimde ortaya koyar. “Yalnızca bu koşul, bir Avrupa kamusal alanının açılmasını ve yapılanmasını sağlar,” diye ekler.

Bir Avrupa siyasal kültürü ancak, Avrupa Birliği’ni meydana getiren farklı ulusal kültürlerin birbirleri arasındaki etkileşimler ve birbirleriyle karşılaşması ile doğabilir. Zaten ulusal çerçevede bile, giderek özel kimlikler taşıyan topluluklar biçiminde yapılanan göçmen nüfuslar arasında artan ilişkiler, söz konusu nüfusların mevcut yurttaş kültürüne katılım ve kabul ediliş biçimlerinde bir “siyasal kültür değişikliği” yaratmakla birlikte devletleri, gerek göçmenlerin gerekse de yerleşik halkın siyasal geleneklerini tartışmaya açıp yeni bir tarihsel uzlaşma yakalamak üzere çeşitli “kimlik pazarlıklarına” itmektedir.⁴³ Avrupa düzeyinde ise ortak bir siyasal kültür yaratmak amacıyla “devletler arasında karşılıklı bir siyasal kültür değişikliği” gerekliliğinden söz etmek gerekir. Bu gereklilik, Avrupa alanının, eninde sonunda bütün kimliklerin aralarında pazarlık ettiği alan olması, böylelikle de kendini daha da fazla hissettirmektedir. Söz konusu kimlikler ulusal olsun, bölgesel olsun, dilsel olsun, dinsel olsun, çoğunluk kimlikleri olsun, azınlık kimlikleri olsun, hepsi, Avrupa alanında, yani D. Wolton’un ifadesiyle “her şeyin her şeyle ilişkide olduğu” açılma alanında karmaşık etkileşim ve belirleme oyunları ile yeniden tanımlanmaktadır. İşte Avrupa Birliği, Üye Devletler ve göçmenler –Avrupa kimliğine “yabancı olanlar”– arasındaki bütün bu ilişkiler evrensellik, yöresellik, uyrukluk ve yurttaşlık kavramlarını, başka bir deyişle bir Avrupa kimliğinin oluşumunun temelinde yer alan kavramları yeniden tanımlamaya iter.

Dominique Wolton’a göre en ideali, Avrupa’nın kurulmasıyla birlikte “halkların inanabileceği simgesel bir siyasal alanın yaratılmasını” sağlayabilmek olurdu. Ama kimliklere saygı çerçevesinde bir Avrupa yurttaş kültürünü de tanımlayabilmek önemli-

⁴³ R. Kastoryano, *La France, l’Allemagne et leurs immigrés. Négocier l’identité*, Paris, Armand Colin, 1997. *Kimlik Pazarlığı, Fransa ve Almanya’da Devletler ve Azınlıklar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

dir. “Kültür olarak siyasal alan, aynı zamanda farklı kültürel kimliklerin birbirleri arasında iletişim kurmalarını sağlamaktır” der Ferry. Bunun için de “her biri ötekinin duyarlılıklarını, çıkarlarını, gerekçelerini tanımanın kurallarını belirleyen *uygarlık, yasalılık, halka açıklık* usullerine girmek gerekir”. Daha da ileri gider, iletişim tekniklerinin uluslaşırılığına ve yüksek performansına dayanarak, bir varsayım olarak bir “Avrupa parlamentolar sistemi” önerir. Bu, Birliğin ulusal, hatta bölgesel parlamentolarını – yatay ve dikey olarak– birbirleriyle iletişime sokmayı içermektedir. Ayrıca söz konusu parlamentoların başında bulunan Avrupa Parlamentosu Konseye birtakım öneriler götürme görevini yerine getirecek bir tür parlamentolar sentezi bir kurum olacaktır. Bu aynı zamanda Avrupa kamusal alanını bir parlamento alanı olarak tanımlama olanağı sağlayacaktır ki, Birlik içinde temsili demokrasiyi etkinleştirmenin tek yolu da budur.

Avrupa’nın kurulma sürecinde bugünkü durumda Avrupa yurttaş kimliğinin eksikliği, uygulamada refah (*welfare*) bakımından ve etnik ve dinsel ölçütlerden yola çıkılarak dahil etmekten çok dışlamaya meyilli güvenlik bakımından ortak bir varlık olarak tanımlanmış bir toplumsal düzene dayalı bir Avrupalı “biz” tanımına doğru yönelme riski taşır. Bir birleşmiş alan imajının temelinde, ölçütleri açıkça tanımlanmamış olan Avrupa’nın genişleme sürecine ilişkin tartışmalar ile Birliğe “kale” unvanını getirmeye yönelik göç uygulamaları hakkındaki tartışmalar yer almaktadır. Bu, İslam’a dayanılarak ve Avrupa’da yerleşik bulunan Müslüman nüfusları dışlamak için İslam bir dış tehdit olarak görülerek “bir uygarlık çatışmasına” başvurulduğunda iyiden iyiye belirginleşmektedir (R. Leveau). Rémy Leveau’ya göre “kültürel nedenlerden ötürü hem içeride hem de dışarıda aşılamaz olduğu varsayılan bir sınırı yeniden tanımlamaya” destek veren de budur. Özellikle Kuzey Afrika ya da Türkiye gibi anayurtlardan dış dayanışmalara bağlı diasporalar biçimini alan göçmen nüfusların reddi belki bu şekilde açıklanabilir. Bir Avrupa kimliğinin tanımlanmasında böyle bir mekanizma, Avrupa’nın kurulma sürecindeki siyasal tasarıdan ayrı tutulamayacak kültürel çoğulculuk evrenselliği türünden bir evrensellik sorununu gündeme getirmektedir.

Hiç kuşkusuz Avrupa'nın kurulması tek ile çoğunluğun bağdaşımına dayanır. Yves Hersant'ın da haklı olarak vurguladığı gibi, Avrupa'yı "aynı anda hem çoğul hem de tek olarak" düşünmeyi öğrenmek gerekir. Zaten Avrupa, özellikle Joseph H.H. Weiler tarafından incelenen insan hakları alanındaki hukuki deneyimden yola çıkarak, insan hakları kavramının –"temel hak"– aynı zamanda hem evrensel bir kavram hem de devletlerarasındaki farklılaşmanın kaynağı olmasına dayanarak aynı zamanda tekbiçimlilik ve çeşitlilik fikrini ortaya atmıştır. Uygulamada Avrupa kurumları, bir uygulama çoğulculuğuna bağlanan böylesi bir eklemlenmenin belirgin bir biçimde ortaya çıktığı tek siyasal alanı oluşturmaktadır. Marc Abélès burada "birbirinden çok farklı siyasal tarihlere ve kültürel yaklaşımlara dayanan yaşam biçimlerinin birbiriyle bağdaşmasına olanak sağlaması gereken usullerin yaratıldığını ve uzlaşma arayışını ön plana çıkartan siyasal eylem biçimlerinin kurulduğunu" gösterir.

Peki, "çokkültürlülük" aranan uzlaşmayı sağlayabilir mi? Çokkültürlülük kavramı yalnızca ideoloji yüklü değildir, aynı zamanda da, ulusların içinde kimliklerin ve çıkarların birbirine bağlanma biçimi olarak tanımlandığında tartışmalıdır. Buna karşılık, çokkültürcülük kavramının Avrupa düzeyine taşınması, "zorunlu olarak çoğulcu olan" bir kamusal alanda bir Avrupa siyasal kimliğinin oluşumuna aynı şekilde katılan tüm kimlikler için ortak bir taban bulmaya yardımcı olamaz mı? Jean-Marc Ferry "hukuki çerçevenin evrenselliği ile kültürel kimliklerin tekliğini bağdaştırmaya çalışarak ortak bir siyasal kültür oluşturma" yollarını sorgular. Çokkültürlülük Avrupa'yı tanımlayan kültürel, siyasal ve hukuki çeşitliliği dikkate alan bir siyasal birliğin temelini oluşturamaz mı, bir Avrupa Konfederasyonu üzerine geliştirilen düşüncelerin gerektirdiği gibi, bir yanda Üye Devletler arasındaki, diğer yandan da Üye Devletler ile Brüksel arasındaki gerilim ve güç ilişkilerini aşmayı ve Avrupa'yı oluşturan ulusların kimlik çeşitliliğine saygı duyulan bir siyasal birliğe ulaşmayı sağlayamaz mı?⁴⁴ Çokkültürlülük, ortak bir anayasa

⁴⁴ Avrupa'nın anayasal sistemi üzerine bir tartışma, karşı. *Political Studies*'in özel sayısı, 44, 1996. Ayrıca karşı. M. Croisat ve J.-L.

tanımı yapabilmek için, toprak bütünlüğüne, siyasal birliğe ve halkın iradesine dayalı federalizme karşıt olarak ters yoldan gider, yani bir siyasal birliğe ulaşmak için kültür, politika ve toprak arasında yeni bir denge kurmaya çalışarak çokluktan hareket eder, uzun vadede oyuncuların Joseph H.H. Weiler'e göre "birbirinden ayrılan bir kimlik ve bir anayasal kırılma içeren ve *anayasal etnik* bir gelenekler çokluğunu ifade etmesi ya da en azından dikkate alması gereken" yeni bir siyasal kimlikle birlikte yeniden tanımlanmasını sağlar. Weiler, bunun, her ne kadar Topluluğun içinde bulunduğu bağlamdan bütünüyle ayrı tutulamazsa da, yeni temel dengeler tanımlamakla, insan hakları konusunda, kendi "evrensel değişmez çekirdeğini" yeniden tanımlamakla aynı anlama geldiğini belirterek daha da ileri gider.

Her koşulda yurttaşlık, sorumluluk alma ve katılım alanı olarak, aynı zamanda hem bölgesel hem de ulusal, hatta hem etnik hem de dinsel aidiyet alanı olarak Avrupa bireyin kimlik seçiminde yeni bir unsur ekler: Avrupa referansı. "Birçok kimliğin birbiri arasındaki pazarlık" olarak çokkültürlülük, Avrupa Birliğini ulus-devlet modeline dayalı bir oluşumdan hareketle değil de onu meydana getiren kimliklerin birbiri üstüne eklenmesi hakkında bir düşünüşten hareketle düşünmeyi sağlayarak bağlılık sorunlarını çözemez mi? Joseph H.H. Weiler'in vurguladığı gibi, "egemen olacak olan unsur her ne olursa olsun, birbirine rakip değerlerin çatışmasıyla ılımlı hale getirilmesi en tercih edilen durumdur".

Bu varsayımda çokkültürlülük, Avrupa kimliğinin temelinde yer alabilir mi? "Çokkültürlülük büyük olasılıkla Avrupa tasarısını başarıya ya da başarısızlığa götürecek olan kilit kavramlardan biridir," der Dominique Wolton, ama çokkültürlülükten çok *kültürel birlikte yaşama* anlayışından söz etmeyi yeğler. "Birlikte yaşamak, diye belirtir, sürekli birtakım doğrulamaları, dolaşısıyla da açık bir alanın varlığını gerektirir, oysa çokkültürlülük fikri daha çok, kültürler arasında başarılı bir ilişki düzeni fikrini çağırıştırır" Jean-Marc Ferry ve Guy Hermet bir "Avrupa

Quermonne, *L'Europe et le fédéralisme*, Paris, Montchrestien, 1996.

çokkültürlülüğünden” çok bir “kültürel çoğulculuğa” dayalı bir siyasal kültürün oluşumunu belirgin bir biçimde tanımlarlar.

Elbette, çokkültürlülük de, her siyasal modelin kuruluşunda olduğu gibi, kendi çelişkileriyle karşı karşıyadır. Gerçekten de çokkültürlülük, tıpkı ulusal çerçevede olduğu gibi, Avrupa toplumunun, bu toplumu meydana getiren çok sayıda kimliğe bağlı olarak bölünmesine yol açma, Avrupa Birliği’ni, onu oluşturan uluslar gibi siyasal birliklere bölme ve böylelikle kabileciliğe yaklaştırma tehlikelerini taşır. Dahası, Avrupa’nın kurulmasında devletlerin üstlendikleri rolün güçlendirilmesi, ulusal toplumlar da diğer kimliklere az yer bırakan bir ulusçuluğun hortlamasına kadar gidebilir (D. Lapeyronnie). Aynı şekilde, Avrupa kurumları tarafından azınlıklara tanınan haklara dayanarak Emmanuel Decaux “her yeni siyasal kırılmanın, azınlıklar sorununu çözmek şöyle dursun, azınlık azınlıklarını çoğaltarak başka bir ölçekte çok daha yıkıcı bir zincirleme süreç yarattığını” düşünür. Avrupa Birliği İsviçre’ye yakın bir yapı sunarken, “bugün Birliği yeni bir Yugoslavya’ya dönüştürmekten kaçınmak gerekir,” diye belirtir. Ama Avrupa tasarıları “ulusçu tutku ile birlik beklentisi”⁴⁵ arasında gidip gelen devletlerin bir o yana bir bu yana çekilmekte olduklarını görmezden gelemeyiz.

Çokkültürlü bir Avrupa yaklaşımında ortaya çıkan gerçek soru, Avrupa demokrasisi, farklı ulusların temsil edilişi ve tanınması ile bu ilkelerden hareketle birleşmiş bir siyasal alanda toplumsallaşmış Avrupa yurttaşının temsil edilebilirliğine bağlıdır. İşte bu açıdan Jean-Marc Ferry “çıkarcı gruplarının parlamenterleşmesini” önerir. Acaba böylelikle, çokkültürlü bir yaklaşım “geleceğin varsayımsal Avrupa demokrasisine” bir meydan okuma olabilecek midir? (G. Hermet).

⁴⁵ M. Duverger, “L’Europe: balkanisée, communautaire ou dominée?”, *Pouvoirs*, 57, 1991.

I. KISIM

AVRUPA “ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜNÜN” KÜLTÜREL ÜRETİMİ

HOMO COMMUNAUTARIUS*

Marc ABELES

Topluluk kurumları, Avrupa kültürü bünyesinde oluşan yeni aktörleri sorgulayanlar için çok verimli bir gözlem yeridir. Bu kurumlar, kimilerinin hayalini kurduğu kimilerininse karşı çıktığı Avrupa'nın laboratuvarlarıdır. Bu doğrultuda, somut araştırmalardan çok, izlenimlerin meydana çıktığı bu uzama girmek, bir antropologun ilgisini çekebilir. İki kurumda, yani Parlamento¹'da ve Komisyon²'da yaptığım kapsamlı bir araştırmadan yola çıkarak topluluk aktörlerinin dil ve kültür ilişkilerine değgin bazı düşünceleri bu yazıda sunacağım. İkinci aşamada, kültürlerin kesişmesinin idari ve siyasi uygulamalar üzerindeki etkisini irdelleyeceğim. Son olarak, Topluluğa antropolojik yaklaşım çerçevesinde ortaya çıkan bazı kuramsal ve metodolojik sorunlara değineceğim.

Memurlara ve parlamenterlere asıl görevlerini soracak olursak, "Avrupa'yı kurmak" yanıtıyla karşılaşma ihtimalimiz yüksektir. Aslında bu yanıt, günümüzde önemli bir boyut kazanan bu kuruluşun, Brüksel'de, Strasbourg'ta ve de Lüksemburg'ta ellili yıllardan itibaren temellerini atan kişilerin hedefidir. Peki, Avrupa yalnızca bundan mı ibarettir? Tam anlamıyla³ bir Devlet

* Toplulukçu insan (ç.n.)

¹ Marc Abélès, *La vie quotidienne au Parlement européen*, Paris, Hachette, 1992. Bkz., Bununla birlikte Marc Abélès, Narith Aviv, "La tribu européenne", Arte ve Carmin Films'in ortak yapımı belgesel, 1993.

² Marc Abélès, Irène Bellier, Maryon McDonald, "Approche anthropologique de la Commission européenne", mimeo rapor, Avrupa Komisyonu, Brüksel, Aralık 1993.

³ Avrupa düzenine özgü özellikleri incelemek için, bkz. Stanley Hoffman, Robert O.Kehoane (eds), *The New European Community*, Boulder (Col.), Westview Press, 1991; Jean-Louis Quermonne, *Le système politique européen*, Paris, Montchrestien,

olmayan, fakat kapsayıcı bir ekonomik alanın ötesinde olan bu bütünü nasıl tanımlayabiliriz? Uzun zamandan beri Avrupa’yı nitelemek için kullanılan ve yakın geçmişte yerini “birlik” sözcüğüne bırakan “topluluk” ifadesinin üzerinde durmak gerekir. Bu sözcük antropologlara göre paylaşılan bir kültür düşüncesini çağrıştırmaktadır. Onu altmışlı yıllarda bu girişimi “Ortak Pazar” olarak niteleyen kavramla karşılaştırsak, topluluk kavramının daha derin olduğunu görebiliriz. Topluluk kavramı, somut bir alış verişten öte, bir dünya görüşünü, değerlerin özümsemesini, hatta bütüncül⁴ bir projenin hayata geçmesini kapsamaktadır. İradeci ve daha siyasal yan anlamlar içeren “birlik” için de aynı şeyleri söyleyebiliriz.

Bu noktada birer gösterge olan sözcükler, öncülerin bilinç dışında yer alan yüceltilmiş görüntüler gibi de işlemektedir. Buna karşın, sözcükler kendi içlerinde aynı belirsizliği taşımaktadır. Bununla birlikte, inşa halinde olan ve sınırları kesin olmayan – ve uzun bir süre de olmayacak gibi görünen- bir toplulukla karşı karşıya gelmekteyiz. Çeyrek yüzyıl boyunca topluluk kendini, Doğu’dan, yani komünist bloktan ayırarak tanımlamıştır. Günümüzdeyse, kendini Asya ve Amerika devleriyle karşılaştırarak ifade etmektedir. İkinci bin yıla giren Avrupa, hâlâ hatları belirsiz ve oluşum sürecinde olan bir Avrupa’dır. Başka bir açıdan bakacak olursak, topluluğun ve birliğin, Avrupa’nın kaçınılmaz olarak içinde bulunduğu insan ilişkilerine dayalı bir bütünü yansıtip yansıtmadığını ya da çeşitli üyelerin heyecanla yürüttüğü bir ideolojiden ibaret olup olmadığını sorgulayabiliriz. Çünkü bu durumda ulus-devlet modeli içinde ortaya çıkmak Avrupa yurttaşlığı kavramını gündeme getirmektedir. Bu noktada topluluk deneyiminin sınırlarını görebiliyoruz. Ekonomik bağların ve beraberinde getirdiği etkileşimin güçlenmesi, toplumumuzun üretim, değişim ve istihdam alanlarını son derece etkilemektedir. Avrupa vatandaşlığı hâlâ belirsiz bir kavram

1993; William Wallace (ed.), *The Dynamics of European Intergration*, Londres, Pinter, 1990.

⁴ Bu konuda, bkz. Marc Abélès, “La Communauté européenne: une perspective anthropologique”, *Social Anthropology*, 4 (1), 1996, s.33-45.

olmaktadır ve üye devletlerdeki kişilere göre topluluk üyesi olmak henüz "paylaşılan bir kimlik" anlamına gelmemektedir.

Homojen Bir Kültür mü?

Şimdiyse Avrupa'nın içyapısında çalışanlara dönelim. Uzmanlık gerektiren özel bir durumla karşı karşıyayız: Avrupa kamu görevlileri, ulusal düzeydeki benzerlerinden farklı bir statüye sahiptir. Buralarda bulunan kişiler Komisyonda ya da başka kurumlarda (Parlamento, Adalet Divanı vs) birlikte çalışmaktadır. Farklı milliyetten gelen bu kişilerin görevi, Avrupa'nın çıkarı doğrultusunda çalışmaktır. Bu yaklaşım, Avrupa çalışanlarının görevlerini icra ederken ulusal yöneticilerle karşı karşıya geldikleri durumlarda açıkça fark edilmektedir. Örnek olarak, Fransız bir memur karşısında, aynı milliyetten olan Avrupalı meslektaşının tamamen karşıt ya da farklı bir görüşü savunduğu durumlar olabilmektedir. Bu noktada ulusal aidiyet, ortak çıkar bilinci karşısında silinmiştir. Çalışanların ortak çıkar bilincinin canlı örneğini Brüksel'de görebilmekteyiz. Oluşum sürecinde olsa dahi Avrupa kültürü var ise, bu kültürü Avrupa'nın uygulayıcıları -bu kişilere avrokrat demiyoruz çünkü başka anlamları olan ağır ve belirsiz bir terimdir- bağlamında tanımamız gerekmektedir.

Avrupa Komisyonu birimleri görünürde güçlü bir homojen yapı sergilemektedir. Bu organı büyük ulusal idarelerimizle karşılaştırabiliriz: Topluluk, çeşitli etkinlik alanlarında hizmet veren Genel Müdürlüklere (GM) bölünmüştür. Bunlar tarım, iç pazar, çevre, ulaşım, araştırma, yerel politikalar, işbirliği vs. olarak sıralanabilir. Eskiden Berlaymont'ta tek binada toplanmış olan Genel Müdürlükler, artık Brüksel'in çeşitli mahallelerinde yer almaktadır. Birimlerin yapılanması bir GM'den diğerine aynıdır. Bu yapılanmalarda milliyet dağılımı dengelidir ve iç hiyerarşiyle çalışma süreçleri aynı kurallara uymaktadır. Çalışma dilleri İngilizce, Fransızca ve Almanca'dır ancak pratikte İngilizce ve Fransızca daha sık kullanılmaktadır. Genel Müdürlükler, portfolyolarını paylaşan Avrupa Komiserlerinin yönetimi altında çalışmaktadır. Bu noktada da Bakanlıklarımızla olan benzerliklerini vurgulayabiliriz. Genel müdürlükler farklı port-

föyleri paylaşan Avrupa Komiserleri yönetimde çalışırken komisyonun bütününü temsil etmektedirler ve meslektaşlarının dosyalarına bakma hakkına sahiptir. Başkanları ise yalnızca *primus inter pares* (eşitler arasında birinci)dir.

Ayrıca her Genel Müdürlük kendi tarihine olduğu kadar yetkinlik alanlarına da bağlı olarak bir özgünlük taşımaktadır. Uzun süre boyunca Tarım (VI. GM), Komisyonun en önemli kutup noktası olmuştur. Hep bir Fransız tarafından yönetilmiştir ve bu milliyet kesinlikle birimin işleyişinde etkisini göstermiştir. Milliyetler arası dengeye diğer yerlerde olduğu gibi burada da uyulmuştur, ancak yönetim toplantılarında baskın dil Fransızca olmuştur. Bununla birlikte herkes bu sektörün öneminin bilincindedir. Bir memur bana gururla: “Ağırlığımız 36 milyar eküdür, bu da topluluk bütçesinin %52’sidir.” demişti. Gerek eski olmasıyla, gerekse iktidarlı ve etkili oluşuyla VI. GM imparatorluk içinde bir imparatorluk olmuştur. Komünöter (ortak) bir politika yürütme görevi olmayan bazı GM’lere oranla bir dev gibidir. Memurların bağlı bulundukları bölümlerin tarzlarıyla özdeşleştiğini görmekteyiz. Sömürgecilik sonrası tarihin kendini gösterdiği VIII. GM’te (İşbirliği ve Gelişme G.M), ve daha yakın bir geçmişte kurulan modern bir yönetim tarzı benimseyen XVI. GM’de (Bölgesel politikalar) ortam aynı değildir.

Komisyon görevlilerini dinlersek, GM’lerin eğilimlerine bağlı olarak daha derin karşıtlıkların bir araya geldiğini görebiliriz. Örneğin, XVI. GM kendini III. GM (İç Pazar)’dan daha “sosyal” olarak tanımlamaktadır. Topluluğun bölge politikalarının amacı, bölgeler arası aykırılıklara bir çözüm getirmektir. Aksine III. GM ise, büyük Avrupa pazarında bulunan engelleri kaldırarak, liberal bir perspektif geliştirmeyi hedeflemektedir. XI. GM (Çevre)’de çalışan kişilerin, XVI. GM’nin kendi politikalarının çevreye etkisini düşünmekten çok, büyük donanımları destekleyen “planlayıcılarını” eleştirdiklerini duymaktayız. “Topluluk bürokrasisi” görüntüsündeki homojenliğin altında, her GM’nin kendi geleneğine ve çalıştığı konulara ilişkin farklılık gösterdiğini görmekteyiz. Aynı şey tutumları için de geçerlidir. Dışarıdan bakıldığında oldukça homojen olduklarını görmekteyiz (erkekler takım elbiseli ve kravatlıdır, bayanlar da takım elbiselidir. Bir ya da iki modelden oluşan giysilerin renkleri dikkat çekici değildir). Bazı müdür-

lüklerde ilişkiler daha sıcak olabilse de, diğerlerinde memurlar arasındaki ilişkilerin daha resmi olması tercih edilmektedir.

Belli bir süre çerçevesinde üye devletlerin atadığı sınırlı uzman kontenjanı haricinde, Avrupa'nın uygulayıcıları bizim bildiğimiz ulusal kamu çalışanları sınavı örneğindeki gibi bir sınavla kabul edilmekteler (14000'den 700'le 800 arası). Katılanların çoğu Komisyon birimlerinden birine atanmadan önce yedek listelerinde yer alarak beklemiştir. Mesleklerle ilgili fazla ayrıntıya girmeden şunları söyleyebiliriz: belli bir seviyeden itibaren (A seviyesindeki memurların Birim Başkanı derecesine ulaşma konusu) milliyet dengesinin dikkate alınması, belirleyici bir unsur olmaktadır. Yerine göre, terfiyi hak eden bazı memurlar bu terfiyi alabilirler ya da alamazlar, çünkü bu terfi kurumu yönetenlerin çevresine girmelerini sağlayacaktır. Son derece nitelikli görevlilerin, uyruklarından ötürü bloke olmaktan şikayetçi olmalarına sıkça rastlanılır. Bu tür kırınglıklar bölümlerde birtakım gerginliklere yol açabilmektedir. Ancak herkes oyunun kurallarını kabul etmek durumundadır, memurların gelir düzeyinin yüksek olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Sınava girenleri en çok motive eden şey maaşların dolgun olmasıdır. Kendilerini bir nevi Avrupa militanı ya da öncüsü olarak nitelendiren eski çalışanların aksine, Jacques Delors yönetimi sırasında iyice göz önüne çıkan topluluk kurumlarında çalışmak; artık, gençler için, dolgun maaşlı sabit bir işte çalışmak anlamına gelmektedir.

Memurlar genellikle hukuk ya da ekonomi formasyonuna sahiptir. Bu noktada belirli bir tektiplitik söz konusudur. Bu branşlar komisyonun "ruhuna" damgasını vurmuştur. Bazı alanlarda veterinerlerle (VI. GM) ya da doktorlarla (VIII. GM) hatta diplomatlarla (I. GM) karşılaşabiliriz, ancak Avrupa oluşumunun yasama ve yönetim işlevlerine en uygun branşlar ekonomi ve hukuk alanlarıdır. Böylelikle *Homo Communautarius*'ın robot resmi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Motivasyonlar, davranışlar, beceriler ve kariyerler, bölümler arası hareketliliğin özendirilmesi dolayısıyla üyelerin dinamizmini destekleyen bu grubun bütünleşmesine katkıda bulunmaktadır. Bu durumda, "yeni kültür aktörlerinden" söz etmek gerekli midir? İlk bakışta, bireylerin global hedefler doğrultusunda belli bir pozisyon, görev, program belirleyen ilişkiler dizgesine dahil oldukları düşü-

nülmektedir. Görünürde büyük organizasyonların profilini sunma konusunda Komisyonun endişeleri bulunmaktadır. Hatta komisyon bünyesinde az önce değinilen işbölümlerinin aynıları bulunmaktadır. Organizasyon şemasını incelediğimizde anlaşıldığı gibi, klasik tipte bir yönetim söz konusudur. Fransız bakanlıkların bünyesinde çalışmış olanlar, Genel Müdürlüklerin Komiserler ve Kabineler yönetiminde olduğunu öğrenince bu durumu yadırgamamaktadır. Genel Müdürlükler arasındaki iç bölümler bilinen modele uygundur. Bazı bölümlerde mevcut olan "tasarımcılar" ve "uygulayıcılar" hatta "kabinede çalışanlar" ve "alandaki çalışanlar" için de aynı modeller geçerlidir.

Komisyon kültürünü, ilk bakışta, topluluk üyelerinin paylaştıkları temsili görevlerin bütününden yola çıkarak tanımlayabiliriz. Bu idari ortam, yeryüzündeki herhangi bir idari ortam gibidir. Bu anlamda, insanların avrokratlara yani teknokratlara ya da bürokratlara niçin söylendiklerini anlamamaktayız, onların ulusal memurlardan ne artıları ne de eksileri vardır. Ancak bu konuda küçümseyerek konuşanlar onların "ulusal" olmadıklarını, "toplulukçu" olduklarını savunmaktadır. Avrupa Kurumlarında çalışanları nitelemek için Brüksel'de kullanılan bu sıfat, Avrupa çalışanlarının özel durumunu gayet iyi özetlemektedir. Onlar Avrupa'nın birleşmesini hedef alarak varoluş sebeplerini meşrulaştıran insanlardır, çıkarlar topluluğunun temsilcileridir.

Komisyonun işleyişini anlamak için, bu ideal düzenlemenin çalışanlarının etkinliklerini dikkate almak gerekir. İnşa halinde olan bir Avrupa fikri, uzun vadede siyasi ve toplumsal dağılımı son derece etkileyecek olan ve herkesin içinde bulunduğu bir süreç fikri, bu düzenlemenin kalbinde yer almaktadır. Tabii ki bütünlük Avrupa henüz yoktur. Avrupa vekillerinin ve memurlarının söylemlerindeki Reelpolitik'in ağırlığı ile topluluk çalışmalarında egemen olan Avrupa ideali arasındaki gerginliğin farkına varmaktayız. Avrupa gün be gün oluşmaktadır, oysa kurumların geleceği bu evrime sıkı sıkıya bağlıdır. Yetkileri genellikle çok uzun zaman önceden oluşturulmuş kurumsal yapılar olan ulusal Parlamentolardan farklı olarak, Avrupa Parlamentosu hâlâ kimliğini aramaktadır. Önce gösterişli yetkilerle donatılmış ve daha sonra yeni imkanlardan faydalanmış olsa da Parlamento'nun yeniden önemli dönüşümler geçirip geçirmeye-

ceğini kimse kestirememektedir. Aynı şeyi aşırı etkisi yüzünden bazı hükümetlerce eleştirilen Komisyon için de söyleyebiliriz. Bu organın görevinin yeniden tanımlanması gereğini kimse yadsımamaktadır.

Avrupa kurumlarını ve onların ulusal düzeydeki benzerlerini birbirinden ayıran tam da bu bağlamdır. Geleceğin, geçmişin geleneklerinden türetilmesi zorunluluğu; biçimlendirilmesi zor bir gelecek imgesi; ulusal çıkarların çoğulluğuyla karşı karşıya gelen topluluk çıkarının belirlenmesi gibi faktörler, Avrupa uygulayıcılarının paylaştığı "kültürün" unsurlarını oluşturmaktadır. Projenin bütünlüğü ve profesyonel grupların homojen olması tutarlılık sağlamaktadır. Bu durumda bir nevi "meslek" kültürüyle karşı karşıya gelmekteyiz. Bu doğrultuda "Avrupa'yı oluşturmak" yeni bir meslek gibi algılandığı takdirde "Yeni Kültürel Aktörler" ifadesi tam anlamıyla Brüksel çalışanlarına uymaktadır. Araştırmamıza devam edelim. Zira Avrupa siyasi ve idari işlevinin görünen standartlığının altında, kültür kavramını profesyonel tanımıyla sınırlamadığımız takdirde, derinlerde yatan çeşitlilikleri rahatlıkla görmekteyiz.

Dillerin Çokluğu

Kültürel çoğulculuğun Avrupa kurumlarının her köşesinde varlığını sürdürdüğünü hiç tereddüt etmeden ifade edebiliriz. Parlamento'nun genel kurul oturumlarının gerçekleştiği Strasbourg'daki Avrupa Sarayı (Palais de l'Europe), şaşırtıcı olsa dahi, ulusal kültürlerin kesişme kavşağını sergilemektedir. Meclis koridorlarında çeşit çeşit diller yankılanmaktadır, On Beş'ler Avrupa'sında on bir dilin birlikteliğini görmek sevindirici bir olaydır. Gözlemci için, topluluk düşüncesinin bir hayal olmadığının somut bir kanıtıdır. Parlamento, kapsayıcı bir projenin hizmetinde farklı dillerin ve kültürlerin bulunduğu bir kamu alanının oluşması konusunda bir tür sınav yeridir. Burada ne Volapük dili ne de Esperantoca konuşulmaktadır, tam aksine, yasa gereği ilgili diller geçerlidir. Çoğulculuğa uyulması, Topluluğun değişmez kurallarından biridir. Vekiller için, kurumlar arasında mevcut çokdillilik, farklı kimliklerin ve kültürel geleneklerin bir arada olması, birtakım sorunları beraberinde getir-

mektedir. Bu durum, yolculuk sırasında farklı bir kültürle tanışmaya ve *Öteki*’yle karşılaşmaya benzemez. Siyasal etkinlik, her şeyden önce konuşmaya dayalı bir iletişim gerektirir. Parlamento’nun görevi diğer Avrupa makamlarıyla işbirliği yapmak, karar almak ve kendisine danışılmasını sağlamak değil midir?

Parlamento sorular sorar; değişiklik önerileri, karar tasarıları ve görüş önerileri şeklinde kendi yanıtlarını sunar. Her şey dil aracılığıyla aktarılır, söylem her zaman önem taşımaktadır. Yani dil önemli bir yere sahiptir. Ancak topluluk faaliyetinde bir ilerleme kaydetmek istenmesi durumunda özgünlükleri ve içe kapalı kültürel davranış biçimlerini aşmak gerekmektedir. Yaşama konusundaki temel görevlerden biri ulusal yasaların *uyumlulaştırılması* değil midir? Vekiller her gün bu durumla karşı karşıya gelmektedirler, bazen bu girişimin yönleri neredeyse metafizik olabilmektedir. Parlamenterler kabilesi Avrupa tanrısına ortak adaklar sunmaktadır ancak her biri aynı zamanda kendi ulusal kimliğinin motiflerini sergilemektedir. Bu kimlikle, kimliğin sonraki hali arasında, gelecekteki “Birlik”le bugünkü Topluluk arasında sürekli var olan hassas bir diyalektik söz konusudur; bu tuhaf evrenin kaderini henüz kimse öngörememektedir. Dillerin çoğulluğu ilkesine kesinlikle uyulması, bu belirsizlik ortamının düzene girmesine katkıda bulunmaktadır. Deyimlerin sayısını azaltmak ya da daha kötüsü sadece birini kabul etmek, kültür konusunda baskın bir yönetim şeklini kabul ederek, gelecekteki Avrupa düşüncesini hayata geçirmek anlamına gelmektedir. Ortak dil hayali aynı türden aksilikler yaratmaktadır. Söz konusu durumda ulusal sınırların bulanıklaştırılması, bir anlamda Avrupa’nın kuruluşunu zora sokmak anlamına gelmez mi?

O halde, farklı dil gruplarının her gün içinde bulundukları durum doğrultusunda, kendi aralarında daha iyi konuşabilmek için herkesin kendi dilini konuştuğu çokdillilik seçeneği kalmaktadır. Bu durumda çeviri sorunları somut olarak karşımıza çıkmaktadır. Her konuşmacının kendi dilinde konuştuğu bir tartışma, en iyi nasıl organize edilir? Kesin olan şu ki; kurum, sözlü ve yazılı çeviri hizmetlerinin verilmesini sağlamaktadır. Çokdilliliğin özel bir siyasi patoloji oluşturup oluşturmadığını

kendimize sorabiliriz ve parlamento bünyesinde dil trafiğinin etkilerini ölçebiliriz.

Parlamentonun coğrafyası, ulusal unsurlara verilen önemi gayet açık bir şekilde sergilemektedir. En tarafsız mekanlar, ziyaretçilerin kaybolma tehlikesiyle karşılaştığı ve koridorları hemen hemen aynı olan ofislerin bulunduğu yerlerdir. Kaybolmamak için en iyi yol, etrafta konuşulanlara kulak vermektir. Her bir gruba verilen bölgelerin ulusal delegasyonlara ayrıldıkları hemen fark edilmektedir. Bundan ötürü birbirinden çok farklı seslerin bulunduğu ortamlardan geçerken farklılıkların bilincine de varılır. Bireyler koridorlarda, barlarda kendi ulusundan kişilerle bir araya gelmeye eğilimlidir. Bu, vekillerin her tür karışım biçimine karşı çıkmalarından kaynaklanmaz: farklı uyruklu parlamenterler arasındaki konuşmalar ve kibarlıklardan öte, söz konusu bağlar, grup ve komisyon faaliyetleri çerçevesinde oluşmaktadır. Aynı ülke insanların kolaylıkla birbiriyle temasa geçmesini vurgulamak tek taraflı bir bakış açısı olurdu.

Aynı nedenden ötürü, iki temel veriyi önemsemek gerekmektedir: bir yandan vekiller çoğunlukla ya müdahale gerektiren durumlarda (oy veren, yöneticilik yapan, lobicilik yapan) aynı milliyetten insanlarla, ya da siyasi gruplar bünyesinde yine kendi ulusal delegasyonlarıyla birlikte çalışmaktadırlar. Diğer yandan dil çoğulculuğuna uyulması çerçevesinde vekillerin tüm dosyalara kendi anadillerinde yazılmış olarak ulaşmaları gerekmektedir. Dahası, Brüksel ve Strasbourg'ta gazete bayilerinin faaliyetleri araştırıldığında, herkesin kendi ulusal gazetelerini ve dergilerini okumayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu koşullarda parlamenterlerin kendi dillerine son derece bağlı olmaları şaşırtıcı değildir. Dil, yalnızca basit bir araç değildir, farklı ülkelerin ve kültürlerin özelliklerini özetlemekten öte, siyasi boyut taşıyan bir kimliğin ifadesini taşımaktadır. Kimlik boyutunun siyasi etkisini ölçmek için, komisyon ve grup bünyesinde uyruklara eşit olarak dağıtılan iş dağılımına verilen önemi gözlemlemek yeterlidir.

Aynı şekilde, Flaman veya Valon olmaları dolayısıyla kendilerini iki farklı dilde ifade eden Belçikalı vekiller örneği dikkat çekicidir. Ayrıca, Arc-en-ciel (Gökkuşağı) grubunun bölgeci vekillerine ilave olarak bazı vekiller, topluluk kurumlarından haksız yere uzaklaştırıldığını düşündükleri Katalanca, Bask dili,

İrlanda dili gibi birtakım dillerin kabul edilmesini talep etmektedir. Avrupa Halk Partisi (Parti Populaire Européen) üyesi İrlandalı Mary Banotti, meslektaşlarının şaşkınlığına rağmen ilk söylemini anadilinde yapmaktan çekinmemiştir. Sonunda, bu talepler Avrupa'nın üç büyük kurumu tarafından reddedilmiştir. Bu bağlamda yalnızca dokuz dil yaşam hakkına sahip olmuştur. Ancak siyasi konunun dilsel konuyla kesişmesi, parlamentonun yazılı ve sözlü çeviri organizasyonuna yansımıştır. Ne pahasına olursa olsun, topluluktaki dokuz dilin kullanımının sağlanması söz konusuydu ve bu da önemli bir lojistiğin kurulmasına neden olmuştur. 1990 yılında çok dilliliğe ayrılan maliyet, Parlamento'nun bütün bütçesinin yaklaşık %35'ini oluşturmaktaydı. Sözlü ve yazılı çeviri alanında mevcut uzman çevirmen personelin yanı sıra, sözlü çevirinin teknik donanımını ve parlamento metinlerinin dokuz dile çevirisiyle oluşan kağıt miktarını dikkate almak gerekir.

Son derece ağır maliyeti olan bu düzenlemenin idaresi doğrultusunda genel sekreter uzun süreliğine yeni bazı olanakları devreye sokmuştur, bunlar topluluğun on ikiye, sonra da on beşe ulaşmasıyla iyice genişlemiştir. Mütercim-tercümanlar, yazılı çevirmenler ve çeviri etkinliğine bağlı teknik servislerin sayısı neredeyse Parlamento idari personelinin yarısına ulaşmıştır. Çok sayıda taleple karşılaşan bir "Çeviri Müdürlüğü" mevcuttur, çünkü yasalar gereğince komisyonlara ve genel kurula verilen metinler, on bir dile çevrildiği takdirde dikkate alınmaktadır. Yani bu mekanizma, danışma ve işbirliği prosedürleri çerçevesinde yazıya dökülen raporların ve değişiklik önerilerinin yanı sıra vekillerin kişisel olarak önerdiği kararları, soruları, beyanları da kapsamaktadır. On bir resmi dilde yazıya dökülmedikleri takdirde değişiklik önerileri, yalnızca genel kurulda kararlaştırılmaktadır. Strasbourg'daki genel kurulda, raporların çoğu en geç önceki haftanın Cuma gününe kadar hazır olduğu zaman, değişiklik önerilerinin genel kurul açılışından sonra dağıtılmaları öngörülmektedir. Her oturumda, başkanlık, kabul edilen programa göre değişiklik önerilerinin teslim süresini belirlemektedir. Kısa zaman diliminde oluşan değişiklik önerilerinin ve kararların tartışılması için, bunların on bir dilde basılması da gerekmektedir. Elbette ki Parlamento bu kurala esneklik kazandırabilir,

ancak Meclisin geri adım atması için ve on bir dilde çeviri yapılması için, 10 üyeden oluşan bir azınlık yeterlidir.

Metinlerin çok sayıda oluşu ve zorluk derecesi, çeviriye ayrılan sürelerin azalmasına neden olmaktadır. Bazı kişiler bu durumda çeviri kalitesinin düşmesinden çekinmektedirler. Bir metni çevirdikten sonra aynı zamanda çevirinin düzeltilmesi de gereklidir. Çevirmenler arasında en deneyimli olanlar düzeltmen olurlar. Bu kişilerin görevi, teslim edilen çevirileri düzeltmektir. Çevirinin asıl metinlerdeki anlam ve özelliklere uygun olması için, dil bilgisine ek olarak uzmanlık alanları bilgisine sahip olmak, hatta kimi zaman ek araştırma yapılması gerekmektedir. Her birimde bu konuya ilişkin dokümantalist çalışmaktadır. Bazen de araştırma bölümü katkıda bulunmaktadır. Çevirmenlerin çalışma düzeni oturumlara göre ayarlanmıştır. Dört haftanın iki haftası, yani tam oturumdan önce ve oturum boyunca, çeviri çalışmaları son derece hareketli geçmektedir. Oturumdan önceki son günlerde, metinler üzerinde sular seller gibi çalışıldığı görülmektedir. Yazılı çevirmenler akşam geç saatlere kadar hatta gece bire kadar çalışmaktadır. Belgelerin basılması ve Lüksemburg'tan Strasbourg'a gidecek olan kamyonlara yüklenmesi gerekmektedir. Oturumda tartışılan kararların ve değişiklik önerilerinin de anında çevrilmesi gerekir. Çeviriden sonra belgeler basılır ve çoğaltılır. Bu iş için yüze yakın görevli çalışmaktadır. Her belgenin 1000-1500 arası nüshası çıkmaktadır. Parlamento baskısını oluşturmak ve Parlamento Gündemi ya da oturumu için gerekli özet bilgilerin oluşturulması için Strasbourg'daki oturumlar sırasında baskı makineleri gece gündüz aralıksız çalıştırılmaktadır. Parlamenterler Parlamento binasında konuşurken bu belge fabrikasında herkes telaşla çalışır. Metinlerin çığ gibi çoğaldığı bu uçsuz bucaksız üretim yerinde gözlemcinin aklı karışır. Yapılan hesaplara göre 1988 yılında 3089 belge dokuz dile çevrilmiştir, yani birden fazla sayfa sayısı olan ve en az bin adet çoğaltılan toplam 27801 metin bulunmaktadır. Bu çalışmalar, birkaç ormanı yutacak büyüklüktedir.

Rakamları bir kenara bırakalım ve temel kullanıcılara dönelim: Acaba Parlamenterler yapılan çalışmalardan memnun kalıyorlar mı? Her şeyden önce, her Parlamenter bu organizasyonun olağanüstülüğünü kabul etmektedir. Bir Yunan vekil "Tüm

belgeler zamanında elimize geçmektedir, az önce Mecliste konu edilen değişiklik önerilerinin kendi dilimize çevrilmiş olarak bize ulaştırılması neredeyse bir mucizedir" diye ifade etmektedir. Buna karşın, baskıya geçen metinlerin enflasyonu, aynı zamanda endişelendirici ve rahatsız edicidir. Parlamento raflarında biriken bu metinlerin tümünden haberdar olmak imkansızdır. Komisyon faaliyetlerini içeren bu belgelerin dışında bir şey bulmaksa oldukça zordur. Belgelerin bu şekilde birikmesi aslında meraklıları caydırmaktadır ve kendi işlerine dönmelerini sağlamaktadır. Değişiklik önerilerine sınır koyarak düzenlemek, bu yazı enflasyonunun düşürülmesi konusunda atılacak önemli bir adım olacaktır.

Çeviri etkinliği, kağıt miktarı konusunda ağır bir yük olsa da, çok önemli bir fayda sağlamaktadır. Çeviriler sayesinde herkes anadilinde çalışma olanağına sahip olmakta ve meslektaşlarıyla da anlaşabilmektedir. Sistemin çalışması için şeffaflığın en üst seviyede olması gerekir. Metinlerin çevirisi çoğu zaman uzmanlık bilgisi gerektirdiği için bire bir çeviri yapmak yetersiz kalmaktadır. Bu durumda, bazen birbirinden çok uzak düşen kültür ve hukuk sistemleri bağlamında terimlerin eşdeğeri bulunmalıdır. Genellikle çevirmenler bu zorunluluklara uymaktadır, ancak yağlanmış makineye kaçan kum tanesi misall, en ufak bir hatanın bile metnin genel anlamını bozduğu anlar da vardır. Bir örnek verelim: yaban bitkilerin ve faunanın korunması hakkında Çevre Komisyonuna verilen yönergeyi incelerken, birkaç hafta sonra vekiller ellerindeki metnin farklı olarak çevrildiğini ve farklı dillerde metnin farklı anlam taşıdığının farkına varmışlardır. Bu olay sonucunda hem vakit kaybı olmuştur, hem de tartışılan terimler yanıltıcı olmuştur. Bu durumda metnin aslı tekrar okunmuştur ve önerilen bazı değişiklikler geri çekilmiştir. Elbette ki bu tür pürüzlerle sık karşılaşılmaz ancak bazen bir sözcüğün kabaca çevrilmesi bile karmaşa yaratmaya yeterli olabilmektedir. Bu nedenden ötürü düzeltme çalışmaları büyük önem taşımaktadır.

Araştırmamı yürüttüğüm dönemde Avrupa Parlamentosu'nda dokuz dilde çalışılmaktaydı, yani yetmiş iki dil karışımı vardı. O zamanlar Danimarkaca'yla Yunanca ve Portekizce arası, ya da Yunanca'yla Portekizce arası sözlü çeviri hizmeti veren

çevirmen açığı vardı. Bu engeli aşmak için pivot (devirli çalışan) sözlü çevirmenlere başvuruldu. Örneğin bir sözlü çevirmen Fransız kabininde Yunanca'dan Fransızca'ya çeviri yaptığı sırada, diğer çevirmenler Fransız kabinine bağlanıp Fransızca'dan kendi diline çeviri yapmaktaydı. Bu yöntem sayesinde zorluklara kabul edilir koşullarda çözüm getirilmişti. Pivot çevirmenin sorumluluğu büyüktür çünkü en ufak hatası yedi dilde yapılan diğer çevirilere yansır.

Personelin ve teknisyenlerin sürekli hareket halinde olması nedeniyle yazılı ve sözlü çeviri Parlamento'nun yalnızca fiziksel organizasyonunu etkilemekle kalmamaktadır. Çeviri, vekiller arasında kendini gösteren özel bir siyasi iletişim tarzını da oluşturmaktadır. Bu noktada, konuşma sürelerinin sınırlandırılması da gerekmektedir. Dikkatle incelendiğinde, konuşmalarda taraflı unsurların mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda konuşmalarını özetlemeyenlerin nasıl seslerini duyuracakları merak konusudur. Birkaç dakikada her şeyin söylenmiş olması gerekir. Konuşma başlar başlamaz ışıklı göstergeli bir kronometre kalan süreyi gösterir. Başkan, sözü fazla uzatan vekillere müdahale etmekten çekinmemektedir. O halde mümkün olduğunca anlaşılır olmak, söz sanatlarına başvurmamak ve kendini derin düşüncelere kaptırmamak gerekmektedir. Vekillerin en önemli amacı, iletiyi aktarmaktır. Çevirmenlerin yaptıkları çeviri, standartlaştırma unsuru gibi görünmektedir. Böylelikle Parlamento tartışmaları uçsuz bucaksız konuşmalara neden olmakta, dinleyicilerse uykuyla süregelen konuşma arasında gidip gelmektedir.

Bu bağlamda çok dillilik konusunda bir paradoks oluşmaktadır, farklılıkların ve bütünüleyici unsurların öne çıkmasından çok, kültürel öğeler silinmekte, hatta kaybolmaktadır. Aslında, bir dilden diğerine geçişi sağlayan sözlü çeviri, Parlamento'ya özgü tartışma dinamiğini sağlayamamaktadır. İnsanların birbirleriyle konuştuğu bir ortamdan çok, herkesin aynı anda konuştuğu bir söylem oluşmaktadır. Komisyonların bünyesinde düzenlenen raporların okunması sırasında Avrupa parlamentarizminin etkinliği en belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Ancak konu tartışmaya gelince, birbirini ardı sıra gelen monologlarla karşılaşmaktayız. Parlamento'da aynı uyruklu parlamenterlerin birbirleriyle konuştukları anda konuşma akıcılık kazanır, diğer durum-

larda ise parça parça aktarılır. Dilsel bütünlük, ortak anlamlara atıfta bulunulan tutarlı bir tartışmanın devamını sağlamaktadır. Yalnızca bir dil sorunu olmaktan öte, homojen kavramların varlığı söz konusudur. Bu durumda gerçek bir diyalog ortaya çıkmaktadır, hem kişileştirilmeyen, hem de siyasi unsurun ve genel anlamın anlaşılması çabasından ötürü ağırlaşan bir söylem evreninde birtakım zıtlıklar oluşmaktadır.

Strasbourg'daki Asamble bünyesinde gördüğümüz yeni parlamento aktörleri, söz sanatı yapmadan, çeviriye uygun konuşmalar yapmakla sınırlandırılmıştır. Hepimizin bildiği gibi, bütün toplumlarda siyaset bir dil meselesidir, büyük siyasetçiler dili iyi kullanırlar. Buna karşın çok dilliliğin kabul edilmesi durumunda, iletinin yalın ve doğru olarak aktarılması istenmektedir. Siyasi bir tartışmadaki söylemde kültürel öğeler sorunsalına değinmek gereklidir. Konuşmanın yalın olması ilkesine uymayanların anlaşılammaları gibi bir risk vardır ("yalın olunuz aksi takdirde söyledikleriniz çevrilemeyebilir"). Aslında bu konu, çevirmenlerin yetkin olmadıkları anlamına gelmez, çevirmenlerden istenen iş neredeyse ütöpiktir. Başka bir deyişle çevirmenlerden her konuşmacının söylevini harfi harfine uygun çevirmeleri beklenmektedir.

Konuşmaların çok ağır ve karmaşık olmalarından kaynaklanan anlam kayması tehlikesine ilişkin bunların yalınlaştırılması, hatta basitleştirilmesi talep edilmiştir. Eşzamanlı çalışan çevirmenler anlamı yanlış anlama tehlikesiyle karşı karşıyadır. Örnek olarak, bir İtalyan vekil maden ocaklarında *sostenitore* mesleğinin önemini anlatırken, Fransızlar "*souteneurs*"lerin (yani muhabbet tellallarının) maden ocaklarında hayati önem taşıdıklarını duyunca kulaklarına inanamadılar. Söz konusu mesleğin "*boiseur*" olduğunu anlamak için kömür alanı terimlerini bilmeyen çevirmenin düzeltme yapması gerekmişti. O zamandan beri teknik terimlerin sayısı çoğalmaktadır ve çevirmenler bunları öğrenmek için çaba göstermektedir. Genel olarak pek hata yapılmamaktadır.

Engeller yalnızca dil sorunlarından mı kaynaklanmaktadır? Vekillerin dil düzeyini iyileştirmek, hatta çalışma dillerini sınırlamak, iletişimi kolaylaştırmak için yeterli midir? Vekillerin ana dilleriyle tarihlerinin ayrılmaz bir bütün olduğunu göz ardı et-

memek gerekir. Her dil, kendi geleneğini taşımaktadır ve kullanılan sözcüklerin onlara anlam kazandıran kültürden ayrılması düşünülemez. Siyasal söylemde, dinleyicilerin veya konuşmacının hemen anladığı ifadeler ve konuşma biçimleri devreye girmektedir. ("bu çok açıktır!"). Çünkü ortak bir kültür bağlamında bulunmaktadırlar. Ancak Avrupa Parlamentosunda farklı bir durumla karşılaşmaktayız: dillerin çoğulluğu temelinde siyasal kültürlerin çeşitliliği ve zenginliği ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda, etkinlik ve usallık adı altında, homojenleşen ve farklılıkların en aza indirildiği ifade biçimleri oluşturulmaktadır. Bu arayış, uyumlulaştırma anlayışıyla sorunları ele alan Meclisin temel hedefiyle bağdaşmaktadır.

Uyum ve Farklılıklar

Avrupa kurumları uyumlulaştırma aygıtlarıdır, burada bazen birbirinden çok uzak düşen kültürel yaklaşımlara ve farklı siyasal tarihlere ilişkin yasama biçimlerinin bağdaştırılmalarına yönelik birtakım usuller icat edilmektedir. Eğer temel dayanağı olan uzlaşma anlayışı hayata geçmeseydi; Avrupa "Birliği" anlamsız bir tamlama olurdu. Az önce geçen uzlaşma terimini özellikle Avrupa'nın kurulma sürecinin diğer özelliklerini vurgulamak için de kullanmaktayım. Bunun klasik anlamda bir siyasal faaliyet olmadığını söyleyerek bana karşı çıkanlar olabilir, çünkü Avrupa, kendini önceden oluşmuş bir topluluk olarak tanımlamaktadır. Yasaların yakınlaştırılması çabasında aslında Avrupa yalnızca kendi kendisiyle uzlaşmaktadır. Ancak bu çalışmalar, uyumlulaştırma hedefinin gerçekleşmesi için şarttır. Şimdiye dek ülkelerimizin parlamenter demokrasilerine özgü olan düzenli ve geleceksel uyumsuzlukları gün geçtikçe devre dışı bırakan, bunun yanı sıra yeni uzlaşma arayışlarını ön plana çıkaran siyasal faaliyet biçimlerinin yapılandığını görmekteyiz. Uzmanlara başvuruların giderek artması, Avrupa bünyesindeki politik anlayışta derin değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Aynı şekilde, uzlaşmacı demokrasinin ve çeşitli lobicilik hareketlerinin bir arada bulunması, bu yeni topluluk konfigürasyonunun bir özelliğidir.

Tipki Parlamento'da olduğu gibi Komisyon'da da, Avrupa çalışanlarına özgü, yeni becerileri harekete geçiren ve egemen

olan temsil biçimlerini bugüne uyarlayan hatta yeniden şekillenmesini teşvik eden farklı bir "kültür" den söz edebiliriz. Böylelikle P. Muller'in değındiğı bu "ortak aracılık alanının", "kendi dilini, kendi kurallarını, kendi işleme biçimlerini"⁵ oluşturmuş bir ağ bütününün" yansımalarını görmekteyiz. Topluluğun aktörleri topraksızlaşmış bir dünyada yaşamaktadır. İtalyan bir memur bana: "Lüksemburg'da yaşaya yaşaya kendi anadilimi kaybetmişim, tatilde ülkeme döndüğümde espri yapamaz oldum." demişti. Acaba Avrupa'nın kuruluşu sırasında, siyaset sanatının etkilerini ve ifade şekillerini algılayabileceğimiz yeni bir kimlik mi oluşturuldu? Topluluk organlarında yürürlükte olan karma dil, bu sonucun bir göstergesidir. İki çalışma dilinin İngilizce ve Fransızca olması ve Almanca'nın nadiren kullanılması dolayısıyla durumu Parlamento'ya göre daha basit olan Avrupa Komisyonu'nda iki dilin⁶ gerçekten yoğunlaştığını görmekteyiz. Toplantılarda bir tümce içinde bir dilden diğerine geçilmektedir. *Eurospeak* ya da *FrenGLISH* diye adlandırılan bu dil ilginç karışımlar meydana getirmektedir. "*Top down* bir yöntem uygulamamız gerekmektedir", ya da "*opting out'u* kabul etmek gerekli midir?" gibi tümcelerde olduğu gibi. Bu gibi karışımlarla her gün karşılaşmaktadır. Volapük'ün sözcük hazinesi gitgide büyümektedir: *spill over*, "topluluk yöntemi", "ikilikarar", "ekleşimlilik" ("additivité"), "bütünleyicilik", "yardımlaşma", "komitoloji", "doğru dönüşüm"⁷ (*juste retour*) gibi sözcükler bu konuda birer örnektir.

Avrupa çalışanları bu jargonu o kadar rahat kullanmaktalar ki adeta kendi anadillerinin inceliklerini unutmaya başlamışlardır. Bu noktada güçlü bir kültürel kaynaşma unsuru bulunmaktadır. Topluluk dili yalnızca bir iletişim aracı olmaktan çok, bir kimlik göstergesi olarak da işlemektedir. Bununla birlikte, Av-

⁵ Pierre Muller, "La mutation des politiques publiques européennes", *Pouvoir. Europe, de la Communauté à l'Union*, Paris, Seuil, 1994, s.69.

⁶ Bkz Irene Bellier'in analizi, "Une culture de la Commission européenne?", Y.Mény, P.Muller, J.L. Quermonne, *Politiques publiques en Europe*, Paris, L'Harmattan, 1995, s.49-60.

⁷ Philipp C. Schmitter, yeni siyaset sözcük hazinesinden bazı örnekleri, Y. Mény, P. Muller, J.L. Quermonne, op.cit, s.31-32 'da "Quelques alternatives pour le future systeme politique europeen et leurs implications pour les politiques publiques européennes", adlı çalışmasında bizlere sunmaktadır.

rupa siyasi ve idari işlevinin kültürel kimliği üzerinde fazla ısrarcı olunması halinde, kendi bünyesinde oluşturucu ve yadsınamaz bir çoğulculuk taşıyan bu "kültürün" temel ve paradoksal yönünün karanlıkta kalması olasılığıyla karşı karşıya kalırız. Daha önce de görüldüğü gibi, Avrupa Parlamentosu söz konusu çoğulculuğun eyleme dönüştüğü yerdir. Ancak aynı şekilde, Komisyon'da etkin bir idarenin homojen görünümü altında, farklı⁸ idari tarzlar bir arada işlemektedir. Kendi ülkelerinde aldıkları eğitim doğrultusunda memurların edindikleri çalışma yöntemleri ve değerlendirmeleri, bazen birbirine ters düşmektedir. Fransız memurlar, İngiliz memurların yazdığı notların şematik yönünü ve yapısını eleştirmekten çekinmezler. İngilizlerse, Fransız meslektaşlarının yazılarının uzunluğuna ve söz sanatlarına gülmektedir.

Çalıştığım bölümlerden birinde bir Alman yönetici, İspanyol kökenli bir memurun İngilizce yazdığı notları Alman katılığı doğrultusunda şiddetle düzeltiyordu, oysa söz konusu iki kişinin de İngilizcesi mükemmel olamazdı. Avrupa Topluluğu potasında, geleneklerin, dillerin ve usullerin çeşitliliği sihirli bir şekilde ortadan kaybolamaz. İş çıkışlarında Avrupa memurları çoğu zaman kendi ülkelerinden kişilerle sosyal ilişki kurmayı tercih etmektedir. Bununla birlikte, günlük iş ilişkilerinde herhangi bir gerilim olduğunda, diğer iş ortamlarında olduğu gibi, insanlar basmakalıp düşüncelerle tepkilerini dile getirmeye eğilimlidir. Anlaşmazlık durumları sınırlı sayılır: Kuzey'lilerle Güneyliler arasındaki zıtlıklarla karşılaşmaktayız. Kuzeyliler bira içmekten hoşlanırken Güneyliler şarap sever; birinin soğuk yapıda olması, diğerinin ise sıcak yapıda olması, birinin katı diğerininse esnek oluşu bu duruma birer örnektir. Aynı şekilde her milletin edindiği düşünceler bütünü, bir anda öncüler tarafından sorgulanabilir. Söz konusu durumda "Parlak ancak kof Fransızlar", "bilinçli ancak işgüzar Almanlar", "dağınık Yunanlılar", "Güney Prusyalı" olarak nitelendirilen İspanyollardan söz açılabilir. Gözlemlere dayalı olmasından ve gerçeği son derece basitleştirmesinden ötürü bu basmakalıp düşüncelerin kullanımı tehlikeli bir silaha dönüşebilmektedir. Ve herkesin bu silahtan dile-

⁸ Pascal Lamy, "Choses vues...d'Europe", *Esprit*, Eylül 1991.

diği gibi faydalanması düzensizliğe yol açmaktadır. Basmakalıp düşüncelerin kullanılması karmaşa unsurudur çünkü olası göndermelerin sayısını çoğaltmaktadır. Bu durumda farklılık, kimliğin tam içinde yer almaktadır, öyle ki Komisyonun Birliği temsil etmesi, bünyesinde çok sayıda olası düzen seçeneklerinin meydana çıkması nedeniyle sarsıntıya uğramaktadır.

Topluluk kurumlarında çalışanların zaman zaman kendi kültür uzamlarına dönmeye eğilimli oldukları durumlar vardır, özellikle de kendi değerlerinin kabul görmediği durumlarda. Böylesi durumlarda, hiyerarşide bir üst'ün söylemi, genel normların bir ifadesi olarak değil de farklı bir anlayışın dile getirilmesi olarak algılanmaktadır. Kendi kültürel öğeleri içinde boğulan ve spesifik bir eğitim tarzıyla önceden şekillenmiş olan bu kişilere, en iyi ihtimalle söyleneni anlamadıkları ifade edilmektedir. En kötü durumda ise, "kendi" kültürüne özgü değerleri ve kavramları dayatmak istediklerinden şüphe etmek olasıdır. Hiyerarşik bir emrin geçerliliğine karşı çıkmak her zaman mümkündür. Kavramsal farklılıkların, bir arada işleyen farklı değer sistemlerinin bütün bürokratik girişimlerin temelini oluşturan ussal normlarını harekete geçirdiği, kültürlerarası bir dünyaya girmektedir. Kültürlerin birbiriyle temas etmesi, ussal düzenlemeyi tehlikeye sokmaktadır. Bünyesinde organize kültürün öne çıktığı ortak bir kimlik üretmek yerine, tektipleştirme usullerine ve uyumlulaştırma projesine ters düşen bir göreceliliğin oluştuğunu görmekteyiz.

Kültürel özgünlükler ve "ulussonrası"⁹ birlik arayışı arasındaki bu gerilim, topluluk idare sistemine özgüdür. Topraksızlaştırma tecrübesi, Parlamento'da olduğu gibi Komisyon'da da iki çelişik eğilimi beraberinde getirmektedir. Bunlardan ilki, dışarıdan anlaşılması zor bir iletişim ve hareket tarzının yaratılmasını gerektirmektedir, oysa bu konuda yalnızca elit bir kesim gerekli becerileri ve kuralları bilmektedir. Ancak bu durumda "yeni Avrupa kültürü" olarak kendini tanıtabilmektedir. Topraksızlaştırma sonucunda oluşan diğer eğilimse, tam aksine, topluluk evreninin göreceli bir temsilini besleyerek, ulusal aidiyetlerin yeniden can-

⁹ Jean-Marc Ferry, "Pertinence du postnational", *Esprit*, Eylül 1990, s.80-90.

lanmasıyla oluşmaktadır. Bu ikili hareket Avrupa çalışanlarında yer eden iki eğilimden kaynaklanmaktadır. Bir yandan üye devletlere karşı hareket özerkliklerini ifade etmeleri istenirken, öte yandan sürekli olarak ulusal köklerine geri gönderilmektedirler.

Antropolojik Perspektifler

Eşi benzeri olmayan bu deneyim yurttaşlar tarafından her zaman iyi anlaşılmamaktadır. Brüksel'deki Komisyon kendini Avrupa düzeninde merkez bir rol oynayan başarılı bir yönetim olarak sunduğunda birtakım kuşkuları üzerine çekmektedir. "Avrokrat"ları, insanoğlunun ortak kullanımına yönelik herkesçe bilinen *Avrodi*'lerini ve yoğun *Avrometin*'lerini hedef alan eleştiriler okunduğunda bu yargıya varılmaktadır. Avrupa'nın inşa sürecinin her önemli noktasında, Maastricht¹⁰ anlaşmasının imzalanması tartışmasında olduğu gibi, Brüksel makamının ağırlığı yeniden sorgulanmaktadır. Olay, sanki gerçeklerin kendi normlarına uymasını delice isteyen Avromemurların kumandayı ele geçirmeleri gibi görünmektedir. Bu bakış açısına göre Avrupa'nın yeni aktörleri, ekonominin ve pazarın üstün gücü adına kültürel farklılıkları yok eden bir mekanizmanın çıraqları olarak algılanırlar. Avrokrat stereotipiyle oluşan bu kanı yaygınlık kazanmıştır. Her ne kadar kısmi ve yanlı olsa da, bu yaygın izlenim, yurttaşlar ve Avrupa'yı oluşturanlar arasındaki ciddi algı farklılığına işaret etmektedir.

Oysa bu fark yalnızca bir iletişim eksikliğine bağlı değildir, kültürlerarası uygulamanın yepyeni bir siyasal şeklinden asla ayrılmaz; topluluk yönetebilirliğinin (*gouvernementalité*) özel bir alan olarak algılanmasındaki güçlüğü bağlıdır. Bu durumu anlaşılır kılmak için çok boyutlu bir inceleme yapmak şarttır. Aksi takdirde kültüralist bir açıyla kantonlaşma tehlikesi (kimlik ve iletişim sorunu olarak Avrupa'nın inşası), ya da tam tersi, tamamen siyasetçi kafasıyla mantık yürütme tehlikesi (Avrupa inşasındaki demokrasi eksikliği ve iktidar sorunu) oluşmaktadır. Sorunları antropolojik açıdan irdelemek, alanın genişletilmesi,

¹⁰ Dominique Wolton, *La dernière utopie. Naissance de l'Europe démocratique*, Paris, Flammarion, 1993.

eklemlendirilmesi ve Avrupa bilmeceşinin ayrılmaz unsurları olan yeni siyasal ayrışmayla yeni kültürel ayrışma üzerinde birlikte düşünme olanağı sunması bakımından önem kazanmaktadır. Siyasal bir Avrupa’nın oluşumunu, Hegelci diyebileceğimiz bir yaklaşımla ulusal özgünlüklerin aşılması olarak yorumlamak söz konusu değildir. Kaba hatlara değinecek olursak, görüşmenin ve uzlaşmanın ağır bastığı, topluluğa ve kimliğe ilişkin bir diyalektiğin daima kendini gösterdiği bir ağ¹¹ mantığının zorlu hazırlığını görmekteyiz.

Antropologlar kültürler arasındaki temasları çeşitli bağlamlarda incelemiştir. Özellikle de Batılılar tarafından uygulanan bir egemenlik ilişkisi olan “kültürlüleştirme”nin (acculturation) meydana geldiği sömürgeci durumlarla ilgilenmişlerdir. Kültürleşme, “yabancı unsurların yerli sisteme karışması” ya da aksine, dışarıdan gelen¹² bir modelin kabul edilmesine ilişkin kimlik kaybı olarak yorumlanabilir. Avrupa’nın icadı, farklı ulusal kültürlerin birbirleriyle temasını gerektirir. Bu doğrultuda, Topluluk kurumları antropologa yepyeni alanlar sunmaktadır. Ancak karşımıza çıkan kombinasyon bir hiyerarşi ilişkisine dayanmaktadır: hiçbir kültür diğerlerine hegemonyasını dayatma iddiasında bulunamaz. Bununla birlikte, kültürel temas iradi ve birlikte tasarlanmış bir süreçte yer almaktadır, tarihsel projeden ayrılması söz konusu değildir. Söz konusu iki tespit, topluluk siyasetinin dış görünümünün kendine özgü yönünü vurgulamaktadır. Bu kültürel uzlaşma evreni, birlik ile çeşitliliği, homojen olanla farklı olanı, evrensel göreceliyi bir araya getirmektedir. Bu incelemede, yeni konjonktüre ilişkin birkaç soru irdelenmiştir. Bu karmaşık siyasal toplumu incelemekte ve ona şekil veren kültürlerarası dinamikleri ve gerilimleri araştırmakta yeni aşamalar kaydetmek ise antropologlara düşmektedir.

Çeviren: **Hande Ersöz Demirdağ**

¹¹ Bu konuda, bkz. Jean-Louis Quermonne, a.g.e. bkz. aynı şekilde Christian Lequesne, *Paris-Bruxelles. Comment se fait la politique européenne de la France*, Paris, Presses de Sciences Po, 1993; Wolfgang Wessels, “Administrative Interaction”, William Wallace, a.g.e., s.229-241.

¹² Natan Wachtel, “L’acculturation”, *Faire de l’histoire, Nouveaux problèmes*, Paris, Gallimard, 1974, s.124-146.

Bölüm 2

İLETİŞİM VE AVRUPA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜNDEN KÜLTÜREL BİRLİKTE YAŞAMA

Dominique WOLTON

Birleşik Devletler’de bundan yirmi yıl kadar önce başlamış olan çokkültürlülük tartışması Avrupa’ya da gelmiştir ancak tersine bir anlam içermeye riski taşımaktadır. Aslında, çokkültürcülüğün Kuzey Amerika’da tartışıldığı koşulların burada söz konusu olanlarla pek bir ilgisi yoktur. Görünüşün tersine, Atlantik ötesi kanıtlar Avrupa’da aynı sorunların var olduğunu düşünmek için pek işlevsel değildirler. Neden? Çünkü Birleşik Devletler’deki çokkültürlülük, bir sınırla, tarihle ve egemenlikle belirlenmiş ulusal bir topluluğun içinde oluşmuştur. Soru şudur: Birleşik Devletler’in varlığı göz önünde bulundurulurken kültürler arasındaki ilişkiler nasıl düzenlenebilir? Avrupa’daki sorun tam tersidir. Bir topluluk içerisindeki kültür çeşitliliğini nasıl muhafaza etmeli değil öncelikle bu topluluğu, bu çerçeveyi nasıl oluşturmali? Seçimi tam olarak 1957’ye uzanan “topluluk” sözcüğü aslında tarihte daha eskiye dayanmaktadır. Bir iradeyi, bir projeyi ifade etmektedir ve bir gerçeklikten daha çok bir hedefi dile getirmektedir. Öncelikle çözülmesi gereken sorun bu topluluğu biçimlendirebilmek, sınırlarını belirleyebilmek, tanımlayabilmek ve yaşamasını sağlamaktır. Her ne kadar topluluk ve bir arada yaşam birbirine bağlı konular olsa da, bu topluluk içerisinde var olan kimliklerin birlikteliği, çözülmesi gereken ilk sorun değildir. Burada Avrupalılar bu sorunu çözmek için bir şeyler yaratmaya mecburdurlar ve Amerikalıların deneyimlerinden yola çıkarak, iyi niyetle herkesin bulmayı umut ettiği çözümü kolayca bulamamaktadırlar.

Üç Farklı Türde Sorun

Ortak Pazar'ın kuruluşundan beri, önceleri siyasi bir proje konumunda olan ancak yavaş yavaş ilerleyen Maastricht Anlaşması, komünizmin yıkılmasından sonra ciddi olarak hız kazanan bir proje konumuna gelmiştir: Avrupa'nın kurulması. Çok büyük bir iddia; insanlık tarihinde ilk kez iradi, demokratik ve barışçıl bir düşünceyle 370 milyon Avrupalıyı bir araya getirerek dünyanın en büyük demokrasisini kurmak. Demokrasiyle yönetilen ve uzun zamandan beri birbirleriyle sorunları olan bu eski toplumları bir araya getirmek! Bu dev projenin meşrulaşmasına olanak sağlayan iki olgu olan savaş ve komünizm tehdidi yok olmuştur. Bu arzu, hem tarihi değiştirme isteğini, hem de demokratik batı modelinin değerlerini, hiçbir zaman ulaşılamamış bir düzeyde, örnek bir şekilde taşıma isteğini artırmaktadır. Ardından, birinci durumla pek ilgisi olmayan ama onu karmaşılaştıran derin bir toplumsal gelişme, büyük toplumsal yapıların yıkımı gelmektedir: toplumsal sınıflar, şehir-kasaba ilişkileri, kırsal dünya ve sanayi dünyasının sonu, ailenin parçalanması... Tüm bunlar, feminizmin sembolü olduğu derin bir bireysel özgürlüğün ilanı hareketi temeline dayanmaktadır. Bu "bireyselci kitle toplumu"nun ortaya çıkışıdır ve birbirine karşıtlık oluşturan ancak aynı anda var olan iki boyutla biçimlenmiştir: Bireyin ve kitle demokrasisinin ortaya çıkışıyla birlikte, politik düzlemde olduğu kadar toplumsal düzlemde de var olan oldukça kalabalık bir toplum gerçeği. Çokkültürlülük hareketi işte bu gelişim süreci içerisinde: Toplum, topluluklarla kültürler arasındaki ilişkileri, hiyerarşik bir biçimde değil yatay bir biçimde düzenlemelidir. Bunun deforme olmuş hali olan "politik olarak doğru" hareketi de buna dahildir. Bu hareket çokkültürlülüğe karşı durarak, bireylerle topluluklar arasındaki ilişkilerin sertleştirilmesi olarak kendini ifade eden bir oluşumdur. Bu akım çokkültürlülüğün hem antitezi hem de son noktasıdır. Antitezidir çünkü yadsımaktadır, son noktasıdır çünkü her bir topluluğu, onun gettosu dememek için, kendi kimliğinde bir araya getirmektedir. Sonuç olarak iletişim teknikleri darmadağın olmuştur. Toplumsal ilişkilerin bireyselleşmesi temeline dayanan toplumsal gelişme hareketiyle birlikte ortaya çıkan bu durum-

lar, gerekli çözümü, yani her topluluğun iletişim sorununu çözecek gibi görünmektedir. Tanımlanmamış büyük bir çoğunluk için kitle iletişim araçları ve en küçük topluluklara göre bölümlere ayrılmış, hatta bireylere yönelik, bölümlendirilmiş iletişim araçları. İletişimde "ideal" olan aslında gelecekte herkesin isteklerine yanıt verebilmek değil midir? İletişimin sunduğu pazarın ötesinde, büyük bir siyasal projeye, gittikçe artan bir iletişim kapasitesine sahip bir Avrupa ile bireysel düzeydeki iletişime kadar gittikçe yoğunlaşan bir iletişim zinciri oluşturan toplumsal ve kültürel hareket arasında bir denklem oluşturuluyor gibidir.

Yanlış Çözüm

Buradan hareketle, iletişim tekniklerinde iki farklı ve temel sorunun çözüm yöntemine bakılmalıdır: Bunlar Avrupa sembolik alanının oluşturulması ve toplumun bireyselleşmesiyle ortaya çıkan toplumsal ilişkilerin parçalanmasına çözüm bulunmasıdır. Bir tek şeyin yapılması gerekmektedir, kimileri zaten bunu gerçekleştirmiştir: iletişim teknikleri, bu ikili soruna, yani yeni siyasal alanın kapalılığı ile kültürle topluluk arasındaki ilişkilerin canlandırılması sorunlarına bir çözüm oluşturacaktır. İletişim teknikleri ve Avrupa'nın yapılandırılması ile bireyselci kitle toplumundaki karşıtlıklar sorunu arasındaki yanlış ilişki üç ayrı açıdan ele alınmalıdır.

— İlk olarak düzensizlik: İletişim fazlası olduğundan düzenleyici, ulusal vb. türden sınırlamaları muhafaza etmek gereksizdir. "Kullanım özgürlüğü" düzenlemenin en iyi güvencesidir. Serbest pazardaki bireyler ve gruplar birbirleriyle iletişim kurmak için buna ihtiyaçları olduğunun bilincindedirler. İletişim pazarı ne kadar akıcı olursa, iletişim konusundaki ihtiyaçlarla, bunu sağlayabilecek hizmetler gibi teknikler arasındaki denklik o kadar kolay sağlanır. Bu geçiş, bu düzensizlik, tarihte her zaman olduğu gibi, küçüklerden çok büyüklerin yararınadır.

— İkinci durum, ilkinin doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır ve Avrupa çapında iletişimi destekleme eğilimidir. Sınırları mümkün olduğunca hızlı bir şekilde açmak, Avrupa televizyon kanallarının ve Avrupa iletişim gruplarının açılmasını desteklemek. Bir başka deyişle, iletişim tekniklerinin çokluğu içerisinde sınırları açmanın ve iletişim alanlarını genişletmenin bir yolunu bulmaktır; bu da "uzun zamanlar boyunca birbirinden ayrılmış ve bölünmüş Avrupa toplumlarının birbirine yakınlaşması için gerekli koşuldur".

— Üçüncü durum, yeni iletişim araçlarıyla çokkültürlülüğü bir araya getirmeyi amaçlamaktadır, yani iletişim tekniklerinin gittikçe çoğalan çeşitliliğiyle toplulukların gruplar halinde çoğalması arasında bir bağlantı olduğunu varsaymaktadır. Bir bağ yani topluluklar arasındaki iletişim sorununu çözmenin ve kendi içlerine kapanmalarına engel olmanın yolunu bulmak. Yeni iletişim teknikleri, çokkültürlü toplulukların eşzamanlı olarak kendilerini ifade etmelerini ve kendi aralarında ilişki kurmalarını sağlayacaktır; teknikler, toplumun bölümleriyle örtüşecek bir biçimde bölümlenecektir. Bu yanlış çözümü, bugün modernliğin iki sihirli sözcüğü olan ağ ve topluluğa yüklenen değerde görmekteyiz. Böylelikle, toplum değil de topluluk olan her şey değer kazanmakta, aynı şekilde iletişim ağları fikri, kitle iletişim araçlarının varlığına tercih edilmektedir!

Bu ağ hiyerarşiye ve topluluğa karşı eşitliğe, toplumun zorlayıcı özelliğine karşı özgür seçime gönderme yapmaktadır. Bu ağ biçimindeki iletişim zinciri topluluklar arasındaki ilişkilerin ideal altyapısını oluşturmaktadır. Böylelikle de çokkültürlülük sorunu çözümlenmiş olmaktadır.

İletişimle çokkültürlülük arasındaki bu denklik ilişkisinin iki varsayımı vardır: bir yandan çokkültürlü talebin hegemonyacı ya da daha basit bir şekilde savaşı bir boyutunun olmaması, diğer yandan da bu mültimedya ağlarının işleyişinde de zorlayıcı etmenlerin bulunmayışı. Bir başka deyişle, topluluklar arasında güç ilişkileri yoktur ve iletişim ağlarının işleyişinde de zorlayıcı bir etmen bulunmamaktadır! Bir yandan barışçıl diğer

yandan da zorlama içermeyen bir varsayım. Sanki çatışmaların bir çözüme kavuşması için var olan birçok topluluğun ve birçok medya organının karşı karşıya getirilmesi yetiyormuş gibi! Toplumsal ideolojinin -ütopya olarak topluluk- ve teknik ideolojinin -tarafsız bir araç olarak teknik- gerçek bir simgesel istikrarsızlık tehlikesi yaratarak karşılıklı bir şekilde birbirlerini zorladıkları yer burasıdır.

Avrupa Sorununun Kendine Özgü Yapısı

Teknik ile siyasal proje arasındaki denklik arayışı fikri, siyasal alan oluşturma zorlukları aşıldıkça, multimedyaalar geliştikçe ve medyalar gitgide daha da bireylere yönelik oldukça hayata geçecektir. Ne yazık! Çünkü bu düşünce Avrupa kamu alanının oluşturulması sorununun yanıtını Amerika çokkültürlülüğünde aranması kadar yanlış bir düşüncedir. Aslında anakronik bir durumla karşı karşıyayız. Amerika çokkültürlülüğünün doğuşunu sağlayan tarihsel bağlam, Avrupa'nın içinde bulunduğu sorunla doğrudan ilgili değildir. Topluluklararası ilişkiler sorunu iki durumda da mevcut olduğu için Avrupa sorununa Amerika bağlamında çözüm bulunamaz. Aslında, Avrupa'nın oluşturulması ilkesi tamamlanmış olmaktan çok uzaktır, çünkü otuz yıldan beri ondan on ikiye ardından on beş üyeye ulaşılmış ve gelecekte de yirmi beş olunması planlanmaktadır! Bunun bir başka nedeni de, kültürler arasındaki sorunların şu an için ortaya çıkmış olmamasıdır. Oysa çokkültürlülükten söz etmek yalnızca topluluğa kapalılık prensibini değil aynı zamanda kültürlerin bireyselliği prensiplerinin tanınması ve öngörülmesini varsaymaktadır. Kapalılık ilkesinin tanımlanması ve kültürel kimliklerin ve onların ilişkilerinin saptanması olarak tanımlanan Avrupa'nın oluşturulmasının temel iki aşamasını bu kadar hızlı geçmek bizi "ulusüstü"nün çıkmazlarına götürecektir. Bu konunun, Avrupa'da etkin bir oluşum yokken ve dünya kapalılık modeline göre yaşadığı ya da en azından kültürel alanlar arasında sistematik bir iletişimsizliğin olduğu dönemde güçlü bir dinamiği vardı. Ancak, yarım yüzyıl içinde her şey değişti. Avrupa'nın uygulamada da oluşturulması, bir yanda anında bu engin hareketin içinde kültürel kimliklerin rolü sorununu da beraberinde

getirerek, diğer yandan da özellikle iletişim tekniklerinin evrenselleşmesi sayesinde ekonomilerin ve toplumların birbirlerine açılmasını sağlayarak var olan egemen modeli değiştirmiştir. Bugün, "ulusüstü"lük sorunu yüzyıl öncekiyle aynı görünüme ya da aynı anlama sahip olamaz. Zaten evrensel gerçeğin bir bölümü etkin bir biçimde ulusüstü olmuştur, diğer yandan da, Avrupa'nın siyasi ve kültürel alanının, kaçınılmaz olarak ulusüstü bir perspektifle oluşturulmaya başlanmasıyla, aktörler, kültürel kimliklerin dirençlerini keşfetmişlerdir. İdeal olandan gerçeğe geçildiğinde, ulusüstü anlayış sınırlarını ve güçlüklerini görmektedir. Bunu, sözünü ettiğimiz modelin başlıca savunucularından olan Denis de Rougement'nın yazmış olduğu ilginç yazıları yeniden okuyarak saptamaktayız. Ulusüstü model, Avrupa'nın geleceği için temel olan çokkültürlülük sorununa bir çözüm bulamazsa da, bunun tersi olan, çokkültürlülüğün ilkesi gereğince bölgeler temel alınarak bölümlendirme fikri de doğal olarak etkin görünmemektedir. Çünkü öncelikle Birliğin farklı ülkelerindeki bölgelerin statüleri, tarihleri, rolleri aynı değildir, aynı zamanda da çokkültürlülük içerisinde ortaya çıkan talepler tam anlamıyla bölgesel düzeyi kapsamamaktadır. İster küçük, ister büyük olsun, ister kimse bölgelerin çoğunun bünyesinde bunu barındırdığını yadsımasın, bölge, çokkültürcülüğün temel yapı taşlarından biridir. Ancak şehirler için olduğu gibi bölgeler için de söz konusu olan, tarihi kapalı Avrupa alanı bünyesinde çokkültürlülüğün başlıca birimleriydi. Yani söz konusu olan çokkültürlülüğün güncel tartışmalarının düzeyine denk düşen kimlikler değildir. Bir başka deyişle, bugün bölgenin lehine büyük Avrupa alanının oluşturulması ilkesi olarak ileri sürülenin tersine, bölge muhtemelen oluşturulacak olan yeni kültürlülüğün birleştirici ilkesi değildir. Değildir, çünkü uzun bir süre boyunca kapalı Avrupa çerçevesinde temel kültürel ilkelerden biri olmuştur ve devletin egemenliğiyle tanımlanmıştır, bugün de çok daha açık bir alanda aynı durumunu koruyabilir! Yalnızca dünya daha açık olduğu için değil, aynı zamanda, bugün uygulanan ve alanı ile özellikleri, bölgelerin bugünkü örtüşme düzeyini tam anlamıyla aşan siyasal bir alan oluşturmaya çalışarak sorunun ortaya çıkış şeklini tamamen alt üst eden bir siyasal proje bulunmaktadır. Avrupa çokkültürlülüğünü oluşturu-

racak olan diğer ilkeler de eş zamanlı olarak ortaya çıktığında, bölgenin rolünü tanımlamak çok daha kolay olacaktır. Bu konularda yapılandırma ilkeleri her halükarda, sıklıkla geriye dönük olarak ortaya çıkarlar. Kültürlerarası ilişkiler alanı siyasal iradenin hemen sınırlarına kavuştuğu alanlardan biridir.

Avrupa Bünyesinde Bugün Ne Bulmaktayız?

Öncelikle, diller, tarih, ekonomik değişimler ve ortak değerlerle olduğu kadar dini geleneklerle de belirlenen ortak bir kültürel alan bulunmaktadır. Bu ortak kültürel alan, tüm Avrupa projelerinin kaçınılmaz önkoşuludur. Eğer bu olmasaydı, iki savaşın 100 milyonluk ölümlerinin anılarıyla ve komünizme karşı savaşla desteklenmiş olsa bile bu proje hayata geçemezdi. Bilgi alış verişine, kültürel geçişkenliğe bağlı olarak, kamusal alanın sınırları vardır; dil ve tarih engelleri bütünleştirici bir ilke olarak kamusal alanın gücünü sınırlandırmaktadır. Kamusal alanlardan kamusal *alana* geçmek kolay olmamaktadır. Belki yalnızca, yaşam tarzıyla ve medyadaki varlığıyla kendi durumunu daha büyük çoğunluğunkiyle karıştırmaya eğilimli olan küçük bir azınlık için geçerli olabilir. Dolayısıyla bu azınlık kendi deneyimini de genelleştirmeye eğilimlidir!

Sonuç olarak, ortak siyasal hedef olmadığından siyasal bir alan da olmamaktadır. Elbette ortak siyasal sorunlar bulunmaktadır ancak şu an için Avrupalı 370 milyon nüfusun ortak hiçbir siyasal tartışma *deneyimi* bulunmamaktadır, oysa bu siyasal bir alanın oluşmasının koşullarından biridir.

Avrupa çokkültürlülüğünü oluşturabileceği düşünülen her kavram arayışında aynı güçlüklerle karşı karşıya kalınmaktadır. Çokkültürlülüğün temelleri ortadadır; olgular bunu açıkça ortaya koymaktadır ancak bu temeller, her belirlenmeye çalışıldığında yok olmaktadır.

Kültürel kimliklerin kendilerini ifade etmeleri ve ilişkilerini daha iyi bir düzeye getirmek için kullanılan iletişim teknikleri olarak algılanan iletişimin de, güncel bağlamda, çokkültürlülüğü oluşturacak etmenlerden birisi olduğu kesin değildir. Aslında iletişim, bütünleşme görevini yalnızca Ulus-devletler bünyesinde

de ya da yeterince oturmuş topluluklarda yerine getirmektedir. Yoksa iletişim, yalnızca kültürel bir dinamik oluşturmakta yetersiz değildir, aynı zamanda tam tersi bir etki yaratarak istikrarı bozabilir. Gazeteler, radyolar, televizyonlar istedikleri kadar karşılıklı etkileşim içerisinde olsunlar, bunlar kültürel alışveriş hareketlerini yaratmak için kendi başlarına yeterli değildirler!

Zaten iletişim kendi alışveriş rolünü oynayabilmek için kimliklerin tanımlanmış olduklarını var saymaktadır. Karşılıklı olarak birbirlerini tanıyan kimlikler arasında, ilişki olmadan iletişim olmaz. Böylelikle, karşılıklı olarak birbirilerini tanıyan kimliklerin kombinasyonunu varsayan bir çokkültürlülük sorunuyla karşı karşıya kalmaktayız. Bu tam anlamıyla Avrupa'da doğan ya da doğmak üzere olan çokkültürlülüğün karşı karşıya olduğu bir sorundur: Karşılıklı olarak birbirilerini tanıyan kimlikler hangi kimlik -dil, tarih, simgeler, değerler vb.- temel alınarak ayrıştırılmaktadır? Oysa bu aynı zamanda, çokkültürlülüğün oluşturulduğu temeldir. Bir başka deyişle, Avrupa çokkültürlülüğü sorununun çözecek bir unsur olarak öne sürülen iletişim bile sorunun çözüldüğünü varsaymaktadır! Hep baştaki soruna gelmekteyiz: Çokkültürlü sorunsal, kullanılmak için iki ana özelliği varsaymaktadır: Kapalılık ilkesi ve kimlik ilkeleri. Kültürel Avrupa'nın tüm sorunu kitle demokrasisiyle birlikte ortaya çıkmaktadır, yani XVIII. ve XIX. yüzyıldaki elitlerden çok daha farklı biçimlerde kendini gösterebilen bir kültür; bu iki ilkenin şu an için aşması gereken kimi sorunları bulunmaktadır.

Bununla birlikte, siyasal bir Avrupa projesinin başarılı olması isteniyorsa, farklılıkların tanınması konusunda yapılması gereken bir şey vardır. Geniş anlamıyla kültür, demokratik bir Avrupa'nın başarıyla oluşturulması için elbette ilk koşul olmasa da, büyük olasılıkla ana koşullardan biri olacaktır. Elbette, çünkü Avrupalıları birbirlerinden ayıran şeyin ötesinde Avrupa projesi büyük olasılıkla ortak kültürel değerler sayesinde gerçekten halk bünyesinde köklerini sağlamlaştıracaktır. Ancak, para, askeri, ekonomik ya da ortak eğitim politikası hakkında bu şekilde karar verilebilse de, bir şekilde tüm diğer Avrupa bütünleşme unsurlarının "bileşeni" ve koşulu olan kültür için aynı şey söz konusu değildir. Çokkültürlülük sorunsalıyla birlikte

sorgulanan Avrupa'nın "yapısı" olduğu kadar en az onun kadar önemli olan "biçimi"dir de...

Araştırma Yönleri

Eğer ki ne siyasi irade, ne iletişim teknikleri ne de bölgesel kimlikler Avrupa çokkültürlülüğü koşullarının oluşmasını sağlamaya yeterli olmuyorsa, olgular içerisinde somutça bunu ortaya koyan olayları beklemek dışında ne yapılmalıdır? Burada eşzamanlı, kısmen de karşıt iki hareket ele alınmalıdır.

— Birincisi, tüm biçimleriyle *kültürel kimliklerin* saptanması ve ortaya konmasıdır. Bununla birlikte, özellikle dini konularda kimi zaman dışlamaya dönüşen kimlik hareketlerinden kaçınılmaktadır. İrredantizm ve kökten dincilik, kimlik hareketlerinin uzantısı olarak algılanmaktadır, bu da batı politika modeline göre temellendirilen toplulukçu evrenselciliğin de işin içine dahil edilmesi riskini taşımaktadır. Tek kelimeyle, kimlik talebl çoğu zaman, sınırları ve kimlikleri aşma olarak anlaşılan, kendisine karşıt tarihe göre aslında "geriye" gitmeyi amaçlayan karmaşık hatta tehlikeli bir süreç olarak algılanmıştır. İşte sıradaki argümanın algılanışı da çoğu zaman böyle olmuştur: Eğer kültürler düzleminde amaç bunları aşmaktansa, etiketlemek hatta durağan bir durum içerisinde kapalı tutmaksa o zaman demokratik Avrupa projesi nerededir? Avrupa'nın tek arzusu Avrupa Halk Sanatları ve Gelenekleri Müzesi! Fikir radikal görünmektedir. Kimlik, bireysel düzeyde ne kadar değer kazanırsa bugün kolektif düzlemde o kadar şüphe uyandırmaktadır. Burada geriye kalan bu güvensizliğe dini irredantizmin mi yol açtığı yoksa daha önceden mi var olduklarının saptanmasıdır. Daha önce sözü edilen' iki nedenden dolayı işte tartışılması gereken bu varsayımdır. Kültür önce kapalı bir evren içerisinde kimliklerin açılması ve aşılması olgusuydu. Bugünse gerçekler bunun tam tersini göstermektedir: Her şey açıktır ve birbiriyle ilişki içerisindedir. Kimlik, özellikle de kültürel kimlik, modernlik ve iletişim girdabına kapılmamanın bir koşuludur. Kültürel kimliklere değer kazandırma çalışması, Avrupa kültürel politika antropolojisinin iki ana özelliği olan toprak ve sınır unsurlarının bir araya getirilmesi için en iyi yoldur. Bu iki unsur Avrupa siyasi projesi

nedeniyle şiddetle sarsılmıştır. Oysa yüzyıllardan beri tarihimizin ayrılmaz parçasıdır. Bugün gereksiz olduklarını düşünmek çok zordur. Öyleyse kimlik, bu durumda artık açılmanın frenlenmesi değildir, bir özgürleşme de değildir; ama bu açılmanın anomiye doğru yönelmesini önlemek için bir araçtır. Bu ilişkilerin kültürel bağlamda kimliğe yönelmesi gelecekteki çokkültürlülüğün birinci koşuludur. Yeni bir manzara asla bir hiçlikten doğmaz, özellikle de çok eski toplumlarla zengin ve antik kültürleri yaklaştırmak söz konusu olduğunda zamanlarda.

— İkinci hareketse, tam tersine siyasal ütopya üstüne çalışmayı özendirmeyi amaçlar. Var olan projenin en büyük zayıflığı her ulus-devlet bünyesinde var olan siyasal örgütlenmenin daha büyük ölçekteki bir kopyası olmasıdır: Bünyesinde kurumlar, Parlamento, Adalet Divanı, hükümet bulunmaktadır. Bunlar varken hayal etmek zordur. En azından, bir kırılma algılanmadan yeni bir Avrupa siyasi alanı yaratma isteği uyandırılabilir mi? Avrupa ütopyası ulus-devletler arasında bir işbirliğini mümkün saymanın ötesine geçemedi; oysa bugün elitleri değil de halkı harekete geçirecek biçimler söz konusu olduğunda yürümektedir. Ve siyasi düşüncede ütopya, muhtemelen kültürel yaratımın en radikal biçimlerinden biridir. Aslında, siyasi ütopya konusunda, yani kültürel yaratım konusunda Avrupalılar çok çekingendir. Oysa kültürel kimlikleri ilk belirleme ve bunların değer kazanması hareketi, Avrupa çokkültürlülüğünün ortaya koyduğu sorunla -eğer eşzamanlı olarak siyasal ütopyalara doğru yönelen bu dinamik varsa- karşılaştırıldığında, pozitif bir rolü olmayacaktır. Yoksa tehlike kültürel kimliğin ötekine karşı kayıtsızlığa dönüşmesidir ki bu da "politik olarak doğru" hareketinin en büyük yapı taşlarından. Bu, farklılıkların savunulması adına, aslında sığındıkları yerlerde kapalı kalmalarına yol açmaktadır. Öyleyse, analizin anlamı konusunda hataya düşmemek gerekir. Siyasal ütopyayı öldüren ve toplulukların içe kapanmasına yol açan kimlik arayışları değildir. Bunun tam tersi söz konusudur. Ütopya işlemez durumda olduğu için, içe kapanma hareketi bu kadar güçlüdür. Siyasal ütopya günümüzde, Avrupa'nın kuruluşuna egemen olan ekonomik ve siyasal ussalık modelinin etkisiyle çok kötü kullanılmıştır. Ussalık vazgeçilmezdir ancak Avrupa'nın kuruluşunun tek aracı

olmaması koşuluyla. Ütopya da kendi isteğiyle karar vermediği sürece, harekete geçirilmesi daha da güçleşecektir. Ayrıca, herkesin kendi açısından ütopya'dan kaçmak için sebebi vardır, tarihte bunun bedelini acı olarak ödemiştir. Bu durumda her şey ütopya'dan kaçınmaya doğru yönelmektedir. Oysa ütopya, hayalgücümüze çağrı yapmaktadır; bu çağrı, şu anda basit bir kurum olan siyasal Avrupa'nın ötesine geçmenin ve kültürel kimlik hareketinin kendi içine kapanmasını önlemenin aracı olabilecektir.

Güçlük her ikisini aynı anda yapma gerekliliğinden ve ikisinin de iradi ve rasyonel bir eyleme katılmamalarından kaynaklanmaktadır. Ütopik bir çalışmaya örnek verilecek olunursa: söz gelimi var olan hareketin bilincine varabilecek bir sözcük, kavram bulmak. Kapladığı alan ve toplumların bir arada yaşamalarıyla benzerlik gösterse de Avrupa bir imparatorluk değildir. Bugün sözcük, egemen demokratik kültürün yasaklı kısmının içindedir ancak Avusturya-Macaristan, Osmanlı imparatorlukları sembolik, siyasal, kültürel ve dini örgütlenme söz konusu olduğunda tarihi açıdan zengindirler. Demokratik Avrupa bunlardan doğrudan etkilenemiyorsa da, sadece bir kesim entelektüel bir çabayla son dört yüzyılın büyük siyasal yapılarının bilgisi üzerinde düşünmektedir. Bu yapıların henüz keşfedilmemiş zenginliği Avrupalıların daha yapacak ne kadar çok iş olduğunun farkında olmadıklarını kanıtlamaktadır!... Büyük ölçekte bir demokratik yapı yaratmak için en azından bundan önceki emperyal ve aristokratik yapılarının nitelikleri ve sınırları incelenmelidir.

Avrupa, bir ulus da değildir. Oysa XVIII. yüzyıldan beri Avrupa'daki tüm siyasal oluşumlar, az ya da çok savaşçı olan ulus-devlet kavramı etrafında yapılmıştır. Demokratik Avrupa ise kesinlikle savaşçı değildir. Ancak, temel toprak ve sınır kavramları üzerine kuramsal bir çalışma olabilir. İletişim teknikleri, zamanı-mekânı ve hatta uzayı da dize getirdiler. Ama işte tam burada bir çelişki vardır. İletişim dünyanın boyutlarını küçültükçe sahte bir "küresel köy" yanılsaması yaratmakta, bu da, toprak ve sınır sorunlarını, barıştan ziyade şiddet içeren şekilde yeniden gündeme getirmektedir. Avrupa, insanların demokratik bir biçimde yeni bir siyasal alan oluşturmayı denemeye karar verdikleri bir yerdir. Ama bu alan toprak değildir. Çabamız,

çokkültürlülük sorunsalını açacak bir araç olan toprak ve sınır sözcüklerine de yöneltilemezse nasıl yeni bir siyasal alan yaratabiliriz? sorusuna cevap bulmaktır. Çokkültürlülük sorunsalı aslında, Amerika örneğinden yola çıkarak, toprak ve sınır sorununun nispeten çözümlenmiş varsaymaktadır! Oysa Avrupa'da böyle bir durum söz konusu değildir. Bunun için Yugoslavya örneğine bakmak yeterlidir.

Son olarak Avrupa, Fransa'nın cumhuriyet tarihine gönderme yapan ve başka ülkelere ihraç edilmesi oldukça zor olan *yurttaşlık* fikriyle de tanımlanamaz. Tabii, hiçbir başarı sağlayamayacak sembolik bir çaba olabilir.

Bu aynı zamanda ütopyanın, tarihi hafızalardan silmeksizin hayal gücünü zorlamak amacıyla sözcükler üzerinde çalışması gerektiği anlamına gelmektedir. Toplumların, en azından hayallerinde tarihi taşımaları koşuluyla başka siyasal yapılar oluşturmaya çalıştıkları ve kendilerini değiştirdikleri anlar çok nadirdir. Tarihi işin içine sokmamak aslında büyük bir tutkunun yasaklanmasıdır. Güçlüğü küçümsemek ve Avrupa'nın yeni siyasal biçimi sorununu aşırı gerçekçi bir biçimde ele almaktır. Avrupa'ya, güncel biçimleri açacak ve bu demiürgosçu* projeye bir yön verecek büyük bir siyasal ütopya gerekmektedir. Farklılıkları bir araya getirebilecek, onlara bir yön verebilecek ve bunu aşabilecek bu büyük ütopya olmadığından, aksi bir durum söz konusu olacak ve Avrupa çokkültürlü yapısı katmanlarına ayrılacaktır. Çünkü anımsayalım; hayata geçirilmesi gereken iki proje, yapılması gereken iki iş vardır: birliğin kurulması projesi ve farklılıklara saygının sağlanması. Bunların her ikisi de vazgeçilmez hedeflerdir. Farklılık oyununun parçalanmayla sonuçlanmaması için güçlü ve birleştirici bir ilke gerekmektedir. Oluşturulması gereken bu ilke iletişim teknikleri yığınının çıkarmasıdır. Bu teknikler, ne derece etkileşim içerisinde olurlarsa olsunlar insanları daha önceden var olan siyasal ve toplumsal bir projeye göre bir araya getirmektedirler. İşte eksik olan budur. Teknikler asla bir ütopya yaratmamaktadırlar ya da yalnızca, en ufak bir tarihsel darbeye yok olan teknik ütopyalardır. İletişim teknikleri Yugoslavya ya da genel anlamda Bal-

* Kimi Grek kent devletlerinde baş yönetici, evrenin yapımcısı (ç.n.)

kanlardaki savaşları engelleyemedi, değil mi? Herkes her şeyin bilincindeydi ancak, hiçbir şey tarihin çılgınlığının önüne geçemedi. Siyasal ütopyanın var olmakta zorlandığı bugün olabilecek en kötü şey, bu ütopyanın iletişim teknikleri ütopyasıyla yer değiştirebileceğine hatta bu tekniklerin ütopyanın doğmasını sağlayacağına inanmaktır.

Çokkültürlülük, muhtemelen Avrupa projesinin başarısı ya da başarısızlığının anahtarı olacaktır. Burada, insanlık tarihinde hiç görülmemiş bir durumdan kaynaklanan zorluk söz konusudur. Kültürel farklılıklar, projenin başarısızlığının başlıca nedenlerinden biri olmanın yanında, aynı zamanda Avrupa'nın bir üstünlüğü de olmaktadır. Sonuç olarak eğer ekonomik, askeri, bilimsel alanlarda iradi bir politika yürütmek mümkünse, kültür bunların içinde, esnekliği en az olan toplumsal deneyim biçimlerinden biridir. Özellikle de her gün Avrupa'nın şansı olduğu söyleniyorsa!

Bu çokkültürlülük sorunu, Avrupa siyasi projesinden dolayı farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır çünkü savaşların, anlaşmazlıkların, alışverişlerin arasında aslında her zaman bir çokkültürlülük vardı. Ancak hiçbir zaman, Avrupa'nın demokratik siyasi projesinin başarıya ulaşmasının bir koşulu olmak gibi asli bir görevi olmamıştı. Bu görev Avrupa'nın kendisiyle ilintili değildir, bireyselci kitle toplumunun karşıt iki hareketiyle - bireyin değerinin artması, yani farklılığın önem kazanması ile evrensel oy hakkına bağlı çoğunluk baskısı-, yüzyıldır meydana gelen toplumsal ve kültürel gelişmeler bütününe bağlıdır.

Kültürün rolü sorununun yeniden ele alınmasını *zorunlu kılan*, Avrupa siyasi projesinin demokratik yapısıdır. Eğer söz konusu olan aristokratik bir siyasi proje olsaydı sorun çok daha basit olurdu. Aslında XVII. ve XVIII. yüzyıldan beri, elitlere bağlı bir "Avrupa kültürü" yapısı vardı. Bugün var olan sorun elitlerin çokkültürcülüğünün düzenlenmesi değil büyük çoğunluğunun düzenlenmesidir. Öyleyse, bu yeni sembolik yapıtı oluşturmaksızın ve *anında çözüm önermeden* kültürün rolü sorununu ortaya çıkartan şey bizzat Avrupa siyasi projesinin kitle demokrasisi karakterinde olmasıdır.

Bu durumun aşırı karmaşıklığının bilincine varılmasının önemini vurgulamak için, çokkültürlülüğten çok *kültürel birlik-telikten* söz etmek daha uygun olacaktır. Bu daha mütevazıdır ve Avrupa’da kültürel biçimler arasındaki ilişkinin ne oranda çözümsüz kaldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu sözcük bir dinamizm avantajını taşımaktadır. Aslında “bir arada yaşamak” sürekli yapılacak düzenlemeleri yani açık bir durumu varsaymaktadır, buna karşın çokkültürlülük düşüncesi daha çok kültürler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine gönderme yapmaktadır. Bir arada yaşama, ne kimlik sorununun ne de farklılıkların yönetimi sorununun çözümlenmediğine ve sürekli başvuru olan topluluk, bölge ya da iletişim gibi mucize kavramlara yönelmenin artık kolaylıkla mümkün olmadığına işaret etmektedir. Geçmişte, aristokratik bir dünyada var olan ve barışçıl olmaktan çok çoğunlukla savaşçıl olan Avrupa, bazı çokkültürlülük ilkeleri üzerine kuruluydu. Demokratik Avrupa şantiyesinin açılması sorunu, bu kısa süreli güçlkle birlikte ve tüm karşıtlıkları anında görebilen bir bakışla tamamen yeniden ele alınmalıdır. *Kültürel birliktelikten* söz etmek bu açmazı çözmese de *çokkültürlülüğün* aksine, en azından, her şeyi yeniden yapmak gerektiğini ifade etme avantajını taşımaktadır. Bu yolla her şey, yeterince demokratik ve barışçı olmayan, sadece seçkinleri ilgilendiren dünün Avrupa çokkültürlülüğüne kolay ve yanlış göndermeler yapmanın ötesinde, çok başka bir düzlemde gerçekleşebilecektir.

Çeviren: Pınar Güzelyürek

Kaynakça

- Badie (B.), *La fin des territoires*, Paris, Fayard, 1995.
- Banniard (M.), *Genèse culturelle de l’Europe: V-VIIIème siècle*, Paris, Seuil, 1989.
- Barber (B.), *L’excellence et l’égalité de l’éducation en Amérique*, Paris, Belin, 1993.
- Bibo, (I.), *Misère des petits Etats d’Europe de l’Est*, Paris, Albin Michel, 1993.

- Corm (G.), *L'Europe et l'Orient. De la balkanisation à la libanisation. Histoire d'une modernité inaccomplie*, Paris, La Découverte, 1991.
- Duroselle (J.-B.), *L'Europe de ses peuples*, Paris, Hachette Littératures, 1995.
- Elias (N.), *La société des individus* (çev.), Paris, Presse Pocket, 1997.
- Foucher (M.), *Le continent retrouvé*, La tour D'aigues, éditions de l'Aube, 1993.
- Hermès, "Frontières en mouvement", 8-9, 1990.
- Hermès, "Espaces publics, tradition et communautés", 10, 1991.
- Labasse, (J.), *L'Europe des régions*, Paris, Flammarion, 1991.
- "Le spectre du multiracialisme américain", *Esprit*, juin 1995 (articles de Barber, M. Feher, T. Todorov, M. Walzer).
- Magris (C.), *Danube*, Paris, Gallimard, 1990.
- Meyer-Bisch, *Les droits culturels. Une catégorie sous-développée de droits de l'homme*, Fribourg, Université de Fribourg, 1993.
- "Nation: entre le dépassement et reviviscence", *Le Débat*, 84, mars-avril 1995 (articles de C. Coqueret, Y.-J. Guimar, H. Luthy, M. Mann, B. Paquetteau).
- Poupard (P.), *L'Eglise au défi des cultures. Inculturation et évangélisation*, Paris, Desclée de Brouwer, 1989.
- Segalen (M.), *L'autre et le semblable*, Paris, Editions de CNRS, 1989.
- Taylor (Ch.), *Multiculturalisme: différence et démocratie* (çev.), Paris, Flammarion, 1997.
- Thual (F.), *Géopolitique de l'orthodoxie*, Paris, Dunod, 1993.
- Thual (F.), *Les conflits identitaires*, Paris, Ellipses-Marketing, 1995.
- Touraine (M.), *Le bouleversement du monde: géopolitique du XXIème siècle*, Paris, Seuil, 1995.
- Wolton (D.), *Naissance de l'europe démocratique: la dernière utopie*, Paris, Flammarion, 1997.

AVROKÜLTÜRÜN ELEŞTİRLİSİ

Yves HERSANT

Bugün "kültür" sözcüğü, herkesin hatta acımasızca avrokrat diye adlandırılan üst düzey memurların bile diline dolanmış gibi duruyor. Hiç kuşkusuz Avrupa'nın yeni masonları, kuruculardan farklı olarak "kültürel" sözcüğüne sürekli büyüyen bir yer ayırdılar; gümrük işlerinden başka bir sorunla uğraşmaları, siyasal sınırlardan başka sınırlar keşfetmeleri, çok daha olumlu tabii. Kundera'nın deyimiyle "halkları bir araya getiren, hayali sınırlar içinde ve sürekli değişen aynı geçmişin, aynı deneyimlerin, aynı geleneklerin bulunduğu bu sınırlarda her zaman farklı bir biçimde gruplaştıran" ortak büyük sorunlara daha çok önem vermeleri elbette ki daha iyi. Propaganda girişimleri gibi entelektüel rahatlığa da karşı çıkmak gerekir. Oysaki biz güzel sözlere, yatıştırıcı açıklamalara, büyüleyici söylemlere boğulduk, Avrupa kültürünün, kendisini koruyucusu olarak nitelendirenlerden bile sakınması gerekip gerekmediğini de kendimize sormak gerekir.

Eski Dünya'nın tüm halkları, Husserl'in ifadesiyle hiç kuşkusuz "hemen hemen hiçbir şey" olmayan "ne bileyim ben"e bağlı, gitgide bir görüş, bir düşünce, bir uygarlık ya da bir kültür olarak tanımladıkları Avrupalılık'ın bilincinde olarak, kendi manevi coğrafyalarına göre kuşkusuz farklılıklar gösteren bir çabayla yeniden çalışmaya başladılar, Bu kez anlamaya çalıştıkları, hem bireysel hem de toplumsal anlamda kendine özgü paradoksal bir durumdur. Bu, özellikle de kıtanın içinden üstlenilmek istendiğinde oldukça güç bir görevdir; "Avrupa'yı düşünmek" coğrafi ya da tarihi, sosyo-ekonomik ya da bilimsel anlamda ifade edildiğinde daha çekici olabilir. Avrupa Kültüründe birliği arandığımızda çeşitlilik buluruz; birliği nesnel olarak tanımlamak istediğimizde dağıtıp bozmak zorunda kalırız, bu konudaki tüm değerlendirmeler tersine dönebilir. Yakın dönem-

de yaşadıklarını düşünerek sadece bazı Fransızlara yer verirse, Julien Benda'dan Edgar Morin'e, Paul Valéry'den Jacques Derrida'ya kadar hiçbir entelektüel, kavramın geçiciliğini ortaya koymadı. Olsun; açık ve net bir analizin ortaya çıkması bu denli güçse, bu iş bu kadar imkansız da görünse Avrupa kültürü bugün en çok üzerinde düşünülmesi gereken konu ve daha geniş anlamıyla ortak bir noktadır. Basın kadar yayınevlerinin, müzeler kadar üniversitelerin bıkmadan araştırdıkları bir alan, daha dün korkan politikacıların bile kolayca içine atıverdikleri bir yer olmuştur. Değerler topluluğu, çok dilde kaleme alınmış metinleriyle kaçınılmaz bir başvuru kaynağına dönüşmüştür. Kimi zaman aynı şekilde belirsiz bir anlamda kullanılmış olan "Avrupa" ve "Kültür" sözcüklerinin birbirine bağlanması kolay olduğundan, kimi zaman da ekonomik güçlükler gibi siyasal belirsizlikler de "düşünce değerleri" içinde bir sığınak aramayı gerektirdiğinden, ya da bazen Marksizmi daha kolay alt edebileceğimiz düşünüldüğünden, kültür içinde gerçek altyapıyı saptamak üzere, Avrupa birliği makamlarında olduğu gibi siyasal partiler içinde de Avrupa kültüründen söz etmeyen bir tartışma, ya da Avrupa boyutlarını içermeyen bir proje bulmak zorlaşmıştır.

Küçük Bir Tarihsel Anımsatma

La Haye Kongresi'ne (1948) katılanların dilekleri bu anlamda kısmen gerçekleşmiş oldu. "Zirve"den "mavi kitap"a, gayri resmi toplantılardan konferanslara kadar çeşitli kültürel girişimler, tarafların hassasiyetleri ve Roma Antlaşması hükümleri dikkate alınarak alınan türlü önlemlere rağmen her geçen gün çeşitlenerek çoğalmaktadır. İşbirliği geliştirmek ve yasama süreçleri birbiriyle uyumlu hale gelmektedir.¹ Fransa'da merkezilik, Almanya'da federalizm, İngiltere ya da Danimarka'daki kültürel liberalizm gibi ulusal farklılıklardan kaynaklanan sıkıntılara karşın, sanat yapıtlarının serbest dolaşımı, çevirilerine destek, görsel işitsel korsanlığa karşı mücadele, kültür endüstrisine destek gibi değişik tokuşu kolaylaştıran birçok ön-

¹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz., Anne Sophie Perriaux'nun inceleme yazısı, *Revue de Syntese*, 3, temmuz-eylül, 1990.

lem alınmış, çok sayıda uygulama geliştirilmiştir... Böylece "Avrokratların" çabalarıyla, başarısını teslim etmek gereken Avrokültürel bir hareket gelişti. Ancak altta yatan ideolojiyi de sorgulamak yerinde olur. Çünkü Avrupa Kültürü, Avrokültüre dönüşürken yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Resmi söylemlere göre Avrokratların görevlerinin esası konsensüs oluşturmaktır. Tereyağı ya da koyun fiyatı üstüne yapılan tartışmalar ne kadar çetin olursa, içi boş büyük kavramlar üzerinde anlaşma zemini bulmak o kadar rahatlatıcı olmaktadır. İşte bu içi boş kavramlar bizi dikkatli olmaya zorlamaktadır, özellikle de istekler ve olanaklar arasındaki şaşırtıcı çelişkinin boyutundan çok daha fazla ise... Çünkü söz konusu olan tartışma euro'yla ölçülemez ve yoksulluk bütçenin kapsamından çok, uygulama alanında ortaya çıkar.

Roma Antlaşması'nın imzalanmasından bu yana, bu uygulamaların gelişimi üç aşamada gerçekleşmiştir. 1957'den neredeyse 1973'e kadar Avrupa Topluluğu kendini ne bir kültürel varlık olarak algılamış ne de kendini bu şekilde tanımlamıştır; politikaya bağlı görülen kültür, devletlerin işi olarak kalmıştır. Bu çerçevede, her biri kendi çıkarını korumak zorunda olan dilbilimsel, sanatsal, felsefi ya da bilimsel özenli kıskançlıklarla çevrelenmiştir. 1968'den sonra ise tam tersine yeni bir anlayış ortaya çıkmıştır: "Avrupa sadece sanayiciler, tarımcılar ve teknokratlardan oluşmamaktadır". "Sosyal Avrupa" ve "Bölgeler Avrupa"sı gibi yeni kavramlar, ekonomik işbirliğinin zorlukları gibi konulardan daha az olmasa da, kültürün, Topluluğun temel konuları arasına girmesini sağlamıştır. Kopenhag Zirvesi'nde (1973), "değerlere ve ortak prensiplere bağlılık", "yaşam koşullarında birbirine benzeme", "ortaklaşa özel çıkarlar bilinci-ne sahip olma" gibi unsurlarla somutlaşan Avrupa kimliği deklarasyonu bu süreci belgelemiştir. İmzalayanların genel eğilimleri, kendi benliklerini koruyarak hem kültür hem de uygarlık açısından Avrupa'yı kurmaktan yanaydı; ulusal çerçeve dışındaki ortak mirasın korunması kurtarıcı bir misyon olmuştu. Çok büyük önem verilen kültür, esasında uygulamada başka alanlarda uzlaşmaya varamayan üye devletlere anlaşmazlıklarını gizleme fırsatı verir, ardından politikacıların vesayetinden çık-

maksızın bir ekonomi sektörü oluverir². Zirveler sırasında Avrupa'nın ruhu olarak tanıtılan Kültür Komisyonunda geliştirilecek bir pazar olarak ortaya çıkmıştır. Uyuşmazlık, 1983'de Stuttgart'ta yeni bir Deklarasyonla çözülmek istenmiştir: uzun zamandır geçerli kabul edilen kültürel işbirliği ilkesi Devletlerin uzlaşmalarına yeni bir topluluk ruhu getirmiştir. Bu ilke, ulusal çerçeveleri sarsmadan büyük kimlik düşüncesine saygı gösterir; kültürel işbirliği, özellikle daha önce sadece "sektöriyel" olarak algılanan şeyleri daha büyük bir "alan" bağlamında ele almaya çalışır. İşte "ağ" dönemi bu şekilde başlamıştır: Avrokültür bu dolaşım ve karşılıklı alışveriş modeli üzerinden düşünülür, Avrupa Birliği'nin programları da bundan böyle bu şekilde işler. Erasmus'un, bütün bürokratik güçlülere karşı başarısı engellenemeyen bir üniversite değişim programı olması da bu şekilde gerçekleşmiştir.

Kimi zaman devletler arası çıkar mücadelesi, kimi zaman gelişmesi engellenmeye çalışılan ekonomik sektör, kimi zaman da sadece daha iyi yönetilmesi gereken alışveriş akımı olarak algılanan Avrokültür, esasında Avrupa Kültürü'nün indirgenmiş bir biçimidir. Onu savunanlar bugün her zamankinden daha büyük çelişkilerle karşı karşıyadır: Avrokültür sayesinde kıtanın birleştirilmesi sağlanmıştır, ancak ticaret üzerindeki anlayışlar değiştirilerek büyük bir pazar dar bir alanla sınırlandırılmıştır. Eğer halen "mirasın" çeşitliliğini yüceltme niyetleri varsa, konsensüs arayışı, onları farklılıkları dışlamaya iter (örneğin Brükselliler İber yarımadasındaki Boğa Güreşini pek de beğenmezler.) Son olarak da tüm Avrupa'nın kültürüne başvurulmaya devam edildiğinde fiilen batılı bir azınlığın kültürünü öne çıkarırlar. Davranışları hegemonya eğilimlerinden uzaklaşmasa da, bugün görünen şudur: Doğu'yla yapılan görüşmelerde çoğunlukla Avrupa Birliği'nin değerlerini doğruluk taslayarak anımsatan söylemler, küstahça yapılmış uyarılardan başka bir şey değildir: "Dinamizmi ve başarısıyla Avrupa Topluluğu şimdi kendisiyle sıkı ilişkiler içinde olmak isteyen Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin örnek aldığı bir Avrupa kimliğidir" ya da "Bu hızlı

² Simone Veil'in belirttiği gibi: "Gelecek yıllarda en yüksek iş olanağı kültürel alanda gelecektir."

ve derinlemesine değişim döneminde, Avrupa Topluluğu başvurulacak ısıltılı bir çekim merkezi olmaktadır ve öyle kalmalıdır. Topluluk oluşmakta olan yeni Avrupa mimarisinde yapı taşı olarak durmaktadır ve genişleme iradesiyle de gelecekteki bir Avrupa dengesinin temel dayanağı olacaktır" (Aralık 1989).

Bu "ısıltılı" sözler, öteki'ni dinlemeyi reddetmek değil de nedir? Esasında Doğu'ya kulak vermek, oradan yükselen sesleri dinlemek, üst düzey memurlarımızın iyimser ve kesin ifadelerini sorgulamamızı sağlardı. Vaclav Havel Avrupa Topluluğuna karşı olduğu dönemde "totaliter sistemlerle olan ilişkilerinde, Batı Avrupa'nın yapacağı en büyük hata kendisini en çok tehdit eden hata olacaktır. Onları son tahlilde oldukları gibi görmemesi, bir başka deyişle modern uygarlığın kendini dev aynasında görerek diğerlerini, kendi algıladığı şekilde -belki de son defa olarak- tümünden yenilenmeye çağırması" diye yazmıştır.

Avrupa Mitolojisi

Böylece kültür alanında iki temel alternatifin ortaya çıktığını görüyoruz. Bugünden tezi yok seçim yapmak gereklidir. Ya Avrupa dehasının, lirik bir biçimde yüceltilmesi gibi kendine aşık olan bir kültür; ya da eleştirel ve radikal sorgulamalara açık bir kültür.

İlkin benimsemek Avrupalıların kafalarında oluşturdukları miti kabul etmektir. Haklı olarak tekrarlandığı gibi, Yaşlı Kıta, dünyanın demokrasisini, mantığını, bilimini ve hümanizmasını borçlu olduğu ayrıcalıklı bir uygarlığın beşiğidir, O'nun kavşasında Hristiyan, Musevi, Greko-Latin ve Germanik geleneklerin sentezi oluşmuştur, sanatçıların en ünlüleri, gezegenimizin gördüğü düşünürlerin en büyükleri buradan yetişmiştir. Cervantes ve Shakespeare, Descartes ve Kant, Vermeer ve Chopin gibi birçok defa ele alınmaktan kaçınılmayan ("Mozart yılı" örneğindeki gibi) kültürün başarılı isimleri insanlığın tümüne örnek olarak gösterilebilir. Avrupa kültürü, evrenselliği, tekilin içine yerleştirir (Avrupa'nın icat ettiği laik bir evrensellik). Ayrıca, Edgar Morin'in belirttiği gibi Avrupa kültürü "dünyayı Avrupalılaştırdı ve Avrupalılığı dünyalaştırdı." Sadece Avrupa devletlerinin yüzyıllarca gezegene egemen olmasından değil, ayrıca

kendisine tabi olanlar da bu egemenlikten kurtulabilmek için onun değerlerini içselleştirdiler. Bu anlamda Avrupa, sömürgecilikten bağımsızlığa geçiş döneminde de, uzun zaman önce bir Leibniz ya da bir Vico'nun kendisine atfettiği uygarlaştırıcı misyonunu sürdürmüştür.

Kültürden daha çok şey bekleyerek ikinci alternatifi seçmek büyük kurucu miti reddetmek değil, onu çevresini saran aldatıcı unsurlardan kurtarmayı denemektir. Çünkü eğer mit kendince doğru söylüyorsa, ortadan kaldırıldığında da yalan söylemiş olur. Mitler, kültürümüzün iç çelişkilerini, onu parçalayan uzlaşmazlıkları, olumsuzluğun, eleştirel düşüncenin, ironinin büyük rolünü ortadan kaldırır (eleştirel düşünce ve ironi yine de "miras" için önemlidir. Bilginin sürekli yadsınması, ya da sınırların zorlanması olmadan Avrupa kültüründen bahsedilemez). Efsane, aynı şekilde, tarihimizde yaşanmış çılgınlıkları sansür eder; hiç kuşkusuz özgürlük ve halkların hakları Avrupa'dan doğmuştur; ancak tüm bunların yanında soykırımlar, ırkçılık çılgınlıkları, insanlığın en korkunç düşmanları da buradan çıkmıştır. Avrupa mirası, aklın korkunç sonuçlarını, teknolojiye köle olmayı ve çeşitli totaliter düşünceleri de içerir. Yine E. Morin'den alıntı yaparsak, "gezegenimizin demir çağında yayılan barbarlık, bilim ve teknik karışımının hazırlanması da Avrupa'da olmuştur... Totaliter düşünce üç defa da bir Avrupa icadı olmuştur. Nükleer yok edicilik, her ne kadar Amerika doğumlu olsa da soyu Avrupa'ya dayanır; ilk atom bombasını üretmeleri için ABD başkanına baskı yapan da Avrupalı barış dehası Albert Einstein'dır. Böylece Avrupa'nın en özgün yaratımı bugün en iyi ve en kötüyü evrenselleştirmiştir. Mantık eleştirel ussalık olarak da işleyebilir, mitlerin hizmetinde ya da barbarlığın hizmetinde yer alan bir ussalık olarak da işleyebilir. Hümanizm birçok yerde insan haklarını getirmiş ve yaymıştır, ancak yine de hümanizm adı altında insanların zulüm altına alınması da meşrulaştırılmıştır." Eğer mirasçı olunacaksa tüm mirası kabul etmek gerekir. Bu karmaşık geçmişi basitleştirmek Avrupa'yı kurmanın en iyi yollarından biri değildir, Avrupa eğitimi tarihin unutturulması üzerine kurulamaz, tam tersine -soyutlanmış bir suçluluğu tartışmak için değil ancak her zaman sorumlu olduğu-

muz hatırayı canlı tutmak ve *logos*'umuzun içindeki muğlaklıkların bilgisini derinleştirmek anlamında- düşünerek kurulabilir.

Mitin kolaycılığını ve kültürümüzün kendi kendine yaptığı bu basitleştirilmiş tanımı yadsımak için paradoksal olarak kültürü hem tekil hem de çoğul olarak algılamalıyız. Kültür tarihsel olarak tektir, çünkü Avrupa halkları aynı dengeleyici ilkeleri (düşünce özgürlüğü, düşünce özgürlüğünün tanınmasına yönelik, tükenmiş olanı aşmak için kuramsal tutkular...), aynı entelektüel hareketleri (Hristiyanlık, hümanizm, usçuluk...), aynı kavramsal kategorileri (tikel/evrensel, iman/akıl, bireyci/toplumcu...) paylaşmışlardır. Sosyolojik olarak tektir, çünkü bugün Avrupa dokusu hiç olmadığı kadar homojendir; orta sınıfların gelişmesi, ekonomik seviye, ifade özgürlüğü, sosyal yaşantının korunması, yaşam kalitesi farklılıkların azalmasını ortaya koyan faktörler arasında sayılabilir. Avrupalıların büyük çoğunluğu, giderek artan ölçüde, uyuşturucu ve işsizlik gibi, devlet krizi ve göçmenlerin entegrasyonu gibi bir takım ortak sorunlara sahiptir, gençlerin yaşam koşulları birbirine çok benzerlik göstermektedir, dünyanın geri kalanıyla ilişkilerde bile Avrupa tek ses halini almıştır. Bu bildiğimiz evrimin ardından bir sonuca ulaşıyor gibi oluruz: "Avrupa Topluluğu ülkeleri birlik yolunda büyük yol kat etmiştir... Kısa süre sonra olumlu ya da olumsuz benzer deneyimlerden oluşan aynı çıkarlar ve aynı beklentilerle yaşanmış ortak bir tarihleri olacaktır."³

Ancak karşıt teze dayanıldığında, argümanlar daha zayıf değildir, çünkü Avrupa kültürel yaşamı çok farklı düzeyler üzerinde durur. Tarihin büyük evriminin her yerde benzersiz kalıntılar bıraktığını, ulus-aşırı büyük kültürlerin (Latin, Slav, Germen) birbirlerini etkilemediğini, dillerin çeşitliliğinin bile her ulusun geleneklerini derin biçimde farklılaştırdığını, böylece özgünlüklerin her yerden türediğini düşünmek abartılı olur. Her ülke, her bölge kendini ayrıcalıklı görebilir, bu durumda İspanya'yla Danimarka, ya da Alsace ve Limousin arasındaki farklılıklar Kaliforniya ve Illinois arasındaki farklılıktan daha çok olacaktır. Geleneklerin, bilgilerin, folklorların çeşitlilikleri Eski Kıtayı mik-

³ Sergio Romano, *Six manières d'être européen, essai réunis par (Avrupalı olmanın altı yolu)*, D. Shnaoer ve H. Mendras tarafından derlenmiş denemeler, Paris, Gallimard, 1990.

ro-bölgelerden oluşmuş bir mozaik olarak gösterecektir. Mirası zenginleştiren bu çeşitlilik dikkate alındığında Avrupalılar hiç kuşkusuz Clochemerles'li bir şovenizme ya da zanaat ürünlerini katedrallerle aynı yere oturtan kültürel rölativizme boyun eğme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardır. En azından çok kültürlülüklerini ortaya koyarak her şeyi eşit düzeye getiren teknolojiye ve kendilerini tehdit eden standartlaşmaya karşı daha güçlü bir biçimde silahlanmış olacaklardır. Standartlaşma daha sonra orta Avrupa ülkelerini de tehdit eden bir unsur olacaktır. Philip Roth kısa bir süre önce Ivan Klima'ya şöyle söylüyordu: "Çekoslovakya serbest ve demokratik bir tüketim toplumu oldukça, siz yazarlar bir dizi yeni rakibin saldırısı altında kalacaksınız ve daha da garip bir biçimde, eskiden olduğu gibi baskıcı ve steril bir totalitarizm sizi koruyamayacak. Özellikle de her yerde var olan, edebiyatın, okuryazarlığın ve dilin yeminli düşmanı olan bir rakip ortaya çıkacak. Hiçbir asi kalabalığın onun tiranlığını alaşağı etmek için Venceslas meydanını doldurmayacağını size garanti edebilirim... Evrensel bayağılaştırıcı araçtan, ticari televizyondan söz ediyorum."⁴

Bugün artık Avrupa tek mi çok mu diye sormuyoruz, ancak aynı anda hem tekil ve hem de çoğul olduğunu düşünmeyi öğreniyoruz (ve bu bakımdan da merhum Edebiyat cumhuriyeti zengin bilgiler içeriyor). Aynı olmayanlar içinde Avrupa'nın kimliği ortaya çıkmaktadır. Ötekilik tarafından kışkırtılan Avrupa aynı zamanda açık ve çok biçimli olmalıdır. Buradan ortaya birçok sonuç çıkar. Öncelikle Avrupa'nın tüm değeri, karmaşıklığından gelen kültürünü her türlü basitleştirmeye karşı savunma görevi vardır. Şu konulara özellikle dikkat etmek gerekir:

– "Ulus-devletler" "kendi" dillerini koruma bahanesi altında, bunu çok yırtıcı bir rekabet unsuruna dönüştürebilirler. Avrupalının çok dilli olduğu düşüncesini yaymak ve onun öyle olmasına olanaklar vermek daha iyi bir yöntemdir.

– Doğu Avrupa pazarlarının açılması iştahlan kabarttığından kültürel endüstrileşme gelişmekte ve pazarlama gereklilikleri sonucu ürünler standartlaşmaktadır (entelektüeller, gazeteciler ve öğretim elemanları da zaten benzer eğilimler içine girmişlerdir).

⁴ Philip Roth Ivan Klima'yla söyleşi, Conversation à Prague, Paris, 1990

— Televizyonun gücü, anten ya da uydu üzerinden milyonlarca Avrupalıyı aynı kalıba sokmaktadır. İşte çok bilinen bir örnek; *Sky Channel* tarafından yapılan genel bir programın (eğlence programları ve reklamları dahi İngilizce olan) yayını ayrımsız olarak Danimarkalılar gibi İtalyanlara yönelik olarak da yapılmaktadır. Daha etkili olan bazı stratejiler de sadece finans bakımından Avrupalı olan programlarını ulusal taleplere göre farklılaştırmaktadırlar. Sınırötesi bu araçlar birden çok endişe yaratabilir. Ahlaki ve estetik normlar dayatmak, etkili ve kesin iletişimin gereği olarak her türlü söylemi kendilerine uygun hale getirmek, zeka düzeyini iyice düşürmek gibi... Temel hedefleri izleme oranlarını ve ticari kârlarını artırmaktır. Tartışma programları, düşüncelerin tartışıldığı modern bir agoradan çok basit bir konsensüs arayışını yansıtan demagojik platformlardır.

Burada söz konusu olan şey, ne büyük medyaya ne de kültür endüstrisine karşı gelmektir, bunun ötesinde medya demokratik süreç içinde oldukça olumlu bir rol oynamayabilir; söz konusu olan tam tersine aynı değerleri ve aynı söylem modellerini empoze eden tekelci ve saldırgan bir kültürel iktidara karşı savunmaya geçmektir. Bununla ilgili olarak, J. Derrida'nın belirttiği iki yönlü ve karşıtlık içeren bir zorunluluk ortaya çıkar. Hem kültürün parçalara ayrılmasını (entelektüel taşracılık, içe kapanma), hem de otoriter bir merkezîyetçilik tarafından kültürün homojenleştirilmesini reddetmek, bunu yaparken de "azınlık farklılıklarına, çevrilemez yerel dillere, milliyetçi uzlaşmazlıklara, deyimlerin şovenizmine saplanmamak".

Eleştirel Öneriler

"Kültür savunucularının" aynı şeyi savunmadıklarının ve kullandıkları terimlerin üstü kapalı anlamlar içerdiğinin altını çizmek gerekir.

Örneğin anglo-germanik geleneğe göre birçok uzman kültür terimi altında toplumsal grupları başkalarından ayrı gösteren ve zekalarını ayrıcalıklı kılan var olma türünü ve zevkler, davranışlar ve yaşam biçimini ifade etmektedirler. Latin geleneğinde de tam tersine Almanlar için daha çok uygarlık anlamını taşıyan aynı sözcük; evrensel mantık adına bir toplumdan diğerine

genelleştirilebilir ve ihraç edilebilir bir değerler bütünüdür. Bu ayırım da akademik olduğu düşünülmemesi gereken başka bir ayırımı ortaya koyar, toplumsal olarak kendini ortaya koyan her şey olarak tanımlanmış olandır, kültürle ilgili olan doğanın karşıtı biçiminde yer alır, estetik ve etik gibi iki görüş açısı bakımından beğenilse de kültür barbarlığın karşıtı olarak görülür.⁵ Yanılmanın risklerini daha da çoğaltmak için Avrupalılar duruma göre bir arada var olması güç olan üç ayrı kavramsallaştırmaya başvururlar. Bunları aşağıdaki gibi birbirinden ayırırlar:

— mirastan ileri gelen bir model; modelin bu şekilde adlandırılmasının nedeni, kültürü miras zenginliğinin içine yerleştirmesinden ileri gelir. Korunması gereken yapılardan ve belgelerden oluşmuş kültür, kabul eden ve devredilen bir mirası oluşturur. Nicelleştirilebilir ve ölçülebilir kültürel alan, bütünlüğünü garanti eden bir politikayı zorunlu kılar; yeniliklerden kuşku duyan, yabancıнын da dışlandığı bu sistem, değişim unsuru olarak diyalektiği reddeder.

— kültürün bir organizma gibi işlediğini savunan biyolojik model. Burada sözü edilen ve geliştiği varsayılan içerde ve dışarıda yer alan "kültürel yaşam"dır, sistem burada sağlığını tehdit etmediği sürece değişimleri kabul eder.

— özellikle Edgar Morin'in⁶ ortaya koyduğu diyalojik model. Daha fazla karşıtlıklar içeren bu modelin ışığında, kültürümüz karşıt akımların birbiriyle sürekli olarak yüzleştirilmesi olarak tanımlanır. "Bunlar kendiliğinden çoğulcu ve karşıtlıklar içeren birer birlik oluşturmuş halklar, kültürler, sınıflar ve devletler arasındaki etkileşimlerdir." Dünya ile ilişkilerinde olduğu gibi Avrupa kültürü, bir diyalektik, kültürü durağan ve sabit bir gerçekmiş gibi görmeyi yasaklayan kendinden olumsuz radikal bir düşünce ortaya koyar; kültürü, değerlerin üst üste gelip

⁵ Doğu-Batı diyaloğunda, Le Messager européen'in saptadığı birçok yanlış anlama var (4, 1990): "Batıda, kültür sözcüğü kültürler olarak çoğul halinde yazılır, kültürlerin eşit üstünlüğü, eşit derecede karmaşıklıkları ile kanıtlanır. Oysaki dönem tekil halde kültürün savunulma dönemi... Doğu'da bahsediliği haliyle Avrupa'da güzelliğin var olduğuna, estetik yargıların olduğuna ve bunların doğal olduğuna inanılır.

⁶ Edgar Morin, *Penser l'Europe*, Paris, Gallimard, 1990

yiğilmesi olarak tanıtmaktansa, kültürü sürekli devam eden "kasırga" gibi ya da "gürültülü bir şantiye" olarak tanımlamak gerekir. Bir de Morin'in ikili metaforuna göz atalım: "Avrupa Kültürü çorbası bir müsveddeydi ve öyle de kaldı".

İlk model tercihen memurlar, ikinci model yurttaşların çoğunluğu, üçüncüsü ise entelektüellerin küçük bir kesimi tarafından benimsenmiş tanım olarak görülebilir. Entelektüeller için kültürel durumumuz ne basit terimlerle ortaya konabilir ne de rahat bir biçimde yaşanabilir. Gerçeği söylemek gerekirse Avrupa her zaman sorun olmuştur.

Önce etimolojik anlama bakalım: çıkıntılı, uzantılı, ileride... Yunanca'da *problema* sözcüğü ilk olarak bu anlamlarda kullanılıyordu. Üzerinde konuşulan, tartışılan, önerilen ("pro-posé") şeklinde anlamlandırılmadan önce, sözcük önünde uzantısı bulunan, öne atılan ve çıkıntı yapan anlamına geliyordu. Kitanın ileriye atılan noktası olması nedeniyle Avrupa coğrafi konumu içinde entelektüel projesini kayda geçirmiş gibidir.

Avrupa'nın tarihsel olarak da ne denli problematik olduğu ve Avrupa düşüncesinin ne kadar zorluklarla ortaya çıktığı bilinmektedir. Sadece yakın geçmişe baktığımızda, ortak bir projenin doğması için iki Dünya Savaşı ve Eski Dünyanın yıkılması gerektiğini söyleyebiliriz; şimdiye kadar "Yeni Avrupa'nın" Nazi yanılığsından çok sarsılmış ya da başka bir birliğe dahil olmak için komünizmden gözleri fazla kamaşmış birçok entelektüelin Avrupalılığa dönmesi için ekonomideki büyük baskı, sömürgecilikten kurtulma gibi çok önemli dış tehditler gerekti. Hiç kuşkusuz halkların da birliğin karşısındaki engelleri kaldırmaları için yeni sarsıntılar gerekliydi.

Avrupa sadece bir proje olmadı, sorunsallaştırma da kültürünün temel özelliği olmadı. Eğer Avrupa her dönemde birçok sayıda yeni düşünce, yeni bulgu, yeni teori, yeni biçim icat ettiyse, hemen olmasa da, bir sonraki çağda kendisini oluşturan prensiplere karşı gelmek için yapmıştır. Rönesans'ta, inançla mantığı, doğadaki insanla tanrısallığı birbirinden ayırarak Ortaçağ entelektüel düşüncesini yıkmıştır, modern bilimi ve hümanizmi icat etmiştir, ancak ardından gelen yüzyıllar dengeleri sarsmak işlevini yerine getirdiler. Bilim teorilerini gözlem ve

deney üzerine kurabileceğine inanmıştır, mantığın kesin sonuçlarıyla akıl kendinden geçmiş, hümanizma insanın tüm evreni yönetebileceği kanısına varmıştır. Ancak sonra birer birer karşı çıkılıp çürütülen bu ilkeler ve umutlar kısa süre sonra yerlerini yenilerine bıraktılar.

Belki de Avrupa Kültürünü, onu en değerli kılan dogmatik uyku korkusu ve sonsuz kesinlik içinde kalmayı reddetme yeteneği ve L. Kolakowski'nin altını çizdiği şekliyle "tamamlanmış her tür kimliği" reddetmesiyle tanımlamak gerekir. L. Kolakowski daha sonra "kendi kendini sorgulama yeteneği, direnç göstererek de olsa, kendini beğenmişliği terk etme iradesi tinsel güç olarak Avrupa'nın temelinde yatmaktadır" diye eklemiştir. Böylece Avrupa kendi içine kapanmadığı ve kendisine belli bir mesafeden bakabildiği oranda Avrupa olacaktır, yani kendi kavramsallaştırmalarını başka zamanlar ve başka kültürlerinkilerle karşılaştırabilecektir. Buradan günümüzün bazı problemlerine ilişkin iki sonuç ve bir kuşku çıkmaktadır.

Birinci sonuç: Eğer Avrupa kültürü açılımla, kendi kendisine tam olarak uymamakla tanımlanıp ortaya çıkarsa, teknikçi rasyonalizmden sakınması gerekecektir. Hesaba indirgenmiş düşünce kadar hiçbir şey kuşkucu düşüncenin karşısında değildir. Günümüze kadar Avrupa iki tür düşünce sistemi içinde; evrensel bir bilim fikriyle ironinin oyunları arasında, gerçeğe hükmetmekle ve ondan ayrılma isteği arasında gidip gelmiştir. Bugün tercihlerinin onu nereye götürdüğü iyi görülmektedir. Söylemlerimiz, üniversitelerimizin çalışmaları, hatta boş zamanlarımızın organize edilmesi bile bilimci model üzerinde oluşmuştur; her yerde ciddiyet, mal ve üretim mantığı düşüncesi hakim olmuştur. Kültür, "beklenmedik sonuçları" dahi ayarlayan ekonomik ussallıkla yönetilmektedir. İşte burada uzmanlarımız zafer kazanmaktadır. Hiç kimse Avrupa'nın çok sayıda mühendise ihtiyacı olduğundan kuşku duymaz, ancak eğer kültürünün özgünlüğünü korumak isterse özeleştiri geleceğini ayakta tutması gerekir. Gérard Granel'in sertçe söylediği gibi "Avrupa'nın değerli Amerikalısı olmaması için. Mantıksallığın değerli metafizik bilimcisi. Geleceğimizin ufkunda halen Yunan sabahının ısıdığı aydınlığın bütünüyle yok olması."

İkinci sonuç: Eğer Avrupa kültürel olarak kendisi olmayan bir şeyi içine alma yetisiyle ortaya çıkarsa (olduğu şeyi de öteki yaparsa) hiçbir zaman Avrupa olmayan ve olamayacaklara da açık kalması gerekmektedir. Bu bakımdan dillerin yeterince öğretilmemesi, entelektüel milliyetçilik, çeviriye karşı direnme, yabancı düşmanlığı tarafından gündeme getirilen siyasal önlemlerden daha yıkıcı bir biçimde ortaya çıkabilir. Eğer Avrupa, dünyaya insanın üstün değerlerini zorla kabul ettirmekten vazgeçerse, evrenin merkezine oturma düşüncesini bırakırsa, Avrupa "diyalogik" değiş tokuşla kültürlerin özgürce gelişmesine katkıda bulunmak için daha iyi bir yerde konumlanır.

Son olarak da bir kuşku. Ya eğer çok geç kalınmışsa? Sürekli kültüre başvurma, kültürün sürekli korunması (on beş yılda siyasal bütünden kültürel bütüne geçtik, anlamın siyasal sorunu yerini işaretin kültürel sorununa bıraktı) can çekişen bir kültürün işaretleri olmasın? Belki de bu güçlendirici bir kuşkudur. Kimse bu kuşkuyu Milan Kundera'nın⁷ tarihi özetlediği gibi iyi anlatamaz: "Ortaçağda Avrupa birliği, ortak dine dayanıyordu. Modern çağlarda yerini, Avrupalıların kendilerini tanıdığı, tanımladığı ve kimikleştirdiği üstün değerlerin gerçekleştirilmesi olan kültüre (kültürel yaratıma) bıraktı. Oysaki bugün şimdi de kültür yerini devrediyor. Ama neye ve kime? Avrupa'yı birleştirecek üstün değerlerin gerçekleştiği alan hangisidir? Teknolojik başarılar mı? Piyasa mı? Demokrasi ideali ve hoşgörü prensibiyle siyaset mi? Ancak bu hoşgörü artık hiçbir değerli yaratımı, ya da güçlü bir düşünceyi savunmazsa boş ve yararsız olmaz mı? Ya da kültürün görevden alınması keyifle kendini bırakılması gereken bir çeşit rahatlama olarak anlaşılamaz mı? Hiçbir şey bilmiyorum. Sadece kültürün yerini terk ettiğine inanıyorum. Böylece Avrupa kimliği imajı geçmişten uzaklaşmaktadır. Avrupalı, Avrupa nostaljisi olan kişidir⁸."

Çeviren: **Elif Ertan**

⁷ M. Kundera, *L'art du roman*, Paris, Gallimard, 1995.

⁸ Bu metnin başka bir versiyonu da 1992'de *Universalis Ansiklopesi*'nde. "Avrupa'nın kültürel ve eğitim umutları" başlığıyla yayınlandı.

II. KISIM

AVRUPA “ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜNÜN” HUKUKSAL ÜRETİMİ*

-
- * Bu bölüm, konferans başkanlığını yapmış olan Marie-France Toinet’ye adanmıştır.

Bölüm 4

TEMEL HAKLAR VE TEMEL KISITLAMALAR: İNSAN HAKLARININ KORUNMASINDAKİ ORTAK NORMLAR VE UZLAŞMAZ DEĞERLER

*Joseph H.H. WEILER**

Avrupa Hukuksal entegrasyonu içinde, Avrupa'nın çokkültürlülüğü gibi, tek biçimlilik ve farklılık konusunu, kişilerin temel haklarının çiğnenmesine karşı hukuksal korunmalarından daha fazla gözler önüne sermekte olan bir başka alan yoktur. Bu, "saf" hukuk aktörlerinin egemen oldukları bir alandır. Başlangıçta Avrupa Topluluğu, sessiz antlaşmalarla kurulduğundan, ulusal mahkemelerin desteğiyle insan haklarının hukuksal korunması hakkındaki yasama yapısının tamamını Adalet Divanı yaratmıştır. Burada Avrupa hukuk alanının anlaşmalara getirdiği gerçek bir (hiç kuşkusuz gayri resmi olan) değişiklik söz konusudur.

O halde burada, hukukçuların, siyasal kaynaklardan açık direktif almaksızın kültürel normların farklılığı sorununa yanıt aradıklarını gözlemlemekteyiz.

Ancak burada neden kültürel normların ve "çokkültürlülük" değerlerinin çeşitliliği sorununu aramak gerekir? Her şeyden önemlisi kişinin temel hakları hakkındaki konu, genellikle birleştirici "evrensel" bir ideal, Avrupa halklarını bir araya getiren temel değerlerden biri, paylaşılmış bir miras olarak görülür. Avrupa Adalet Divanı Avrupa Birliği hukuksal çerçevesi içinde kişinin temel haklarının koruyucusu olarak kendini tanıttığında ortak mirasın içine kültürel farklılığı koymadan sadece hukuksal bir ifadeyle yetinebilir mi? Bu sorunun yanıtı şudur: "Evet, ama..."

Avrupa Konvansiyonunun İnsan Hakları konusunda ortaya koyduğu anlayış içinde, kişinin temel haklarıyla ilgili tanımla-

* CERİ'ye ve başkanı olan Jean-François Leguil-Bayart'a tercüme için yapmış maddi destek için teşekkürlerimi sunarım.

malar belli bir çekirdek yapının ötesinde, genelde bir siyasal rejimden diğerine farklılıklar gösterir. Batı Avrupa gibi kültürel olarak görece homojen olan bir bölgede bile var olan bu farklılıklar, toplumların temel seçimlerini ortaya koyabilir ve siyasal rejimlerle, toplumların farklı kimliklerinin önemli bir unsurunu oluşturabilir. Çoğu kez bu farklılıklar, toplumsal kimlik içinde, bireyler tarafından kendi özel kimliklerini ortaya koyan değerler olarak görülür ve her türlü birleştirici el koymaya karşı saygıyla sahiplenilir. Bu haklar kadar hakları farklılıklaştıran özellikler de temel olarak kabul edilmektedir. Adalet Divanı "Avrupa için" bir kanunun şu ya da bu maddesini tercih etmek durumunda olduğunda üstü kapalı olarak Avrupa kültürel kimliğinden söz etmektedir. Edinilecek kazanımlar, söz konusu durumda önemlidir. Farklı toplumlara (hiç kuşkusuz ulus-devletlere) kimliğe ilişkin bu seçimlerin yapılmasını sağlayan özerklik, daha önce yapılmış tercihler kadar önemlidir ve bu özerkliğin hakların kendisi kadar temel sınırlamalar tarafından da korunması gerekir. O halde, bu kazanımlar daha da önemli olacaktır. Temel insan haklarının Avrupa hukuku içinde korunma çabası kaçınılmaz olarak çok uluslu Avrupa ve çok kültürlü Avrupa tartışmasını gündeme getirir. Evrensel temel hakların korunması düşüncesiyle temel sınırlamaların güvence altında tuttuğu ulusal özerklik düşüncesi nasıl uyuşabilir?

Bu sorunun çeşitli yönlerini ve Avrupa entegrasyonu bağlamında ortaya çıkan belirli niteliklerini daha ayrıntılı bir biçimde incelemek ilgi çekici olacaktır. Aslında insan hakları konusunun zorunlu olarak entegrasyonun lehine rol oynadığı konusundaki klasik düşünce de aynı şekilde sorgulanmalıdır.

Bu bakımdan Büyük Britanya'dan çok, geleneksel Franko-Amerikan demokrasilerinden etkilenen modern liberal devletler gitgide daha sıklıkla yasama gücünün de bağlı olduğu bir "üst yasa"yı -mesela bir Anayasayı, ya da yakınlarda imzalanan uluslararası anlaşmaları- tanımaya başladılar. Sayıları giderek artan modern demokrasilerde üst yasa, mahkemeler ve üst yasaya güç veren hukuki denetim sistemi tarafından desteklenmektedir. Anayasal bağlamda kişinin temel haklarının yasal korunması çok önemli bir yere sahiptir. Hükümetlerin demokratik yapısını ve demokratik olarak seçilmiş yasama organını,

Adalet divanının ve temel hakları esas alan "Üst Yasa"nın normlarına uyduracak ek bir temele oturtmak ihtiyacı giderek daha çok düşünülmektedir.

İnsan haklarının bu denli önem kazanması nereden gelmektedir? Bunun bence iki nedeni vardır. İlk olarak temel hak (ve özgürlükler) bireye en derin değerlerini veren insanlık vizyonunun bir ifadesi olarak görülmüştür, bu düşünceden taviz verilemez. Bunu en eski Pentateuque'de (Kitabı Mukaddes'in ilk beş bölümü), en etkileyici kaynaklardan birinde bulabiliriz. "Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onu Allahın suretinde yarattı" (Tekvin I, 27) Böyle bir kaynaktan sonra hangi yasa koyucu insanlık türünü çiğnemek isteyebilir? Doğal olarak aynı doğrultuda çok sayıda laik ve hümanist kaynak da bulunmaktadır.

İnsan haklarına atfedilen önemin bir başka nedeni de tamamen çoğunluk karşıtı bir unsuru doğrulamasından kaynaklanmaktadır: bu düşünceye göre temel haklar, kendi özgül anlamlarının dışında, iktidarın gücünü sınırlayan bir araç işlevi de görürler. Öte yandan, zaten modern demokrasi mutlakîyetin reddi olarak da tanımlanır - mutlakîyetin sadece kralların ve imparatorların tekelinde olmadığını da biliyoruz.

Federal devletlerde ve Avrupa Birliği gibi üniter olmayan sistemlerde böyle bir *temel sınırlamalara* bağlılık düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Burada *temel kısıtlamalar* terimini metaforik olarak kullanıyorum. *Temel kısıtlamalar* ilkesine göre açıkça tanımlanmış bazı kurumlar ve makamlar, belli alanlarda, kişilerden daha ziyade insan topluluklarının yukarıdan gelen müdahalelere karşı, kendi toplumsal seçimlerini ortaya koymakta özgür olduklarını garanti ederler. Temel hakların kişilerin özerkliğini ve kendi yazgısını ele aldığını oysa temel kısıtlamaların toplulukların özerkliği ve yazgısıyla ilgilendiğini kabul edelim. Bu durumda temel kısıtlamaların önemi birbirine paralel iki büyük kurucu unsura dayanır. Öncelikle, temel kısıtlamalar, insanlığın bir vizyonunu ortaya koyar; bu vizyona göre esas değerler korunması gereken (ve potansiyel olarak daha büyük siyasal kurumlar içinde bulunan) topluluklar içinde yer alır. İnsanlığın bu topluluk vizyonu, insan türünün toplumsal doğasının kabul edilmesinden kaynaklanır. Bu kabul, bireysel hak ve özgürlükleri sadece atomlaşmış ve küçülmüş birey bağlamında ele alan

anlayışı dengeler. Bireysel hak ve özgürlükler kapsamında Pentateuque (Kitabı Mukaddes'in ilk beş bölümü) içinde de çok güçlü ifadeler vardır: "Tanrı dedi ki: Ademin yalnız olması iyi değildir." (Tekvin II, 18) Aynı değerleri paylaşan toplulukları sınırlandıran temel sınırlar varoluşsal yalnızlığa karşı bir güvence olur, diğer bir deyişle *Gemeinschaft*'a (cemaat) karşı *Gesellschaft*'ı (toplum) korur.

Temel kısıtlamaların ikinci dayanağı, toplumun, toplumsal örgütlenme düzeyinde iktidarın tek elde toplanmasına karşı çıkışıdır. Temel kısıtlamalar birbirinden ayrı iktidar alanları oluşturur ve bu alanların her birinin varlığını güvence altına alırlar.

İlk bakışta bu iki temel ilkenin çelişmediği söylenebilir. Burada Avrupa'nın anayasal mimarisi çerçevesinde temel haklar ve temel kısıtlamaları açık seçik bir biçimde ortaya koyabilecek bir biçim var gibi görünebilir.

Örneğin, bir dizi ulusal-anayasal ve / veya ulusasırlı ilke ve kurum insan haklarından sorumlu olacak, bunlar kamu otoritesinin ve hükümetin her hangi bir biriminin bireyin temel özerklik ve özgürlük alanına tecavüz etmesini engellemeyi teminat altına alacaklardır. Başka bir ulusal-anayasal ve / veya ulusasırlı ilkeler birliğı de ulusasırlı otoritenin (özellikle) Devletlerin temel toplum tercihlerine tecavüzünü engelleyen "kısıtlamalardan" sorumlu olacaktır.

Avrupa Konseyi'ne üye devletlerin onayladığı Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu (AİHK) şöyle bir düzenleme yapmıştır: Konvansiyon'un tüm katılımcıları egemen devlet haklarını muhafaza ederler. Ulusal sınırlar, bundan böyle her şeyden önce ulusal toplulukların karşılıklı olarak tam özerkliğini sağlayan temel kısıtlamaları oluşturacaktır. Konvansiyon'un doğasından kaynaklanan tek bir istisna vardır; burada tanımlanan asli temel haklar ilgili hiçbir toplum tarafından ihlâl edilemez. Böylece insan haklarının evrenselliğı ve temel kısıtlamaların özgüllüğü, kurtla kuzu gibi, barış içinde bir arada yaşayabilirler.

Bu pembe tabloyu oluştururken "asli temel haklar" terimini kullandığımı fark etmişinizdir. AİHK'in temsil ettiğı bu düzenlemeler sadece, farklı toplumlarda, en azından Avrupa Birliğı içindeki farklı toplumlarda kültürel ve siyasal meşru tüm farklı-

lıkları aşan ve evrensel olarak kabul edilmiş bu “hakları” ya da bu “koruma düzeyleri”ni ifade eden bir dizi önermeyle ilişkide olduğu zaman yürürlüğe girer. AİHK bu önermelere dayanır.

Eğer bu, hem kritik hem de önemli bir noktaysa, AİHK’in insan haklarının tüm düzeylerini tamamen ortadan kaldırmamasından ileri gelmektedir. Kendi tercihine göre AİHK korumanın “minimal normları”nı garanti etmesine karşın ki bu normların “altına” hiçbir devlet meşru olarak inemez, anlaşmayı yapan bütün taraflar bireylere daha yüksek düzeyde koruma sunmakta özgürdürler. Doğruyu söylemek gerekirse, esasında, her devlete, benzersiz olma özelliğini veren, onları diğerlerinden farklılaştıran belki de evrensel normun “çekirdeği”nin ötesinde kabul ettikleri koruma düzeyidir.

AİHK’e katılım ve onun kültür farklılıklarını aşan evrensel insan haklarının “çekirdeği” olarak kabul edilmesi, bir devleti, diğer devletler ve toplumlarla bir araya getiren siyasal kültürün çok önemli bir özelliğini ortaya koyar. Bu özellik, uygulama sırasında ulus-ötesi mekanizmalara tabi olma hali arttıkça, AİHK’e katılım daha da önem kazanacaktır.

Burada ayrıca şunu da belirtmek isterim; bu toplumlarda insan haklarının korunmasını belirleyen ve evrensel “çekirdeğin” ötesinde bir dizi farklı olasılığı dışı vuran farklılıklar, toplumların kültürlerinden ve siyasal kimliklerinden daha az önemli olmayan bir yönünü oluştururlar. İnsan hakları, ulusların asimile edilme alanı olamaz, tam tersine, uluslar arasındaki farklılaşmanın hem sebebi, hem de belirtisi olur.

İşte bu görüşü destekleyecek sıradan bir örnek.

İfade özgürlüğü temel bir haktır. Bu hak, ulusların sınırlarından bağımsız olarak bu çerçevede, İnsan Hakları Konvansiyonunda olduğu gibi, söz hakkının korunmasının evrensel çekirdeği olarak tanımlanabilir. Ancak hiç kuşkusuz ifade hakkının korunmasının ötesinde, bu hakkın yaygınlaşması ile ilgili birçok tartışma bulunmaktadır. Amerika’da Yahudi Soykırımından kurtulanların yaşadığı bir semtte bir grup Neonazi yürüyüş yapabilir. Yerel otoritelerin bu gösteriyi engellemeye kalkışmaları durumunda, göstericilerin ifade özgürlüklerini kısıtlamakla suçlanırlar. Birçok Avrupa ülkesinde, özellikle Almanya’da ise,

bu dokunulmaz hakkın ihlâl edilmesine bakılmaksızın bu tür bir gösteriye izin verilmeyecektir.

Bu örnek üzerine üç değerlendirme yapacağım.

1- İlk olarak, Amerika’daki ifade özgürlüğünün (örneğin) Almanya’dan daha çok korunduğunu söylersek burada somutlaşan farklı değerlerin farkına varmıyoruz demektir. Genellikle bu farklılıklar görüldüğünden çok daha karmaşıktır. İşte bu farklardan ötürü bazen toplumlar, kendileri için son derece önemli olan değerlerinden bazılarını, kendilerine yakıştırdıkları imajları, kimliklerine, siyasal ve toplumsal kültürlerine ve de tarihe kazırlar. İnsanların bu denli aşırı hatta zararlı mesajları savunma hakkını kesin dille savunduğunda, Amerika, kendine dair (iyi ve / veya kötü) çok önemli bazı şeyleri ortaya çıkarır. Almanya için ise bu hakkı reddettiği zaman aynı şey olur. Hatta bu farklı konumlar, farklı rejimlerin bireysellik ve toplumsallık anlayışlarının derinliğini fark etmemize yardım edebilir.

2- Bu unsuru, bir başka anlamda, toplumların insan haklarını koruma derecelerindeki farklar olarak yorumlamak yerine, toplumların seçimleri olarak da basitleştirebiliriz. Siyasal bir rejimde, insan hakları, rekabete giren toplumsal güçler arasında süregelen uzlaşmanın değişmez bir sonucu olacaktır. Liberal demokrasilerde, çok belirgin olarak, bir yanda hükümet otoritesince temsil edilen ortaklığın farklı çıkarlarıyla, diğer yandan bireyin özerkliğine ve özgürlüğüne bağlı olan çıkarlarını uzlaştıran bir düzenleme gözlenir. Toplum, hükümet otoritesi karşısında bireye iktidar vermenin çok önemli olduğunu düşünebilir. Bu alışık olduğumuz insan hakları görüşüdür. Ancak toplum, benzer şekilde hükümete de birey karşısında iktidar vermenin de çok önemli olduğunu düşünebilir. Bu bağlamda, suçlara karşı verilen mücadele örnekleri aklımıza gelir. Öte yandan özel mülkiyet hakkı ve tarım reformu örneklerinde de kapitalist liberalizmle sosyalist dünyanın kavram yelpazesi arasında farklılıklar görülür. Bunlar, insan haklarının, hükümet ya da topluluk (genel çıkar) haklarının aynası gibi de görülebileceğinin örneğini oluştururlar. Avrupa’nın liberal demokrasilerinde, hükümetin özel mülkiyet hakkı konusundaki gücüne bağlı olarak (örneğin kamulaştırma konuları) ortaya çıkan bölünmeler, sol ve sağ hükümetleri uzun süre birbirinden ayırmıştır.

Bir toplum, bu rakip çıkarlar arasındaki dengeyi sağlayabildiğinde ve bu dengeyi bir özgürlük ve temel hak (mülk edinme ya da ifade özgürlükleri vb.) olarak tanımladığında, temel olan bu dengedir; ulusu temsil eden hükümetin kendi temel hakkına ve yönetme gücüne rağmen, bireyin temel hakkının korunması ve genel çıkar doğrultusunda hareket edilmesidir. Bu dengenin seçimini yapmış olan bir toplum için, hükümetin haklarını sınırlandıracak olan birey haklarını tehlikeye atmak oldukça zararlıdır. Bu denge, başlıca değerleri ve toplumların temel seçimlerini yansıtır. "Çekirdek" dışındaki temel haklar, toplumun seçiminin türünü ifade ettiklerinden, bu noktada temel kısıtlamalar toplumun ürünü olur. O halde temel kısıtlamalar topluluklara ve siyasal rejimlere, yerel özelliklere göre temel olarak nitelendirdikleri dengeleri oluşturma ve bunlara saygı gösterme imkânı sunar.

"Çekirdek" hakların dışında temel bir hakkın bir topluluğa zorla kabul ettirilmeye çalışılmasının, haksız yere temel kısıtlamalarla karıştırılması da mümkündür.

3- Son olarak, AİHK'in bu gerilim karşısındaki konumunu tanımlamak yararlı olacaktır. Neonazi gösterisinin Avrupa'da yapıldığını düşünelim. Ve bir AİHK'deki bir devletin ya da bir tarafın Amerikan çözümünü uyguladığını düşünelim. O zaman elimizde bir gösteriyi yasaklayan, bir de gösteriyi koruyan bir devlet var. AİHK'in doktrini Neonazi gösterisinin yasaklanmasını, Konvansiyonca korunan ifade özgürlüğüne getirilen bir ihlâl olarak nitelendirmeyecektir. Ancak böyle bir durumda; göstericilerin haklarını korumayı seçmiş olan devlete de engel olmaya caktır. İfade özgürlüğü konusunda AİHK konuşma özgürlüğünün "çekirdeğini" en düşük koruma düzeyinde tanımlamaya çalışacaktır. Eğer (haklı ya da haksız) Neonazilerin nefrete dayalı söylemleri bu çerçeveye girmiyorsa, devletler, bu konuda alınmış karara göre de bir ölçüde farklı davranmakta, neonazilerin kendilerini ifade etmelerine izin vermekte ya da yasaklamakta serbest olacaklardır. Bu AİHK tarafından onaylanmış en ünlü kabul edilebilirlik marjıdır. Belirttiğim gibi devletler bu seçeneği anayasallaştırabilir ve bunu kendi imajları için "temel" bir öge haline getirebilirler. Bu durumda devletler arasındaki farklılıklar son derece önemli olacaktır. Tam tersine

AİHK’in “yapı taşı” olarak adlandırılan korunmuş sayılacak söylemlere göre devletler bu seçimi yapamazlar. Devletler ortak görüşlerle birbirine bağlanırlar. Bu görüşe göre de, söz konusu olan ifadenin korunması da herkesin uyması gerektiği bir uygulamadır.

AİHK’in görevinin bu bağlamdaki bir başka tanımı da marjı belirlemesidir. Bu marjin içinde bireyler ve hükümetler arasında farklı temel dengeler için seçim yapabilirler. AİHK temel kısıtlamaların çizilebileceği alanının tanımını yapar. Buna karşın hükümetlerin lehine aşırıya kaçan bazı dengeler de yasal olmayacaktır.

İşte oluşturmuş olduğum temel üzerine, şimdi de Avrupa Birliği’nin hukuk düzeni içindeki temel hakların korunmasını inceleyeceğim. Büyüleyici bir bahsin anlatımı ve çokkültürlülükle evrenselliğin uzlaşmasındaki klasik ikileme getirilen ilginç çözümden söz edeceğim.

İnsan Haklarının Yasal Koruması

“Alt” ve “üst” normlardaki ikilem

Her şeyden önce bir uyarı yapmak gerekli. Hukuk ve tıp gibi serbest meslekler yüzyıllardan beri güçlerini ve prestijlerini kararlı bir anlaşmazlıkla güçlendirmeye çalıştılar; Latince’den yararlanma, tumturaklı bir biçimde kategorilere ayırma, doktorlar ve her türlü dışlama. Din adamı ya da hukukçu olmayan okur, hukuk dünyasını araştırmaktan vazgeçmemelidir, çünkü hukuk dünyası, sadece hukukçulara bırakılmayacak denli önemlidir.

Ne Paris ne de Roma antlaşmasında temel hakların korunmasıyla ilgili bir bölüm bulunuyordu. Başlangıçta bunun bir sorun çıkarmayacağı düşünülebilirdi. Pek çok yön veren antlaşma, insan haklarının korunmasıyla ilgili bir madde içermiyordu. Eğer bir devlet uluslararası bir antlaşma uyarınca gerekliliklerini yerine getirmek için bir insanın haklarına tecavüz etmeye kalkarsa biri ya da bir kuruluş aynı biçimde davranırsa, o kişinin ulusal anayasayı uygulayan ulusal mahkemeler tarafından ve insan haklarını korumak için özel olarak kurulmuş ulusaşırı kuruluşlar tarafından korunduğu düşünülebilir.

Ancak Avrupa Topluluğu, insan haklarının korunmasından doğan boşluklar sorun çıkardıkça gelişim göstermiştir. Avrupa Adalet Divanı altmışlı yılların başında maddelerin birçoğunda "doğrudan etki" eden kurucu antlaşmalarda, diğer bir deyişle ülkenin yasama yetkisinin içine girmiş olarak kabul edilen maddelerde anayasal düzenleme başlatmıştır. Buna ek olarak "doğrudan etki"yle donanmış bu maddelerin, ülkenin bir "üst" yasası, yani bir uyumsuzluk durumunda bu yetkiyi ulusal hükümlere taşıyan bir üst yasa olması gerektiği de ortaya çıkmıştır. Yasal ve siyasal alanlarda, Avrupa Birliği düzeyinde, temel hakları savunmak için bir yol bulmak kaçınılmaz olmuştur. Bu gücün yaptırımını hukukî ve adlî bir garanti sisteminin kontrolünden geçirmeden Avrupa Birliği'nin siyasal organlarına bu denli büyük bir anayasal güç vererek, Avrupa Hukukunun doğrudan etkisi ve üstünlüğü olduğu nasıl anlatılabilir? Sonuç olarak, doğrudan etki ve üstünlük, Avrupa Topluluğu hukukunun adlîden daha çok yasamayla ilgili olan ulusal bir kontrolün olasılığını ortadan kaldırmıştır. Böyle bir zorunluluk, Avrupa Kurumlarının demokratik güvensizliğinin seksenli ve doksanlı yıllardan daha çok altmışlı yıllarda olduğu gibi daha ivedi bir zorunluluğu ortaya koymuştur. Avrupa Birliği'nin ölçütlerinin Yüksek Yargı-lama yetkilerinden Anayasa Divanı ve diğerleri, ve hatta üye devletlerden (O dönemde, ulusal anayasal düzeni ve idari tasarrufun yasallığının adli kontrol sistemleriyle donatılmış Almanya ve İtalya gibi devletler) Avrupa Topluluğu yasal çerçevesi içinde, insan haklarının korunması garantisi olmaksızın, ve özellikle de ulusal Anayasaları gereğince yararlanacakları hiçbir hakkı kaybetmeksizin, Avrupa Birliği ölçütlerinin doğrudan etkisi ve üstünlüğü kabul etmesi nasıl beklenebilir?

İnsan haklarının korunması ortak yasal ve siyasal bir zorunluluk olmuştur.

Bu zorunluluğa yanıt da altmışlı yılların sonunda ve yetmişli yıllarda adlî yapılanmasıyla; diğer bir deyişle Avrupa Topluluğu'nun (yazılı olmayan) bir kanunlar bütünü, üye devletlerde ortak olan anayasal geleneklerin ve üyesi oldukları antlaşmaların (özellikle AİHK) derlenmesiyle gelmiştir. Biz burada adlî yapının meşruluğuyla değil, daha çok değer olarak hakları kavramıyla ilgileneceğiz. Sözü edilen konu hakkında daha belirgin

bir görüşe sahip olabilmek için Avrupa Adalet Divanı'nın hukuksal doktrinini ulusal taraflarla bir diyalog, ya da onlara sunulacak bir monolog gibi düşünmek yeterli olacaktır.

Avrupa Topluluğu'nun uygulamalarının amacının geniş ölçüde ekonomiye dayalı olduğu kadar, İnsan haklarıyla ilgili olarak da aynı derecede ekonomiyle ilgilidir; bu durumla ilgili sunacağım inceleme, özel mülk ve özel mülkün haksız yere hükümet tarafından el konulmasına karşı mülkün korunması üzerine odaklanacaktır. Ancak aynı söylem, Avrupa Topluluğu'nun insan hakları konusunda sunulmuş konular yani ifade özgürlüğü hatta yaşam hakkı gibi farklı konular için de sunulabilir.

Almanya'da geçmiş ve Avrupa Adalet Divanı'na (AAD) sunulmuş olan Lisotte Hauer adlı davayı temel olarak alalım. (Hauer davasında) tarım alanlarının kullanımını kısıtlayan ve böylece de Alman vatandaşı olan mülk sahibinin bağıcılık yapmasını engelleyen Avrupa Topluluğu tarafından alınan bir önlem olduğunu düşünebiliriz. Bu, kadının "özel mülk" hakkına yapılmış bir ihlâl olarak kabul edilebilir. Farklı devletler kamu gücünün el koymasına karşı mülkiyet hakkını tam olarak aynı derecede korumamaktadırlar. Aynı basit çalışma varsayımıyla düşünersek; Almanya'da anayasal norm ve uygulama özel mülkte (örneğin) İtalya'ya göre daha geniş bir koruma sağlar ve bu iki devlet AİHK tarafından getirilmiş "yapı taşı"ndan daha çok korurlar. Son olarak da Avrupa Birliği'nde hiçbir üye devletinde olmadığı kadar Almanya'nın özel mülkü "daha iyi" koruduğunu düşünelim.

Avrupa Topluluğu'nun doğrudan etkisinden ve ulusal yasalara göre üstünlüğünden, ulusal hukukî düzenlemelerin Topluluğun tarım alanlarının kullanımını kısıtlayan ve hatta özel mülkün temel hakkına karşı koyabilecek kadar şüpheli önlemlerini desteklemesi gerektiği sonucu ortaya çıkar. Bu durumda Avrupa Adalet Divanı'na, Avrupa Birliği'nin kurallarını da engellemek düşer.

Değerlerin olası karşılığı şu soruya verilen yanıtla ortaya çıkar; Avrupa Adalet Divanı hangi tür normu benimsemelidir?

Yukarıda hukukî ve siyasal zorunluluklarda'n söz edildiğinden, yanıt, basit ve hazırmış gibi görünebilir; Adalet Divanı en yüksek norm olan Alman normunu benimsemelidir.

Birçok görüş bu "en yüksek" düşüncesinden yanadır. Her şeyden önce idealist bakış açısından yola çıkarak, Avrupa Topluluğu'nun insan hakları konusunda olabilecek en yüksek düzeydeki normun seçmesi gerekir. Mülk hakkı konusundaysa Alman normunun uygulanmasından söz edilebilir. Neyse ki, düzenlemelerin alanında karar alınmaların Avrupa biçimleri olumsuz bir rekabet ve en küçük ortak paydada bir sıralama tehlikesi yaratırlar. İnsan hakları konusunda neden olumlu bir rekabete girilmesin? İdealizm, bu durumda gerçekliğin de kendi düşüncesinde olduğunu görecektir. Alman Anayasası Yüce Divanı daha alt bir düzeyde olmayı nasıl kabul edecektir? Alman bakış açısıyla, Avrupa Adalet Divanı'nın burada, insan haklarına karşı olası bir ihlâli bulmak için prensipte Topluluğun yasamasıyla ilgili bir inceleme gerçekleştirmesi yeterli olmayacaktır. Bu incelemenin ışığı, normun üzerine olmalıdır, bu örnekte de Alman normunun üzerinde olmalıdır. Üstünlüğü ve geri kalanları kabul ettirmek için gereken garantiyi vermek için kuralları ortaya koyanlarla, olguları ortaya koyanları, anayasalla, kurumsal olguları bir araya getirmek gerekecektir.

Maksimalist düşüncenin etkisi daha da ileri gitmektedir; çünkü bir yandan Alman hukuk düzenini memnun ederken, diğer hukuk düzenlerinin de tersine hareket etmemiştir. Aslında Adalet Divanı bu alanda "üstün olan" Alman normunu uygularsa örneğin İtalyan hukuk düzeni ve diğer üye devletler nasıl kabul edebilir? Yüksek Alman normuna göre alınmış olan önlem Avrupa Topluluğu'nun bir önlemi olacaksa, hiçbir görüş bu görüşe karşı gelmeyecektir. Kendi yasamalarına dokunulmayacaktır. Ve başka alanlarda da Adalet Divanı her zaman en yüksek normlara başvuracaktır.

Buna karşın maksimalist yaklaşım, Adalet Divanı tarafından dışlanırsa işlemez ve işleyemez. Maksimalist yaklaşım, ne her üye devletin ne de Avrupa Topluluğu'nun ya da Avrupa Birliği'nin görüşünü tatmin eder. Bazı durumlarda da maksimalist yaklaşımın uygulanması neredeyse imkânsızdır.

Daha iyi anlamak için başka bir varsayım örneğini ele alalım. Ağır sanayinin az gelişmiş olduğu, İrlanda gibi bir üye devleti düşünelim. Bu üye devletin temiz hava alma hakkını ortaya koyan anayasal bir iyileştirmeyi benimsediğini, bu ülkenin Ana-

yasa Divanı uç noktada temiz hava zorunluluğu olarak yorumlayabileceğini düşünelim. Bu normları kömür çelik sanayisinin bulunduğu yerlere zorunlu kılmak, bu ülkeleri tüm ekonomik sürerlikten mahrum edebilir. Ancak, bu ülkede kömür ve çelik endüstrisi bulunmadığından bu sorunun İrlanda yasamasını meşgul etmek için hiçbir hakkı yoktur. Şimdi de Avrupa Topluluğu’nun çevre koruma politikasına uygun olarak, belirlenmiş olan İrlanda normlarını (en üst düzey) aşan gaz atığı oranına izin veren bir endüstri politikası benimsediğini düşünelim. Eğer bu durumda da Avrupa siyaseti, Avrupa Adalet Divanı önünde tartışma içine girerse, maksimalist yaklaşım nedeniyle tüm Avrupa Topluluğu’na İrlanda normunu benimsetmek mi gerekir?

Şimdi de “üst düzey ve alt düzey normlar” gibi daha soyut bir ikilemi incelemek için de varsayımsal durumu bir kenara bırakalım.

Eğer bir yanda Avrupa Topluluğu’nun doğrudan etkisini ve üstünlüğünü ortaya koyan anayasal yapısının farklı üye devletlerdeki insan haklarının korunmasını söz konusu etmediği ve Adalet Divanı’nın AB’nin anayasal yapısı lehinde ulusal tarafların sadakatini koruması gerektiği görülürse, bu durumda Adalet Divanı, maksimalist yaklaşımı benimsemelidir; her seferinde üye devletler içinde bulunan insan haklarının korumasında en yüksek düzeyi seçer.

Hauer davasında Adalet Divanının gerçekte söyledikleri bilgilendirici niteliktedir:

“Temel haklar hukukun uyulması gereken temel prensipleri içindeki bir bölümdür; *Avrupa Topluluğu’nun bu devletlerin anayasalarınca kabul edilmiş temel haklarla uymayan önlemleri almayarak* bu hakların koruyuculuğunu sağlarken üye devletlerde ortak olan anayasal geleneklerinden yararlanmalıdır. Üye devletlerin işbirliği yaptığı ya da katıldığı İnsan haklarının korunmasını içeren uluslararası belgeler de ortak hukuk çerçevesinde dikkate alınması gereken bilgiler sağlayabilir.” [(§15) yazar tarafından altı çizilmiştir].

Ancak, eğer diğer yandan Adalet Divanı’nın her durumda en yüksek düzeydeki koruma normunu benimsemesi gerekiyorsa, bu varsayımımızdaki “İrlanda normu” gibi ulusal koruma norm-

ları bütününde hiçbir şekilde Avrupa Topluluğu'na uygun düşmese bile farklı üye devletlerin anayasalarının gereklerine boyun eğmesi demek olacaktır.

Aynı durumda Adalet Divanı'nın şu sözleri kullanmış olması hiç de şaşırtıcı olmayacaktır:

"Toplulukların kurumsal bir antlaşmayla temel haklara bireysel ulaşma sorunu Avrupa Topluluğu'nun kendi hukuk çerçevesi dışında takdir edilemeyecektir. *Belirli olan üye devletin yasamasından ya da anayasal düzeninden ortaya çıkan özel değerlendirme kriterleri, Topluluğun somut bütününe Avrupa Topluluğu hukukuna zarar verdiğinden, kaçınılmaz olarak ortak pazar üyesini yıkıcı ve Avrupa Topluluğu bütününe zarar verici etkisi bulunacaktır.* [(§14) yazar tarafından altı çizilmiştir]"

Sorun uygulama üzerinde ele alındığında "yüksek" ve "alt", maksimum ve minimum kavramları bu bağlamda daha karmaşıktır.

Öncelikle, uygulama alanı, kişilerle ilişkili olan insanoğlunun temel hakkı merkezli bir durumu ele alalım. Kısa süre önce bir İrlanda davasında görüldüğü üzere kürtaj gibi konularda her şey o kadar da açık ortaya çıkmıyor. Bu dava *Grogan c/Society for the Protection of the Unborn Child (SPUC)*, maksimalist yaklaşımın bazen siyasal bazen de mantıksal nedenlerle reddedilmesini klasik bir biçimde gözler önüne seriyor. İrlanda'da embriyon ve fetüsü korumayla ilgili "son derece" yüksek bir seviye bulunuyordu. İrlanda Anayasası bile çok özel durumlar dışında kürtajı yasaklamıştı. İrlanda'da kabul edilmiş olan koşullardan çok daha geniş koşullar içinde, burada olduğu gibi eğer başka bir üye devlette de, bir kadının Anayasa tarafından garanti edilmiş olan bir fetüsü kürtajla aldırma hakkı da dahil olmak üzere, kendi bedeni üzerinde karar verme özgürlüğü durumunda ne yapması gerekecektir? Adalet Divanı, topluluk hukuku olarak iki hukuktan hangisini seçecekti? Bu durumda maksimalist yaklaşımın bir anlamı bulunuyor muydu? Kürtaj davasında Adalet Divanı, doğacak çocuğun mutlak hakkını tanıyabilir, İrlanda Anayasasınca korunan hakkı tanıyabilir ya da aynı zamanda bazı durumlarda kürtaj hakkı veren şu ya da bu

Üye devletlerdeki gibi kadının kendisi hakkında karar verme hakkını koruyabilir mi?

Yine de bir bireyin diğer bir birey ile karşı karşıya getirildiği durumlarda kürtaj davasının özel bir durum olduğu desteklenebilir. Birçok durumda hakların felsefesi, bireyle kamu gücünü karşı karşıya getirir. Büyük çoğunluğu oluşturan bu durumlarda, “üst normlar” ve “alt normlar” terimlerinin kullanılmasının bir anlamı vardır. Bu durumda, maksimalist yaklaşım hem gerçekleşebilir hem de ümit edilebilir. Bu konunun aldatıcı özelliğini anlamak için, İnsan haklarının birey hakları ve kamu çıkarlarının hakları arasında temel bir denge ifade ettiği olgusu üzerindeki baştaki saptamalarımızı hatırlatmak gerekir. Hauer’den esinlenerek, hayali davada yaptığımız gibi, bir de derler ki bütün üye devletlerden özel mülk hakkını en yüksek düzeyde koruyan sadece Almanya’dır. Bu da aynı zamanda, bu alanda genel çıkar lehine otoritelerin tutumuna en büyük sayıda kısıtlama getiren devletin Almanya olduğunu söylemektir. Kamu hakları, kendi bütünü içinde “en düşük” koruma düzeyinde sağlanmıştır. Durum böyle olsa bile özel mülk hakkı alanında Avrupa Adalet Divanı’nın “yüksek” Alman normunu benimsediğinde İtalyan hukuk düzenine ne getirdiği sorusunu sorabiliriz. Neyse ki daha önce de belirttiğimiz gibi bu seçenek İtalyan otoritelerinin İtalya’nın sosyo-ekonomik politikalarının yorumladıkları gibi yönetmelerini engellemez.

Bu soruyu sormak, temel haklarda asli olanın birey çıkarıyla genel çıkarların arasında bir denge olduğunu anlamayı reddetmektir.

Bu noktaya ulaşıldığı zaman sorunun yanıtı da çok açıktır; İtalyan hukuk düzeni Adalet Divanı’nın Alman normunu seçmesinin tek nedeninin sadece “en yüksek” olmasından endişelenebilir ya da endişelenmelidir. Böyle bir düşünce yanlıştır. Çünkü belirsiz bir varsayıma dayanır. Bu varsayıma göre de “en üst” norma ulaşmak istenecektir. Ancak şunu açıkça görebiliyoruz. Biz, Almanya’nın (ya da duruma göre üye devletlerden başka birinin) “en üst” normunu benimsemenin, Avrupa Topluluğu’nun tamamı için, sonu birey çıkarları ve bütününde halk çıkarları arasındaki özel bir dengeye varan *Weltanschauung*’un (dünya görüşü) şu ya da bu üye devlette benimsenmesi demek olduğunu biliyoruz. Bütün Avrupa Topluluğu için ise ayrıcalıklı bir üye devletin benimsenmesi demek olur.

Böyle bir durumda en azından iki sorun ortaya çıkar.

Avrupa Topluluğu birçok halk ve üye devlet barındırmaktadır. Temel değerleri bu karışımın bir ifadesi olmalıdır. Maksimalist bir yaklaşım bireye "en yüksek", kamuya ve genel çıkarlara "en düşük" koruma düzeyini veren devletin temel değerlerini ayrıcalıklı kılacaktır. Dahası eğer "maksimalist" yaklaşım sistemli bir biçimde uygulanırsa ilginç sonuçlar doğurabilir. Bütün üye devletlerde kimi bireyi, kimi de kamu ya da genel çıkarları koruyan farklı insan haklarında bir çeşit denge kurma eğilimi vardır. Eğer Adalet Divanı, maksimalist bir yaklaşımı benimsiyorsa bu sadece Avrupa Topluluğu için, her alanda kamuyu ve genel çıkarları ilgilendiren durumlarda dengenin daha kısıtlayıcı olacağı anlamına gelir. İnsan hakları lehine olan maksimalist bir yaklaşım, Avrupa Topluluğu'nun hükümeti lehine minimalist bir yaklaşım getirecektir. Bazılarının gözünde bu sosyo-ekonomik değerlerin hukuksal bir seçimi olacaktır. Belki evet, belki de hayır. Ancak her koşulda bu insan hakları korunmasının (uygulanamaz) bir formülün kasıtlı olmayan ve keyfî bir sonucu olmamalıdır.

Bu ikilem nasıl çözülebilir? Avrupa Birliği'nin anayasal yapısının şimdiye kadar en yüksek normları benimsemeye çalışan ulusal anayasalarla korunan insan haklarının sorunu üzerine kurulmadığını takip etmek gerekecektir. Ancak bu gereklilikle, böyle bir seçeneğin içinde bulunan aslında olgunlaşmamış ve bazı durumlarda da uygulanması zor bir görüş nasıl bir araya getirilecektir?

Adalet Divanı bu kısır döngüden nasıl çıkmıştır?

Hauer davası bize yeniden değerlendirici unsurlar sağlayabilir.

Varsayımsal durumdan kararın kendisine geçelim ve Adalet Divanı'nın bu ikilemi nasıl çözdüğüne bir bakalım.

Öncelikle Adalet Divanı bu özel bağlamdaki felsefesini ve yöntemini hatırlatır:

"Mülkiyet hakkı, Avrupa Topluluğu'nun hukuk düzeninde üye devletlerin anayasalarında ve aynı biçimde İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına ilişkin Sözleşme'nin birinci protokolünde de yer alan ortak anlayışlarına uygun olarak sağlanmıştır." (AİHK, §17).

Önceleri “Avrupa Topluluğu’na üye devletlerin Anayasalarınca tanınmış temel haklarla bağdaşmayan önlemler kabul edilemez denirken, şimdi daha çok inceden inceye bir değişiklik yapılmıştır: Adalet Divanı mülkiyet hakkının üye devletlerin Anayasalarının ortak *düşüncelerine* uygun olarak sağlanmasını istemektedir.”

Bence bu, Adalet Divanı’nın kendisinin de normlar konusundaki sözcüklere mesafeli durması anlamına gelir.

Adalet Divanı’nın öncelikle AİHK uyarınca getirilmiş olan koruma hakkını ele almak istediğini saptamak da ilginç olmuştur. Protokolün 1. maddesinde:

“Her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkı vardır. Herhangi bir kimse, ancak kamu yararı sebebiyle ve yasada öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilir. Yukarıdaki hükümler, devletlerin, mülkiyetin kamu yararına uygun olarak kullanılmasını düzenlemek veya vergilerin ya da başka katkıların veya para cezalarının ödenmesini sağlamak için gerekli gördükleri yasaları uygulama konusunda sahip oldukları hakka halel getirmez.”

Adalet Divanı, Avrupa Konseyi’nin düzenlemesinin sadece “mülkiyetin kamu yararına uygun olarak kullanılmasını düzenlemesini sağlamak için gerekli gördükleri yasaları uygulama” konusunda devlet hukukunun tehdidine maruz kalacağını belirtir.

Dahası Adalet Divanı’nın gözünde, Konvansiyon’daki maddeler Alman mahkemesince sorulmuş bir soruya yeterince açık bir yanıt vermesine izin vermez. (§19)

Karar alma durumunda, Adalet Divanı Protokole bağlı kabul edilir; buna karşın Avrupa Birliği olgusuna karşın imza atan taraf olmadığı çok açıktır. Bana göre ikinci olarak Adalet Divanı, Avrupa Konvansiyonu’nu ve protokollerini sadece basit bir çıkış noktası ve Avrupa Topluluğu kararnamesinin aşması gereken ilk ve de en zor olmayan engel olarak görmektedir. Adalet Divanı, Avrupa Topluluğu’nu Konvansiyon’la birbirine bağlı sansa bile, Konvansiyon’un Avrupa Topluluğu için koruma normunu

kesin bir biçimde tanımlıyor gibi görmediğini kavramak son derece önemlidir. Avrupa Topluluğu, bir devlet gibi Konvansiyon'u ihlal edemez ancak bunun dışına çıkabilir.

En sonunda Adalet Divanı da kendi kurduğu dengeyi tanımlar. Başlangıçta daha önceki söylemden pek ayrılmıyormuş gibi görünür: "Bu soruyu yanıtlayabilmek için, şu andan itibaren (o dönemde) dokuz üye devletin kurallarını ve uygulamalarının sonucunu çıkaran bilgileri dikkate almak gereklidir." (§20)

Uygulamada Adalet divanı sadece üç metin örneği (Alman, İtalyan, İrlanda anayasalarından alıntılar) verir, ancak ardından şu açıklamaları yapar:

"Tüm üye devletlerde, birçok yasama hükmü mülkiyet hakkının bu toplumsal işlevine somut bir anlam vermiştir."

(şöyle ki)

"Bu kuralların ve uygulamaların yasamaya özel mülkiyetin kamu yararına kullanılmasına izin verdiğini..."

"... yasamaları, tarım ve orman ekonomilerine, akarsuların rejimine, doğal ortamın korunmasına, bölgelerin düzenlenmesine, kentleşmeye bağlı olan tüm üye devletlerde mülkiyet hakkına bazen hassas kısıtlamalar getiren... Özellikle de Avrupa Topluluğu'nun bağcılık yapılan ülkelerinde asma dikimlerinde, çeşitlerin seçimi, yetiştirme yöntemlerini içeren konularda birbirinden farklı sertlikte olsalar bile zorlayıcı kanunlar bulunmaktadır. İlgili hiçbir ülkede prensipte bu hükümler mülkiyet hakkıyla bağdaşmaz olarak kabul edilemez."

Bence kararın en önemli noktası burada bulunur. Eğer Adalet Divanı'nın yaptığı şey sadece "bu devletlerin anayasaları tarafından kabul edilmiş temel haklarla bağdaşmayan önlemlerin Avrupa Topluluğu'na kabul edilmediğini gözlemek olsaydı", Adalet Divanı şu andan itibaren çabucak sonuca ulaşabilirdi.

Yukarıdaki analiz, Avrupa Topluluğu'nun söz konusu olan düzenlemesinin üye devletlerin anayasalarınca kabul edilmiş, temel haklarıyla bağdaşmaz olmadığını kuşkusuz kanıtlayabilir.

Ancak Adalet Divanı kararını bu saptama üzerinde tamamlarsa ödenecek büyük bir bedel bulunacaktır. Üye devletlerin

birinde anayasa karşısı olarak benzer bir önlemin alındığı görül-
düyse, bunun üzerine Avrupa Topluluğu’nca alınan karar da
kaldırıldıysa, ödenecek bu bedel azaltılabilir. Bir anda kendimizi
“maksimal” normun tuzağına düşmüş buluruz.

*Adalet Divanı aslında mantık yürütmesinin ikinci aşamasına
geri gelmiştir; mülkiyet hakkı Avrupa Topluluğu içindeki üye
devletlerin Anayasalarının ortak düşüncelerine uygun olarak
sağlanmıştır. Üye devletlerin anayasalarının uygulamaları, Ada-
let Divanı’nca Avrupa Topluluğu anayasalarının mihenk taşı
olarak kullanılmamış, özel mülkiyetle ilgili haklardan sadece
“fikir” alınacak bir kaynak olarak yararlanmıştır.*

Adalet Divanı – ki hiç şaşırtıcı bir durum değil- gerekli bir
şart olarak özel mülk için yapılan her türlü müdahalenin “Avru-
pa Topluluğu tarafından izlenen kamu çıkarlarının amaçlarına
uygun” olması gerekmektedir.

Adalet Divanı (“ya da” sözcüğünü kullansa da) fazladan bir
şartı da eklemektedir. Alınacak önlem “mal sahibinin ayrıcalık-
larına ölçüsüz ve kabul edilemez ve mal sahibinin hakkının
özüne de halel getirecek bir müdahale yaratmamalıdır.” (§23)

Temelde siyaset ve prosedür açısından siyasal değerlendirmeyi
sağlayan bu iki araştırma- iyi niyet ve orantılılık- pratikte
bütün idarî ve hukukî değerlendirme sistemlerinde kabul edil-
mektedir. Temelde Adalet Divanı’nın, AİHK’in sunduğu kriter-
lerden daha açık kriterler ortaya koymadığının ve Adalet Diva-
nı’nın, AİHK’in kendisine yanıt hazırlamasına iznini veremeye-
ceklerini oldukça sert bir dille açıkladığının altını çizmek gerekir.

Mademki Avrupa Birliği’ndeki mülkiyet hukukunun içeriğiyle
ilgilenmiyoruz. Eğer bu sadece başlangıçta, genel olarak tüm
yöntemin incelemesiye, Adalet Divanı’nca yapılmış detaylı
incelemenin, tartışılan düzenlemenin temelinde bulunan tarım
siyasetinin amaçlarının ve alınan önlemin kendisinin gerçekliği-
nin değerlendirmesinin üzerinde durmayacağız.

İlk olarak, alınan önlemin yararlanacağı “kamu çıkarlarının”
özelliklerini belirlerken Adalet Divanı’nın üye devletlerin top-
lanmış ya da eklenmiş olan çıkarlarına değil de Avrupa Toplulu-
ğu’nun kamu çıkarına başvurması çok açıktır. Kamu çıkarını

ileri sürerken, Adalet Divanı antlaşmada yazdığı gibi düzenlemenin mukaddimesini, ortak tarım siyasetlerinin genel amaçlarını gözlemler.

Orantılılık Avrupa Topluluğu'nun siyaseti çerçevesinde ele alınmıştır. Adalet Divanı düzenlemenin geçici özelliğine ve Avrupa Topluluğu'nun bütünü içinde bağıcılık sektöründeki üretim artığından zarar gören toplumsal duruma bakar. Bu olguların analizinin ışığında Adalet Divanı aşağıdaki sonuçlara ulaşmıştır.

"[...] Eleştirilen ölçüm, mülkiyet hakkına zarar veren hiçbir sınırlandırma içermemektedir. Aslında uzun süreli aşırı üretim olma durumunda yeni bağıcılık işletmelerinin açılması, ekonomik olarak fazla üretimin artmasından başka bir şey doğurmaz; ayrıca bu alandaki böyle bir genişleme, Avrupa Topluluğu'nda, yürürlükteki bağıcılık kültürüne uygun toprakların seçimiyle ilgili olan ulusal hükümlerden daha kesin kriterler uygulandığında, Avrupa Topluluğu bünyesinde siyasal yapının uygulamasını zorlaştıran riski ortaya koyacaktır."

"[...] Kısıtlama [...] Avrupa Topluluğu'nun izlediği kamu çıkarlarının amaçları tarafından doğrulanmıştır ve Avrupa topluluğu'nun hukuk düzenince tanınmış ve garanti edilmiş haliyle mülkiyet hakkına halel gelmeyecektir."

Bu, bize Adalet Divanı'nın normları "yüksek" ve "alt" düzeyde alması konusuyla ilgili olarak neyi anlatmaktadır? Yazının devamında bu durum için benim yaptığım yorum ve genel doktrin bulunmaktadır.

Adalet Divanı'nın maksimalist yaklaşımı bir kenara attığı çok açıktır, daha önce sözünü ettiğimiz şu bölümü yeniden ele alalım:

"Toplulukların kurumsal bir antlaşmayla, temel haklara bireysel ulaşma sorunu Avrupa Topluluğu'nun kendi hukuk çerçevesi dışında takdir edilemeyecektir. *Belirli olan bir üye devletin yasamasından ya da anayasal düzeninden ortaya çıkan özel değerlendirme kriterleri, Topluluğun somut bütününe, Avrupa Topluluğu hukukuna zarar verdiği için, kaçınılmaz olarak ortak pazar üyesini yıkıcı ve Avrupa Topluluğu bütününe zarar verici etkisi bulunacaktır. [(§14) yazar tarafından altı çizilmiştir]*"

Ancak Adalet Divanı'nın tutumu çok daha cüretkâr olmuştur. Bence, Adalet Divanı matematik yöntemleriyle bu konuyu ele alacak her girişimi dışlamaktadır. Ulusal taraflarla olan diyalogunda kendini yargılama kurulu olarak ifade eder: Alınan Avrupa Topluluğu önlemleri temel haklar arasındaki ilişki üzerine sadece Avrupa Adalet Divanı'nın söz hakkı vardır.

Bu noktayı iki aşamada açıklayacağım. Öncelikle Adalet Divanı'nın "Alman" (ya da başka bir üye devletin) normunu benimsediğini düşünelim. Adalet Divanı'nın bir de bu normu dava olgularına ve Avrupa Topluluğu'nun de her üye devlette farklı olan maddî, coğrafi, sosyal açılardan değişik modellere uygulaması gerekir. Alman Hükümeti'nin bağcılık kültürünü kısıtlayarak benzer bir önlemi resmen ilan ettiğini düşünelim. Ayrıca böyle bir bağcılığın yapılmasının *Alman pazarında* ekonomik bir çıkarı olduğunu düşünelim. Alman Anayasasının Adalet Divanı, Devletin, özel mülkiyet kullanımında birey çıkarını kısıtlamayan yeterince güçlü bir kamu çıkarı ortaya koymadığını sandığı anlaşılabilir. Ancak Avrupa Topluluğu'nun coğrafi ve sosyo-ekonomik bağlamında, Almanya'ya bağlar dikince Sicilya'da birileri işsiz kalabilir. Adalet Divanı ilk bildirgesinde, Avrupa Topluluğu'nun bütününde kamu çıkarlarının ve orantılılığın zorunluluklarını konumundan dolayı akla uygun bir biçimde inceleyebilecek tek merci olduğunu ortaya koymuştur.

Hauer davasında üstü kapalı olan ikinci bildirge daha cüretkârdır. Alman, İtalyan, İrlanda anayasalarından alınmış, sözünü ettiği anayasa maddeleri AİHK'nin protokolündeki dil kadar nötr bir dilde yazılmıştır. Bu sistemlerin her birinde Adalet Divanı, toplumun seçimi olarak, bu nötr dili birey çıkarı ve kamu çıkarı arasındaki temel dengeye dönüştürür. Hakimler yetkilerini en iyi şekilde kullanarak kendi kararlarına göre anayasal metinlerin ve siyasal rejimlerin ulusal görünümüne şekil verecektir. Böylesi önemli bir seçenek neden hakimlerimize bırakılmalıdır? Bu da başka bir sorundur; ancak gerçekten bu görevi üstlenmemiz kaçınılmazdır. Anayasa Hakimlerini seçerken gösterdiğimiz özen, görevlerine verdiğimiz önemin de bir kanıtıdır.

Avrupa Adalet Divanı öncelikle prosedürdeki ve yargılamadaki yetkisini ortaya koyar. Bu, yeniden Avrupa adlî süreciyle ulusal tarafın benzerlikleri kadar bu sürecin tamamı da Adalet Divanı-

nı'na normatif bir meşruiyet verir. Ancak sürecin tamamı değerler arasındaki anlaşmazlığı saklayamaz, saklamamalıdır da.

Çok Kültürlü Siyasal Sistem ve Çok Kimlikli Birey

Bu konunun en derin yönünü ele alıyoruz, çünkü burada bu alanda çokkültürlü kararın kendine özgü vizyonunu ortaya çıkarabiliriz.

Adalet Divanı'nın bu doktrin noktaları üzerine yaptığı (üstü kapalı) açıklamaları arasında en etkili olanı değerler ve değerler arasında bulunan çatışmaları ele almıştır. Bu açıklamaya göre, Avrupa Topluluğu'nun hukuk düzeni *Hauer* davası gibi durumlarda ulusal taraflardan daha iyisini ya da daha kötüsünü yapamaz. Avrupa Topluluğu'nun hukuk düzeni için bu dengeyi kurma görevi kaçınılmaz olarak bir Adalet Divanı'na düşer. Ancak elbette ki Avrupa Adalet Divanı "kamu çıkarı" ve "orantılılık" sözcüklerinin nötr durumunu süslediğinde tek bir üye devletin anayasasından değil de her üye devletin anayasasından alınan kaynak metinlerinden ortaya çıkan anayasal bir gelenekten söz etmek zorundadır. Aynı zamanda Avrupa Topluluğu'nun coğrafi-politik yönü üye devletlerin farklı siyasal bir kimliğidir, bu kimlik çerçevesinde kamu çıkarları Bavyera ve Sicilya'yı içine alır. Hatta anayasal geleneği üye devletlerin farklı anayasalarını ve Avrupa Birliği'nin kurucu antlaşmalarını da yansıtmalıdır. Bu anayasal geleneği birçok gelenekten söz eden ya da onları dikkate alan yeni bir siyasal kimliktir. Avrupa Adalet Divanı üstü kapalı bir biçimde Avrupa Topluluğu hukuku alanında Avrupa Topluluğu'nun kendine özgü yapısından ortaya çıkan bir seçim yapmak gerekli olduğunu bildirir. Adalet Divanı, uluslardan, Adalet Divanı'nın, ulusal mahkemelerin, ulusal alanda yaptıkları ve yapmak zorunda olduklarını, Avrupa Topluluğu hukuk düzeni içinde yapmasını ve yapmak zorunda olduğunu kabul etmelerini ister. Buradaki sorun en yüksek ya da en alt düzeydeki norm sorunu değildir. Söz konusu olan kendi temel dengelerini ve değerlerinin "yapı taşı"nı tanımlamaşı karşısında, ki bu değerlerin Avrupa Topluluğu'nun bağlamı içinde tamamen ayrılmış olmasa da, Avrupa Topluluğu'nun ya da Avrupa Birliği'nin bir kimlik ve birbirinden ayrı anayasal bir hassasiyet ve-

rilmiş olarak tanınmasıdır. Avrupa Topluluğu, üye devletler ve üye devletlerin vatandaşları demektir. Ancak aynı şekilde, özerk Avrupa Topluluğu özel bir kimliktir de. Eğer bu çoğulculuğun kavranması güç gelirse, üçlü Teslis üzerine Hristiyanlığın derin dini düşüncelerini anımsayalım.

Bu düşünce, bizi, çok kültürlülüğün büyük sorunu üzerine tehlikeli ancak ilginç son bir düşünceye daha yönlendirir.

Çokkültürlülüğün kavram ve hareket olarak ilgi çekmesi, siyasi kimlik içinde bulunan insan potansiyelinden her zaman daha zengin olan, çoğulcu bir anlayış ve kabul etme düşüncesi ortaya koymasından kaynaklanır. Babil kulesinde ardı ardına gelen birbirinden uzaklaştırmalar, çokkültürlü yapı için cezadan daha çok bir iyilik niteliğinde olmuştur. Ancak çokkültürlü siyaset programı sıkça tehlikeli bir çelişki içine girer. İçinde birçok farklı grupların çeşitli yapılarının bulunduğu çokkültürlü ve çoğulcu topluluklara yönelme, genellikle siyasal nedenlerden dolayı çokkültürlü kimliği oluşturan her grubun içinde boğucu bir konformizmle özdeşleştirilir. Bu konformizm bireysel kimliğin görünüşüne (köken, etnik köken, cinsiyet, vs) -“çokkültürlü” bir tanınma isteyen bir grup grubun olduğu görünüşüne bile- ayrıcalık tanır ve bu sözcüklerle her bireye kendi kimliğini tanımlama cesaretini verir.

Tek düze bir düzenlilikle, siyasal hareket alanında zorla getirilmiş bir vizyon pahasına, toplumun çok boyutlu, bu toplum içinde bireyin tek boyutlu vizyonunun gerçekleştiğini görüyoruz; burada tek kültürlü bireylerden oluşmuş çok kültürlü bir toplumla karşı karşıya kalıyoruz.

Eğer şimdi Avrupa İnsan Hakları sorunuyla ilgili yorumuma geri dönersek, her an insan haklarının çok daha geniş olan hukuksal söylemin çok küçük bir parça olduğunu ve hukukun bütünlüğü içinde çok daha geniş olan insanla ilgili söylemin bir parçası olduğunu anımsayarak bana burada soruna değişik bir biçimde yanıt bulunabilir gibi geliyor. İnsan haklarının hukuksal söyleminin böylece somut olarak ölçülebilecek gerçeklere ulaştığını söylemeyeceğim; söylemin bir düşünce biçimi ortaya koyduğunu, sorunla başa çıkmayı sağlayan bir yol gösterdiğini dile getirmek isterim.

Her şeyden önce insan hakları sorununun çözümünde, Avrupa için seçim yapıldığında, saygıyla karşılanması gereken kültürel farklılığın tanınması olduğunu görmeliyiz. Ancak önemli olan iki yönlü bir süreci anlamaktır.

Hukuki üretim, içinden çıkıp geliştiği çok kültürlü toprağın tamamen bilincindedir. Bu toprakta yetişmiş meyveler (yeniden yapılanmadan ortaya çıkan çok kültürlü bir toplumun değerlerini ve seçeneğini yansıtan) insan hakları alanında Avrupa normlarının biçimini almıştır. Avrupa Hukukunun uygulama alanlarındaki bu meyveler şimdi üye devletlerin bireylerince toplanabilir.

Normu bireylerin hukuksal yönden tüketmesi, bireyler için alıştıkları kültürel bağlamdan daha geniş kültürel seçenekleri algılama ve yaşama biçimi anlamına gelir. Bireyler kendi alıştıkları bir normdan farklı bir tanesiyle karşılaştıkları her seferinde hoşgörü ve hoşgörüsüzlük duyarlılığında kendilerini etkili bir biçimde eğitebilirler. Farklılıkların, "avantajları" olduğu kadar dezavantajları da olduğunu unutmamak gerekir. Kimileri hoşgörü göstererek olumlu davranacaklar. Diğerleri da hoşgörüsüzlük göstererek olumsuz davranacaklar. Kimileri yeni bir dünyanın gelişini selamlayacak. Diğerleri alışmış oldukları geçmişin özlemini duyacaklardır. Hiçbir durumda da ait oldukları yeni bağlamdan bihaber kalamayacaklardır.

O zaman bu açıdan çokkültürlü hassasiyetleri olan ve bu toplumu bir araya getiren hatta oluşturan bireylerin çokkültürlü duyarlılıklarını yansıtmaktan hoşnut olmayan bir toplum anlayışına sahip olacağız.

Ancak daha da ileri gidebiliriz. İnsan Haklarının Avrupa sistemin bir başka önemli unsuru da bu düzenek ulusal (üye devletlerde) ya da ulusası (Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu) düzeneklerin yerini alamayacağıdır. Bütün bu yapılar, Avrupa Topluluğu'nun sadece (Avrupa Konvansiyonu'ndaki) ulusal ve ulusası bölümlerle üzerine kurulmuş yasal uygulama alanında birlikte yer alırlar.

Avrupa'nın durumunun bu yorumu, bireyin çok kimlikliliğinin üstü kapalı bir biçimde tanınmasına dayanır. Bu çok sıradan bir saptamadır, ancak yinelemek gerekir. Birey kendi içinde birçok ilişki alanını barındırdığını görür(Fransız, Avrupalı, vs), bu da

kendi “ben”i “Avrupa’da yaşayan bir Fransız değil”, ancak, hem erkek, hem Budist, hem de Sex Pistols’ın amatörlerinden biri olunacağı gibi hem Fransız hem Avrupalı olan bir “ben”dir. Bu yorumun içine aldığı birey, bir sürü unsurla tanımlanmış cinsiyeti, dini, bireysel geçmişi, gibi vs... çoklu bir kimliği vardır; bu unsurlardan her biri sadece kültürel duyarlılığı değil, gerekli olan bazı uyruklukları ve genellikle karşıtlığa düşen değerler sistemini getirirler. Değerler arasındaki bu çatışma olasılığı sadece sıradan değildir; herkesin içinde bulunan komplekslerin ve çatışmaların gerekli bir biçimde yansımalarıdır. Bazen karşıt değerler ve uyrukluklar arasında seçim yapmak gerekir. Ve genellikle bu unsurlardan biri, bireysel kimlik duygusuna baskın çıkabilir. Seçenek ne olursa olsun, iç çatışmanın bilinçli ya da bilinçli olamayarak iyice düşünülmüş bir tanımlamanın sonucu olması tercih edilir. Milliyet, din ya da cinsiyet sonunda baskın olan unsur ne olursa karşıt değerlerin çatışmasıyla yatışmış olması tercih edilir. Bu da çokkültürlülüğün içselleştirilmesidir.

Kaynakça

Davalar

Case 1/58 Strork [1959] ECR 17.

Case 2/92 The Queen and Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte Dennis Clifford Bostock, Decision of March 24, 1994.

Case 4/73, J. Nold, Kohlen and Baustoffgrosshandlung v. Comission of the European Communities [1974] ECR 491.

Case 11/70 Internationale Handelsgesellschaft [1970] ECR 1125.

Case 12/86 Demirel [1987] ECR 3719

Case 29/69 Stauder [1969] ECR 419

Case 44/79, Liselotte Hauer v. Land Rheinland-Pfalz [1979] ECR 3727 Joined Cases 60 & 61/84 Cinéthèque [1985] ECR, 2605.

İkinci derecede başvuru kaynakları

Genel

Cassese, Clapham, Weiler (eds), European Union, The Human Rights Challenge, vol. I, II et III, 1991.

Clapham (A.) Human Rights and the European Community: A Critical Overview, 1991.

Coppel, O'Neill, "The European Court of Justice: Taking Rights Seriously", CML Revue, 29, 1992, s. 669.

Schermers(Waelbroeck), Judicial Protection in the European Communities (5. éd.)

Weiler (J.H.H.), "Eurocracy and Distrust", Wachington Law Review, 1103, 1986.

Weiler (J.H.H.), Lockhart, "Taking Rights Seriously. The European, Court of Justice and its Fundamental Rights Jurisprudence", Parts, I &II CML Revue, 32, 1995

Değerler sistemi ve kültürel relativizm olarak insan haklarıyla ilgili olan kaynaklar

An-Na'im (ed.), Human Rights in Crus-Cultural Perspectives, 1992.

Renteln, "The Unanswered Challenge of Relativism and the Consequences for Human Rights", Human Rights Quarterly, 7, 1987, s.1987.

Weiler, "You Shall Not Oppress a Stranger", European Journal of International Law, 3, 1992, s.65.

Ulusal mahkemelerce Avrupa İnsan haklarının uygulanmasıyla ilgili kaynaklar

Arnult (J.) "Applying the Common Rules on the Free Movement of Persons – The Role of National Judiciary in the Light of the Jurisprudence of the European Court of Justice", dans Schermers (H.G.) eds, Free Movement of Persons in Europe, 1993, s.272.

Bingham, "There is a World Elsewhere": The Changing Perspectives of English Law", ICLQ, 41

Bingham, "The European Convention on Human Rights, Time to Incorporate, LQR 109, 1993, s. 390.

Browne W., "The Incorporation of a Bill of Rights", Public Law, 397, 1992.

Dremczewski (A.), The European Rights Convention in Domestic Law, 1983.

Laws, "Is the High Court of Justice the Guardian of Fundamental Constitutional Rights?", Public Law, 59, 1993.

Weiler, "The European court at a Crossroads: Community Human Rights and member State Action", dans Capotorti et al., Du droit international au droit de l'integration, Liber Amicorum Pierre Pescatore, 1987. .

İnsan Hakları ve Avrupa'ya entegrasyonla ilgili olan kaynaklar

Frowein, Schulhofer, Shapiro, "The Protection of Fundamental Rights as a Vehicle of Integration", dans Cappelletti, Seccombe, Weiler, Integration Through Law, 1 (3), 1984, s.231.

Mancini, "A Constitution for Europe", CML, Revue, 16, 1989, s.595, 611.

Pescatore, "The Content and Significance of Fundamental Rights in the Law of the European Communities", HRKLR, 295, 1981.

Avrupa Topluluğu'nun Korunması Ve İnsan Hakları Ve İnsan Hakları Konvansiyonuyla İlgili Olan Kaynaklar

Cohen-Jonathan G., "La Convention européenne des droits de l'homme et la Communauté européenne", dans Mélanges F. Dehouse, 1977.

De Salvia (I.), "La Protezione dei diritti dell'uomo nel quadro della Convenzione europea e seconda il diritto comunitario: interferenze e problemi di coordinamento", Diritto comunitario e degli scambi internazionale, 489, 1979.

Grief, "The Domestic Impact of the ECHR as Mediated through Community Law", Public Law, 555, 1991.

Macdonald (R. St. J.) "The Margin of Appreciation in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights", AEL, I (2), 1990, s.95.

Pipkorn J., "La Communauté européenne et la Convention européenne des droits de l'homme", Revue trimestrielle des droits de l'homme, 221 (14), 1993.

Çeviren: Elif Ertan

İNSAN HAKLARI, ANAYASACILIK VE ENTEGRASYON: İKONOĞRAFI VE FETİŞİZM

J.H.H. WEILER

Ayna, Ayna, Söyle Bana, Var mı Bizden Güzeli Bu Dünyada?

Avrupa Birliği Temel Haklar Sözleşmesi serüveni, sözde Anayasada son buldu. Pek çok kişi için söz konusu sözleşme, bu antlaşmayı bir anayasa olarak adlandırabilmemizi sağlayan temel unsurdu. Almanya'nın tercihiyle temel haklar ya da Fransa'nın tercihiyle insan haklarının böyle bir anayasal tartışmanın merkezinde olması anlaşılır olmakla beraber diğer yandan insan hakları, anayasacılık ve entegrasyon denilen üçlünün normatif iç içeliğine, bizim her üçüne düşkünlüğümüzün ket vurmasına izin vermemeliyiz. Bu makale, sürmekte olan tartışmanın kimi karanlık noktalarını aydınlatmayı amaçlamaktadır.

İnsan hakları söylemimizin inkâr edilemez bir kutsayıcı tonu vardır. İnsan haklarını, haklı olarak, uygarlığımızın önemli başarılarından biri olarak bayrak edinmekteyiz. İnsan haklarına bağlılığımızı ve bunun yasal sistemimizdeki yerini, Avrupa'nın II. Dünya Savaşı ile malûl geçmişine karşı yanıtının ve zaferinin belirgin ve olgun ispatlarından biri olarak yüceltmekteyiz. Demokrasiyle birlikte insan haklarını, siyasi düzenimizin kurucu değeri ve dahası uğruna savaşılmaya değer bir şey olarak görüyoruz. AB Sözleşmesi'nin "kabulü", bu söylemin son kanıtı oldu. İnsan hakları, hiç şüphesiz, Avrupa kültüründe ikonografik bir konum elde etti. Ve her ne kadar, Sovyet imparatorluğun çöküşüyle yükselen, o burun kıvırdığımız Amerikan usulü "tarihin sonu" gevezeliğinin kaba ifadelerinden kendimizi -zinhar- ayrı tutsak da; bu küçümseme, Avrupa'nın kültürel üstünlük duygusunu ve dolayısıyla kendine yeterlilik ve hor

görme ayıbını örtmekten başka bir işe yaramaktadır. Ulusal ve uluslararası anlaşmalarla garanti altına alınmış insan hakları aynasını yüzümüze tutarken kendimizden duyduğumuz memnuniyetle gülümsüyoruz: Evet, BİZden güzeli yok. Fakat biliyoruz ki, eğer dikkatli bakarsak Ayna, kusurlarımızı ve kimi zaman düpedüz çirkinliğimizi gizlemiyor. Hiç değilse, kendi kendini takdir eden bakışın daha inceltilmiş bir tablosuna dönüşüyor. İnsan hakları, anayasacılık ve entegrasyon tartışmalarının üç temel niteliği şunlardır:

1. İlk olarak, insan hakları, anayasaların, anayasacılık söyleminin ve bizim bunlara bağlılığımızın sadece bir parçasıdır. Ve genellikle de, sözgelimi Almanya ve İtalya gibi anayasa kavramını “yüksek yasa” olarak gören hukuk düzenlerinde bulunan katı bir anayasa ve anayasacılık versiyonuna bağlılığımızın... Bu tür gelişmeler, daha yumuşak bir anayasacılık modelinin görüldüğü, Amerikan usulü yargı üstünlüğüne karşı temkinlilikte köklü bir geleneğe sahip Danimarka, Belçika, Fransa ve diğer benzeri ülkelerde dahi göze çarpıyor. AB ise halihazırda çok sıkı bir anayasacılık modeline sahip ve AB sözleşmesi, daha önce belirtildiği gibi, pek çokları tarafından olası bir Avrupa Birliği anayasacılığının ilk unsuru olarak algılanıyor.

İnsan hakları aynı zamanda kamusal söylemde mahkeme ve yargıçların merkezi rolüne dönük kabulün -ve itaatın- sürekli artmasına işaret ediyor. Mahkemeler, otorite iddiası söz konusu olduğunda en büyük cüreti, anayasal metinlerce garanti altına alınmış insan haklarının koruyucusu kılığına büründüklerinde gösteriyorlar. Benzer şekilde, en büyük başarıları da, insan haklarına dönük desteği harekete geçirmeleri ve kendi güçlerini bu bağlamda meşrulaştırmalarında yatıyor. Avrupa da bu olguya ilginç bir nüans katıyor. Öncelikle, Avrupa Adalet Mahkemesi bu sözleşmeyi kendi içtihatlarına katmak için acele ederken, bunun alttan alta kendine hizmet eden ve kendi çıkarına olan unsurlarını da unutmamak gereklidir. Şöyle ki, bu sözleşme Avrupa hukuk düzeninin bir parçası haline, siyasi ve demokratik meşruiyeti Avrupa Mahkemesi’ninkinden çok daha fazla olan eliyle getirilmedi. İkincisi, Avrupa Adalet Mahkemesi’nin “aktivizmine” karşı, “Yargıçlar Egemenliği”ne itirazda ifade bulan bir eleştiri her zaman var olmakla ve şimdilerde daha da yaygın-

laşmakla birlikte, bu eleştiriye daha yakından bakıldığında popüler ya da parlamenter gücün yargıçlara devrinden ziyade ulusal egemenliğin Avrupa'ya devrinden kaygı duyan bir milliyetçi hissiyat söz konusudur. Avrupa Mahkemesi aksi doğrultuda "aktif" olsaydı, yani Avrupa Birliği'nin gücünü tırpanlasaydı, aynı eleştirmenleri bu kez Avrupa Mahkemesi'ni kutlarken görebilirdiniz. Bir başka deyişle, eleştirilerin çoğu yargı erkinin güçlendirilmesine değil, bunun içeriğine dönüktür. Zira son yıllarda birkaç kez karşılaştığımız gibi, ulusal mahkemeler *ulusal yargı erki* adına *ulusal ölçekte tanımlanmış* insan haklarını koruma iddiasıyla Avrupa Adalet Mahkemesi'ni devre dışı bıraktığında, ulusal değerleri, kimliği ve egemenliği korudukları için tebrik ediliyorlar. Kimileri, bir üye ülkenin Birlik ile ilişkisini tanımlayan temel mevzularda karar verici erkin, parlamentolardan gelebilecek itirazlara karşı genellikle anayasa kalkanına sığınan yargı olmasına tepki göstermektedir.

2. İkincisi, mahkemelere ve yargıçlara dönük bu eşzamanlı bağlılığın -ya da kabulün- ve anayasacılığın ötesinde, insan hakları söyleminde yargısal korumaya büyük bir inanç saklıdır. Bunu Habeas Corpus sendromu olarak adlandırabiliriz. Dikkat çekmek istediğim nokta gayet basit: Bu belgelerin etkinliğinin, ya da anlamlı bir yasal araç olarak gerçekliğinin, ölçütü, bireylerin talebiyle mahkemelerce kamu otoritesine karşı infazında yatıyor. Onun hukuk tarihindeki konumunu güçlendiren şey, Habeas Corpus Bildirgesi'dir. Bugünün dünyası, bu niteliğe sahip olmayan belge ve deklarasyonları küçümsüyor; zira bunlar "nasihatçi", hayalperest, embriyonik; potansiyelini gerçekleştirmek için yasal uygulanabilirlik 'vaat edilmiş topraklarına' ulaşmayı bekliyor.

3. Son olarak, insan hakları, Avrupa entegrasyonu ve Avrupa kimliği söyleminin önemli bir parçası haline geldi. Bu tartışma iki düzlemde yürümektedir. İlki, insan haklarını ortak bir mirasın veya benzerinin bir parçası, politikacıların tepe tepe kullanabilecekleri bir malzeme, Beethoven'ın Beşinci Senfonisine ya da Altın Yıldızlı Mavi Bayrağa denk bir şey olarak gören ağırbaşlı ve nazik bir kabul. Bu rejim yükseldikçe, ulusal mekanizma ve araçların Avrupa normlarına demokratik meşruiyet kazandırma kabiliyeti, gerçek bir şeyden ziyade kısmi ve genel-

de formel bir şey olarak algılanmaya başladıkça, Avrupa ölçeğinde karar alma mekanizmalarının demokratikleştirilmesi ihtiyacı daha da yakıcılaşıyor. Bu tür bir demokratikleşme ise, tersinden, çoğulcu karar alma süreçlerinin disiplini için olmazsa olmaz birer koşul olan toplumsal sorumluluk, sadakat ve bağlılıklarla örülü bir rejimin doğmasını gerektiriyor. Halk yoksa demokrasi de yok. Avrupa, organik siyasi kimliklerin etnik, dinsel ya da herhangi bir başka katı formundan ölesiye kaçınıyor. Normatif olarak kabul edilebilir tek inşa, rejimi, aynı devrim sonrası Fransa ve ABD'sinin -pratiğinde olmasa da- ruhunda olduğu gibi, bir Değerler Topluluğu olarak algılamak. Böyle bir değerler topluluğunun içeriği anlaşıldığında, insan haklarına bağlılık, en geçerli akçe olur. İşte Avrupalıların etrafında yekvücut olabileceği ve yüceltebileceği değerler de tam da bunlardır.

Demokrasiye, insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü yücelten anayasal düzenimize bağlılığımızda; bu bağlılığımızı insan haklarını hakiki bir yasal araca, bireyler tarafından kamu otoritelerine karşı itiraz edilebilir, hüküm verilebilir ve mahkemelerce infaz edilebilir üstün bir normatif değer yapma isteğimizin ispatı olarak görürkenki ciddiyetimizde; ve insan haklarını, piyasalar ve ekonomik zenginlikle birlikte, oluşan Avrupa rejiminin tanımlayıcı değeri yerine koyuşumuzda, rejimimize çok fazla hakikat ve değer katıyoruz. Ne var ki; bu resmi tamamlayan utançlar, nüanslar ve çirkinlikler de var -ve bunları da akılda tutmaya değer.

Anayasal Vatanseverlik: Yersiz Yurtsuzun Son Sığınağı mı?

Yasal düzenlerimizin anayasal bütünlüğüne neden bunca önem veriyoruz? Avrupa Birliği'nin işlevsel bir hukuk düzeni olmasına rağmen, bunu formel bir anayasal belgeyle kalıcılaştırmak için bunca ısrar neden? İnsan hakları alanı da dahil olmak üzere, ulusal ve Avrupa ölçekli anayasalar çatıştığında neden hemen bir krizden bahsediliyor? Tabii ki bu soruların tek bir yanıtı yok. Fakat kanımca, olası her yanıt bunun en azından izini taşımak zorundadır.

Ulusal anayasalarımızın bütünlüğünü sadece yönetimin iyi işlemesi ve siyasi gücün uygun şekilde dağılımı için önemsemiyoruz, bir ahlaki sorumluluk ve bir kimlik olarak algılıyoruz. Ulusal anayasalarımızın işlevi, basitçe yönetenlerin yetkilerini ve kamu otoritesi ile bireyler ya da devlet ile diğer aktörler arası ilişkileri kurmaktan çok ötedir. Deniyor ki, anayasalarımız rejimin temel değerlerini barındırmaktadır ve bu da bir halk, bir ulus, bir devlet, bir Topluluk, bir Birlik olarak bizim kolektif kimliğimizi yansıtmaktadır. Tam da anayasalarımıza gurur ve bağlılık duygusuyla yaklaştığımız için bunlara da aynı şekilde yaklaşıyoruz. Bunlar iktidarın gücünü genişletmiyor, sınırlıyor; bireyin temel haklarını koruyor, etnik kimliğin kimi biçimlerinin aksine bizi müşkülpesent yapmayan bir kolektif kimlik tanımlıyor. Böylece son on yılda Avrupa Birliği anayasal düzeni hakkında o bitmek bilmez ve yorucu tartışmalarda, ulusal mahkemeler kendi anayasal anlayışları konusunda çok daha saldırgan bir tutum almaya başladılar. İçtihat hukuku çok iyi biliniyor. Ulusal mahkemeler, hukukun üstünlüğünü uluslararası ilişkilere sokan, AT kanunları aracılığıyla bireyi üye ülkelerin otoritesi karşısında güçlendiren “yeni Avrupa kanun düzeninin” öncüsü değil artık. Aksine, Brüksel ve Lüksemburg’un gayri meşru tacizlerine karşı ulusal anayasalara siper oluyorlar. Ulusal kimliğin yanı sıra temel insan haklarını korudukları düşünüldüğü için herkes onlara kulak kesildi. Ulusal egemenliği korumak *out*, anayasal özgünlükte ısrar ederek ulusal kimliği korumak *in*.

Hatta bu okumaya göre, modern liberal anayasalar iktidarın birey karşısındaki gücünü sınırlıyor; temel insan haklarını en iyisinden bir neo-Kantçı gelenekte gerçekleştiriyor; kolektif kimliği tehdit etmek bir yana, ona organik tanımlamalar getiren bir değerler topluluğu olarak bir kolektif kimlik kavramını yansıtıyor. Bunlar bizim iyi yönlerimizin yansımalarıdır.

Ancak ay gibi ya da bu hayatta iyi olan her şey gibi, bizim de karanlık bir tarafımız var. Öncelikle, anayasal söylemin retorüğini dikkatle dinlemeye değer. En büyük hümanistler tarafından dillendirildiğinde bile, bu retorikteki militer tonları sezmemek imkansız. Modern, liberal anayasalarımızın etrafında bir *vatanseverlik* inşa etmeye davet ediliyoruz. Ve bu anayasal vatan, anayasayı *korumaya* davet ediliyor. Kimi devletlerde,

adları tam da sınır savunmamıza benzeyen, anayasayı korumakla görevli kurumlarımız var. Kimi başka ülkelerde, anayasaya *sadakat yeminine* davet ediliyoruz. Anayasal demokrasi-mizde, demokratik hoşgörünün anayasal demokrasiyi yok edenleri kapsamadığı, *savaşçı* bir demokrasi doktrinine sahibiz. Duruma bakılırsa, iyi bir anayasacı liberal olmanın yolu, iyi bir anayasacı ulusalcı olmaktan geçiyor. Buna göre, anayasanın temelleri sadece değerlerle ve iktidarın kısıtlanmasıyla değil, bunun tam aksiyle, yani bu değerlerin altında pusuya yatan iktidarla da ilgilidir.

Anayasacıların çoğu -ve pratikte modern anayasa mahkemelerinin hiçbirisi- *açıkça* doğal kanunlara başvurmaz. Dolayısıyla vatanseverliğimizi inşa ettiğimiz ve savunmak zorunda olduğumuz anayasaların formel normatif otoritesi, hukuki bir bakış açısıyla, genellikle pozitivisttir. Bu da onların, son anayasal değişiklikte olduğu kadar derin ya da yüzeysel olduğu anlamına gelir. İsviçre ya da Almanya benzeri kimi ülkelerde, özellikle zahmetli bir siyasi süreç yaşanmaz. Sonuç olarak, üye ülkelerin anayasal entegrasyonuna bunca abanmak, kendini kutsamanın ve abartmanın, kendimize olağandışı bir normatif otorite bahsetmenin şaşırtıcı ustalığıdır. Her şeyi unutup ve sadece şunu düşünün: Bugün neredeyse kutsal bir doğa atfettiğimiz anayasalar, Almanya'da, İtalya'da ve başka yerlerde geniş kesimleri ahlaken çürümüş, İkinci Dünya Savaşı neslinin toplumunca onaylandı.

Kendilerini temel anayasal değerlerin koruyucusu olarak gören ulusal mahkemelerin yeni anayasal konumuna ilişkin büyük heyecanlara da benzer bir kuşkunun gölgesi düşmeli. Yönetimin siyasi erklerine dayatılan iktidar sınırlamasına, yargı erkinin yüksek dozda güçlendirilmesi ve riyakâr bir ahlâk eşlik ediyor. Mahkemelerin en sert retoriği, genelde insan hakları meselesinde ortaya çıkıyor. Ne var ki, özellikle insan hakları söz konusu olduğunda, farklı rejimlerimizdeki anayasal metinler birbirine çarpıcı ölçüde benziyor. Devletin anayasal kimliğini ve temel değerlerini korumak, çoğu durumda dörde karşı beş yargıcın oyuyla kabul edilen kimi yorum zaaflarının savunusuna dönüşüyor. Avrupa Adalet Divanı'nı, Alman Anayasa Mahkemesi'ni, Dünya Ticaret Örgütü Temyiz Mahkemesi'ni, sayısız avukatı ve

akademisyeni zorlayan muz destanı, bu ortaoyunun mükemmel bir sembolüdür.

Ve son olarak, anayasal değerler sisteminde incelikli bir ironi daha var: Bir yandan organik ve etnik kimlik gibi eski kavramlardan şüphe duyarken, aynı zamanda kurucu güç şapkasını taktığında anayasanın yazarı halkın, anayasal demos'un, ve tabii ki anayasa yorumlayıcılarının varsayımsal biricik ahlaki kimliğini, bilgeliğini ve evet, üstünlüğünü içten içe kutsayan bir değerler sistemi...

Samuel Johnson, bu vatanseverliğin yersiz yurtsuzun son sığınağı olduğunu iddia etmişti. Dr. Johnson, elbette, sadece kısmen haklıydı. Vatanseverlik aynı zamanda asil de olabilir. Ancak bu, çoğunlukla ulusal ya da uluslararası ölçekte insan haklarında vücut bulan anayasal vatanseverliği kutsadığımızda hatırlamaya değer bir aforizmadır.

Temel İnsan Hakları Sözleşmesi ve Hukuki Koruma

Avrupa Sözleşmesi artık bizimle beraberdir ve onu mümkün olan en iyi hale getirmeliyiz. Ancak Avrupa'nın ona gerçekten ihtiyacı var mı sorusu, hâlâ ortada durmaktadır: Sözleşme, gerçekten Birlik'te temel insan haklarının korunmasını güçlendirecek midir? Her şey bir yana, Avrupa yurttaşları ve sakinleri, insan haklarına dönük bir hukuki koruma eksikliğinden muzdarip değildir. Onların insan hakları, çoğu üye ülkede, anayasaları, anayasal ve diğer mahkemeler tarafından korunmaktadır. Ek bir güvenlik ağı olarak da, Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu ve Strasbourg organları tarafından korunmaktadırlar. Topluluk bünyesinde de ECJ (Avrupa Adalet Mahkemesi) hukuki koruma amacıyla kullanılmaktadır.

O halde neden yeni bir sözleşme gereksin ki?

Sözleşmenin savunucularının gözünde en önemlisi, algı ve kimlik meselesi. Maastricht'ten bu yana Avrupa'daki yapının siyasi meşruiyeti canlı bir tartışma konusu haline geldi. EMU'nun (Avrupa Para Birliği) nadiren hesap sorulabilir Avrupa Merkez Bankası ile birlikte ilanı, Avrupa'nın halklardan ziyade

piyasalarla ilgili olduğu algısını güçlendirdi. Avrupa Mahkemesi’nin insan hakları ihlallerine karşı yasal koruma sağladığı doğru olabilir, fakat bu kimin umurunda?

Savunucularına göre bir sözleşme, şimdiye kadar sadece sıkıcı avukatlar tarafından bilinen bir şeyi gözle görünür ve önemli hale getirir. Ayrıca bu sözleşme, sembolleşerek Avro’nun ağırlığını dengeleyecek, Avrupa entegrasyonu ikonografisinin bir parçası haline gelecek, Avrupa kimliğine ve bununla özdeşleşmeye katkı sunacaktır.

Bu gayrimeşru bir çocuk mu? Bunu sadece zaman gösterir; ancak şimdilik görünen o ki, yeni “Anayasa,” onu inşa eden onbinlerce sözcüğün içinde kaybolmuş durumdadır. Anayasa tartışmalarında, referandumdan çıkacak “Hayır” oyunun Avrupa yurttaşlarının insan haklarını zayıflatacağını savunan hiçbir ses duymadım. Dahası -ki bu çok kritik bir nokta- Anayasa içindeki Sözleşme, daha ziyade, ihmal edilebilir bir sosyo-ekonomik ruha sahip, liberal projenin bir parçası olarak görülüyor. Refahın koruyucusu olmak yerine, Amerikan tarzı bir özgürlüğün koruyucuğu...

Bu denemeyi meşrulaştırmak için kullanılan ikinci bir gerekçe de açıklık. Ortak anayasal geleneklere ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne, Birlik’te korunan hakların kaynağı olarak bakan verili sistem, iddiaya göre, tatmin edici olmamakla beraber bu hakları listeleyen resmi bir belgeyle ikame edilmek zorundadır. Fakat bu sayede açıklık gerçekten de sağlanacak mı? Metne bir bakalım. Bu metin de, haliyle, anayasal geleneklerimize has tımturaklı bir dille kaleme alınmıştır. İnsanlık Onurunun Dokunulmazlığı vesaire... Bu gelenek hakkında çok şey söylenebilir, ancak açıklık bunlardan biri değil. Sözleşmede bahsi geçen hakların kapsamına gince, tam olarak neyin korunduğu ve neyin korunmadığına ilişkin açıklığa büyük bir katkıdan bahsetmek kanımca mümkün değildir.

Ancak bir şeyi not edelim: Bir liste kaleme alarak ve belki de bunu günün birinde hukuk düzenine tamamen eklemleyerek, insan hakları alanında sözleşme öncesi anayasal mimarinin gerçekten münhasır bir özelliğinden kurtulmuş olacağız. O da, üye ülkelerinin her birinin hukuk sistemini, Avrupa Mahkemesi

aracılığıyla ulusal muhataplarıyla diyalog halinde Birlik'in ihtiyaçlarına göre yenileyerek, insan haklarının korunması için organik ve yaşayan bir laboratuvar olarak kullanma yeteneğidir. Sözleşme bu süreci engellemeyebilir, fakat daha içe dönük bir yargıyı teşvik etme ve anayasal diyalogu caydırma riski yaratır.

Deniyor ki, yeni bir sözleşme hazırlamak, çağı geçmiş anayasalar ve uluslararası anlaşmalarca biçimlenmiş anayasal normlarımıza gerekli yenilikleri getirme şansı sunar. Biyoteknoloji, genetik mühendisliği, internet çağında özel hayatın dokunulmazlığı, cinsel kimlik ve en önemlisi bireyin siyasi haklarının güçlendirilmesi gibi konuların üstesinden gelmek, ancak Avrupa anayasacılığı öncülüğünde sözleşmeye yeni bir soluk kazandırmakla mümkündür.

Söz konusu sözleşmenin bu tür yenilikler getirip getirmediği kararını okuyuculara bırakıyorum. Sözleşmede kullanılan dil, kimi örneklerde belli hakları "anayasa dışına iterek" riske atmaktadır. Oldukça sık kullanılan, haklar "bu hakları uygulayan ulusal kanunlarla uyum içinde garanti altına alınır" düsturu, insan haklarına dönük anayasal korumaya ciddi zararlar verebilir. Bu, üye ülkelerin anayasal düzenlerinde ve uluslararası anlaşmalarda rastlanabilecek bir düstur olmasına ve Topluluğa ilişkin kimi özel durumlarda bir hakkın varlığıyla onun uygulanmasını birbirinden ayıran bir yargı içtihadı geliştirmek mümkün olmasına rağmen, bırakın üye ülke kararlarını, şu veya bu üye ülkede verili yasaları tekrarlayan bir Topluluk kararına anayasal olarak karşı çıkmak bile çok zor olacak. Bu, insan haklarını anayasal korumada büyük bir geri adım anlamına gelebilir.

Bir diğer benzeri gerileme senaryosu da, kimi maddelerin sözleşmenin bağlı olduğu konvansiyon tarafından reddedilmesi durumunda, mahkemeler üzerinde sözleşmede bulunan çeşitli maddelerin ilerici yorumlarının reddedilmesi doğrultusunda büyük bir baskı oluşmasıdır. Örneğin, sözleşmeye "herkesin ulusal tabiyet hakkı"nı ekleme önerisi, taslak sürecinde reddedilmiştir. Artık mahkemenin böyle bir hakkı telaffuz etmesi çok zor olacak. Benzer şekilde, Genetik Bütünlük ifadesi, Kişinin Bütünlüğü hakkındaki 3. maddeden çıkarılmıştır. Bunun da mahkemenin yorumları açısından kimi sonuçları olabilir. Başka

bir dizi örnek bulmak mümkündür. Genel olarak, Avrupa Mahkemesi’nin bir Topluluk hakkı tanımlaması, bu hak bir siyasi kurucu organ tarafından ele alınıp reddedildiği takdirde, çok daha zor olacaktır. Aslında sözleşme kimi alanlarda, halihazırda Topluluk’un hukuk düzeni tarafından sağlanmakta olan kimi korumaları kaldırıyor. Madde 51 (1), Avrupa denetimine tabi üye ülke fiilleri kategorisini daraltırken ve Madde 53, Topluluk kanunlarının bu alandaki üstünlüğünü en azından tartışmaya açmaktadır.

Fakat tüm bunlar içinde en sorunlu nokta, Sözleşmenin, Birlik’te temel hakları koruma ve genişletmek için gerçekten gerekenleri yapmak yerine laf ebeliğine mazeret yapılmasıdır.

Topluluk’un gerçek sorunu, gereken tüm unsurlarıyla bir insan hakları politikasının olmamasıdır: ne bir Komisyon üyesi, ne bir Genel Direktör, ne bir bütçe ve ne de halihazırda kurucu anlaşmalar tarafından sunulup Avrupa Mahkemesi tarafından hukuken korunan bu hakları uygulamak için yatay bir eylem planı. İnsan hakları hikayelerinin ve ihlallerinin büyük bölümü, mahkemelerin soğuk duvarlarının dışında yaşanıyor. Hakları ihlal edilen insanların çoğu, yasal koruma arayacak ne bilince ne de araçlara sahip. En çok ihtiyaç duyulan şey, bu hakları gerçek kılacak program ve kurumlardır; sadece mahkemelerin uygulayacağı negatif yasaklar değil.

Rekabet Politikasını ele alalım. Kısıtlayıcı Uygulamalar ve Hakim Konumun İstismarını yasaklayan 81. ve 82. maddelere sahip Topluluğumuzun, bu alanda bir Komisyon üyesi ve ihlalleri gözetlemek, araştırmak, düzenlemek ve cezalandırmak için bir DG4’ü olmadığını düşünün. O durumda rekabet ihlallerine dönük yasaklar ciddi ölçülerde gevşerdi. İşte insan haklarıyla ilgili durum tam olarak budur. Uygun normlar büyük ölçüde mevcuttur. İhlaller mahkemeye ulaştığında, hukuki tepki de benzer şekilde uygun olacaktır. Ancak bir DG4 olmasaydı, anti-tekel kuralların ihlaline karşı etkin şekilde mücadele etme şansı olur muydu? Benzer bir kıyımsal zemin olmaksızın, insan hakları alanında herhangi bir şansımız olur mu?

Bu alanda bir politikaya sahip olmamamızın nedeni, mahkemenin –kanımca bilgeliğine rağmen büyük bir yanılsa düşe-

rek- 2/94 no'lu mütalaasında, insan haklarını korumanın Topluluk'un politika hedefleri arasında yer almadığını ve dolayısıyla proaktif bir politikanın konusu olamayacağını ilan etmesidir.

Kurucu anlaşmada, insan haklarına dönük aktif bir korumayı Madde 3'te sıralanan diğer politikalar ve hedeflerle beraber Topluluk'un politikalarından biri haline getirmek doğrultusunda bir değişiklik ve bu politikayı uygulanabilir hale getirecek tüm önlemleri alma taahhüdü, insan haklarının etkin şekilde korunması için herhangi bir sözleşmeden çok daha önemli olurdu. Bu adım atılmamakla kalmadı, Madde 51(2) ile bu tür bir gelişmenin yakın gelecekte gerçekleşmesi de imkansız hale geldi.

İnsan Hakları ve Entegrasyon

Yukarda da değinildiği gibi, klasik yaklaşım, temel insan haklarına bağlılığı birleştirici bir "evrensel" ideal, Avrupa halklarının ortak bir vatanseverlikle etrafında toplanabileceği temel değerlerden biri olarak görür. Avrupa Mahkemesi'nin, Topluluk kanunları alanında temel insan haklarının garantörü olarak buna ortak olması, kültürel farklılıkla mücadele etmekten ziyade, ortak bir mirasa hukuki ifade (ya da güç) kazandırmak anlamına gelmez mi? Bu sorunun yanıtı, "Evet, ama..."

Avrupa'da Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu'nda ifadesini bulan asgari müştereklerin ötesinde temel insan haklarının spesifik tanımı, genellikle bir rejimden başka bir rejime farklılık gösterir. Hatta Batı Avrupa gibi nispeten homojen bir kültürel coğrafyada bile bu farklar temel toplumsal tercihleri yansıtabiliyor; rejimlerin ve toplumların farklı kimliklerinin şekillenişinde önemli rol oynayabiliyor. İnsanlar genellikle toplumsal kimliğin bu parçasını önemsiyorlar. İnsanlar genellikle kendi özgün kimliklerinin bir ifadesi olarak bu değerleri, herhangi bir birleştirici unsurun tecavüzüne karşı koruma yanlısıdır. Bunlar temel haklar olarak algılandığından, bunlar arasındaki farklar da temel farklar olarak görülüyor. Mahkeme "Avrupa adına" bir hakkın şu ya da bu varyasyonundan yana tercihte bulurduğunda, alttan alta Avrupa'nın kültürel kimliği hakkında da tercihte bulunmuş oluyor. Dolayısıyla da ortada büyük bir risk bulunmaktadır. Üstelik farklı toplumların (yani ulus devletlerin) bu kimlik

tercihlerinde otonomiye en az tercihin kendisi kadar önemli ve bu otonominin sınırlarla korunmasını da en az hakların kendisi kadar temel gördükleri düşünüldüğünde, bu risk daha da büyükmektedir. İşin özü, Avrupa hukukunun insan haklarını koruma pratiği, kaçınılmaz olarak bir çokuluslu ve çokkültürlü rejim tartışmasını-yani evrensel temel hakların korunması ile temel sınırlar tarafından belirlenen ulusal otonomilerin korunması arasında bir uzlaşma tartışmasını- fitillemektedir.

Bu sorunun ortaya çıkışını ve çerçevesini Avrupa entegrasyonu bağlamında ayrıntılarıyla araştırmaya değerdir; zira bu sorun, insan haklarını bir entegrasyon değeri olarak gören klasik yaklaşıma meydan okumaktadır.

Esinini İngiltere'den ziyade Fransız-Amerikan demokratik geleneğinden alan modern liberal devletler, devletin yasama süreçlerini bile bağlayan bir "Yüksek Yasa"ya (tipik olarak bir anayasaya ve daha yakın dönemde uluslararası anlaşmalara) giderek daha fazla itibar ediyor. Artan sayıda modern demokraside yüksek yasa, mahkemelerce ve ona uygulama gücü kazandıran bir hukuki denetim sisteminde destekleniyor. Bu anayasal düzenekte temel insan haklarına hukuki korumanın merkezi bir yeri var. Demokratik yollarla seçilmiş yasamayı bir Mahkemeye ve temel insan hakları "Yüksek Kanunu"nın normlarına tabi kılmak, çoğulculuğa aykırı görünmesine rağmen, giderek daha fazla demokratik yönetimin tamamlayıcı bir temeli olarak kabul ediliyor.

İnsan haklarına bu güçlü yönelim nereden icap ediyor? Bunun iki kökeni olsa gerek. Bu iki kökenden biri, temel hakları (ve özgürlükleri), bireyde en derin değerler olarak vücut bulan ve dolayısıyla kimsenin ödün veremeyeceği bir insanlık vizyonunun ifadesi olarak görüyor.

Bir diğer köken ise, ne kadar çoğulculuk karşıtı olursa olsun, buna bizatihi iktidarın sınırlandırılması adlı değerın güçlendirilmesinde bir araç olarak yaklaşıyor. Modern demokrasi, her şey bir yana, mutlakiyetçiliğe bir reddiye olarak ortaya çıktı -ve mutlakiyetçilik kralların ve imparatorların tekelinde değil.

Federal devletler ve Avrupa Birliği gibi üniter olmayan sistemlerde temel sınırlara yönelik büyük yönelim de benzer duy-

gulardan besleniyor. Temel Sınırlar terimini, (bireylerden ziyade) toplulukların belli alanlarda yukarıdan müdahale olmaksızın kendi toplumsal tercihlerini yapma özgürlüklerini garanti altına almak için tasarlanan, sıralanmış erkler ya da sınırlanmış yetkiler ilkesinin bir metaforu olarak kullanıyorum. Dilerseniz şu şekilde ifade etmek de mümkün: Temel haklar bireyin otonomisi ve kaderini tayin hakkıyla ilgiliyse, temel sınırlar da toplulukların otonomisi ve kaderini tayin hakkıyla ilgilidir. İlk bakışta bu iki temel ilkenin hiç de birbiriyle çatışmak zorunda olmadığı 'üşünülebilir. Denilecektir ki, temel hakları ve temel sınırları Avrupa'nın anayasal mimarisi içine yerleştirebilecek incelikli bir yol bulunabilir.

Örneğin bir ulusal/anayasal ve/veya ulusası norm ve kurumlar dizgesi insan haklarıyla ilgilenir; hiçbir kamu otoritesinin herhangi bir yönetim düzeyinde bireyin temel otonomi ve özgürlüğünü ihlal etmemesi güvence altına alınır. Bir başka ulusal/anayasal ve/veya ulusası norm ve kurumlar dizgesi ise sınırlarla ilgilenir; ulusası yönetişimin devletin temel toplumsal tercihlerine tecavüz etmemesini güvence altına alır.

Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu'nun (ECHR) Avrupa Konseyi üyesi ülkeler tarafından kabulü, bu incelikli düzenlemenin bir yansımasıdır. Konvansiyona taraf ülkeler, egemen devletler olarak tüm ayrıcalıklarını korumaktadırlar. Dolayısıyla devlet sınırları, kendi ulusal topluluklarının tam otonomisini garanti eden, her şeyden önce (par-excellence) temel sınırlar teşkil ediyor. Bu otonomiye sınırlandıran tek istisna, ECHR'de ifade bulan, toplumlardan hiçbirinin çiğneyemeyeceği, çekirdek temel insan haklarıyla ilgili. Velhasıl, insan haklarının evrenselliği ve temel sınırların özgüllüğü, kurt ve kuzu gibi yan yana uyuyabilir.

Ancak bu bir arada yaşamı tasvir ederken "çekirdek temel haklar" kavramını kullandığımı fark etmişsinizdir. ECHR'nın temsil ettiği söylenebilecek bu incelikli düzenleme, sadece bir bu "haklar"ı ifade eden bir çekirdeğe, ya da bu "koruma düzeylerine" referansla işleyebilir. En azından Avrupa coğrafyasında farklı toplumlar arasındaki tüm meşru kültürel ya da siyasi farkları aşan, evrensel haklar bunlardır. ECHR, bu anlayış üzerine inşa edilmiştir.

Dolayısıyla asıl önemlisi, ECHR insan hakları alanının bütünü kullanmaz. Kendi anlayışına binaen, ECHR devletlerin altına düşemeyecekleri “asgari standartları” sunar; taraf devletler bireylere “daha yüksek” standartlar sunmakta özgür bırakılır, belki de teşvik edilirler. Aslında tam da devletler arasındaki eşitsizliklerin, onları birbirinden ayırt eden şeylerin bir kısmı, çekirdek evrensel standartların ötesinde bir hukuki korumanın yolu olabilir.

Bu durumda, ECHR’ı insan haklarının evrensel ve kültürel olarak aşkın çekirdeği kabul etmek ve bağlılık göstermek, hiç şüphesiz, bir devletin siyasi kültürünün, onu diğer devlet ve toplumlarla buluşturan en önemli unsurudur. Bu, uygulamanın ulusaşırı mekanizmasına tabiyetle pekiştirildiğinde, bağlılık çok daha güçlü bir anlam kazanır.

Fakat kanımca farklı toplumlar arasında insan haklarını korumadaki farklar, toplumların siyasi kültür ve kimliklerini daha az önemli bir parçası değildir. Dolayısıyla insan hakları, sadece ulusaşırı asimilasyonun değil, aynı zamanda ulusaşırı farklılaşmanın da hem kaynağı hem işaretidir.

Bu son mülahazayı dramatik bir bitişle bağlamayacağım. Bu sadece insan haklarının çeşitli araçlarının devreye sokulmasını düşündüğümüzde hatırlamamız gereken temkinli bir uyarıdır. Entegrasyon sürecinde insan hakları, coşkularımızın ve umutlarımızın olduğu gibi, tereddütlerimizin ve korkularımızın mükemmel bir aracına da dönüşebilir.

Çeviren: Selin Dingiloğlu

AVRUPA'DA ULUSAL AZINLIK HAKLARININ YENİ ÇERÇEVELERİ

Emanuel DECAUX

Avrupa'da 1989'dan beri yaşanan köklü değişimler ulusal azınlık hakları sorununa yeni bir hassasiyet getirdi. Halbuki, savaş sonrası sistemin baş oyuncular, Birleşmiş Milletler Cemiyeti sisteminin başarısızlığından aldıkları derslerle, herkes için hak eşitliği ve bu hakların ayırım gözetmeden güvence altına alınması adına, "azınlıklar" kavramını aşarak, kişilerin korunmasını, insan haklarının evrenselci bir kavramı üzerine kurmayı düşünmüşlerdi. "Ulusal azınlıklar" terimi ne çeşitli toplulukların eşit şartlarda bir arada yaşamaya çalıştığı -İsviçre, Belçika, İspanya- Batı Avrupa'daki anayasal şartlara, ne de Doğu Avrupa'da uzun süredir egemen olan bir gruptan -Ruslar ya da Rusça konuşan topluluklar- ortaya çıkan yeni azınlıklara uymadığından, bugün dahi olumsuz bir anlam ifade etmekte ya da şartlara uygunsuz gözükmektedir.

Ulus-devletin yüzyıllar boyunca çeşitli grupların asimilasyonu ile oluştuğu Fransa söz konusu olduğunda, bu problematik çok daha yetersiz kalıyor. Bu anlamda, Fransa'nın tutumu sadece hukuka aşırı bağlılığın sonucu değil, daha çok dışlamaların, ayrımcılıkların, gettoların ve kotaların reddiyle kendini gösteren bir toplum seçiminin sonucudur. Bilindiği gibi Fransa Birleşmiş Milletler Sivil ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 27. maddesiyle ilgili bir bildiriye bu çerçevede yayınlamıştır. Bunu yapmaktaki amacı bu maddede sıralanan hakları inkâr etmek değil, Anayasa'nın 2. maddesinin ilkelerine¹ ters düşen bir azınlık mantığını güvence altına almayı reddetmektir.

¹ 27. maddede, "etnik, dinsel yahut dil bakımından azınlıkların bulunduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup kişiler, kendi gruplarının öteki üyeleri ile birlikte, kendi kültür hayatlarına sahip

Sözleşmenin 27. maddesine yapılan bu gönderme dışında, bu konudaki pozitif hukuk son derece zayıf kalmıştır. Esasında "azınlık hukuku"ndan bahsetmek bile beraberinde anlaşılabilirlikleri getirmektedir. Uluslararası hukukun doğası ve azınlıklar hukukunun bir *jus cogens*'in² ortaya çıkma olasılığı² üzerine yapılan doktrinsel tartışmalara girmeden, bir durum değerlendirmesi yapmak gerekir. Azınlık hukukunun son gelişmeleri, doğaları bakımından tamamıyla farklı iki evreyle vurgulanmıştır, bunun sınırlarını gösteren bildirim evresi ve belirsiz kalan normatif bir evre.

Bildirim Evresinin Sınırları

Zaman zaman art düşünceleri ve zihinsel sınırlamaları da barındıran siyasi girişimlerden ve genel bildirilerden oluşan bu ilk evre, git gide daha çok yineleniyor. Böyle bir uygulamaya en uygun mecranın neresi olduğunu belirlemek kolay olmasa da, esasında birçok ilgili oluşum söz konusudur. Birleşmiş Milletler çerçevesi evrenselciliği ifade etme avantajına sahip olsa da,

olmak, kendi dinlerini açıklamak ve ibadetini yapmak veya kendi dillerini kullanmak haklarından mahrum edilemezler" öngörülür. Bu konuyla ilgili İnsan Hakları Komitesinde yapılan tartışma için, bkz. makalemiz "Uluslararası hukuk ve azınlıkların korunması", *L'Événement européen*, 16, 1991, s.122. Bu bildirinin deniz aşırı ülkelere uygulanıp uygulanamayacağı sorusu Fransız Anayasası'nın 74. Maddesine gönderme yapılarak İnsan Hakları Komitesi tarafından ortaya atıldı. Bkz. CCPR/C/60/D/549/1993 (30 Eylül 1997)

* Zorlayıcı kanun (ç.n.)

² Yugoslavya Barış Konferansı'nın Hakemlik Komisyonu, 29 Kasım 1991 tarihli kararında, "insan haklarına, ulus haklarına ve azınlık haklarına saygı"yı anımsatıp, "uluslararası hukukun ilke ve kurallarına" başvurmuştur. 11 Ocak 1992 tarihli ikinci kararında da "genel uluslararası hukukun artık bağlayıcı olan kuralları gereği, azınlık haklarının korunması görevi Devletlere aittir" diye belirtmiştir. Ancak bununla birlikte, Komisyon bu yeni *jus cogens*'in kökenini ya da içeriğini belirtmemiştir. Resmi bir yorum için, bkz. Alain Pellet, "L'activité de la Commission d'arbitrage de la Conférence pour la paix en Yougoslavie", *Annuaire français de droit international*, 1992, s.220. Eleştirel bir yorum için, bkz. Emmanuel Decaux, "Le jus cogens, faiblesses d'une idée-force", *L'observateur des Nations unies*, 3, 1997.

özellikle de büyük devletlerin oldukça çekimser olduğu Üçüncü Dünya ülkelerindeki –Çin, Hindistan vs. düşünülebilir- tarihi ve siyasi şartların çeşitliliği ve de azınlıklar üzerine olan tartışmayla yerel halklar üzerine olan tartışmanın geniş ölçüde birbirine karışması –sadece genç Afrika milletlerinde değil ama aynı zamanda Kızılderili sorununun çözülmediği Latino-Amerikan devletlerde- bu alandaki her türlü ilerlemeyi zorlaştırıyor.

Avrupa'ya gelince, çarpıcı olan, farklı girişimler arasındaki rekabettir. Uzunca bir süredir güçlü bir insan hakları kültürü üzerine kurulu homojen bir hukuki alan oluşturan Avrupa Konseyi, ulusal azınlıklarla ilgili sorunların kendi alanının oldukça dışına taşıdığını düşünebilirdi. Üye ülkelerin sayısını 23'ten 40'a çıkaran bir dışa açılma politikası vasıtasıyla, bugün Avrupa Konseyi, acil bir çözüm bulunmadığı takdirde Strasbourg sisteminin³ kendisini tehdit edebilecek bu problemleri, kendi içinde yaşıyor. Halbuki yeni iç dengesinin Avrupa Konseyi'ne, Birleşmiş Milletlerden ya da büyük devletlerin ağırlığının –özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin- son derece etkili olmuş olduğu AGİK'ten (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı) daha ileri gitmesine izin verip vermeyeceği sorusu da sorulabilir. Bu açıdan da, Fransa'nın, uluslararası kurumlardan ziyade genellikle açık arttırmaların hüküm sürdüğü kısıtlı kurumlarda tek başına kalma riski çok daha fazla. Yine`de, artık azınlık hukuku genel kavramı olarak yeniden sorgulanması zor bir dengeye kavuşmuş gözüküyor.

AGİK'in Referansları

AGİK, kuruluşundan beri Helsinki Nihai Senedi'ndeki hususlarda ulusal azınlıklara yer vermişti. İnsan hakları üzerine olan VII. hususunda "Ülkelerinde ulusal azınlıklar bulunan katılımcı

³ Bu yeni konular yakın zamanda pek çok kolokyumun konusu olmuştur. Bkz. "Milliyet, azınlık, Doğu Avrupa'da devletlerin birbirini takip etmesi", Cahiers du CEDIN, 11, 1996.

Devletler, bu azınlıklara mensup olan kişilere, yasa önünde eşitlik hakkını tanırlar⁴... diye belirtir.

Tartışma, esas olarak, 1990'da Kopenhag'da, konferansın insani boyutu üzerine olan ikinci toplantısında yeniden ortaya atılır. Kabul edilen metnin IV. bölümü azınlıklar üzerinedir ve daha açık söylemek gerekirse yine bu genel çerçeve içinde ele alınmıştır. Esas dönüm noktasını aynı yılın kasım ayında yapılan yeni bir Avrupa için Paris Şartı oluşturmuştur. Çünkü zirvenin devlet başkanları "ulusal azınlıkların etnik, kültürel, dil ve dini kimliklerinin korunacağını, ulusal azınlıklara mensup kişilerin bu kimliklerini ayırma tabi tutulmaksızın koruma ve geliştirmeye hakları olduğunu" kabul etmişlerdir. Bunun da ötesinde, metin "gelecek için rehber ilkelerinde" "bu kimliğin kuvvetlendirilmesi için gerekli şartların yaratılması" gerektiğinin altını da çizmektedir.

O halde bir anda, ayrımcılık karşıtlığı ve insan haklarının etkin bir şekilde sağlanması üzerine kurulu bireyci bir kavramdan, sadece "korunması" değil ama aynı zamanda pozitif ayrımcılıklarla "kuvvetlendirilmesi" de gereken "etnik kimlik"e yer veren - zirve bunun tanımını yapmaktan kaçınmıştır- toplulukçu bir kavrama geçilecektir. Bu arada Paris Şartı'nın gelişimini, göreceliğini ve ilke olarak bireyciliğini tartışma konusu yapmadan Nihai Senet'in tamamlayıcı eki olarak kabul edebiliriz.

İşte, 1991'de Cenevre'de ulusal azınlık uzmanlarının toplantısında gündeme gelen, sentez çalışması da budur. Bazıları bu toplantının başarısızlığa uğradığından bahsetti. Ancak bu yanlış bir değerlendirme de olabilir. Esasında toplantı, Konferansı bölen iç gerilimlerin [bir tarafta, bazen hiçbir sonuca ulaşmak için her şeyi isteyen Maksimalistlerin bunun dağılma eşiğindeki Yugoslavya'nın taktiği olduğu söylenebilir-; diğer tarafta da çoğunlukla "tek ve bölünmez" ulus devlet karikatürü ardına saklanan minimalistlerin] - sonucu olan bir metnin -bu metin NATO'nun *cancus* Devletlerinin istişaresi çerçevesinde yazılmıştır- kabulüyle sonuçlandı. Bununla birlikte, insan haklarının ve çoğulcu demokrasinin bireyci bir yorumu üzerine kurulu

⁴ AGİK belgelerinin bir derlemesi için, *Bkz. Sécurité et coopération en Europe (1973-1992)*, Paris, La Documentation française. "Retour aux textes", 1992.

geleneksel göç ülkeleri olan Amerika, İngiltere ya da Fransa gibi kimi zaman çok farklı olan hukuki geleneklere sahip olmalarına rağmen aynı temel ilkeleri paylaşan üçüncü bir grup da vardı. Pozitif ayrımcılıkların reddi ise, bu alanda somut her türlü girişimden kaçınan İngiliz hükümeti kadar Fransız cumhuriyet yönetimi için de finansal kaygıları yansıtıyordu.

Cenevre metninin özelliği ulusal deneyimlerin çeşitliliğini göz önünde bulunduran bir esnekliğe sahip olmasıdır. Esasında, Nihai Senet'teki "Ülkelerinde ulusal azınlıklar bulunan Devletler" tümcesi farklı durumların göreceliğini ortaya koyar. Bu açıklamanın mantıksal olarak tamamlayıcısı da "tüm etnik, kültürel, din ya da dil farklılıklarının kesin olarak ulusal azınlıklar yaratmadığı" hatırlatmasıdır. Bir ülkede azınlıkların haklarını daha iyi korumak için büyük topluluklardan fedakarlık edilmesini arzu eden Almanya, Avusturya ve Macaristan gibi katılımcıların isteklerinin aksine, "ulusal azınlıklara mensup kişiler"e yapılan çok sayıdaki referansla yine bireyci görüş üstün geldi. Böylece, azınlık hakları insan hakları ve "gerçek" bir demokrasi çerçevesinde yer aldı. Metin, her yerde uygulanabilecek "bir tek ve aynı yaklaşım" olmadığını ama "olumlu sonuçlara", "koşullara uygun demokratik yollarla"⁵ ulaşılabileceğinin altını çizerek, öneriler sunmak için en sonunda "koşulların ve anayasal sistemlerin çeşitliliğini" göz önünde bulundurdu.

Aynı zamanda bu esneklik, dikkat çeken konularda, sorunlara somut sonuçlar bulmakla sorumlu bir ulusal azınlıklar yüksek komiserinin atanmasıyla, diplomatik alanda da kendini gösterecektir. Hollandalı eski bir Dışişleri bakanı olan Max Van Der Stoel'e verilen bu koruyucu görev, ağız sıkı koruyucu bir tutumla ve söz konusu devletlerin işbirliği yoluyla, hukuki uyumsuzlukların belirginleşmesinden kaçınan, kişisel bir diplomasi gerektirir. Bu deneyimin başarısı öyle büyük oldu ki AGİT ülkeleri 1996'da, Yüksek komiserin görev süresini ikinci bir üç yıl

⁵ Genel bir bilanço için, bkz. Emmanuel Decaux, La Conférence sur la sécurité et la coopération en Europe, Paris, PUF, "Que sais-je?", 1992. Yola çıkış noktası nettir: Söz konusu olan bazı ülkelerde sınırlı bir taahhüttür -tarihi nedenlerle topraklarında azınlıklar bulunan ülkeler- ve "bu azınlıklara mensup kişilere" insan haklarına tamamiyle riayet eden tam bir yasal eşitlik sağlamayı amaçlar.

için daha uzatmaya karar verdiler.⁶ Bu ilk deneyimin başarısı öyle ki daha silik bir takipçi için devamlılığı (devamının getirilmesi) özellikle çok ağır, İsveçli eski diplomat Rolf Ekéus, 1 Temmuz 2001’den⁷ beri görevinde.

Yüksek komiserliğin (özel bir milletvekilliği) önemli araçlarından birisi, sahaya yakın iyi pratiklerden esinlenmiş öneriler geliştirmek. 4 tane doküman yayınlanmıştı: La Haye’in ulusal azınlıkların eğitim alanındaki hakları üzerine önerileri (1996), Oslo’nun ulusal azınlıkların dil hakları üzerine önerileri (1998) Lund’un ulusal azınlıkların halk hayatına etkili katkıları üzerine önerileri (1999), ve son olarak medyanın özgünlüğü için OSCE’nin temsilcisi ile ilişkili olarak medyada azınlık dillerinin kullanımı üzerine.

Birleşmiş Milletler Beyannamesi

Birleşmiş Milletler bünyesinde bu konuda yapılan çalışmalar, AGİK’in çabaları yönünde yeniden önem kazanana kadar uzun süre sürüncemede kaldı. Fransa ise, ulusal azınlıklar bildirisi projesinin yazım ekibinde, ancak 1991’den itibaren metnin ikinci okuması dolayısıyla yer aldı. Bu vasıtaıyla, bir dizi uzlaşmayla, belgenin son hazırlanma aşamasında önemli bir etkisi oldu⁸.

Beyannamenin başlığı “Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Beyannamesi” olarak değiştirilerek, “ulusal azınlıklar” kavramı ve Sözleşmenin 27. maddesinde ele alınan üç unsur arasında bir köprü görevi gördü. Fransa’nın tutumu çalışma grubu önünde yeniden dile getirildi⁹.

⁶ Bkz. *Fondation Marangoupoulos pour les de l’homme*, Nouvelles formes de discrimination, Paris, Pédone, 1995’deki çalışmamıza bakınız.

⁷ 1992’de kurulan Yüksek Komiserliğin çok etkileyici bir bilançosu vardır. Bkz., İnsan Hakları için Marangoupoulos Vakfı kolokyumundaki çalışmamız, *Nouvelles formes de discrimination*, Paris, Pédone, 1995.

⁸ Burada AFNU (Fransa Birleşmiş Milletler Derneği) önünde Béatrice Le Frapper tarafından yapılan mükemmel sunuma gönderme yapacağız, “La protection des minorités”, *Bulletin du Centre d’information des Nations unies*, Paris, 7-8 décembre 1993, s.83.

⁹ E/CN. 4/1991/53, s.7.

Belirgin kanıtlar içeren bu metin, metnin hazırlanması konusunda yapıcı bir tutum takınırken, bizim temel düşüncemizi anlatması açısından yeterli görüldü. İyi bilinen bu tutum Beyanname'nin uzlaşmayla kabul edilmesi aşamasında yeniden hatırlatılmadı. Halbuki, Almanya oylama sırasında ulusal azınlıklar tanımından yabancıların çıkarılması için beyanatta bulunurken, bunun yanı sıra Türkiye de metinde tanım olmamasına üzüntülerini belirtmek amacıyla başka bir beyanat veriyordu.

18 Aralık 1992'de Genel Meclis tarafından kabul edilen bu Beyannameyle (Rés. 47/135), prensipler platformu iyice belirlendi. Burada azınlık hakları, sınırlara ve devletin egemenliğine- ayrıca Beyannamenin 8. maddesinin gönderme yaptığı Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerinin tamamına - saygı çerçevesinde, ama aynı zamanda da "ulusal azınlıklara mensup kişileri" hedef alan bireyci bir yöntemle, vatandaşlık haklarının eşitliği çerçevesinde yer alır. Hatta 3. maddede, "bu hakları kullanmak veya kullanmamaktan ötürü bir azınlığa mensup hiç kimse zarara uğratılamaz" diye belirtilmiştir. Beyannamenin birinci maddesinde, "Her ülke kendi sınırları içinde azınlıkları, bunların etnik ve milli özellikleri, kültürel, dinsel ve dilsel kimliklerini korumakla yükümlüdür ve bu kimliğin gelişmesi için gereken adımları atmalıdır."AGİK'in tartışmalarının etkisi çok net görülmektedir. Zaten, devletlerin AGİK bünyesinde topluluk haklarına verdikleri bu imtiyazı, Birleşmiş Milletler çerçevesinde vermeyi reddetmeleri zordu. İlkelerin bir platformdan öbürüne bu şekilde eşitlenmesiyle, bazıları artık tartışmanın "iyi niyet dilekleri" düzeyinde değil, zorlayıcı yükümlülükler düzeyinde devam ettirilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Daha ileri giderek beyan edici olandan ve hatta esinlendirici olandan normatif olana geçmek gerekmez mi? AGİT gibi Birleşmiş Milletler de, somut mekanizmaların ortaya koyulmasını sağlarken, henüz bu adımı atmadılar. Gördüğümüz gibi, AGİK'in Yüksek Komiserlik oluşturması özellikle ikna ediciydi. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu da, başkanlığını Norveçli uzman A. Eide'in yaptığı ve çalışmalarına 1995'te¹⁰ başlayan bir alt komisyon çalışma grubu oluşturdu. Geriye,

¹⁰ E/CN/4/sub.2/1995/33.

daha ileri gitme, ilkeleri ve uygulamaları kanunlaştırma gibi sancılı bir hamle kalıyor.

Normatif Etabın Belirsizlikleri

Gerek "ısrarlı itirazcılığın" güvenceleri, gerekse antlaşmalar hukuku şartları olsun, bu yeni alanda devletler iradeciliğın kesinliğine yeniden başvururlar. Böylece, zorlanmış oydaşlık ile bunu engelleme arasındaki zor seçimle, sahte bir oybirliğinden iradenin özerkliğine geçilir. Bunun da ötesinde, antlaşmalar hukukunun göreceliğı, somut durumlar için genel beyannamelerden daha faydalı uyarlamalar gerektirir.

Yine de açık arttırmanın tuzağı her zaman mevcuttur. Sorun öncelikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini ilgilendirdiğı halde, her tür "eşit olmayan antlaşmayı", uluslararası bir vesayete tabi devletler ve diğer devletler arasındaki her türlü dengesizliği engellemek için bazı devletler maksimalist bir tutum takınarak katılımcıların tümüne uygulanabilir bir hukukî rejim talep edebilirler. İnsan hakları üzerine yapılan uluslararası görüşmelerde, devletlerin "bir yanda akıl hocaları" diğer yanda da "kötü öğrenciler" olmak üzere ikiye ayrılmadığına git gide daha çok dikkat çekiliyor. Halbuki, Batı'da, toplulukların bütünleşmesi, toplumsal devingenlik ve kültürel olarak tek tipleşme- bunu Amerikan alt kültürünün hakimiyetini göstermesi olarak alıp üzülebiliriz de- tartışmanın, demokrasiye geçişin henüz son derece hassas olduğu, Öteki'nin dışlandığı ve kimliğe geri dönüşün son derece yükseldiğı Doğu'daki şartlar altında yapılmasına müsaade etmiyor.

Azınlıkları korumaya yönelik farklı hukuki güvenceleri sırasıyla inceleyerek tüm bu belirsizliklere biraz düzen getirmek gerekiyor. Esasında, "gerçek bir demokrasi" çerçevesinde, iç hukuk, devletlerin şiddetle bağı kaldığı egemenliğe saygı gösterirken, en iyi güvenceleri de sunmalıdır. 1947 İtalyan Anayasası'nın öngördüğü özel statülü bölgeler yönetimiyle, savaş sonrasında azınlıkların korunmasıyla ilgili en iyi örnekler bu şemaya uyar. Böylece, Haut-Adige Sud-Tyrol gibi gizli kalan bir uluslararası çatışmada, İtalya titiz bir şekilde bölgede sadece Almanca konuşan halkla anlaşma yaptığını ve Avusturya ile

yapmadığını ileri sürer. Oysaki Avusturya yerel halk lehine alınmış önlemleri göz önünde bulundurmuş ve iki ülkenin dışişleri bakanları eş zamanlı mektuplarla Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne uyuşmazlığın sona erdiğini bildirmişlerdi. Bu konuda, Federal Almanya Cumhuriyeti'yle Danimarka arasındaki 1955 anlaşmasının da bir "beyanname" alışverişi şeklini aldığı ve kelimenin gerçek anlamıyla iki taraflı bir antlaşma olmadığı hatırlatılabilir. 1955 Avusturya Anayasası azınlıkların tek taraflı korunmasıyla ilgili olmasına iyi bir örnektir. Oysaki Avusturya, muzaferlerin zorla kabul ettirdiği, boynuna vurulmuş bu zinciri çok yanlılık adına yeniden tartışma konusu yapmaya çalışmaktadır. Ancak azınlıkların anayasal düzeyde korunması konusunda ne yapılabileceğinin göstergesi bir "vitrin" görevi gören -her ne kadar bu örnek uluslararası düzende, yurt dışında yaşayan Macarlar lehine bir karşılıklılık elde etmek amacını gütsede yeni Macar yasasıdır. Zaten Macaristan komşu ülkelerle iki taraflı antlaşmalar ağı oluşturmaya da başlamıştır.¹¹

İki taraflı antlaşmalardan istikrar paktına

Komşuluk antlaşmaları – sınırları ve azınlıkları teminat altına alan- ağı fikri de, yerel şartlara uyum sağlayarak sorunları yakından çözme hedefi güder. Kimi zaman özel olarak ulusal azınlıklar sorununa eğilen bu tip birçok antlaşma görüşülmüş ve imzalanmıştır¹². Bununla birlikte, Vatikan temsilcisinin, 1993 Ekim ayında Varşova'da yapılan AGİK toplantısı sırasında, insani boyutla ilgili yükümlülüklerin ortaya konması konusunda yaptığı resmi uyarıyı not etmek gerekir. Bu uygulama güçlü

¹¹ Bkz. Peter Kovacs, "La protection des langues des minorités ou la nouvelle approche de la protection des minorités", *Revue générale de droit international public*, 22, 1993, s.411.

¹² Bu iki taraflı antlaşmaların listesi oldukça uzundur, Macaristan'ın Ukrayna, Slovenya ve Arnavutluk'la yaptığı antlaşmalar, İstikrar sözleşmesi bünyesinde Romanya ve Slovakya'yla yaptığı antlaşmalar, ya da Polonya'nın Almanya, Çekoslovakya'yla -artık bunun yerine gelen iki devleti bağlamaktadır- Ukrayna, Beyaz Rusya, Letonya ve Rusya'yla yaptığı antlaşmalar. Avrupa Birliği'nin PESC bünyesinde "ortak eylemi"nin sınırları hakkında Bkz., "Le Pacte de stabilité, action commune ou pacte manqué", *Mélanges en l'honneur d'Hubert Thierry*, Paris, Pédone, 1998.

tarafın zayıflamış tarafa dayattığı "eşit olmayan antlaşmalar" yoluyla, ama aynı zamanda da güçlü bir komşu tarafından korunan azınlıklar ve iki kat ayrımcılığa uğrayabilecek "öksüz" azınlıklar vasıtasıyla yeni ayrımcılıklar yaratma riskini taşır. İki savaş arası deneyimi azınlıkların kısmen korunmasının yarattığı tehlikeleri gösterdi. İki taraflı antlaşmaların daha geniş genel ilkeler ve güvenceler çerçevesinde yapıldığı karma bir çözüm arayışı bu itiraza çare bulmayı amaçlamaktadır.

Bu, Avrupa'da bir İstikrar Paketi yönündeki Fransız girişiminin de kısmen nedenidir. 15'ler adına düzenlenen Mayıs 1994 tarihli başlama konferansının ardından, iki "bölgesel pazarlık masası" oluşturulmuştu. Biri Baltık Bölgesi için, diğeri de Orta ve Doğu Avrupa içindi. Amaçları, ilgili devletleri iyi komşuluk anlaşmaları yapmak konusunda yüreklendirmek ve onları - belirsiz kalan şartlarla- AGİK'in "mutemet" olacağı sözleşmenin içine katmaktı. Böylece, öncüsü Edouard Balladur'un sözleriyle "Avrupa Birliği, amaç edindiği Avrupa kıtasının düzenlenmesi için çabalarken, İstikrar Paketi'nin AGİK'le sıkı bir ilişki içinde olmasını arzu etti. Umarım ki sözleşme Fransa'nın çok bağlı olduğu AGİK'in yararlılığına ve dinamikliğine katkıda bulunur. Kıtamızın tüm üyelerinin ortak kurallar üzerinde anlaşabileceği ve önleyici diplomasi ve barışın korunması yönünde çalışabileceği böyle bir kuruma ihtiyacı var". Hedef yine, "iyi komşuluğu" öne çıkararak tüm Avrupa için sınırları ve azınlıkları korumaktır.

15'lerin bu girişimi, Avrupa güçlerinin bu ikili antlaşmalar grubuna yönelik teminatlarını ortaya koyacakları bir çerçeve oluşturmak amacıyla Mart 1995'te Paris'te bir konferansla somutlaştı. Görüşmeler, iyi komşuluk anlaşmasının imzalanmasını sağlamak için tüm finansal desteğini ortaya koyan Avrupa Birliği'nin atılımıyla yapılmıştı. "Yakın yabancı" ya da Balkanlar krizi sorunlarını bir yana bırakarak böyle bir girişimin bilançosunu yapmak için elbette henüz çok erkendir. İstikrar Paketi konferansı özellikle Macaristan ve Slovakya arasında Paris'te 20 Mart 1995'te imzalanan anlaşmayla öne çıkmıştır. Halbuki Macaristan ve Romanya arasındaki görüşmeler o sırada sürmektedir ve anlaşmaya ancak 16 Eylül 1996'da varılacaktır. "Sözleşme sepetine" konan diğer antlaşmalar daha önce de vardı ve Çek Cumhuriyetiyle Slovakya arasındaki anlaşma Slovakya tarafın-

dan daha önce geri çekilmişti. Bu tutumun Avrupa Birliği'nin ilgili devletlere yapmayı düşündüğü yardım üzerinde de etkisi olmadı.

Avrupa Konseyi'nin inisiyatifleri

Viyana'da 1993 yılının Ekim ayında yapılan birinci devlet ve hükümet başkanları zirvesi vesilesiyle Avrupa Konseyi'ne verilen yeni görevden dolayı da belirsizlikler varlığını sürdürüyordu.¹³ Profesör Malinverni'nin ulusal azınlıklara genel bir statü vermeyi öngören "Hukukla demokrasi" sözleşme projesiyle¹⁴ özellikle Venedik Komisyonu kökenli, sözcüsü Jean-Pierre Worms olan, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ek bir protokol fikri öngören proje¹⁵ gibi aynı zamanda da meclis kökenli birçok öneri gündemdedi. Viyana zirvesi sırasında, böyle iddialı projeleri benimseyemediklerinden devlet başkanları açık uçlu bir anlaşmayla üç unsuru benimsediler: güvenlik önlemlerinin düzenlenmesi, bir çerçeve sözleşme oluşturulması ve son olarak da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne bir protokol hazırlaması.

Bu alanda güvenlik önlemleri fikri, Avrupa Konseyi tarafından uzun zamandır geliştirilmiş bir fikirdir. Ulusal azınlıkların nitelenmesi sorunuyla direkt olarak karşı karşıya gelmeden, reform ve işbirliği olanakları sunan birçok "yan sözleşme"yi saymak mümkün. Ama şunu hemen not etmek gerekir ki, bu araçlar imkanları dahilindeki pratik önlemleri almadan, soyut taleplerini durmadan arttıran devletler tarafından oldukça görmezden gelinmiştir. 1980 yılında hazırlanan *Avrupa Sınır Ötesi İşbirliği çerçeve-sözleşmesi* AGİK'in ulusal azınlıkların yalnız kalmasının önlenmesi için iyi komşuluk ilişkilerinin önemi üzerine olan düşüncelerini öngörüyordu; oysaki sözleşme 1997 yılı sonunda, sadece on dokuz taraf devleti bağlıyordu. Bunlardan İngiltere ya da Yunanistan ve Türkiye gibi çevre ülkeler dışındaki diğer tüm ülkeler homojen bir blok oluşturarak Batı Avru-

¹³ Documents d'actualité internationale, no: 22, 15 Kasım 1993, s. 503

¹⁴ Metin için bkz. *Revue universelle des droits de l'homme*, 5, 1991, s. 157 ve Giorgio Malinverni'nin yorumu için s.189

¹⁵ Avrupa Parlamentosu Konseyi, Rapor, Doc. 6 742 (1993) (Eylül 1993)

pa'da bulunuyorlar. Sadece Polonya ve Ukrayna 1993'te ve Macaristan da 1994'te sözleşmeye katıldılar. Avrupa Konseyi'ne katılmalarından beri ne Çek Cumhuriyeti, ne Slovakya, ne Bulgaristan, ne Rusya, ne Estonya, ne de Letonya sözleşmeyi imzaladılar... Romanya ise bunu 1996'da imzaladı.¹⁶

1992'de imzaya açılan Avrupa bölgesel ve azınlık dilleri Şartı konusunda da aynı dengesizlik barizdir; çünkü Norveç, Finlandiya, Macaristan, Hollanda ve Hırvatistan olmak üzere, beş ülkenin onayından sonra yürürlüğe girmesi için 1 Mart 1998'i beklemek gerekmiştir. Halbuki Şart esnekliğiyle kültürel mirasımızın bir unsuru olan bölgesel dillerin korunması için farklı durumlara uyum sağlayacak bir araç sunmaktadır. Esasında Şart her devlete söz konusu dilleri belirleme ve aşamalı olarak birtakım hükümlerin seçilmesi yoluyla taahhütlerini uyarlama imkânı sağlıyor. Bu konuda, Fransa'da seçimler öncesinde geç olarak başlatılan tartışma, Fransız halkı adına yapılan ve herkeşe açık olan adaletin birliği ve eşitliği üzerine kurulu hukuk devletinin temellerini tartışma konusu yapmadan, bu konuda somut olarak elde edilenlerin ve gelecekte yapılması arzu edilenlerin bir listesi yapılarak daha sakin bir ortamda yeniden ele alınmalıydı.

Avrupa Konseyi'nin 1993'te Viyana'daki ilk zirvesinde Devletler "azınlık haklarının korunmasının sağlanması için taraf devletlerin uymayı kabul ettikleri ilkelerin belirtildiği bir çerçeve anlaşmayı kısa bir süre içinde hazırlamayı" -bu üye olmayan devletlere de açık olması gereken bir araçtır- öngörerek etapları atlamış gözüküyorlar. Viyana Bildirisi'nin *Ulusal Azınlıklar hakkında ek*'inde "Devletler ortak Avrupa geleneğimizin temelini oluşturan ilkelere uyulmasını sağlamak zorundadırlar: kanun önünde eşitlik, ayrımcılık karşıtlığı, fırsatlar eşitliği. Dernek ve toplantı hakları ve kamu hayatına aktif katılım" diye belirtilerek zaten birkaç ipucu veriyordu. Bu ilkelerin zaten var olduğunun kabul edildiğini, iç hukukta ve Avrupa Bildirisi'nde zaten güvence altına alınmış olduklarının altını çizmemek mümkün mü?¹⁷

¹⁶ Çerçeve sözleşmenin önemi için bkz., Makalemiz, *Revue générale de droit international public*, 3, 1984, s.557.

¹⁷ Böylece Fransa'da dernekler üzerine olan 1901 yılı kanununun 1981 yılında yapılan reformu "yabancı dernekler"e yönelik tüm ayrımcılığı

Kamu hayatına "katılıma" gelince, kendimize sadece şunu sorabiliriz: bu, çoğulculuğun ve farklı eğilimlerdeki iktidarların birbiri ardına gelmesinin getirdiği dengeyle, eski demokrasiler için kabul edilmesi zor olan rezerve edilmiş koltuklar, ayrılmış kurullar ya da seçim kotası gibi sistemleri korumak için, "çoğunluk kanunu" üzerine kurulmuş olan demokratiklik ilkesini sorgulamayı gerektirir mi?

1 Şubat 1995'te kabul edildiği şekliyle çerçeve antlaşma, 1201 numaralı kararını ısrarla talep eden ve bu karar Parlamento Meclisi'nin kabul ettiği anlaşmayla zıt olduğu halde bunu yeni üye devletlere birliğe girme şartı olarak sunmaya devam eden bir Meclisi hayal kırıklığına uğratmıştır. Bunun da ötesinde, İstikrar Paketi konferansında Romanya'nın bu kararı reddetmesi yüzünden Macaristan'la olan anlaşma girişimini ilk etapta başarısızlığa uğratmasına rağmen, Macaristan ve Slovakya arasında yapılan iki taraflı anlaşma metninde de 1201 numaralı karara gönderme yapılıyor. Otuz yedi ülke tarafından imzalanan çerçeve antlaşma, Romanya, İspanya, Slovakya, 1995'ten itibaren Macaristan, Kıbrıs, Moldova, 1996'da Saint-Marin, Estonya, Makedonya (FYROM-Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti), Almanya, Danimarka, Finlandiya, Arnavutluk ve 1997'de İtalya olmak üzere 12 ülkenin onayından sonra, 1 Şubat 1998'de yürürlüğe girdi.

İçerik olarak, "çoğulcu ve gerçekten demokratik bir ülke ulusal bir azınlığa mensup olan kişilerin sadece etnik, kültürel, dil ve din kimliğine saygı duymakla değil, aynı zamanda bu kimliğin geliştirilmesi, korunması ve ifade edilmesini sağlayacak özel şartlar yaratmakla da yükümlüdür" fikriyle yoğunlaşmış oldukça detaylı bir metindir. Bununla birlikte, "ulusal azınlık" kavramı bu hukuki nitelemenin terimlerinden daha fazla tanımlanmamıştır.

ortadan kaldırı. Moselle'in ve Alsace'in konfederatözü özerkliği dışında, laiklik ve Devletin tarafsızlığı üzerine kurulu bir sistemde aynı şekilde ibadet özgürlüğü de hiçbir aynın gözetilmeksizin uygulanır. Seçim konusunda ise, temsilci tüm grupların yerel hayata katılmalanna olanak veren bölgeselleşmenin ve yerinden yönetimin kaydettiği ilerlemenin altını çizmek gerekir. Anayasal anlaşmazlıkların tartışılanna ötesinde, Korsika'nın statüsü ilk kez bir bölge için, sınınnı bir başkasının özgürlüğünde bulan geniş bir kültürel özerklikle sui generis bir rejim öngörmüştür.

Elbette, Birinci paragraf madde 3'te, "ulusal azınlığa mensup her kişi bu şekilde muamele görmeyi ya da görmemeyi seçme hakkına sahiptir ve bu seçim ya da buna bağlı hakların kullanılması hiçbir olumsuzluğa neden olmamalıdır" diye belirtilmiştir, ancak, bu daha iyi sıçramak için geri gitmektir: bir kişinin ulusal azınlığa ait olup olmadığını kim söyleyecektir?

Çerçeve antlaşma, birçok noktada daha önce güvence altına alınmış insan hakları dökümünden geriye gidiyor ve oldukça ilginç bir hukuki kalıpla şunu belirtmeye kadar gidiyor: "Bu çerçeve antlaşmada sözü edilen ilkelerden doğan hak ve özgürlükler İnsan Hakları ve Temel özgürlükleri Koruma Sözleşmesi'nde ve protokollerinde yer aldıkları müddetçe bunlara referans yapılarak yorumlanacaktır." Burada en yenilikçi olan şey son derece esnek olan yaratma ve takip etme şeklidir, çünkü Bakanlar Kurulu taraflarca alınan "hukuki ve diğer önlemler üzerine düzenli olarak tam bilgiler" alacak ve "ulusal azınlıkların korunması konusunda tanınan bir uzmanlığa sahip olan üyelerden oluşan bir danışma kurulu"nun yardımıyla, bu önlemlerin bir "değerlendirmesini" yapacaktır (26. madde). Yürürlüğe girdikten sonra çerçeve-sözleşmeye katılmaya davet edilebilecek üçüncü bir devlet (madde 29) -bu onu Avrupa Konseyi üyesi yapmayacaktır- belirlenecek yöntemlere göre bu "oluşturma mekanizmasında" yer alacaklardır. Ancak Bakanlar Kurulu "danışma kurulunun" yetkisini böyle bir oluşumda hiç yeri olmayan bir devletçi mantıkla sınırlamaya kararlı gözükmektedir. Hatta komite tarafından verilen bilgilerin "bir süzgeçten geçirilmesini" bile öngörmektedir ki böyle bir şey Birleşmiş Milletlerin bir forumu söz konusu olduğunda düşünülemeyecek bir şey iken Avrupa Konseyi'nde kimseyi şaşırtmamaktadır! Gördüğümüz gibi, çerçeve-sözleşmenin pratik olarak getirdikleri ve geçerli olduğu coğrafi alan konusunda birçok belirsizlik sürmektedir.

Özellikle *ulusal azınlıklara* mensup kişiler için kişisel hakları güvence altına alan önlemlerle kültürel alanda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni tamamlayacak bir protokol oluşturulmasına karar veren Viyana anlaşmasının son kanadı başta umut verici gözüküyordu. Söz konusu olan, Belçika dil konularına rağmen Sözleşme sistemi için uzun süre gözardı edilen bir

alandaki, "hukuki hakları" amaçlayan bireysel bir yaklaşımdır.¹⁸ Bununla birlikte, metinle ilgili hiçbir anlaşmazlığa- anlam bozukluğuna dikkat çekilmemiştir: Zirve, ya herkese uygulanabilen kesin hükümlerle, taraf Devletlerin yetkisi altında bulunan herkesin bireysel haklarını garanti altına almayı öngörüyor ya da "ulusal azınlıklara" mensup kişiler için özel haklar sıralamayı hedefliyordu. Avrupa Sözleşmesi'nin 14. maddesinde "bu Sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din [...], ulusal bir azınlığa mensupluk [...] bakımından hiçbir ayrımcılık yapılmadan sağlanır" diye belirtilmesine rağmen, sözleşmenin evrensel bir yorumdan, yeni ayrımcılıklar yaratarak kategorilere yönelik bir yaklaşımı benimsemesi kabul edilemez gözüküyor. Aynı şekilde kültürel göreceliğin, sosyolojik ya da dini gerekçeler adına insan haklarının evrensellikliğini tartışma konusu yapamayacağı da barizdir. Bu ipotekler kaldırılıyorsa, protokol, insan hakları üstüne kurulu kültürel çoğulculuk içinde bireysel özgürlük ile insanlığın "ortak mirasına" katılmayı barıştıran faydalı bir araç olabilirdi. Böylece kültürel haklar artık tarihi bir kaderciliğin ya da kimliğine kapanmanın- diğerinin reddinden doğmuştur- bir meyvesi değil, birçok kültürde hatta dilde kendini tanımlamanın serbest seçimi olurdu.¹⁹ Sonuç olarak Avrupa Konseyi siyasi irade eksikliğinden dolayı ilan edilen protokolü onaylamayı reddetti ve böylece reforma son nokta koyulmuş oldu.

O halde son yıllar çeşitli araçların güncellenmesi açısından oldukça belirleyiciydi: İstikrar Paketi, çerçeve sözleşme, kültürel haklar üzerine bir protokol çalışması... Birleşmiş Milletler, AĞİK

¹⁸ Avrupa Mahkemesi, 23 Temmuz 1968, kanun A, n°6 fonds. Ulusal azınlıklar konusundaki anlaşmazlık için Bkz. Louis-Edmond Pettiti, "Les recours interétatiques dans le système de la Convention européenne des droits de l'homme", Daniel Bardonnnet, *Le règlement des différends en Europe*, La Haye, Nijhoff, 1991.

¹⁹ Benzer bir bakış için bkz., Partrice Meyer-Bisch, *Les droits culturels. Une catégorie sous-développée des droits de l'homme*, série "droits de l'homme", 9, Editions universitaires de Fribourg, 1993; ve bu düşünce doğrultusunda geliştirilip Avrupa Konseyi'ne götürülen proje için, CAHMIN (1994) 4 rev. Budapeşte 1995'te düzenlenen, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 8. Uluslararası Kolokyumundaki tartışmalar için bkz., *Annuaire de la Convention européenne des droits de l'homme*, 1995, vol. 38-A.

ya da Avrupa Konseyi bünyesinde genel taahhütler alındıysa da, ilke olarak alınan bu eğilimlerin hayata geçirilebilmesi için somut araçlar bulunması gerekiyor. Uzun süre biraz ütöpik tartışmalar Avrupa’yı “büyük bir İsviçre” yapmayı hedefledi; bugün ise Avrupa’yı büyük bir Yugoslavya yapmaktan kaçınmak gerekiyor. Ortak bir vatandaşlık niteliği ve iç sınırları olmayan bir alanın gün be gün daha ileriye giden entegrasyonu, Batı Avrupa elli yıldan beri anlaşmazlıklarını aşmayı bildi. Komünist yönetimden ancak kurtulan Doğu Avrupa ise “karışık” evlilikleri ya da çift vatandaşlığı reddederek, bölünmenin ağına düşmüş gözüküyor ve bölümlenmiş ve donup kalmış bir Avrupa haline gelmenin tehdidi altında bulunuyor. Bunun da ötesinde, her yeni siyasi bölünme, azınlık sorununu çözmekten öte, başka bir aşamada azınlıklara azınlık ekleyerek git gide daha yıkıcı hale gelen zincirleme bir süreç yaratmaktadır.

Genel hukuki bir yaklaşımın bu kadar farklı durumlara uygun olabileceği kesin değildir. Genel diplomatik bir çerçeveye iki taraflı antlaşmaları bir arada yapmak ve durumları en yakından çözmek ortak ilkeleri – Devletlerin egemenliği, insan hakları, gerçek demokrasi- korumanın en etkili yolu gibi gözüküyor. Tabii “ders vermeye” ya da konuyla ilgili hazır çözümler sunmaya çalışan Devletlerin bir mütevazılık çabası göstermesi gerekiyor. Tabii, demagojiye girmeden, kazanılmış durumları yeniden sorgulayarak “kalıplaşmış dil”i (langue de bois) reddetmek için bir açıklama çabası da gerekiyor. Ama aynı zamanda, özellikle de önleyici tedbirler alanında, AGİK’in ulusal azınlıklar yüksek komiseri örneğinde olduğu gibi ya da Avrupa Konseyi’nin “güvence önlemleri” gibi faydalı mekanizmalar bulmak için hayal gücünü çalıştırma çabası da gerekiyor. Bu son söz hukuksal çok diplomasiye aittir.

Çeviren: Nil Özçelik

AVRUPA'DA ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE YABANCI HAKLARI

Virginie GUIRAUDON

"Çokkültürlü bir Avrupa"dan söz etmek, ne çokkültürlülük kavramı ne de Avrupa'nın birleşmesi kesin bir mutabakatın nesnesi olduğuna göre, anlambilimsel olarak kaygan bir zeminde macera aramaktır. Etnolog Hans Rudolf Wicker'in yazdığı gibi, çokkültürlülük bu "plastik kelimelerden" sadece biridir-yeni modeller dökmek için kullanılan bir kalıptır¹. Aynı şeyi, herkesin farklı anlamlarla, korkuyla ya da umutla doldurduğu bir başka kavşak-kelime için; Avrupa kelimesi için de söyleyebiliriz. Teorik ve ideolojik karmaşıklığını hafife almadan, Avrupa çokkültürlülüğünün doğuşunu bir hipotez olarak ortaya atmak ve var olan Avrupa hukuki üretimini izleyerek kat edilen yol üzerine düşünmek son derece önemlidir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği ve Avrupa anayasası (Polonya ve İtalya gibi kimi ülkeler Avrupa mirasının Hristiyan karakterinin altını çizmek istemektedirler) etrafında yakın zamanda yaşanan tartışmalar, kültür sorusunun Avrupa politik retoriği içinde bir çeşit doğurganlık kazandığını göstermiştir. Aslında anayasa projesinin girişindeki sözcelerden birini hatırlamakta fayda var: "Avrupa'nın kültürel, dinî ve hümanist mirasından esinlenmiş olan değerler memleketimizde hâlâ mevcuttur ve kişinin merkezi rolü ve reddedilemez, dokunulmaz hakları ve hukuka saygı toplum yaşamında kökleşmiştir"². Böylelikle, Avrupa'nın kültürel çeşitliliğinden bir birlik doğacaktır, hukuk devletinin ve İnsan haklarına saygının birliği. Avrupa Birliği'nin

¹ Wicker (1992). 1970'li yılların başından itibaren, Kanada'da net bir politik stratejinin olduğu andır, "çok kültürlülük kavramı" pek çok disiplini ve kitayı kat etmiş ve böylelikle içeriği gelişmiştir.

² Avrupa için bir anayasa oluşturan antlaşma projesi. s. 3.

gelecek anayasası bizi çokkültürlülük ve insan hakları arasındaki ilişki üzerine düşünmeye davet etmektedir.

Çokkültürlülüğü farklı kültürlerin politik olarak hesaba katılması anlamında, Charles Taylor'ın "tanıma politikası"³ dediği anlamda tanımlayabiliriz. Bunun hayata geçişi, farklılıkların kurumsallaştırılmasını ve özellikle de, kültürel pratikleri ve özgüllükleri korumayı amaçlayan hukuki garantilere bağlanmasını getirmektedir. Başka bir şekilde söyleyecek olursak, söz konusu olan, bireyler arasında değil gruplar arasında hukuksal bir eşitlik düzenlemektir. Biz bu tartışmayı yabancı nüfusun hakları konusu ile sınırlayacağız. Bunun sebebi sadece analizimizde bir tutarlılık ve kısalık kaygısından değil aynı zamanda "Avrupalı olmayan" kültürlerden gelen göçmenlerin varlığının birçok açıdan Avrupa'daki çokkültürlülük tartışmasının merkezinde olmasındandır. Avrupa bağlamında çok.kültürcülük üzerine düşünce, genel olarak yönetilmesi gereken bir "etnik ikilemi"⁴ varsaymaktadır. Göç, Avrupa toplumlarını kültürel olarak çoğul hale getirirken, evrenselci inanç, tekrar sorunsal hale getirilmiştir. Bu yüzden ya yeniden düzenlenmeli ya da tamamen terk edilmelidir. Bu aynı zamanda, göçmenlerin karşılaş-tıkları sorunların sadece sosyal ve ekonomik problemler değil, kültürel yabancılaşma ve ayrımcılık sorunu olduğu anlamına da gelmektedir. Bu bir anlamda "politik olanın kültürleşmesi" sürecidir. Paradoksal bir şekilde, çokkültürlülüğün göklere çıkardığı çözüm, etnik ya da kültürel ayrımı aşmak değil de onların sü-rekliliğini sağlamaktır.

Çokkültürlülüğün bu bakışı, Avrupa kurumlarının ürettikleri ve dolaşıma soktukları hukuk normlarının hangi ölçüde "Avrupa çokkültürlülüğü"nün gelişimine katıldığını anlamamızda bize örnek olacaktır. Çokkültürlülüğü göklere çıkarttığımızda bunun yabancılara çokkültürlü bir politikanın asgari koşullarını, yani ayrımcılığın olmadığı ve hak eşitliğinin olduğu koşulları sağlayıp sağlamadığını kendimize soracağız. Üzerinde çalışacağımız Avrupa kurumları, bir yandan, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini (Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Strasbourg'da bulu-

³ "The Politics of Recognition". Bkz. Taylor (1994).

⁴ Glazer (1983).

nan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi) yorumlayan Avrupa Konseyi heyeti, diğer yandan ise Avrupa Birliği'nin kurumlarıdır.

Farklı kültürlerden gelen, birlik dışından on üç milyon yabancıyı barındıran Avrupa'da ulusüstü makamların oynayabileceği rolü kavramaya çalışırken, göç çalışmalarının, Avrupa'da yabancılar konusundaki politika birliğinin derecesi ve neyin bunun taşıyıcısı olabileceği konularının içinde kendimizi konumlandırıyoruz. Yabancıların, Avrupa Birliği içinde, kendi kültür ve dinlerini ifade etmek için faydalandıkları hukuksal garantiler konusunda reel bir benzeşikliğin olduğunu söyleyemeyiz.

Rogers Brubaker gibi kimi araştırmacılar, geçmişte Avrupalı ülkelerin, ulusu ve toplumla devlet arasındaki ilişkileri algılama şekillerindeki farklılıkların, göçmenlik tartışmalarının ardından giderek güçlenme eğiliminde olduğunu bile düşünmektedirler.⁵ Bu düşünce tartışmalıdır. Zira bu miras her zaman tam anlamıyla hareketsiz değildir. İçtihadı ilişkin destek ve farklılıklar, politik idaresinin yararına ıslah edilmiştir.⁶ Göçmenlerin Avrupalılaştırmasının ve Avrupa boyutundaki uyumlarının, hem ne kadar zor, hem de zorunlu olduğunu anlatmak için kullanılan politika, Avrupa içinde yeterince çeşitlidir.

Politolog Gary Freeman gibi bunun mümkün olduğunu düşünenler ise, yakın zamanda, liberal demokrat olan Avrupa ülkelerinin "pek çok araştırmacının düşündüğünün tersine çoğunlukla yayılcı ve dahil edici"⁷ olduğunu ileri sürmüştür. Diğerleri ise, daha ileri gidip Brubaker'ın argümanını ters köşeye yatırıyorlar. Yasemin Soysal *Limits of Citizenship* adlı kita-

⁵ Bkz., Rogers Brubaker, 1992. Ayrıca bkz. Rogers Brubaker, "Comments on Modes of Immigration Politics in Liberal Democratic States", *International Migration Review*, 29 (4), 1995. Yazar, bu mirası sadece dondurulmuş bulmuyor aynı zamanda Avrupa'da yabancıların yasal statüleriyle ilgili gözlenen amaç birliğinin derecesini de reddetmek eğilimindedir.

⁶ Danièle Lochak genel prensipleri ile farklılıkları uzunca bir süre tanımazlıktan gelen Fransız devletin pratikte daha yumuşak ve uyumlu olduğunu hatırlatmaktadır. Bkz., Lochak, 1989.

⁷ Bkz., Freeman, 1995, s.882. Bu konuda Jim Hollifield tarafından *Immigrants, Markets and States: The Political Economy of Postwar Europe* (1992) adlı yapıtta ileri sürülen teze eklenmektedir. Bkz., Soysal, 1994, 7, 8, 9. bölümler.

binda, savaş sonrasında, ulusal politikaları yönlendirecek şekilde, uluslararası aktörler ve uluslararası kurumlar tarafından dolaşıma sokulan ve yayılan insan hakları üzerine kurulu çok güçlü normlar bütününe tanıklık ettiğini düşünmektedir. Bu normatif gelişme, bir Ulus-Devlete (state membership) bağlı olan hakların meşruluğunun kaynağını değiştirecek ve ulus kavramının yerini kişi kavramı, ulusal aidiyet kriterlerinin yerini de ikamet kriterleri alacaktır. Yurttaşlığın “ulussonrası modeli” olarak adlandırdığı fikrin çıkışı ona göre şöyle açıklanabilir: Avrupa’da yaşayan yabancılar, yurttaşların yararlandıkları hakların çoğunu talep edip, bunları kazanabilirler. Yazar, bizi, uluslararası kurumların yabancılar konusundaki ulus-devletlerin ilkelerini ve/veya uygulamalarını “tepeden” nasıl etkileyebileceklerini yakından incelemeye çağırmaktadır. Bizim önerdiğimiz de budur.

Böylelikle bu bölüm, ulusötesi boyutta yabancıları hedefleyen hukuksal üretimin durumuna ayrılmıştır. Öncelikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin içtihadının ve Avrupa Birliği’nin inisiyatiflerinin bilançosunu çıkaracağız. Hem karakterini hem de sınırlarını açıklamaya çalışacağız. Yabancıların hakları konusunda Avrupa içtihadının üretiminden, özellikle de söz konusu olan kültürel ve dini haklar olduğunda ne öğrenebiliriz? Ulusal içtihatlarla yeni ne ekleyebilir ve bu Avrupalı ulus-devletler tarafından nasıl karşılanacaktır? Sonrasında Avrupa Birliği’nin üçüncü dünya ülkelerinden gelenlere karşı politikasını ve ayrımcılıkla mücadeleyi inceleyeceğiz.

Yabancılar ve Ulusal Hukuka Uygulanması Konusunda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihadı

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa düzleminde uygulanan insan haklarının korunması sistemi, kontrol ve uygulama imkânları olan ilk uluslararası kuruluştur.⁸ Bu yargılama bütünü, hükümetler üstü normların sınırlarını ve bunların Ulus-Devlet içerisindeki yabancı haklarına olan etkilerini incelememi-

⁸ İnsan haklarını ve temel özgürlükleri koruyan Avrupa Konvansiyon’u 1953 yılında yürürlüğe girmiştir ve İnsan Hakları Mahkemesi 1959’dan beri Strasbourg’da bulunmaktadır

zi sağlayan bir tür "eleştirel durum"dur. Göreceğimiz gibi bu etki, sadece sınırlı olabilecektir.

Öncelikle Konvansiyon'un içeriğinin yabancılarla yurttaşlar arasında ayırım yapmadığını iddia edemeyiz. İnsan haklarını korumayı amaçlayan, Konvansiyon'un da bir parçası olan (ta-
raflar her ne kadar milliyetleri ne olursa olsun bireylerin özgür-
lüklerine saygı gösteriyor kabul edilse de) uluslararası hukuk
metinleri, evrensel denilen prensipleri uygulamada sınırlı kal-
maktadır. Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu'nun⁹
16. maddesi yabancıları politik haklardan (seçme ve seçilme
hakkında olduğu gibi)¹⁰ mahrum etmektedir. Bu haklar "va-
tandaşlık hakları" gibidirler. Şunun da altını çizmek gerekir ki
yurttaşlık temel alınarak yapılan ayrımcılıklar insan haklarına
karşı bir tutum olarak algılanmamaktadır; bu 1966 tarihli Ulus-
lararası Konvansiyonun her tür ırk ayrımcılığının kaldırılması
konulu maddesinde açık bir şekilde dile getirilmiştir (mad. 1, §
2). Dahası, ulusal güvenlik, toplum düzeni ve toplum sağlığı
gibi özgürlüklerin kısıtlanması için öne sürülen ve meşru sayılan
gerekçeler çoğu zaman başka milliyetten olanlar söz konusu
olduğunda başvuru konular olmuşlardır. Ulusal iş piyasasını
koruyan yasaların izin verdiği ölçüde sosyoekonomik haklar için
de aynı durum söz konusudur. Ancak, uluslararası hukuk me-
tinlerinin boşlukları üzerinde özellikle durmak gerekmektedir.
Uluslararası mahkemelerin vermiş oldukları kararlarla hatırlat-
tıkları gibi, ulus-devletlerin, seçim yapılanlar, kendi topraklarına
giriş yapanlar, burada kalacaklar, yurttaşlığa geçenler ve bun-
ların koşulları konusunda ayrıcalıkları söz konusu edilmemiştir.
Yurttaşlık uygulamasını ve temel haklara saygı gösterilmesini
sağlayan aynı zamanda da ulus-devletlerdir.

Konvansiyon'u, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nce yo-
rumlamaya geri dönelim. 1959-1993 yılları arasında Avrupa'ya
birçok göçmen yerleşmesine karşın, Mahkeme'nin vermiş oldu-
ğu 447 kararından bir düzineden azı (kararların %2,5'i) Avru-
pa'da yaşayan yabancıların temel özgürlükleriyle ilgiliydi. Bun-

⁹ Sözü edilen "Konvansiyon".

¹⁰ Bu madde 1966 tarihli medeni ve siyasi haklarla ilgili uluslararası
Paktın 25. maddesine karşılık gelmektedir.

ların hepsi son on yılı kapsamaktadır. Bu dönem, bir taraftan; Konvansiyon’un ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin başvuru organı olarak tanınması ve kullanılması için geçen süre; aynı zamanda da Fransa’nın durumunda bireysel dilekçe hakkının izin verilmesinin gerektiği bir dönem olmuştur. Diğer taraftan da bu yıllar, göç akımının ve sığınma politikalarının kontrolünün sertleştirildiği döneme denk gelmektedir.

Yabancıların mahkemeye şikayetçi olduğu konular, genelde ülkeden atılma, sınırdışı edilme ya da oturma izninin verilmemesiyle ilgilidir. Şikayette bulunanlar genelde, yetkililerin durumlarını ele alırken, Konvansiyon’un aşağılayıcı ve insanlık dışı tüm muameleleri yasaklayan 3. maddesiyle korunan haklarının ya da normal bir aile yaşamı sürdürmeleriyle ilgili 8. maddenin ihlâl edildiğini savunmaktadırlar.¹¹ 3. maddeye sıklıkla, mülteci isteği reddedilmiş olan ve anavatanlarına gönderildikleri takdirde insanlık dışı muameleye maruz kalma tehlikesi olduğu konusunda ısrar ederek sığınma talebinde bulunan kişiler başvurmuştur.¹² 8. maddeye birçok davada başvurulmuştur ve başarılı olunmuştur, özellikle de Hollandalı küçük bir kızı olan boşanmış bir babanın oturma izninin yenilenmesinin reddi davasında (*Berrehab / Hollanda-1985*). “İkinci nesil” üyelerinin işledikleri suçlardan ötürü ülkeden atılması kararında da aynı şekilde Mahkeme, bütün (ya da neredeyse bütün) yaşamlarını yerleştikleri ülkede geçiren bu insanların normal bir aile yaşamı sürdürme haklarının ihlâl edildiği karara varmıştır (*Moustaquim / Belçika, Djeroud / Fransa, Lamguindaz / Birleşik Krallık, Beldjoudi / Fransa*).

¹¹ Yabancılarla ilgili diğer davalar 6. maddenin ihlalini konu almaktaydı ve adli süreçteki çevirmen ücretinin ödenmesiyle ilgiliydi. (*Luedicke, Belkacem ve Koç c/Almanya. Oztürk c/Almanya. Broinek c/İtalya*)

¹² Mahkeme Cruz Varas ve diğerleri, c/İsviçre. Vilvarajab ve diğerleri, C/ Birleşik Krallık. Viyayanatban ve Pusbarajab c/ Fransa’da 3. maddenin ihlâl edildiğine dair bir karar almamıştır. Tersine 1996’dan beri Mahkeme, devletin güvenliğiyle ilgili hiçbir düşüncenin değerlendirilemeyeceğine yer veren 3. Maddenin mutlak niteliği üzerinde durmuş ve devletleri üç iade ve sınırdışı olayında mahkum etmiştir. (Chahal/c İngiltere; Ahmet C/Avusturya; D. c/İngiltere) mahkeme talep edenin sınırdışı edildiğinde işkence ve aşağılayıcı muameleye “gerçek risk”ine maruz kalmasının gösterilmesi durumuna karşı çok titizdir.

Strasbourg içtihadından nasıl bir sonuç çıkarılabilir? Öncelikle ilginç bir olgunun altını çizmek gerekir: Mahkemenin, insan haklarının ihlal edildiğini söylediği kararlar, Konvansiyonun birkaç maddesi üzerine yoğunlaşmaktadır; yani, yabancı haklarının bütününden dışlanamaz olsa dahi marjinal bir bölümü kapsamaktadır. İçtihat, özellikle Avrupa'daki kültürel çeşitliliğin "tanınması" açısından ele alındığında, "büyük eksikleri" bulunmaktadır. Hakimler bugüne kadar, Konvansiyon'un diğerlerinin arasında ırk, renk, din ve ulusal kökenine dair ayrımcılığı yasaklayan 14. maddesini kısmen¹³ temel alan belgeleri geçerli saymamıştır.¹⁴

Aslında yabancıları temsil eden avukatlar her daim bu madenin uygulanmadığını göstermeye çalışmış fakat hakimleri ikna edememiştir. Bu da bir kararın ırksal ya da kültürel saiklerle alındığını göstermenin ne kadar zor olduğunu göstermekte ve göçmenleri Mahkeme karşısında başka motifler bulmaya itmektedir. Göç sorununun siyasi açıdan gergin yapısından dolayı Mahkeme, yetkililer açısından bu olayda "şüpheden sanık yararlanır" [bénéfice de doute] ilkesi uyarınca karar vermeyi tercih etmiş gibidir. Mahkemenin hareket alanı her halükârda kısıtlanmıştır. Çünkü Devletlerin, yabancıların ülkelere girişi ve ikamet koşullarıyla ilgili düzenleme yapma hakları, egemenliklerinin uygulanması için temel bir unsur olarak görülmekte ve bu şekilde garanti altına alınmaktadır. Devletler, Roma Antlaşmasında ya da çift taraflı antlaşmalarda yer alan serbest dolaşım konusunda olduğu gibi, kimi ülkeleri diğerlerine "tercih" de edebiliyorlar.¹⁵ Avrupa mahkemesinin 28 Mayıs 1985'te oy birliği ile aldığı çok meşhur bir karar vardır. Buna göre 1980 tarihli göçe ilişkin İngiliz yasalarından biri 14. madde ile çelişmektedir. Fakat burada söz konusu olan cins üzerine kurulu bir ayrımcılıktır: İngiliz kadınların yabancı eşlerine ya da

¹³ 14. maddeye her zaman Konvansiyon'un bir başka maddesiyle birlikte başvurulmalıdır.

¹⁴ Bu içtihat hakkında bilgi edinmek için bkz., Hans Krüger, Wolfgang Strasser, 1994.

¹⁵ Aynı şekilde, ulusal güvenlik ya da iç politikalar nedeniyle kimi ulusların girişlerini de kısıtlayabiliyorlar. Örneğin, İran gibi ülkelerin bulunduğu bir kara liste hazırlamaktadırlar ve bu ülkelerin vatandaşları vize alabilmek için zorlu bir mücadele vermektedirler.

İngiltere’de yasa] bir şekilde ikamet eden yabancı yurttaşlara kavuşmaları engellenmiştir. Oysaki yabancı kadınlara İngiltere’deki eşlerine kavuşma hakkı kolayca verilmiştir.¹⁶

Bununla beraber Mahkeme, özellikle yabancıların karşılaştığı sorunlarla ilgili maddelerde henüz karar verme fırsatı bulamamıştır. Bu maddelerden biri, yabancıları sınır dışı etmeye karşı garantiler sunmaktadır (1. madde, 7. protokol). Ancak göç alan birçok ülke henüz bu protokolü onaylamış değil (örneğin Almanya ve Hollanda). Dördüncü protokolün 4. maddesi "yabancıların toplu olarak sınır dışı edilmesini" yasaklamaktadır. Sınır dışı edilenlerin "charter"ları döneminde bu maddeler gündemi oluşturan konulardan biri olmuştur. Ancak Mahkeme "toplu" kavramının nasıl tanımlanacağını belirleyemedi.

Dini ifade ve kültürel farklılıkların özgürlüğü sorunuysa, yalnızca yabancılar özgü bir konu olarak sınırlandırılmaksızın tartışılmaktadır. Bunun en güzel örneği Müslümanların başörtüsü tartışmasıdır. Bu noktada, Strasbourg’un tutumu oldukça sakıncalı görünmektedir. Bunun dışında, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu başörtü taktıkları için cezalandırıldıklarını ve dinî özgürlüklerinin hiçe sayıldığını öne süren iki kadının dilekçesini reddettiğini açıklamıştır.¹⁷ Bu iki şikâyetçi Türk’tü ve Türkiye’de yaşamaktaydı (biri askeriyedeydi, diğeri ise laik bir üniversitede öğrenim görmekteydi). Komisyon, söz konusu kadınların, laik bir ortamda ders izlemeyi kendi hür iradeleriyle seçtikleri ve bu kurumların dışında bir yerde dinlerini uygulamalarının engellenmediği kanısına varmıştır.¹⁸

Birçok Avrupa ulusal içtihadının, kamuya açık ortamlarda, özellikle de eğitim kurumlarındaki dinî ifade özgürlüğü konusunda daha kararlı bir tavır sergiledikleri dikkati çekmektedir. Bu konuyla ilgili olarak yalnızca iki örnek vermek gerekirse: Danıştay’ın 1989 başörtü olayındaki görüşü ya da Alman mah-

¹⁶ Bkz., Abdulaziz, Cabales ve Balkandali c/ İngiltere.

¹⁷ Dini özgürlük Konvansiyon’un 9. maddesince korunmaktadır, ancak Mahkeme henüz hangi temele dayandığı konusunda bir karara varabilmiş değildir.

¹⁸ Karar 16278/90 ve 18783/91, her ikisi de 3 Mayıs 1993 tarihli. Komisyondan M. Smith ve Mahkemeden M. Berger’ye göre biz bu metni hazırlarken benzer başka hiçbir vaka bulunmamaktadır.

kemelerinin dinî nedenlerden¹⁹ dolayı beden eğitimi derslerinden muaf tutulma hakkıyla ilgili kararlarında, dini özgürlüğe saygı duyulması gerektiği konusuna daha da ağırlık verdiler. Bu, tartışmasız, Joseph Weiler'in bu kitaptaki, bir ulus-devletin temel değerleri ve "temel sınırları" olarak adlandırdığına bir açıklama niteliğindedir. Dinî toleransın, norm olarak ortaya çıkış biçimi, bir ülkenin siyasal ve toplumsal tarihinin en önemli anlarını yansıtmaktadır. Strasbourg bu konuda minimal bir norm oluşturabilir ancak kimi ülkelerin norm üretme konusunda daha ileriye gitme ihtimalleri daha yüksektir. Bunun nedeni de kuşkusuz bu sorunların Mahkemenin ve Komisyonun "hukukî sermayesi"nin boşa harcanmamasıdır.

İşte bu nedenle, Avrupa mahkemesinin desteği yabancı haklarının diğer açıları üzerine odaklanmaktadır: a) normal bir aile yaşamına sahip olma hakkı ve b) insanî olmayan bir şekilde davranma ve bunun giriş ve ikamet konusundaki sonuçlarının yasaklanması. Burada iki neden daha bulabiliriz. Öncelikle, ikamet izni yahut ülke dışına çıkarma vakalarında Mahkeme bir defa Konvansiyon'un bir maddesinin uygunluğunu tanıyıp başvuru yolu açtığında avukatlar ve göçmenlere yardım dernekleri fırsatı kaçırmamaktadırlar. İctihadın bu biçimini kuvvetlendirmek için başka vakaları da buraya dahil etmeye ya da yeni kullanım alanları bulmaya çalışmaktadırlar. Bu, onlara, Strasbourg'un içtihadını ulusal boyutta tanıtmaya, dolayısıyla ulusal mahkemelerin hükümlerinde, bunu dikkate almalarını sağlama ve hükümetlerin yeni kararlar alırken bu tekrarlanan hakkı yeniden tartışma konusu edememe şansını vermektedir.

Diğer yandan, "normal bir aile yaşamı sürdürmek" gibi bir hak (Konvansiyon'un 8. maddesi) yalnızca *ulusüstü* yasal bir norm değildir aynı zamanda birçok ülkenin yasal normlarında, çoğunlukla da Anayasalarda yer almaktadır. Ayrıca, bu hak, yabancı haklarını etkileyen bir *ulusal* içtihadın da konusu olmuştur. Böylelikle Strasbourg mahkemesi, bir keşfedilmemiş topraklar (terra incognita) üzerinde maceraya atılarak yeni şeyler keşfetmek yerine var olan yasaları uyumlulaştırıp güç-

¹⁹ Bkz., "Federal Government's Commissioner for Foreigners", *Affairs* 1994, s.50.

lendirmektedir. Fransa’da 1978’ten bu yana, GISTI (Göçmenleri Bilgilendirme ve Dayanışma Grubu) kararında Danıştay’ın bu yasayı hukukun genel prensibi seviyesine yükselttiği ve göçmenlerin aile olarak bir araya gelmesini engellemeyi amaçlayan birçok düzenlemeyi iptal ettiği akla gelmektedir. Almanya’da, aile korumasıyla ilgili 1949 Temel Yasası’nın 6. maddesinde, Strasbourg bu konuyu karara bağlamadan önce önlem almak amacıyla dikkate alınmıştır.²⁰ Yani Avrupa düzeyinde bir “Yasal ürün”den söz etmek gerekirse, üretilen nesne uyarlanmış ulusal araçlardan türetilmiştir.

Sonuç olarak, uluslararası bir içtihadın, ulusal düzeydeki yasal düzene bir etkisinin olup olmadığı öğrenilmek istenirse, kurumsal seçim ibareleri aramak, yani, uluslararası düzeyde geliştirilen normları (metinlere ya da uluslararası içtihatlarla başvurarak) bünyesine alan ulusal mahkemelerin içtihatlarının ne derece örtüştüğüne bakmak gerekir. Yabancı haklarıysa henüz yeni ve kısmî bir süreçtir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin ilk kararları seksenli yılların ortalarına uzanmaktadır ve adli mahkemeler uluslararası hukuku ve Strasbourg içtihadını dikkate almaya bu dönemde hazır göründüler (Fransız Devlet Konseyi, Fransa tarafından imzalanan, tasdik edilen veya yayınlanan anlaşmaların iç hukuk üzerindeki üstünlüğünü onaylayan Anayasanın 55. Maddesini uygulamak için uzun süre bekledi. -1989 ve Nicolo yasası-)

Başvuru ve mahkumiyet sayılarında ülkeler arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Sıradaki verileri inceleyerek bu farklılıklar hakkında bir fikir edinilebilir. Almanya’da 31 Aralık 1993’te görülen davaların %27’i ele alındığında bunların %37’inde Mahkeme, Konvansiyon’un en az bir kez ihlâl edildiği kararını vermiştir. Hollanda için bu rakamlar sırasıyla %29 ve 58,6; Fransa için %44 ve 52 ve Büyük Britanya için %57 ve 54,3’tür.²¹

²⁰ 1983’de Federal Anayasa Mahkemesi Bavyera’yı ve Baden-Württemberg’i, Almanya’da yaşayan yabancı uyruklu eşler için üç senelik bir bekleme süresi talebini reddetmiştir.

²¹ Bkz., Vincet Berger, 1994, s.489.

Ulusal yargılama alanlarının tepkisi henüz eşit değildir. Bu demek oluyor ki, hukukî normların benimsenmesi için henüz tek bir süreçten söz etmekten çok uzağız. Yabancıların statüsüyle ilgili davalardaysa, Strasbourg kararının sonuçlarıyla yalnızca mahkûm olan ülkeler ilgileniyor gibi görünmektedir; yatay bir etki gözlenmemektedir. Böylelikle, 8. maddenin ihlâlinden mahkûm olan ülkeler Fransa ve Hollanda'nın Danıştayları bu maddenin yorumlanmasıyla ilgili tutumlarını netleştirmişlerdir ve bu konuda ulusal bir içtihat gelişmiştir: Kurum içi belgelerde, yönetim, dava-ihtilâf riskine karşı memurlarını önceden uyarmaktadır.²² Fransa'daki yabancıların ülkeye girişi ve ikâmetiyle ilgili, "özel hayat ve aile yaşamı" olarak adlandırılmak istenilen yeni proje, Avrupa Konvansiyonu'nun 8. maddesine referansı da kapsamasını salık veren Weil raporu önerisini yeniden ele almaktadır. Her iki ülkede, GISTI ve Hollandalı göçmenlere yasal yardım için çalışan grup gibi yabancı hakları için mücadele veren hukuk derneklerinin harekete geçmesi, uluslararası normların ulusal düzeyde bir araya gelmesini açıklayan önemli bir unsurdur. Ancak Strasbourg'un 8. madde hakkındaki içtihadı, başka yerlerde çoğunlukla bilinmemektedir. Örneğin mahkeme tarafından ele alınan davaların, hukukî bir prosedür sırasında, yabancılar için kullanılan çevirmen masraflarının ücretsiz olması üzerine yoğunlaştığı Almanya'da, hükümet yabancıları ilgilendiren durumların hepsi için değil de yalnızca bu son derece kısıtlı konu üzerine karar yayınlamıştır.

Özet olarak, metodolojik olarak ulusal düzeyde en çok etkisi bulunan mahkeme olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde bile bilanço çok zayıftır. Bu durum hukukî metinlerin yapısından ve ulusal egemenliğin simgeleri olan göç, din ve kültür gibi konularla ilgili davalarda göreceli mahkemenin göreceli bir şekilde sakınlı bir tutum sergilemesinden kaynaklanmaktadır. Hukukî bir ürünün dinamiği gerçekleştiğinde yolun yarısı aşılmış demektir. Bundan sonra yapılması gereken, ulusal mahkemele-

²² Hollanda üzerine bkz., Ted Badoux, 1993. İdari belgelere gelince, yabancıların aile yaşamı konusundaki yeni halıları ayrıntılandıran İçişleri Bakanlığı'nın 25 Aralık 1991 tarihli sirkülerine bakınız. Daha yakın iç belge örneği, 1994 tarihli "yabancıların haklarının evrimi" İçişleri Bakanlığı'ndan gelir. (basılmamıştır)

rin uluslararası hukuk kaynaklarına başvurabilmeleri için birtakım koşulları bir araya getirmektir: Doğrudan ülkenin mahkumiyeti, uluslararası hukuk karşısında mahkemelerin olumlu tutumu, gelişmekte olan uluslararası normlarla daha önceden var olan ulusal normların uyuşması ve yabancılara destek veren gruplar tarafından aktif bir ihtilaf stratejisinin oluşturulması.

Amsterdam’dan Önce Avrupa Birliği ve Üçüncü Dünya Ülkeleri Vatandaşları

Avrupa hukuk normlarının üretilmesinde bir başka kaynak daha mevcuttur. Bunlar elbette Avrupa Birliği’nin kurumlarıdır. Avrupa Birliği kurumları, hangi ölçüde çıkış yapan üçüncü dünya ülkesi vatandaşlarının statüsünü etkileyebilmiştir? 1999’da yürürlüğe giren Amsterdam antlaşmasına kadar, Avrupa’da yaşayan yabancıların kültürel çeşitliliklerine saygı göstermek konusundaki hareketlerin bilançosu oldukça zayıftı. Avrupa içindeki antlaşmalar, üçüncü dünya ülkelerinin çıkış yapan vatandaşlarının hakları ve özellikle de kültürel politika konusunda çalışan cemaat kurumlarına sadece çok sınırlı bir hukukî temel sunuyordu.

Yabancı hakları konusunda hiç şüphesiz en etkili kurum Avrupa Parlamentosu olmuştur; Vetter raporunun salık verdiği gibi yerleşik yabancıların yerel seçimlerde oy hakkını savunması bunun için iyi bir örnek olmuştur. Avrupalı parlamenterler, popülist bir şekilde göç sorunsalına sömürmelerine yol açabilecek seçmen kitlelerinden yeterince uzaklaşmışlardır. Fakat fikirlerini ilerletebilmek konusunda araçları eksiktir.

Komisyon, kendi adına, bin dokuz yüz yetmişlerden beri, Avrupa’da yaşayan topluluk dışı yabancıların yasal statülerinin yükseltilmesini istemiştir. Çünkü bu amacın birlik üyelerinin serbest dolaşımını etkin kılma çabalarıyla aynı düzlemde yer aldığını ve Avrupa bütünleşmesini belirlemesi gereken açık ve toleranslı bir düşünce yapısını savunduğunu düşünmektedir. Zaten Avrupa’da göçmenlerin bütünleşmesinin, kendi kimliklerinin yükseltilmesinden geçtiği fikrini ileri süren de Komisyondur. Komisyon bildirilerinde, 1985 yılı raporunda da olduğu gibi yabancı danışma komitelerinin kurulmasını ve ortak yaşamı

destekleyerek, göçmenlerin çıkarlarının daha iyi temsil edilmesinden yana bir tutum sergilemiştir.

Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen ve birlik üyeleri gibi üçüncü dünya ülkeleri vatandaşlarına da uygulanan tek yönerge 1977 tarihlidir. Göçmen işçi çocuklarının eğitimiyle ilgilidir.²³ Yönergeyi kabulünün ardından yapmış olduğu bir deklarasyonda, Kurul, bu yönergenin yalnızca bir başka ülkeye giden Avrupalı vatandaşların çocuklarının değil, aynı zamanda üçüncü dünya ülkelerinden gelen göçmen çocukların da gereksinimlerine cevap vermesini arzu ettiklerini belirtmiştir. Söz konusu olan, kendi öz dillerini öğrenmelerine teşvik etmek, aynı zamanda da, kimi Avrupa ülkelerinin göçmen çocukların başarısızlık oranlarını dikkate aldığı şu dönemde, çocukların, göç etmiş olduğu ülkenin eğitim sistemiyle bütünleşmesini sağlamaktır. Bunun ardından, Topluluk tarafından finanse edilen birçok pilot programa, uygulamadaki sayısal nedenler ve okul deneyimlerinin yürütülebilirliği nedeniyle, Avrupalı olmayan çocuklar da dahil edilmiştir. Bu yönerge, seksenli yılların "farklılık hakkı" döneminin ilanı olarak düşünülebilir. Oysa Avrupalı hükümetler bu yönergeyi kabul ettiği sırada göçmenlerin kendi ülkelerine geri döneceklerini, dolayısıyla da çocuklarının ana dillerini konuşabiliyor olmaları gerektiğini sanıyorlardı ve bunu arzu ediyorlardı. Bir Avrupa mutabakatının oluşmasını sağlayan kuşkusuz bu karmaşadır.

Bu yönerge bir anlamda kuralı onaylayan bir istisnadır. Avrupa bütünleşmesinin her şeyden önce ekonomik yapısı ve yalnızca Birlik vatandaşlarının serbest dolaşımdan yararlanabiliyor olması, Avrupa Kurumları'nın, Üye ülkelerdeki topluluk dışı yabancıların statüleri üzerinde etki etmesini sınırlamaktadır. Avrupa Adalet Divanı'ysa (CEJ), dolaylı yollardan, göçmenleri koruyan derneklerin girmesini sağlayacak kimi aralıklar açmayı başarmıştır. Divan (CEJ), başta üçüncü dünya ülkeleri vatandaşlarının serbest dolaşımı olmak üzere, özellikle Avrupa Birliği'yle yapılan ortaklık anlaşmalarına başvurmuştur. Temel gelişmeler şunlardır:

²³ 25 Temmuz 1977 tarihli yönerge, 6 Ağustos 1977 tarihli Resmi Gazete no: L199.

1- Birliğin yabancı bir yurttaşı, Birliğin başka bir ülkesinde çalışmaya gidiyorsa özgür dolaşım konusunda türetilmiş bir haktan yararlanabilir.

2- Divan, 1990 tarihli Rush Portuguesa kararında, hizmetlerin ve kurumların özgür dolaşımının, bir şirketin kendi çalışanları ile birlikte yer değiştirmesini getireceğini belirtmiştir. Eğer bu çalışanlar, Birlik dışından ise üye ülkeler ulusal pazarlarını koruma hakkını ileri süremezler. Zira bu şirketin (çalışanların değil) özgür dolaşım hakkını ihlâl anlamına gelecektir. Bu da, türetilmiş bir haktır(bu karar sadece Birlik dışından olan bir çalışanın, Birlik mensubu bir şirket için yurtdışında çalıştığı durumlarda uygulanmaktadır).

3- Divan, 1987’den beri, kimi kararlarında (Demirel, Sevince, Kus, Kziber), Kuzey Afrika ülkeleri ve Türkiye gibi Avrupa Birliği ile ortaklık antlaşmalarının doğrudan etkisi ve özgür dolaşımı çağrıştıran Ortaklık Konseyi’nin kararları yönünde görüş bildirdi. Bunun anlamı, bir ortaklık antlaşması imzalamış olan bir ülkenin vatandaşı bu ortaklık antlaşması uyarınca haklarını talep edebilir (yerleşme veya kimi sosyal haklar) olmasıydı.

Bu son iki içtihadi gelişme, son derece tartışmalıdır ve öyle gözüküyor ki Divan, böylesi vakalarda daha ılımlı bir tavır almaktadır. Birçok alanda olduğu gibi, Divan, vekaletini ve antlaşmaları son derece geniş bir şekilde yorumlamaktadır. Bununla birlikte, “militan” bir Adalet divanının varlığında dahi uyguladığı metinlerin sınırları reeldir. Ancak Avrupa Adalet Divanı kültürel düzen sorunlarına ne kadar çözüm getirebilir? Daha kısıtlı kalacağı kuşkusuzdur. Çünkü referans aldığı anlaşmalarda göçmenlerin kültürel haklarına dair, topluluk düzeyinde bir madde yer almamaktadır. Bununla birlikte Komisyon, üçüncü dünya ülkeleri vatandaşlarına yönelik yeni önlemler kabul edilmeden önce, 1985’te üye devletler arasında “bildiri ve görüşmenin öncelikli prosedürü”nü oluşturmaya çalışmıştır. Komisyon, yabancılara karşı izlenen politikayı, Avrupa Birliği tartışmalarını gerektiren konulara dahil etmek istemiştir. Beş üye ülke, Komisyon hakkında Avrupa Adalet Divanı’na dava açmış ve Komisyon’un kararını iptal ettirmişlerdir.²⁴

²⁴ Bkz., AAD’nin (CEJ) 9 Temmuz 1987 tarihli kararı (Dava 21, 283-5, 28715).

Avrupa Çokkültürlülüğü ya da Avrupa'da Çokkültürlülük: Hangi Perspektif?

Ulusüstü içtihatların bilançosu göz önünde bulundurulduğunda çokkültürlülük Avrupa düzeyinde mi yoksa ulusal ve yerel düzeyde mi kendini ifade edebilir ve bir sonuca varabilir ya da kendini ifade etmelidir ya da sonuca varmalıdır sorusunu sormak oldukça meşru bir hal almaktadır. Burada söz konusu olan, Avrupa hukukunda ne tip değişikliklerin ulusaşırı kurumların tolerans ve diğer kültürlere dönük tavırlar gibi konularda kimi kurallara saygı gösterilmesini sağlayabileceğini ve bunun hangi koşullarda gerçekleşebileceğini düşünmektir.

Çokkültürlülüğün, Avrupa boyutunda mı yoksa ulusal ya da yerel boyutta mı ifade edilmesi gerektiği sorusu meşru bir sorudur. Kuşkusuz Avrupa *de facto* çokkültürlüdür ve Avrupalı olmayan göçmen nüfusa uygulanacak ve uyulacak temel kuralların tanımlanması ulusüstü bir düzeydedir. Bu da oldukça mantıklı görünmektedir. Schengen gibi anlaşmalar aracılığıyla vücut bulan "sınırsız bir Avrupa" düşüncesinin olduğu andan daha çok, "üçüncü dalga" çalışmalarıyla birlikte söz konusu ülkelerdeki vatandaş olmayanların yaşam ve ikamet koşullarını uyumlulaştırmak zorunlu hale gelmiştir ki buna kültürel haklar da dahildir. Her halükârda, Avrupa bütünleşmesinin amaçlarından birinin uygulanabilmesi için, bu yolda ulusal yasaların uyumlulaştırılması gerektiğini ve bunun da başka alanlarda beklenmeyen ve gizli birtakım etkiler yaratacağını savunan "yeni işlevselciler"²⁵ önceden böyle diyeceklerdir.

Biraraya getirilecek politik koşullar:

Ancak, bu yeni işlevselci görüş, kesinlikle gerçekleşecektir denilemez. Bu görüş, ulusal yöneticilerin yapmış olduğu maliyet hesapları ve politik çıkarlar doğrultusunda, üye ülkelerin direnişiyle karşı karşıya kalmaktadır. Kendi "Etnik ikilemler"ine bir

²⁵ "Yeni işlevselciler" Avrupa bütünleşmesinin sekmelerle ya da *spillover* şeklinde gerçekleştiği görüşündedirler: bir alandaki gelişme diğer alanları da kapsar, sistem de bunu göz önünde bulundurmalıdır. Haas, 1958.

çözüm bulmak için Avrupa bünyesinde bir çözüm bulma arayışının avantajları var mıdır? Avrupa bünyesinde kurallar oluşturma- nın ulusal aktörler için üç tür çekiciliği olduğu kadar tehlikesi de bulunmaktadır.

1- İlk olarak, etnik grupların (göç kaynaklı) haklarına saygı adına ve ayrımcılığa karşı mücadele etmek için Avrupa çapında bir girişimde bulunmak ulusal düzeydeki politik dönüşlere karşı bir garanti sağlayabilir. Örneğin Robert Badinter, 1983'te Fransa'yı ölüm cezası konusunda Avrupa İnsan Hakları komisyonunun altıncı protokolünü imzalamaya yönlendirirken bunu yapmıştır. Şöyle bir hipotez varsayalım ki, herhangi bir anda bir hükümet “çokkültürlü” bir karaktere sahip bir yasayı geçirmek için bütün koşulları biraraya getirmiş olsun, bu yasa ilk çoğunluk değişiminde lağvedilebilir, oysaki uluslararası bir Konvansiyon daha büyük bir hukukî devamlılığı sağlamaktadır. Yabancılar konusunda, elbette bunun sonuçları olacaktır. Ancak halkı ikna etmek yerine onu ulusüstü bir anlaşılmaya tabi tutmakla, toplumun bir bölümünü bundan uzaklaştırmış ve Ulusal Cephe gibi “sırtından bıçaklanmak”tan söz etmeyi seven göç karşıtı aşırılıkçı partilere çanak tutmuş olunacaktır.

2- İkinci olarak ise, yabancı hakları konusunda yasal kaynağın (ulusal düzeyden uluslararası düzeye doğru) değiştirilmesi, ulusal hükümetleri sorumluluktan bir nebze kurtarmaktadır. Eğer gruplar uluslararası bir anlaşma uyarınca alınan bir karara karşı çıkma durumunda Brüksel'in, Lüksemburg'un ya da Strasbourg'un hatası diyebileceklerdir.²⁶ Ancak bu “komşuna geç” politika türünde de bir takım kademeler (cavea) bulunmaktadır. Ulusüstü kurumlar ve Avrupa bütünleşmesi²⁷ üzerine

²⁶ Siyaset adamlarının kendi adlarına sorumluluktan kurtulmak istedikleri görüşü özellikle Kent Weaver tarafından kuramsallaştırılmıştır. Weaver'e göre iktidarda kalmak isteyen siyaset adamları halkın sevmediği politikalardan ya da kötü sonuçlardan dolayı kınanmak yerine iyi sonuçlar sayesinde övülmeyi tercih etmektedirler. Örneğin bütçe kısıtlaması politikalarının Avrupa ve Küreselleşmenin gerekliliklerinin sorumluluğuna verilmesi ekonomi politikasındaki bu duruma bir örnektir. Bkz., Kent Weaver, 1986.

²⁷ Bkz., örneğin Robert Keohane, *After Hegemony*, Princeton (N.J.), Princeton University Press, 1984.

yapılan çalışmalar, hükümetlerin, uluslararası bir anlaşmanın öngörülmemiş sonuçlarını kontrol edememe endişesi ve bu noktadan sonra geri adım atamama korkusuyla, yetkilerini aktarmayı pek istemediklerinin altını çizmektedir.²⁸ Ulusal hükümetler, kültürel veya dinî pratiklere izin verirken (mezarlık, kurban, dini bayramlar) ve etnik azınlıkların ihtiyaçlarını karşılayacak daha önceden var olan yasaları düzenlerken uzlaşma zemini bulmaya hiç şüphesiz daha hazırdır. Etnik azınlıklara yönelik politikanın en pahalı ve tartışmalı boyutlarından kendilerini soyutlamak istiyorlarsa ulusal bazda karar alma mekanlarını değiştirebilirler. Bu, hali hazırda, göçmen politikasının kurumsal ve finansal araçlarının merkezi olmaktan çıkarıldığı ve neo-liberal ya da çoğulcu bir hatta oturtulduğu ve buna göre devletin değil de sivil toplumun etnik azınlıkların talepleri ve problemleri ile yerel olarak uğraşmak zorunda olduğu İngiltere ve İsviçre'de yaşanmaktadır.

Üçüncü ve son olarak ise, eğer bu sorunlar üzerine yapılan tartışmalar ulusüstü kurumlar bünyesinde gerçekleşirse bu durum, ulusal düzeyde depolitize olmaya neden olacaktır. Etnik azınlıklar üzerine yapılan tüm tartışmalar sosyal tansiyonun artmasına neden olmaktadır. Ayrıca, marjinal ya da aşırılıkçı aktörlere de söz hakkı tanıyabilir. Sonuç olarak bu durum, partileri, ilgili etnik azınlıkların çıkarlarına, orta yoldan zarar verecek şekilde ayırmaktadır.²⁹ Bunu yakın zamanda Fransa'da tartışma konusu olan türban mevzusunda da gördük. Konu, ulusal boyutta bir defa tartışmaya açıldıktan sonra, laiklik gibi

²⁸ Eğer "başlıca eyleyici" teorisinin terimlerini kullanacak olursak, "başlıcaların" (üye ülkeler) sorumluluklarını, sadece sorunların ortaklaştırılması sayesinde sağladıkları yararların, eyleyicilerin (uluslararası kurumlar) çok fazla özerklik elde etmeleri karşısında duydukları korkuyu aştığı takdirde, söz konusu eyleyicilere devrettiklerini söyleyebiliriz. Teorik yaklaşım için bkz., Terry Moe, "The Politics of Structural Choice: Towards a Theory of Public Bureaucracy", içinde: Oliver Williamson (ed.) *Organization Theory*, Oxford, Oxford University Press, 1990, s.116-153.

²⁹ Bu sorunların ele alınışı için bkz.: Virginie Guiraudon, "Citizenship Rights for Non-Citizens: France, Germany and the Netherlands", içinde: Christian Joppke (ed.), *Challenge to the Nation-State: Immigration in Western Europe and the United States*, Oxford, Oxford University Press, 1998.

her türlü uzlaşmaya uyumsuz ideolojik sorunsallar üzerine odaklanmıştır.

Ancak seçim baskılarından ve yerel çekişmelerden uzak tutabilmek için politik tartışmaların düzeyini değiştirmek çok zordur. Uluslararası bir girişime imza atıp kabul etmek, beraberinde retorik vaatlerin verilme riski olan ve ulusal “onur” ve kimlik sorunlarının uluslararası bir anlaşmanın imzalanmasında birçok engel çıkardığı bir halk tartışmasını gerektirmektedir. Ayrıca, siyasal yapı, medyalar ve Avrupa kamuoyu böylesi bir tartışmayı daha da riskli kılmaktadır. Göçmenleri koruma dernekleri ve Avrupa Komisyonu zaten bunun bilincindedirler: Cenevre Konvansiyonun gözden geçirilmesinde olduğu gibi, birçok kişi müktesebatları tartışma konusu yapmaktansa onları sağlamlaştırmanın daha güvenli olduğunu düşünmektedir. Bu da beraberinde hukukî bir gerileme ve en küçük bir ortak payda üzerine kurulu bir antlaşma riskini de getirir.³⁰

Tablo 1. Etnik azınlıklar üzerine tartışmayı uluslararasılaştırmak

Politik Objektifler	Politik Riskler
Ulusal boyutta sorunu depolitize etmek	Uluslararasılaşmanın kısa vadede işe yarayacağına ilişkin bir tartışmayı açmak
Ulusal hükümetleri sorumlu olmaktan çıkarmak	Uzun vadeli beklemeyen korkuların etkisi
Belli bir süre içinde dengenin sağlanması	Kamuoyunun düşüncesinin tersine gitmek seçim sonuçlarını negatif yönde etkileme durumu

³⁰ 1995 yılı boyunca (birçok yerin yanı sıra) DGG’de, Avrupa komisyonu sekreterliğinde, GISTI’de ve Amnesty International’de yapılmış derinlemesine görüşmeler.

Biçim ve içerik:

Avrupalı olmayan azınlıkların hakları konusunda Avrupa'daki oyunun kurallarının biçimi ve içeriği, Avrupalı hükümetlerin bu süreci istemesi doğrultusunda elbette ki ikna etmek için gerekli etmenlerden biridir. Bu, çözülmesi güç bir problemidir. Öncelikle "ideal tipler" terimleriyle bunu yerleştirelim. Kültürel özellikler üzerinde mi yoksa hakların eşitliğinin gerekliliği üzerinde mi durulacaktır? Bu iki prensibin madalyanın iki yüzünü oluşturduğu ve biri olmadan diğerinin olamayacağı düşünülse de bunların aşırılıkçı türleri birbirlerine karşıtlık oluşturmaktadır. Biçim açısından öngörülen çözüm, devletlere azami esnekliği veren oldukça muğlak ve genel, ancak bunları uygulamakla yükümlü yargı kurullarına yorumlamada geniş bir marj bırakan bir metin mi olacaktır yoksa hedeflenen haklar ve gruplar için oldukça ayrıntılı, somut bir liste mi tercih edilecektir? Aşağıdaki ikinci tablo, iki eksen üzerinden, eşitlik/fark ve belirsiz/detaylı, olası çözüm türlerini göstermektedir.

Tablo 2. Azınlık haklarının korunmasına ilişkin olası çözüm türleri

	Muğlak / Genel	Somut / Ayrıntılı
Farklılıkları Tanımak	Kültürel farklılıklara önem veren genel düzen deklarasyonu	Hedeflenen grup listesinin kabulü ve talepler
Hakların eşitliği	Etnik ayrımcılıklar ve ırkçılığa karşı deklarasyon	<i>Bill of Rights</i> türü Haklar Katalogu ve ayrımcılık karşıtı yasal-laştırmalar

Amsterdam'dan Beri Aşılmış Olan Etaplar: Ayrımcılığa Karşı Mücadele

Avrupa boyutunda ilk kabul edilen önlemler muğlak ya da genel karakterli açıklamalardır. Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği kurumları birçok kez kültür farklılıklarını ve toleransını öne çıkartan genel düzen açıklamaları yapmıştır. Parlamento, Komisyon ve Avrupa Birliği Bakanlar Kurulu 1986'da ırkçılık ve yabancı düşmanlığıyla ilgili ortak bir deklarasyon yayınlamışlardır. Örneğin Avrupa Konseyi'nin göçle ilgili Komitesi'nin birliklerarası ilişkiler raporunun ardından, Bakanlar Kurulu 1992'de kültürel hakları ve bu amaçların bir parçası olan yabancı düşmanlığıyla mücadeleyi de içine alan, göçmenlerin fırsat eşitliğini sağlamayı amaçlayan politikaların yanında yer almıştır.³¹

Hedef grupların listesi üzerinde duran (örneğin Hollanda ve Kuzey Amerika'da yapıldığı gibi) çokkültürlü bir Avrupa fikriyse henüz bir proje durumunda bile değildir. İhtimali de oldukça düşüktür. Öncelikle, ulusal durumların çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda net bir liste çıkartmak zor gibi görünmektedir. Diğer taraftan bu yaklaşım git gide daha çok eleştirilmektedir. Grupları bir köşeye kapatmak isterken, hareketsiz kültürel kimlikler ve azınlık statüleri içinde yalnızlaştırmaktadır.

En önemli ilerlemeler etnik ve ırksal ayrımcılıkla mücadele alanında alınmıştır. Aslında söz konusu olan deklarasyonlar değil, gelecek Avrupa Anayasası içerisinde yer alacak Avrupa Birliği'nin temel hakları yasasında yeniden ele alınan antlaşmanın bir maddesi üzerine hukuksal olarak inşa edilen çelişkili bir mevzuattır. Irkçılık ile mücadele, bir zorunluluk olarak, 1990'lı

³¹ Bkz. Avrupa Konseyi, *Community and Ethnic Relations in Europe*, Avrupa Konseyi'nin topluluklararası ilişkiler projesinin final raporu, Strasbourg, Avrupa Konseyi, 1991. Aynı şekilde, 9 Ekim 1993'te Viyana'da Konseyin devlet başkanları ırkçılık, yabancı düşmanlığı, Yahudi düşmanlığı ve hoşgörüsüzlüğe karşı bir deklarasyon yayınlamaları bir eylem planı oluşturmuşlardır. Göçmen işçilerin yasal statüleri hakkındaki Konvansiyon da yine Konseyin himayesi altında hazırlanmıştır. Fransa'nın da içinde bulunduğu beş ülke tarafından imzalanmış ve Almanya'nın da dahil olduğu üç ülke tarafından kabul edilmiştir.

yılların başında özellikle Almanya'da yaşanan yabancı düşmanı saldırılar sonrasında ortaya çıkmıştır. Avrupa Konseyi, yabancı düşmanlığı ve ırkçılıkla mücadele konusunda önerilerini 1995 yılında sunan bir grup oluşturmuştu.³² Hareket noktası (SLG) adlı 1992'de kurulan ve bugün aşağı yukarı üç yüz STK'dan oluşan grup, Avrupa Birliği antlaşmalarında doğrudan ve doğrudan olmayan ayrımcılıkla mücadele konusunda bir maddenin yer almasını önermiştir. Bu grubun kökeninde, Avrupa kurumları içindeki ilişkilerini ve lojistik desteği sağlayan bir Brüksel STK'sı olan Migration Policy Group vardır; bir grup üniversiter, hukukçu ve hükümetlerle beraber çalışan özellikle LBR (Hollanda ırkçılıkla mücadele bürosu) ve CRE (Birleşik Krallık'daki ırkların eşitliği için Komisyon) gibi de Hollanda ve İngiltere kökenli gruplar destek vermektedir. Bu grup, erkek ve kadının eşitliğini konu alan eski 119. (madde 141) maddenin deneyimlerinden esinlendiklerini ve pozisyonlarının, sosyal hayattan dışlanma gibi var olan politik çizgiye eklenmek olduğunu işaret etmektedir.

1996-1997 yıllarındaki hükümetler arası konferansın başında Avrupa Konseyi tarafından kurumsallaştırılan antlaşmanın reformu üzerine düşünme Grubu ayrımcılığa karşı olma prensibinin temellerini, tip, yaş, din, cinsel seçim, engelli olma durumunu kapsayacak bir şekilde genişletme zorunluluğunu ve ırkçılığı ve yabancı düşmanlığına karşı olma zorunluluğunu bir kez daha ele aldı.³³ 1997'de Amsterdam'da yeni bir madde Avrupa Birliği Antlaşmasına dahil edildi. Buna göre:

"Mevcut antlaşmanın diğer uygulamalarına zarar vermeksizin ve Birliğe verdiği yetki sınırlarında, Konsey, Komisyon'un önerisi ile Avrupa Parlamentosuna danışılmasından sonra cinsiyet, ırk ya da etnik köken, din ya da inançlar, engellilik, yaş ya da cinsel eğilim temelli tüm ayrımcılıklarla mücadele etmek için gerekli düzenlemeleri gerçekleştirebilir."

³² Jean Kahn'ın başkanlığını yaptığı bu komisyon European Council Consultative Committee on Racism and Xenophobia olarak anılır; Final Report, Ref. 6906/1/95 Rev 1 Limite RAXEN, (Brussels: General Secretariat of the Council of the European Union)1995.

³³ Düşünme Grubu, Rapport Final, Brüksel, Aralık 1995. <http://europa.eu.int/en/agenda/igc-home/eu-doc/reflect/final.html>

Pazarlıkları yürüten ekibin elemanlarına göre, üye ülkeler bu yeni maddeyi "politik olarak doğru" gözükmek için hayli hesaplı buldular: 13'üncü madde Konsey'in oybirliği ile karar vermesini talep etmekte ve bu da düzenleme yapılamasını zorlaştırmaktadır. Söz konusu olan sadece bir olasılıktır.

Gerçekte, Haziran 2000 tarihinde, yani antlaşmanın hayata geçişinden ancak bir yıl sonra, rekor bir zamanda bu yönergenin, 1997'de Amsterdam'da³⁴ kabul edilen antlaşmanın 13'üncü maddesi uyarınca, "etnik köken ya da ırk ayrımı olmaksızın kişilere eşit muamele yapılması prensibinin", kabul edildiğini görüyoruz. "Race directive" olarak adlandırılan bu yönergeyi Kasım 2000 tarihinde bir yenisi takip eder. Sadece iş sahasını kapsayan bu sonuncusu din ya da inançlar, engellilik, yaş ya da cinsel eğilimler temelli ayrımcılığa karşı bir koruma getiriyordu. Birliğin düzenlemesi somutlaştırılmış bir şekilde 2001-2006 yılları için ayrımcılıkla mücadele programı sunuyordu.³⁵

Haziran 2000 yönergesinin kabul edilmesini açıklayan nedenler arasında "Haider faktörü" belirleyici olmuştur. Birliğin on dört üyesi 31 Ocak 2000'de, eğer Avusturya hükümeti Haider'in yönettiği aşırı sağcı FPÖ'yü hükümete dahil ederse iki taraflı hiçbir resmi ilişkinin kabul edilemeyeceğini bildirmiştir. 3 Şubat'ta muhafazakar parti ile FPÖ arasında bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Avrupalı Çalışma ve Sosyal işler bakanlarının bir hafta sonra (11 ve 12 Şubat) formel olmayan bir toplantı için Lizbon'da biraraya gelmeleri öngörülmüştü. Sosyal işler Komiseri Anna Diamantopoulou şöyle söylüyordu: "Avusturya'daki seçimlerden ve aşırı sağın iktidara gelişinden sonraki ilk Konsey toplantısı bu... Ayrımcılığa karşı mücadele için kasım ayında toplanan Komisyon'un önerilerini Konsey ve Parlamento'nun hızlı bir şekilde yerine getirebilmesi için bir mutabakat mevcuttur. Açık bir şekilde görüyoruz ki, bugünkü toplantımız sadece ekonomik değil aynı zamanda politiktir."³⁶ Bu toplantı-

³⁴ Yönerge 2000/43/CE, 28 Haziran 2000 (Avrupa Birliği'nin resmi gazetesi L 180, 19 Temmuz 2000)

³⁵ Yönerge 2000/78/CE, 27 Kasım 2000 ve Konsey'in 27 Kasım 2000 tarihli kararı (Resmi gazete L 303/23, 2 Aralık 2000).

³⁶ «This is the first meeting of the Council after the Austrian elections and the coming to power of the far right... We have also

nın sonunda yabancı düşmanı partileri sıkıştırmak için sadece sözel uyarıların yeterli olmayacağına karar verildi: harekete geçilmeliydi.

İrk ve etnik köken temelli ayrımcılığı yasaklayan yönerge pek çok açıdan yenilikçidir. Doğrudan veya dolaylı ayrımcılığa karşı geniş bir korunma sistemi yerleştirmekle beraber hatta "olumlu ayrımcılığa" (affirmative action)³⁷ dahi imkân vermektedir. Bu, lojman gibi, Birliğin alanına girmeyen alanlarda uygulanmaktadır. Sonuç olarak, yönergenin kabulü, koruma sisteminin zayıf olduğu hatta hiç olmadığı devletlerden pek çok yeni uygulamayı talep etmektedir. Toplumlarda çok etnik yapıları karakteri karşısında ulusal yanıtın çeşitliliği bir kaç ay içinde oybirliğinin sağlanacağı bir oylamayı bize düşündürmemektedir.

Yönergelerin ulusal boyutta hayata geçişinin etkilerini değerlendirebilmek için henüz çok erken. Almanya gibi kimi ülkeler Avrupa metnini uygulamaya sokmada surat ekşitmektedir. Buna rağmen, ayrımcılığa uğradığını düşünen kişilerin başvurabileceği bağımsız bir birim oluşturma, ayrımcılık üzerine araştırma yapma ve böylesi bir bilincin uyanışına katkıda bulunma zorunluluğu ayrımcılığa karşı mücadelede ulusal politikaların merkezinde olacaktır.

Çeviren: **Pınar Güzelyürek**

seen consensus around the table that priority must be given by Council and Parliament to adoption of the anti-discrimination package proposed by the Commission last November. We now see clearly that our union is not only an economic one but a political one."

<http://217.141.24.196/2000/03/Feature/EU0003235F.html>

³⁷ Aslında yönergeye göre "ayrımcılığın yasaklanması, verili bir etnik kökenden ya da ırktan olan bir grup insanda avantajlı olmayan yanları telafi etmeye ya da bu avantajsız durumu önlemeye yönelik önlemlerin kabulünü ve uygulanmasını engellemeyecek şekilde gerçekleşmelidir".

Kaynakça

- Badoux (Ted), "The Netherlands", içinde: Ted Badoux et Paul Gulbenkian (eds), *Immigration Law and Business in Europe*, Colorado Springs, John Wiley and Sons, 1993.
- Berger (Vincent), *Jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme*, 4e éd., Paris, Sirey, 1994.
- Brubaker (Rogers), *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1992.
- Conseil de l'Europe, "Community and Ethnic Relations in Europe", *Rapport final du projet de relations intercommunautaires du Conseil de l'Europe*, Strasbourg, Conseil de l'Europe, 1991.
- Federal Government's Commissioner for Foreigners' Affairs, "Situation of Foreigners in the Federal Republic of Germany in 1993", *Report by the Federal Government's Commissioner for Foreigners' Affairs*, 1994.
- Freeman (Gary), "Modes of Immigration Politics in Liberal Democratic States", *International Migration Review*, 29 (4), 1995.
- Glazer (Nathan), *Ethnic Dilemmas. 1964-1982*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1983.
- Guiraudon (Virginie), *Les Politiques d'immigration en Europe*, Paris, L'Harmattan, 2000.
- Haas (Ernst), *The Uniting of Europe*, Stanford (Cal.), Stanford University Press, 1958.
- Hollifield (James), *Immigrants, Markets and States: The Political Economy of Postwar Europe*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1992.
- Krüger (Hans) et Strasser (Wolfgang), "Combatting Racial Discrimination: The European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms", içinde: Julie Cator et Jan Niessen (eds), *The Use of International Conventions to Protect the Right of Migrants and Ethnic Communities*, Strasbourg, Churches' Commission for Migrants in Europe, 1994.
- Lochak (Danièle), "Les minorités et le droit public français: du refus des différences à la gestion des différences", içinde: Alain Fenet et Gérard Soulier (dir), *Les Minorités et leurs droits depuis 1789*, Paris, L'Harmattan, 1989.
- Soysal (Yasemin), *Limits of Citizenship*, Chicago (III.), Chicago University Press, 1994.

- Taylor (Charles), "The Politics of Recognition", içinde: Amy Gutmann (ed.), *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, Princeton (N. J.), Princeton University Press, 1994.
- Weaver (Kent), "The Politics of Blame Avoidance", *Journal of Public Policy*, 6 (4), 1986, s. 371-398.
- Wicker (Hans-Rudolf), "Migration. Ethnizität und Paradoxien des Multikulturalismus in indstrialisierten Gesellschaften", *Pre-publication Paper*, Berne, Université de Berne, 1992.

III. KISIM

DEVLET, ULUS, SINIRLAR

AVRUPA DEVLETİ'

Jean-Marc FERRY

Avrupa devletinden, Fransız devletinden, Federal Amerika devletinden ya da Alman ya da İsviçre devletinden söz edildiği gibi söz etmek mümkün değildir ya da daha doğru söylemek gerekirse, bu, pek istenilen bir durum değildir. Oysa bütünleşmiş Avrupa yandaşları, tek bir anayasa modeli kabul ederler; o da federal devlet modelidir. Bunların, kurumsal fantazileri özellikle Federal Almanya Anayasası ya da İsviçre Konfederasyonu Anayasası modelinden esinlenerek oluşturulmuş, "Avrupa Birleşik Devletleri" modeline odaklanmış durumdadır. İsviçre'nin oldukça alçakgönüllü coğrafi boyutlara sahip bir ülke olmasına karşın başarılı bir federal devlet modeli olduğu açıktır. Dört farklı resmi dille ki en azından üçü bugün anladığımız anlamda Avrupa'yı mikro ölçekte temsil eder gözükmektedir, bir Konfederasyon bünyesinde, farklı "uluslar"ın barış içinde birarada yaşamasını sağlamakla kalmamış bunlar arasında sağlam bir işbirliği de oluşturabilmiştir. Federalizmden yana olduklarını her fırsatta ilan eden ve "Avrupa Anayasası" oluşturmak için var olan ulusal modellerden esinlenenler, bu model ne olursa olsun, ister İsviçre modeli ister Amerika Birleşik Devletleri modeli, arka planda model aldıkları federal devletlerin öncelikle *ulusal* devletler olmalarını, temel güçlük olarak görmezler. Oysa bu tür bir federal Avrupa devletinin (tabii bizim devlet tanımımız hukukçuların tanımladığı devlet tanımıysa) "en temel özgünlüğü" de ulusüstü olması gerekliliğidir. Bu durumda önümüzde bir *ulusüstü* devlet modeli yoktur ve var olan federal devlet sistemleri, örneğin İsviçre'deki, Kuzey Amerika'daki ve Almanya'daki,

* Burada sunulan düşünceler aşağıdaki iki eserde geliştirilmiş ve derinleştirilmiştir. *La Question de l'État européen*, Paris, Gallimard, coll. "NRF essais", 2000; *De la civilisation. Civilité, Légalité, Publicité*, Paris, Le Cerf, 2001.

elimizdeki modellerin ulusal devletler olduğu gerçeğini göz ardı etmemize neden olamaz. Aslında modern bir devletin, ulusallık temelinden yoksun olabileceği konusunda kuşularımız olmalıdır. Çünkü ulus hep vardır, Amerikan ulusu, İsviçre ulusu, Alman ulusu. Avrupa'da imparatorluklar siyasal olarak halkları bütünleştirmeyi başaramadılar ve devletler ulusların öz isteklerinden yola çıkılarak ya da onlar adına kuruldular. Bu durumda, elimizde bir Avrupa *ulusundan* bahsedemeyiz; Avrupa bir ulus değil.

Neden? İşte bu olgusal bir sorudur; kesin bir bakış açısıyla katkısı olabilecek bir durumu ifade eder gözükmektedir. Zaten geleceğin *Avrupa halkı*'nın ulusüstü bütünleşmesinin yandaşları da ancak bu tür bir düşünceyi temel alabileceklerdir. Avrupa anayasasını, Avrupa topluluğunu, toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal açıdan bütünleştirme amacını ön plana çıkarabileceklerdir. Böyle bir oluşumda, bir süre sonra, Avrupa uzamı, bu uzamı oluşturan büyük uluslar kadar tek bir bütün olabileceğini görecektir. "Çoklu bir Avrupa"nın "dialojizm"inde, farklılıkların karşılıklı olarak kabul edilmesi ve bunlara saygı duyulması gibi belirli bir retoriğin bizi alıştırdığı yadsımaların bir önemi yoktur. Kimileri, birleşik bir Avrupa'nın, ulusallık sınırlarına takılmaya-cağı ve topluluk karar organlarının gerekli yetkinlik transferlerini bir biçimde gerçekleştirebileceği günlerin geleceğine inanmaktadır: Bu yetkinlikler, Birliği içte ve dışta bütünüyle egemen bir devlet haline getiren, egemenlik işlevleri adı verilen (para, savunma, diplomasi, güvenlik, adalet) işlevlerle örtüşür. Konvansiyonel eğilime sahip "Avrupacı" ortamların hedefi de işte budur. Aslında bu noktada "Avrupa halkları arasında giderek yakınlaşan ve sıkılaşan bir birliği" sağlamak için, modern büyük ulusların ulus olma süreçlerinde izlediği, çok yönlü bütünleşme yolundan daha ciddi başka bir yol henüz yok gibi gözüküyor.

Dolayısıyla Ortodoks Avrupacılar, bir Avrupa *ulusu* olmadığı veya Avrupa'nın bir ulus *olmadığı* biçimindeki hiçbir eleştiriye ciddiye almazlar. Ancak Avrupa ulusunun *oluşturulamayacağının* özellikle de Avrupa'nın siyasal bütünleşmesinin konvansiyonel bir devlet modeline göre gerçekleştirilmeyeceğinin ifade edilmesinden ve bunun doğrulanmasından çok daha fazla kaygı duyacaklardır.

Peki, neden bir Avrupa *ulusu* olamazmış? Kimisi bunun bir tek olguya bağlı olduğunu söyleyecektir: Tarihin dayanılmaz ağırlığı. Bu görüşü savunanlar, Avrupa uluslarının oluşumlarının neredeyse beş yüz yıldan daha fazla bir sürede tamamlandığı, Avrupa'nın siyasal olarak bütünleşmesinin, çok daha uzun bir süreçten, teknokratik kültürsüzlük tahmininden çok daha uzun bir süreçten, geçmesi gerektiği düşüncesini ileri sürmektedirler. Bu, hiçbir siyasetçinin *dolayısıyla* Avrupa'yı oluşturmakla görevli hiçbir teknokratın kararnamesini çıkaramayacağı yüzyıllar süren uzun bir olgunlaşma sürecidir. Demokrasi ve hukuk devleti ilkelerini kültürüyle bütünleştirmiş ulusal kamu uzamları oluşturmak için yüzyıllar gerekiyorsa, birkaç senede -bir "kararnameyle"?- bir Avrupa kamu uzamı oluşturulabileceği nasıl düşünülebilir? Büyük Avrupa ulusunu inşa etmek vizyonu siyasal oluşumculuğun erişebileceğinden çok daha uzak, çok daha derin, tarihsel bir perspektiftir.¹

Tarihin ağırlığını ölçüp biçmiş olan oldukça bilgece bir düşüncenin altında bir önyargıyı, beceriksizce de olsa, saklayan eleştirinin özü de budur: Tıpkı eskiden olduğu gibi, Avrupa uluslarının oluşturulması için bir uygarlaşma sürecinin gerektiği ve Avrupa'nın temel olarak *meydana getirilmeden önce eğitilmesi* gerektiği düşüncesi de aynı türden bir düşüncedir. Mantık "modern oluşumculuk iradesini" damgalamak için kullanılan eleştirel düşünceden yana gibi. Bununla birlikte tarihsel çoğulcu oluşum sürecini savunanlar, Avrupa teknokratizminin Avrupa'nın oluşumuyla ilgili bu yanılsamalarına itiraz edeceklerdir, tabii hâlâ söz konusu olan, çok önce, ulusal ölçekte gerçekleştirilmiş olanı bugün kıtasal ölçekte gerçekleştirmekse. Ancak bu "oluşum sanıldığından çok uzun sürer" diyerek itiraz edenlerin bile gözden kaçırdıkları bir nokta da, Avrupa uluslarının bu süreci büyük ölçüde tamamlamış hatta neredeyse bu sürecin sonuna varmış olmalarıdır. Çeşitli siyasal kültürlerin oluşumları sırasında hukuk devletinin ve demokrasinin getirdiği normları ve bunların ulusal Anayasalardan ve İnsan Haklarının "karmaşık" niteliğinden yola çıkılarak meydana getirilmiş sonuçlarını kendilerince özümsemeleri *bütün Avrupa'da geniş çapta kabul*

¹ Dominique Wolton, *La dernière utopie*, Paris, Flammarion, 1992.

görmüş bir olgudur. İşte bu nedenle "tarihin ağırlığı"na dayanarak getirilen itirazlar çok ciddi itirazlar değildir. Avrupa Birliği'ni oluşturmak için, modern Avrupa uluslarının özünü meydana getiren ve elbette uzun bir oluşum sürecinden geçmiş olan bu temelden destek alınabilir. Bu, sanki harekete geçirilmeyi bekleyen bir güç gibidir ve tabii ki "Avrupa demokrasisi" hiç yoktan (ex nihilo) oluşturulması gereken bir şey değildir. Modernleşme sürecinin her ulusta yol açtığı belirli farklılıklara gelince kuşkusuz bu farklılıklar Avrupa'nın en açık kazanımlarından biridir. Söz konusu olan, her demokrasi için olmazsa olmaz "kesin ayrımların" din ile siyaset, siyaset ile ekonomi, ekonomi ile yerellik arasındaki ayrımların, vergi, para, medya, pedagojik, teknik, bürokratik vb gibi sistemlerde uzmanlaşılmasıyla gerçekleştirilmesi ve etik, hukuksal, bilimsel ve estetik değerlerin de mantıksal bir çerçevede özerkleştirilmesidir. Bu açıdan bakıldığında ulusal ölçek, daha geniş kapsamlı trendlerin düzenlenme çerçevesinden başka bir şey değildir. Modern Avrupa uluslarının olduğu sürecin edilgen ya da anonim egemenlik biçimlerini ortaya koyduğu ölçek, kıtasal ölçektir. Bu arada, işin toplumsal ve teknik açıdan bölümlenmesi, ekonominin parasallaştırılması, teknik sistemin birbiri ardına gelen ve ekonomiyi otomatize edilmiş üretimlere doğru götüren devrimleri, etkili dayanışmanın dünya ölçeğine *de facto* yaymıştır. Çok uzak bölgelere uzanan ulaşım ağının ve telekomünikasyon sisteminin fantastik boyutlarda yaygınlaşması ve her tür coğrafi ve ulusal temelden uzak sanal toplumların, bu yaygın iletişim ağında biçimlenmeye başlamasıyla temellenen bu "küreselleşme", Avrupa'daki iletişim sınırları, Ernest Gellnerci açıdan kaldırılarak gerçekleştirilmiştir bile²: Gümrük birliğinin sağlanması, ulusal yasamaların ve tüzük ve yönetmeliklerin "uyumluluğunu", malın, hizmetin, paranın ve kişilerin serbest dolaşımı için üretim ve pazarlama standartlarının belirli "kurallara" bağlan-

² Ernest Gellner, *Nations et Nationalisme*, çev. Bénédicte Pineau, Paris, Payot, 1989. Gellner, modern ulusların devlet oluşumlarını bu biçimde açıklar: "İletişim sınırlarının" kaldırılmasıyla ki bu onun gözünde şivelerin ve ağızların çeşitliliği ötesinde resmi dilin "iletişim sağlayan" bir yönünün olduğunu ve bağlamlara bağlı varsayımlardan bağımsız olduğunu kabul eder.

ması, bölgelerarası dağıtım ile "yapısal eylemler" seviyesinde gerçekleştirilen coğrafi olarak eşitçe üleştirilmesi, kültür, bilim ve medya alanında uluslararası programların gerçekleştirilmesi.

Aslında uzun zamandır süregelen olgunlaşma sürecini ileri süren tarihselci savlar, en büyük savları olan tarihle ilgili olarak da bir körlük içindeler. Bu da çelişkili bir durumdur. Çünkü Avrupa uluslarının oluşum süreci aslında farklılıkların getirdiği engelleri aşmaktan oluşmaktadır ya da daha doğrusu büyük bir Avrupa uzamının oluşumunun ön koşullarını sağlamaktan ibarettir. Bu büyük uzam bugün gözlerimizin önüne serilmektedir: Avrupa birliği yandaşlarının önemini kavrayamadıkları için sürekli eleştirdikleri yüzyıllık süreçte hazırlanmıştır. Peki, bu durumda Avrupa'nın ulusüstü bütünleşme ütopyasına karşı hangi "sağlam" sav ileri sürülebilir? Avrupa'nın var olan ulus devlet modellerine göre bütünleştirilebileceğini kabul etmeyenlerin gerçek itirazları hangi noktada olacaktır?

Bu sav, elbette tarihsel ağırlık olgusuna -büyük modern Avrupa uluslarının uzun *oluşum* süreçlerine- dayanmamaktadır. Daha çok, bu ulusların *yapılanma* mantıklarının özgünlüğü üzerinde durulacaktır. Aslında modern uluslar, modern uluslar olarak, oldukça yapay yollarla *yapılandırılmıştır*: Belli bir iradenin ortaya koyduğu siyasal yollarla. Bu yolların doğal ya da tarihsel oluşum süreciyle bir ilgisi de yoktur. İttifaklar, evlilikler, hanedanlıklar,³ fetihler, salgın hastalıklar, ticaret merkezlerini her seferinde yeniden belirleyen coğrafi koşullar, tarıma uygun olan olmayan iklimleriyle ve sonuncu ama en önemlisi (last but not least) olarak Aydınlanmacıların⁴ düşüncelerini taşıyan büyük "yazı uygarlığının" yatay (coğrafi) ve dikey (toplumsal) yayılımıyla yüzyıllara uzanan bir süreçle *populus*'dan *patria*⁵'ya sonra da

³ N. Elias, *La dynamique de l'Occident*, çev. Pierre Kamnitzer, Paris, Calmann-Lévy, 1975. Buradaki referans modeli zamanla Fransa Krallığı olacak küçük dükalıktır.

⁴ P. Chaunu, *La civilisation de l'Europe des Lumières*, Paris, Flammarion, 1982. Pierre Chaunu "Avrupa'nın kültürel yolculuğu"ndan söz etmektedir.

⁵ H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, Munich Beck, 1979; Gothslerin tarihi, çev. (Amerikan verisyonundan) Frank Straschitz ve Josie Mély, Pierre Riché'nin önsözü, Paris, Abin Michel, 1990. Bu terim,

*imperium*⁶'a karşıt *regnum*'a uzanan *gentes* olma süreçleriyle bir ilgileri yoktur. Özellikle Avrupa uluslarının örneğin Fransa'nın, Hollanda'nın ve İngiltere'nin bugünkü durumlarına nasıl geldiklerini anlamak istiyorsak, uzun sürede gelişen tüm bu oluşum sürecinin elbette dikkate alınması gereklidir. Ayrıca Avrupa'nın "ruhani bir değer"⁷ olarak ne olduğunu kavramak ya da hangi anlamda bir Avrupa kültüründen söz ettiğimizi bilmek yani Hristiyanlık ülküsüyle⁸ oluşup sonra da Aydınlanma Çağı'nın ivmesiyle modern uygarlık seviyesine ulaşan bir Avrupa kültüründen mi söz ettiğimizi bilmek için bu uzun tarihten öğreneceklerimiz olabilir. Bununla birlikte, bir yandan çalışma ölçeği olarak, Avrupa tarihini alacak bir görüş, Avrupa'da bütünleşmiş bir oluşuma varılabilmesi için bugün uyulması gereken ritim konusunda bize yardım edemezken öte yandan aynı görüş Avrupa uluslarının oluşum sürecinin yapılandırılmasını gerektirecektir. Bu oluşum, modern devletler tarafından özellikle Endüstri Devrimi baskıları sonucunda dikkate alınmıştır.

Modern Avrupa uluslarının *siyasal yapılanması, tarihsel oluşum* sürecine eklemlenmektedir ve bu tarihsel oluşum sürecinde batı Hristiyan kültürünün yükselişi önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Bununla birlikte Avrupa'da, yalnızca modern ulus-devletlerin siyasal yapılanma mantığı üzerine temellenen savlarla, Avrupa'yı modern büyük bir ulusa denk, tek bir oluşum olarak kurma olasılığına karşı çıkılabilir. Aslında Avrupa ulus-devletlerinin siyasal yapılanmasının temelindeki mantık, ulusal-statü çerçevesi dışına çıkan bir gelişime ayak uyduramaz. Özellikle de Avrupa Birliği'ni siyasal yapılanma yönünde

Roma İmparatorluğu'nun çöküş döneminde "barbar" toplumların yerleştirilmesi için kullanılmıştır.

⁶ K. Pomian, *L'Europe et ses nations*, Paris, Gallimard, 1990.

⁷ "Ruhani değer": Bu deyiş, Ernest Renan'ın ulusu tanımlamak için kullandığı bir deyiştir. Hegel'in *Volksgeist* sınıflamasını çağrıştırmaktadır, bilindiği üzere Hegel ulusal devlette gerçekleşen kimlikten daha üstün daha yüce bir kimlik tanımamaktadır. Ancak bu görüş Avrupa'nın dünyada ruhani bir değer olarak görülen bir kimlik oluşturabileceğini düşünen bizlerin cesaretini kırmamalıdır.

⁸ P. Wolff, *Histoire de la pensée européenne*, cilt I, L'Evei intellectuel de l'Europe, Paris, Seuil, 1971.

geliştirmeye çalışan girişimlere direnir. Bu girişimlerin yöntemleri de ulusal yapılanma mantığını ulusüstü seviyeye taşımaktır. Böylelikle Avrupa ulusüstücülüğü, çift katmerli bir ulusçuluk olarak ortaya konulacaktır. Bu çift katmerli ulusçulukta değişen, ulus-devlet felsefesini oluşturan ilke değil yalnızca jeopolitik ölçektir.

Öncelikle ulus-statüsü ilkesini olabildiğince kısa bir biçimde açıklamaya çalışarak sonra da bu ilkenin hangi sınırlar içinde Avrupa Birliği'nin yapılanma yöntemlerine uygulanabileceğini belirterek bu durumu biraz daha açmak gerekmektedir. Bu noktadan yola çıkılarak ulusüstücülük ilkesine yönelen bir yolun, neden çıkmaza saplanmaya mahkum olduğu açıklanmaya çalışılabilir. Ancak bu itiraz "Avrupa'yı bütünleştirmenin" imkansız olduğu anlamına gelmeyecektir. Daha çok, Avrupa'yı siyasal açıdan bütünleştirme stratejilerinin bugüne uyarlanmadığı ve en azından bu süreçte, modern Avrupa uluslarının oluşumuna derinlemesine bakan bir bakış açısının eksik olduğu ve "ulussonrası" koşulların getirdiği sorunsallara bağlı olarak güncellenmeleri gereken ilkeleri geliştirecek yöntemlerden uzak olduğu anlamına gelecektir. Zaten modern Avrupa uluslarının derin yapılarını ifade eden bu ilkeleri ne önemli anlaşmalarda ne de Anayasa taslaklarında bulabiliriz.

Büyük modern ulusların siyasal yapılanmalarının mantığıyla ilgilenildiğinde, söz konusu olan, egemen devlet olarak yasalarını belirli bir coğrafi bölge sınırları içinde uygulayan ve feodaliteden mutlakiyete⁹ geçişi çıkış noktası alan, karar merkezi olarak yapılan modern devletlerin oluşma süreçleriyle öncelikli olarak ilgilenmek değildir. Modern toplumların doğuşunu, "topluluktan" "topluma" geçişi, Adam Ferguson'un tahtından indirdiği görüş açısıyla, sivil toplumun doğuşuyla tanımla-

⁹ P. Anderson, *L'Etat absolutiste*, Maspero, Paris, 1978; bkz., K. Pomian, *L'Europe et ses nations*, a.g.e.

mak da değildir.¹⁰ Aslında büyük modern Avrupa uluslarının siyasal yapılanmasında temel önemde olan, medyum yani aracı olarak en geniş anlamıyla okulu ele alan eğitim-öğretim kurumudur. En geniş anlamıyla ilköğretim kurumları, ortaöğretim ve lise kurumları, fakülteleriyle üniversiteler, yüksek öğretim kurumları ve yüksek öğretim enstitüleri, kısacası kültür üretimi ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamak için düzenlenmiş tüm ortamlardır. Devletin bu –iradeci- düzeneği modern ulusların siyasal yapılanmasında temel önem taşır. Bu noktada, devleti, meşru “eğitim” tekeli elinde tutan merkezi kurumlar bütünü olarak tanımlayabiliriz. Max Weber’in ünlü formülünü açımsayan bu tanımı Ernest Gellner’e borçluyuzdur. Gellner, geniş anlamıyla aracı olarak okulun bir “okul dışı eğitim sistemi” (exo eğitim) olarak toplumun yeniden üretiminde¹¹ temel işlev gören kurum olması gerektiğiyle ilgili bir dizi neden ileri sürmektedir. Açıklamaları işlevselcidir: Söz konusu olan Endüstri Devriminin meydan okuması karşısında, bireyleri modern bilgiyle donatarak, onlarda koşullara uyum sağlayacak yetkinlikler geliştirmek ve öğrencilerin, önyargılardan uzak, açık, üretken ve olabildiğince resmi bir iletişim dili edinmelerini sağlayarak “iletişimdeki sınırları” kaldırmaktır.¹² Her ne kadar artık bu fikir çok özgün bir fikir olmasa da, ilginç olan, yapısalcı stratejinin, yalnızca piyasa gibi sözde-doğal bir kurumu düzenlemekle kalmayıp aynı zamanda kültürel bir aracı da düzenleyebilmesidir: Çok “doğal” bir kurum olduğu söylenemeyen ama her vatandaşa açık okul kurumunun, tek amacı bireyin bilinclendirilmesi hatta evrensel yetkinliğe kavuşturulmasıdır; tabii Hegel’in modern kültürden söz ederken kastettiği anlamla¹³

¹⁰ A. Ferguson, *Essai sur l’histoire de la société civile*, Paris, PUF, 1992.

¹¹ E. Gellner, *Nation et nationalisme*, a.g.e.

¹² Pierre Bourdieu ve Jean-Claude Passeron, okul eğitiminin bu derin işlevini ve yetkin bir iletişim diline sahip olmanın önemini kendi açılarından yorumlamışlardır. Ancak bu iki bilimadamı toplumsal eleştiriyi stratejik olarak örneğin pazar ekonomisi ve sermaye girişimi ya da devlet ve teknoloji yapıları üzerine değil okul eğitimi üzerine merkezlendirmişlerdir.

¹³ Bkz., R. Bodei, *Le prix de la liberté. Aux origines de la hiérarchie sociale chez Hegel*, çev. Nicola Giovannini, Paris, Cerf, 1995; M.

evrensel yetkinliğe kavuşturulmasıdır. Siyaseti, ancak liberallikten çok cumhuriyetçilikten gelen bir enerjiyle, doğal toplulukların bağrında, bunlardan özel bilgileri sözlü aktarım yoluyla kendilerini kültürel açıdan yeniden oluşturma yetkinliklerini koparıp almak için uğraşır ve bu üretimin modern aracısını, *devlet* içinde oluşturur. Bununla birlikte bu kültürü siyasetçilere ve topluma yaymak için Fransa Cumhuriyetinin bağrında da kavgalar kopmuştur. Jules Ferry, Mecliste¹⁴, cumhuriyet ilkeleri üzerinde yükselen laik bir eğitim-öğretim sisteminin hayati önemi konusunda vekilleri ikna etmek için, çok sağlam kanıtlar ileri sürmek zorunda kalmıştır. Ferry'nin, meslektaşlarını ikna etmek ve etkilemek için öne sürdüğü model, siyasal referansı, Prusya modeliydi. Öğretim zorunluluğu ve askerlik hizmeti olmak üzere iki temel kaide üzerine kurulan Prusya, Ferry'e göre "aydınlanma ile gücü" birleştirmeyi başarmış ve "gerçek bir uygarlık" örneği olmuştur.¹⁵

Her iki büyük Avrupa ulusu da, toplumsal bütünleşme, siyasal paylaşımcılık ve kültürel üretim ilkesinde, aracı olarak okula işlevsel öncelik tanıyarak sosyalleşmiş bireyi, yeni uygarlığın gerçek kaidesi yapmışlardı. Dünyanın geri kalanı karşısında medeniyeti sağlayacak olan da *simgesel yapısı gereği* bu birey

Theunissen, *Réalisation de soi et universalité*, çev. Hervé Pourtols, Paris, Le Cerf, 1997.

¹⁴ J.-M. Ferry, "Quel patriotisme au-delà des nationalismes? Reflexion sur les fondements motivationnels d'une citoyenneté européenne", P. Pirnbaum (ed.), *Sociologie des nationalismes*, Paris, PUF, 1997.

¹⁵ Jules Ferry bununla ilgili olarak Victor Cousin'i referans gösterir. Victor Cousin'den yaptığı alıntı şöyledir: "Prusya'da ebeveynlerin çocuklarını okula gönderme zorunluluğu o kadar ulusal bir zorunluluk, ülkenin ahlakına ve geleneklerine en derinden girmiş o kadar köklü bir gerekliliktir ki bu zorunluluk tek bir sözcükle karşılanır, Almanca'da *Schulpflichtigkeit* (okul görevi); bu zorunluluk entelektüel ortamda askerlik hizmetine karşı gelir *Dienstpflichtigkeit*. Bu iki sözcük Prusya demektir. Bunlar, Prusya'nın, bir ulus olarak özünü, devlet olarak gücünü ve geleceğini ifade eder; benim açımdan da bu iki sözcük, gerçek bir uygarlık için atılacak iki temeli hem gücü hem de aydınlığı işaret ederler (...). Günün birinde halk eğitiminin, genel çıkarları korumak için, toplumu oluşturan her bireye dayatılan bir toplumsal görev olarak kabul edileceğine inanıyorum (...)."

olacaktır; bilginin dolup taşıdığı bir *siberalemde menülü* öğreti-me odaklanmış "alıcı" kamuoyuna, kitlesel simgeleri özümseten bir iletişim sistemi üzerinde yükselen endüstri ya da sermaye piyasası devleri değildir. Ama bu gerçekleşmemiştir. Modern büyük uluslar döneminde sanayi toplumları (ki artık geçmişte kalmışlardır) bu görüşün tam aksine, tüm potansiyellerini ve simgesel çıkarımlarını kamu eğitim-öğretim alanına odaklama-ya çalışmışlardır. Amaçları hümanist temeller üzerinde yükselen bir uygarlık kurmaktır. Emin ve güvenli olduğuna inandıkları tek uygarlık buydu.

Sanayi sonrası toplumları bu tür bir yönlendirmeye uzun sü-re direndiler. Ancak şurası açıktır: Modern ulusların yapılanma ilkesi, -tamamen siyasal açıdan düşünüldüğünde- ekonomik gelişme süreçlerinin bir aşaması olarak düşünülen sivil toplu-mun neredeyse kaynağına inmekteydi. Çünkü ulusal devletler, sanayi toplumlarının düzenlenme ilkesinde, temel işlevi aracı olarak okula vererek, toplumlarına özellikle de sanayi kuruluş-larına, bilgi, deneyim, kültür, yetkinlik, simgesel yapılanma, etik, motivasyonel düzenleme sistemlerinin akışını sağlamış ve bu sayede toplumun dinamizmine katkıda bulunmuşlardır. Eko-nomik sermaye, ancak devlet tarafından, kendi vatandaşları için, bu biçimde oluşturulan bir kültürel sermaye temeli üzerin-de yükselerek verimli hale getirilebilirdi. Bu noktadan bakıldı-ğında sömürgeciliğin, sanılanın aksine kimi zamanlarda maddi çıkarılardan çok manevi çıkarılara hizmet eden girişimlerin, Ok-yanus-aşırı ülkelerde, Batı 'uygarlığıyla kıyaslanabilecek bir uygarlık ve bir sanayi geliştirmede neden sürekli başarısızlığa¹⁶

¹⁶ Fransız sömürgeciliği İngiliz sömürgeciliğine benzemez. Bu iki ülke sömürgecilikte tamamen farklı amaçlarla hareket etmişlerdir. Amaçları genelde birkaç istisnai durum dışında hep ekonomik eksenli olan İngiltere modelinin aksine Fransa'nın amaçları sadece görünüşte ekonomik nedenlere bağlı olmuştur. Fransız kültür modelinin yaygınlaştırılması amacı, kamuyu ikna etmek için ileri sürülen savlar arasında, her zaman öncelikli olarak yer alan maddi çıkar amaçları kadar hatta bu çıkarılardan daha fazla önemli olmuştur. Kamuya sunulan ekonomik nedenler (ki bu savlar da her zaman vekiller arasında ciddi tartışmalara ve eleştirilere konu olmuştur) daha tinsel çıkarları bir ölçüde akılcılaştırma çabaları olarak görülmelidirler! Almanlar, o dönemde Fransa'yla ilgili tüm önyargılarıyla Fransız sömürgeciliğinin komşularının kibirdiliğinin

uğradıkları da anlaşılmaktadır. Ulus devletlerin kendi metropollerinde gerçekleştirdiklerine benzer bir eğitim sistemi geliştirmek için gerek duyulan pahaca ve değerce ağır yatırımlar, bu sömürgelerde eksik kalmıştır. Devlet bu eğitim-öğretim yatırımlarıyla, burjuva toplumu tarafından ekonomik büyüme için gerçekleştirilen yatırımları verimli bir hale getirirken, bireyleri özel teşebbüslerde bulunmaları ve bu özel teşebbüsleri de iyi eğitim görmüş tüketici-üreticilere yönelmeleri için cesaretlendirmek konusunda kendisini sınırlamamıştır. Aynı zamanda kariyer açılımları da yaratmıştır; kamu alanında, farklı bakanlıklar bünyesinde, ulusal sınırlar içinde ve sömürge topraklarında iç ve dış hizmetler yaratarak ve örneğin mühendis odaları gibi ya da örneğin avukatlık, doktorluk gibi serbest mesleklerde yeni meslek odaları kurarak istihdam yaratmıştır. Böylelikle aydın bir azınlık yerine, yeni uygarlığı sırtlayabilecek orta ya da daha doğrusu üst orta sınıf bir toplum grubu oluşturmuştur. Bu sınıfın iç talebi karşılayabilecek bir gelir seviyesine sahip olmasını da sağlamıştır.

Bu dinamik, kıyaslama kabul etmeyecek bir büyüme dinamiğidir aynı zamanda ulusal devletler bürokrasilerini oluştururken de gerekli itme gücünü sağlamıştır. Ulusalcılığın büyük sanayi savaşlarıyla kesintiye uğrayan bu olumlu evrenin, devlet gelişmeye devam ettikçe yani sivil toplum açısından verimini artırdıkça ve devlet ile toplum arasındaki iç dengeler olumlu seviyede seyrettikçe sürebilmiş olduğu söylenebilir.

Bu olumlu dinamiğin kısa bir süre önce tersyüz olduğu düşünülebilir –pek çok kişi böyle düşünmektedir-; ulusal devletler ile ulusal toplumlar arasındaki cari hesap dengesinin toplum aleyhine bozulduğu ya da en azından kârlı olmaktan çıktığı söylenebilir. Bu durumda Kutsal devleti sadece *vasi* devlete dönüştüğü için değil *asalak* bir duruma düştüğü için, topluma ve ekonomik teşebbüslere verdiğiinden daha fazlasını alarak pahalıya malolduğu için kuşku duyulmaktadır ve suçlanmaktadır. Bu her şeyden önce, çıkara dayalı bir kâr-maliyet hesabıdır. Öyle ki, “muhafazakâr devrim” ve akabinde gelen devletin kü-

bir başka yönü olduğunu düşünerek bu konuda da ciddi biçimde yanılmışlardır.

çölmesi, özelleştirme, düzensizleştirme ve esneklik adına yapılan mücadele nedenlerinin kaba zenginliğidir. İşte yine aynı çıkara dayalı hesapla, *kamu öğretimi* politikalarının yönünün *profesyonel eğitim programlarına* yönelmesi gerektiği söylenmektedir. Bu çerçevede "teknik kültür" denilen kültür türü, "akıl devriminin" hareketli piyade sınıfını devreye sokmaya yönelik yeni bir seçim ilkesi olarak değer kazanmaktadır. Devlet, bürokrasisini arttırmaktan vazgeçmelidir. Özel sektör gibi devlet de, daha örtülü bir biçimde olsa da, "yağlarından kurtulmalıdır". Bunun için emekliliğe ayrılma sistemine sırtını dayamaktan çok, giderlerini azaltmalı, zorunlu vergi yükünü hafifletmeli, kısa süreli ve işlevsel profesyonel eğitim programları düzenlemeli, böylece insan kaynaklarını iş gücü ihtiyacına göre daha iyi adapte etmeli, sosyal yardımın seçimli yükümlülüklerini daha zorlayıcı koşullarla düzenlemeli, "yardım görenlerin" sisteme dahil olmaları için daha gayretli olmalarını sağlamalı, para ve finans piyasalarının yönetici oranlarını yaymalı ve bunları özel sektöre doğru kaydırarak bilimsel araştırmayı dinamikleştirmeli, işten kovulanlara karşı koyulan toplumsal koruma sınırları geniş ölçüde kaldırılmalıdır. İşte "sivil toplumun" devlete yönelttiği talep budur. Avrupa topluluğu kurumlarınca, ulusal devletlerin, sanayi sonrası olması da düşünülen uluslararası bir toplumun gelişmesinin önündeki olumlu engeller oldukları görüşü geniş ölçüde kabul gördüğü sürece bu talep desteklenmektedir.

Modern sanayi uluslarının pozitif dinamizmlerinin tersyüz olma süreci ya da ulusal devletler ve ulusallar arasında daha önceki zamanlarda gerçekleşen sinerjinin yok oluşu, ilk bakışta iki nedenle ya da daha doğrusu iki neden grubuyla açıklanabilir. Öncelikle şunun söylenmesi gerekir ki kamu kesimi *özel teşebbüs* için azalan verim sürecine girebildi. Bu durumda, marjinal maliyeti, marjinal kârını geçmiş olabilirdi. Zorunlu kesintiler, vergi kesintileri, sivil toplum kesintileri ve devlet vergileri kesintileri, sistemlerin işlemesi ve donanması için harcanan giderleri finanse etmeyi sağlayan avantajları aşmış gözükmekteydiler. Büyük altyapı şirketlerinin (ulaşım, enerji ve telekomünikasyon) çok büyük kârlarla özelleştirilebilecekleri düşünülmüş, bu süreçte de kamu tekeli bu şirketleri yeterince destekleyebilmiştir. Aynı biçimde, kısa vadeli piyasa çözümlerinin mantı-

ğında sağlık ve eğitim hizmetlerinin, ekonomik planda da gerçekten verimli girişimler olabileceği kabul edilemez çünkü bu tür bir verimliliğin getirileri o kadar fark edilemez, görünmez ve manevi getirilerdir ki tıpkı soluduğunuz hava gibi hem o kadar yaşamsal hem de o kadar görünmezdir. Eğitim-öğretim alanında, temel bir stratejik önemi olan *kültürel* formasyon, bugüne kadar genel olarak Okul kurumu tarafından verilirken, bu formasyon bir yandan teknik bir yandan da dar anlamıyla bilimsel formasyonlarıyla geniş ölçüde bölümlere ayrılmıştır. Bu uzmanlaşma programları bizi, hemen kavranabilecek üç sonuca götürürler; ancak bu sonuçların hepsi biraraya gelince olumsuz etkiler yaratmaktadırlar. Öncelikle teknik uzmanlaşma ancak kısa vadede verimlidir oysa bu eğitimi veren okul uzun vadeli ve etkili bir verim alanını kaybetmektedir. İkinci olarak, bilimsel uzmanlaşma, teknolojik gelişmelere olan baskın ve vazgeçilmez eğilimi artırmaktadır. Ancak bu teknolojik gelişmeler niteliksel ihtiyaçların yapısını değiştirmekte, geniş ve yoğun bir talep gerektiren etkinlik sınırlarını kaçınılmaz olarak az ya da çok yönlü iş gücüne götürmektedir. Üçüncü olarak "genel" kültür formasyonunun terk edilmesi yönünde iki taraftan da gelen bu çağrının sonucunda, ahlaki, düşünsel ve simgesel bazı kaynaklar da gözden çıkarılmaktadır. Bu kaynakların yararları çok trajik bir biçimde faydacılık, teknikçilik, araçsalcılık ve pragmatizm tarafından göz ardı edilmektedir. Bu dört atlı iş toplumlarının ideolojik temellerini oluşturmaktadır. Anında, doğrudan etkili, işlevsel, operasyonel ve verimli olmayan her şey usallık adına bir köşeye fırlatılmıştır. Tarih, felsefe ya da edebiyat okuyan, hümanist kültür tarafından bu kültür için yetiştirilen, tepkiselliğe, eleştirel düşünceye ve genel olarak, sanayi toplumunun bağrından çıktığı uygarlığın temel önemdeki düzeneklerine uyum sağlayan, bunun için yetiştirilen, hümanist kültürün beslendiği kaynaklardan beslenen öğrencilerle artık ne yapılabilir ki denilmiştir. Bu temel önemdedir çünkü sanayicilik ister kapitalist ister sosyalist olsun hümanizmi bir *lüks* olarak görmüştür; modern ulusların uygarlaşma ilkesinin bugün çökmüş olduğu kabul edilmektedir. İster geleneksel, örneğin aile, kilise, ordu ister, modern örneğin okul, üniversite ve özel sektör olsun toplumsal bütünleşmenin tüm araçları, *toplumsal.bütünleşme*

açısından bakıldığında güç kaybetmektedir. Bizler de bizim için uygarlık neyi ifade ediyorsa, bunun gelişimini, bırakın gelişimini, ayakta kalmasını sağlamak amacıyla neredeyse umutsuz bir biçimde, bu araçların yerini alacak yeni araçlar arayışına düşmüş durumdayız.

Avrupa - ulusların tarihsel süreçte oluşturduğu Avrupa değil Avrupa uluslarının bütünleşmesiyle oluşturulan siyasal bir bütün olarak Avrupa- bu durumun bilincindedir. Ama bu durumu kendi açısından değerlendirmektedir. Belki de yeni siyasal sınıfı oluşturmak için göreve çağrılan Avrupalı ortamlar, ulusları, egemenliklerini giderek artan ölçülerde ortadan kaldırarak alelacele tasfiye etmenin çok sorunlu olacağından kuşkulanmaya başlamışlardır. Çünkü bu tasfiye sonucunda, düzenleyici erkin giderek daha fazla soyutlanması ve oluşmakta olduğu düşünülen büyük sivil toplumun dinamik güçleri ile Avrupa siyasal sistemi arasındaki bağlantının kopması tehlikesi doğacaktır. Belki de günümüzdeki dinamik bütünleşme sürecinin temelinde bazı kötü niyetler yatıyordur. Mirasla ilgili kaygılarını dile getiren aydınların, mantıklı ve temkinli olma yolundaki çağrılarına kulakları tıkamak, istenilen bir durum değildir elbette.¹⁷ Bununla birlikte bu kötü niyetin çok da sağlam temellere dayanmadığından ve aslında kötü bir niyetten çok sahte bir niyet olduğundan şüphelenmekteyim. Ulusal egemenlik, gümrük sınırları, ulusal tüzükler ve ulusal para, paylaşılan ama ortak olmayan, rekabete açık olan ama tekelci olmayan yetkinlikler gibi "engelleri" ortadan kaldırıldığı için, uygarlığın fark edilmesi zor ama temel önemde olan esaslarını yok etme tehlikesine düşülmeyecektir. Size şuna yakın sözler söylendiğinde: "Dikkat edin! Ulusları yok etmeyin! Avrupa uygarlığının özünü bu biçimde damıtmaya kalkarak kurunun yanında yaşın da yanması tehlikesine giriyorsunuz" denildiğinde oldukça basit bir nakaratın

¹⁷ P. Thibaud, "L'Europe par ses nations et réciproquement", J.-M. Ferry'de, P. Thibaud, *Discussion sur l'Europe*, Paris, Calmann-Lévy, 1992.

tekrar edildiğini bilmeniz gerekir. Ulusların çöküşü, ancak toplumsallaşmanın belli başlı araçlarının, en azından modern ulusların açıkça belirlemiş olduklarının, güç kaybını, bir tanı olarak ortaya koyduğu ölçüde sorun yaratabilir. Avrupa kıtasında, Fransa Devletinin ve Prusya Devletinin (bugün bu devlet ortadan kaybolmuştur) *bir uygarlaştırma projelerinin* olduğundan ve bu projeyi uluslarının kültürel oluşumunu düzenleyerek büyük oranda gerçekleştirmiş olduklarından kimsenin kuşkusu yoktur. Bu devletler toplumsal kurumlarında, Hegel'in "ulusal ruh" adını verdikleri zihniyeti ete kemiğe büründürmeyi başarmışlardır. "Ulusal ruh", Hegel'in tanımıyla, bir ulusun özgürlük bilincini, en geniş anlamıyla bir devlet, tüm toplumu kapsayan gerçek bir Anayasa, devletin ve ulusun bir arada oluşturmuş olduğu ulusal bir topluluk aracılığıyla keşfetmesi ve ortaya koyması ilkesidir. Kuşkusuz siyasal bir bütün olarak gördüğümüz Avrupa, eskiden bazı büyük ulusların olduğu gibi, kendisinin de bir uygarlaştırma projesi olmasını isterdi. Ancak bu Avrupa, toplumunu, bazı ulus devletlerin bir zamanlar yaptıkları gibi, mümkün olan en radikal biçimde, oldukça otoriter ya da yarı-otoriter yollarla oluşturamaz ve *yüzeysel sivil toplum ilkesini* ortaya koyması gerekmektedir: Yani liberal piyasa kurallarını...

Siyasal Avrupa, *ulusunu oluşturan* bir devlet gibi davranamaz. Çünkü düzenleme ilkesiyle hareket edemez. Çünkü bütünleştirici konvansiyonel araçlar güç kaybetmektedirler ve bunların yeniden güncellenmeleri de ancak toplumsallaşma sürecinde etkin olmalarıyla, o da geçici bir süre için mümkündür. Ayrıca siyasal Avrupa'nın zihniyeti nasıl bir zihniyet olacaktır, toplumsal bütünleşmeyi, siyasal paylaşımı ve kültürel üretimi sağlamak amacıyla kendi ölçütünde etkin ve güçlü yeni araçlar yaratabilmesi için gerekli enerjiyi ona hangi ulusüstü ilke sağlayacaktır? İşte siyasal bütünleşmenin sınırları Avrupa için bu noktada başlamaktadır; bu sınırlar, bizim ulus devletlerimizin bütünleşme sınırlarıyla yani okul, ordu ve vergi zorunlulukları gibi *yükümlülükler* üzerinde yükselen daha çok *dikey* seviyede bir bütünleşme siyasetinin sınırlarıyla karşılaştırılabilecek sınırlardır. Avrupa Birliği için siyasal bütünleşme ancak yatay düzlemde olabilir yani *yumuşak* (soft power) güç ilkesine

göre düzenlenebilir; devlet, sivil topluma kıyasla daha çok uzlaştırmacı bir aracı ve kural koyucu gibi davranmaktadır. Bu da topluluğun kurumlarının toplumsal bütünleşme araçlarının ortaya çıkışına ve yükselişine destek vermek için hazır durumda olmalarını engeliemez.

Böylelikle bu kurumlar kartlarını, küçük ve orta boy işletmelere oynamaktadırlar; Birliğin iş gücünün neredeyse dörtte üçünü karşılayan KOBİ'ler önemli bir paya sahiptirler elbette. Aynı zamanda "bilgi toplumu" denilen toplumun gelişimine de çok güvenmektedirler; yani uydu teknolojileri, fiberoptik, bilgi-işlem, kablo ve numerik kompresyon ağı gibi son derece medyatik bir sistemin, Avrupalılaştırılması sürecinde modern uluslar için eğitim-öğretim sistemi ne anlama geldiyse bunun *mutadis mutandis* işlevsel karşılığını hedef alan bir topluma çok güvenmektedirler. Ama Gellner'in deyişiyle dışarıdan öğretim (exo-éducatif) dışarıdan eğitim sistemine merkezlenmiş bir ulusalcı ilkedен farklı olarak, Avrupa'nın gelecek öngörülerıyla fantastik boyutta örgütlenmiş yeni kamu uzamı¹⁸, bireylerin kültürel temellerinin oluşturulmasında yapıcı ve planlanmış bir biçimde etkili olamaz yani sivil topluma kıyasla ya da daha doğru bir deyişle devlete kıyasla aile ve toplum arasında etkili bir aracı olamaz. Televizyon, Fransız Minitel'i, PC'ler ve evlere yönelik yeni bilgi teknolojilerinden yola çıkılarak oluşturulmuş "multimedya" hizmetlerinin bütünleşmesiyle ilgili hiçbir proje, okuldaki sınıfın eşdeğerini oluşturamaz. Aynı biçimde profesyonel araçlar, gazeteciler, animatörler, sunucular, programcılar da öğretmenlerin ve profesörlerin vekilleri olamaz. Medya sistemi, topluma simgesel bilgiler aktarabildiği sürece bir eğitim sistemine benzetilebilir. Ama bu bilgilerin medya yoluyla aktarımı, öğrencilerin kapasitesine göre ayarlanmış, yaptırımlarla işleyen, edilen bilgiyi dikkate alarak ilerlemeyi hedefleyen, kontrol altında tutulan eğitim süreciyle aynı biçimde gerçekleşmez. Belirli gruplara ayrılmış toplumlara mesajların dağıtılması oldukça yüzeysel bir kültürel tarama işleminden başka bir şey değildir. Ya da bireylerin formasyonu için medya program-

¹⁸ Bkz. bu konuda Bangenmann'ın bilgi toplumu raporunda ortaya koyduğu gülünç ütopyaya.

larının geliştirilmesi amacıyla, göstergebiliminden ve retorikten tamamen farklı bir bilimle harekete geçmek gerekmektedir.

Bu nedenle topluluk kurumlarının ısrarla vurguladıkları en önemii öge "*bilgi*"dir. Özellikle de KOBİ'lere ve belli başlı ekonomik girişimlere, piyasalarda gerektiği gibi rekabet edebilmek için gerekli düzen ve imalat normlarına en iyi şekilde uyum göstermeleri için, sunulan bilgidir. Eğer topluluğun bütünleşmeden sorumlu mercileri neredeyse bir yüzyıl öncesinde Fransız Cumhuriyeti ya da Prusya Monarşisi'nin gerçekleştirdiğiyle kıyaslanılabilecek gerçek bir *uygarlaştırma projesi* geliştirmek gibi bir hırsla kapılmış olsalardı, hiç kuşkusuz stratejilerini tamamen farklı bir hedefe göre yönlendirirlerdi. Bu projelerini de ister sadece her tür dolaşımı ve alışverişi destekleyerek demokratik-liberal bir biçimde ister sadece ekonomik faaliyetleri en ince ayrıntısına kadar düzenleyerek uyumlaştırmayı sağlayan teknokratik-liberal biçimde savunabilirlerdi. *Avrupa sivil toplumunun* oluşmakta olduğunu *düşünmeyebilirlerdi*. Öyle ki Büyük Pazar koşulları ortaya çıktığı anda; bu sivil toplumu ortaya çıkarmak için geriye yaratacak bir şey kalmadığında sadece o güne kadar tutuklu kalan kapasiteleri, ki bu kapasiteler kendi kendilerine ortaya çıkmışlardır, topluluk hukukunun ışığı altında yeniden faaliyete geçmelerinden başka bir şey istememektedirler. İşte bu kapasiteleri serbest bırakmak yetebildiğinde, tüm bunlar gerçekleştiğinde Avrupa sivil toplumunun şekillenmekte olduğunu *öngöremeyebilirlerdi*. Ama hayır! Paracı bir disiplin zemini üzerinde büyük uluslararası ticaret anlaşmalarına uygun ve standart kanunlar koyarak, serbest mal, insan ve sermaye dolaşımının önündeki engelleri kaldırmak yerine Avrupa'nın oluşumundan sorumlu siyasal yetkililer öncelikle, geleceğin "Avrupa vatandaşı"nı oluşturmak için gerekli aracıyı ortaya çıkarma ve bunun istikrarını sağlama kaygısını dile getireceklerdi.

Bu tür bir ifadenin sonuçlarını yadsıyamayız. "Geleceğin Avrupa vatandaşını oluşturmak" çocuklara ve ergenlik yaşındakilere, oldukça ciddi, Avrupacı bir öğretinin ışığı altında, daha doğrusu "İşte Mareşal buradayız"ın daha Avrupacı ve daha demokratik bir eşdeğeri ışığında-modern ve medeni bir öğretim vermek anlamına gelmemektedir. Bu tür bir eğitim, içeriği ne olursa olsun önemli olanın doğru düşünmek olduğunu belirten

siyasal eğitimin tüm saçmalıklarını içermektedir. Geleceğin Avrupa vatandaşını oluşturmak, özgün bir evrensel kültür eğitim projesi demektir ve bu proje, Birlik içinde var olan ulusal pedagojik sistemlerin akılcıca bir biçimde düşünsel eleştirisini yaparak oluşturulacaktır.

Söz konusu olan okullardaki rutin sistemle olan bağı koparmak ve belirli temel sorular etrafında dönen bilgilerin içeriğinin en ince ayrıntısına kadar yeniden gözden geçirilmesidir: Uygarlığımız için nasıl bireyler istiyoruz? Bu bireylerin uygarlığımızı olduğu gibi ve gerçekte olabileceği gibi anlamaları ve yönlendirmeleri için hangi tür bilgilere sahip olmaları gerekir? Ulusal öğretim sistemlerinde yadsınan hangi bilimlerin öğretim sistemi içine alınması gerekmektedir? Güncel bilgiyi, sahip olduğu karmaşıklığı aşarak ama bu karmaşıklığı yok etmeden nasıl aktarabiliriz? Topluluk kurumları bu tür bir eğitim projesiyle ilgilenmemektedir yani anlama ve açıklama gereklerine, bugünkü uygarlığın tüm karmaşıklığı ve belirsizliğiyle dile getirebileceği gereklerle cevap verme iddiasında olan bir eğitim projesi onları hiç ilgilendirmemektedir. Hükümetlerarası kurumlar ve topluluk kurumları, hiç kuşkusuz üye ülkelerin bu eğitim programını yürütebilecek güce sahip olduklarını düşünmüşlerdir; oysa genelde bu devletler -neredeyse hepsi!- bu programı uygularken büyük güçlükler yaşamaktadırlar ve bu programın "uyumsuzluğunu" kabullenmiş hatta daha kötüsü bu uyumsuzluğun pazar ekonomisinin gerekleriyle ölçülebileceği sanısına kapılmışlardır. Ancak kaderi ve ilkesi ya sürekli olarak gelişen ya da çöküşe giden bir uygarlık yazgısına bağlı bu yaşamsal gerekleri hangi pazar ölçebilir ki?

Topluluk kurumları, üniversite ve eğitim siyasetlerine yön veren işlevselci zihniyete¹⁹ uygun olarak, hümanist öğretiyeye belki biraz gereğinden fazla bağlanmış devletleri, gençleri nitelikli iş gücünün gerekleri doğrultusunda eğitmeleri gerektiği konusunda ikna etmeye gayret göstermişlerdir ve bu konudaki anahtar sözcükleri de "adaptasyon" olmuştur.²⁰ Kendi açılarının

¹⁹ Bkz. bu konuda, A. Renaut'nun ilginç incelemesine, *Les révolutions de l'université*, Paris, Calmann-Lévy, 1995.

²⁰ Avrupa Topluluğu Komisyonu'nun "Gelişme, Rekabet, İş gücü" başlıklı *Beyaz Kitabı*'nda yedi öncelik şöyle sıralanır: "İşsizliğe

dan bu kurumlar, işe alacakları personelin yetiştirilmesi konusunda, "Avrupa İncelemeleri" alanında yani yalnızca Birliğin kapsamı altına giren hukuk ve ekonomi alanlarında uzmanlaşmış yüksek öğretim enstitülerine güvenmektedirler. Ama Avrupa etiketini taşıyan enstitülerden ve üniversitelerden hiçbirisi geniş kapsamlı bir uygarlık projesinin gereklerini ciddi olarak karşılayamamaktadır.²¹ Açıkçası, eğitim sistemlerinde eksik

karşı mücadele ve endüstriyel değişimlere uyum sağlamak için herkes tarafından kabul edilen yedi ilke"

1. Eğitim sistemlerini ve profesyonel eğitim formasyonlarını özellikle de Lisansüstü öğretimi geliştirmek;
2. Ticari teşebbüsleri piyasanın gereklerine uyum gösterme konusunda yeterli esnekliği gösterebilmeleri için desteklemek;
3. Ticari teşebbüslerin hizmetlerinin üretim araçlarını ve yükümlülüklerini yeniden düzenlemek,
4. Ücret maliyetini düşürmek;
5. İşsizliğe karşı mücadele vermeye yönelik kamu fonlarını daha etkin bir biçimde kullanmak;
6. Formasyonu olmayan gençler için özel önlemler almak;
7. İstihdam açmak için etkin bir siyaset yürütmek;

"İstihdam açmak için etkin bir siyaset yürütmek" deyişinden kastedilen a) ücretlerin ve iş saatlerinin esnekleştirilmesi b) çok daha fazla profesyonel iş gücü akışı sağlamak için dönüşüm programları geliştirilmesi c) Lisansüstü öğretim d) İşsizlik sigortasının koşullarının iyileştirilmesi.

Ekonomik gelişim, rekabet ve istihdam konuları hakkında, *Beyaz Kitap* ve Essen kuralları gibi, ADAPT girişimi de kendi önceliklerini belirtmiştir:

1. İş gücünün sanayideki gelişimlere ayak uydurma kapasitesini artırmak;
2. Sanayide, hizmet sektöründe ve ticari sektörde rekabeti geliştirmek;
3. İş gücünün niteliklerini geliştirerek, iç ve dış piyasalarda esnekliğini artırarak, profesyonel dolaşımı sağlama olarak işsizliğe karşı mücadele etmek;
4. Özellikle yoğun iş talebinin olduğu sektörlerde yeni iş alanları ve ekonomik faaliyet alanlarının açılmasını, gelişmesini desteklemek ve en kısa sürede bu alandaki çalışmaların başlatılmasını sağlamak.

²¹ Avrupa İncelemeleri Enstitüleri, Avrupa Birliği'nde çalışacak memurları yetiştirmek için kurulmuş yüksek okullardır, bunların ne Avrupa okulları ne de Avrupa üniversiteleri oldukları söylenebilir. Başka bir deyişle Avrupa kültürüne ait enstitüler değildir; hatta bu tür bir deyiş, "avromilliyetçi" bağlamda bazı yanlış anlamalara neden olabilir. "Avrupa" okulları ya da liseleri

olan, Avrupa eğitim projesinin özgünlüğü açısından da eksik olan ve eksik kalması muhtemel olan unsur, psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin bağrında bir eğitim bilimi olarak rüştünü ispatlayan "eğitim-öğretim felsefesi" değildir. "Avrupa vatandaşı" yetiştirme amaçlı bir eğitim-öğretim projesini sağlam temellere oturtacak olan, daha çok bir uygarlık felsefesidir. Teknikler ve eğitim "araçları" üzerine geliştirilen her tür düşünce verimsiz olmuştur. Aynı biçimde "Okul" kurumunun nihai "hedefleriyle" ilgili yapılan her tür sorgulama, her tür düzenleme gayreti de, boş konuşmaktan öteye geçememiştir. Zaten Avrupa Topluluğunun, ister hukukçu ya da mühendis ister memur ya da müdür olsun yüksek memur kadrolarının formasyonlarıyla uzaktan ya da yakından ilgileniyor olmasının toplumlar açısından çok az önemi vardır. Ulusal devletler, gelişen sanayi toplumlarının gereklerine cevap veren profesyonel kadroların formasyonlarıyla yeterince ilgilenmektedirler (ve çokuluslu olarak adlandırılan gruplar da özel sektöre iş gücü yetiştirilmesi konusunda bazı sorumluluklar ve yükümlülükler altına girebilirler). Kısacası bugünkü durumda "Avrupalı" olarak adlandırılan eğitim programlarına bağlı bir formasyona fazladan cila çekilmesi, Avrupa topluluğunun eğitim projesini, var olan rutin ulusal eğitim projelerinden ayırmak için yeterli değildir.

Buna karşın, kısmen de olsa *didaktik odaklı bir uygarlık felsefesiyle* aydınlanacak bir Avrupa eğitim projesinin özgünlüğü, geleceğin Avrupa vatandaşını yüksek taleplere cevap verebilecek düzeye getirmek gibi oldukça hümanist bir o kadar da güncel bir amaca sahip olmak olacaktır. Bu yüksek talepler, günümüz bilim dallarının kendi özel meslek dilleri içinde ortaya koyduklarını, "bilim çağının etiğine" uygun olarak, *olağan dilde* de anlamak gereğinden doğmuştur.²² Kastedilen, insanın, doğayla,

genelde iyi eğitim veren kurumlardır ve iş donanımı açısından da nitelikli bir öğretim programı sunmaktadırlar. Ancak bu özellikleri artık normal liselere ve okullara göre ayrıcalıklı artı bir değer olarak görülmemelidir. "Avrupa üniversiteleri" ise, büyük köklü üniversitelerle rekabet içine girebileceklerini iddia etmekten bile uzaktırlar.

²² K. -O. Apel, *L'éthique à l'âge de la science. L'a priori de la communauté communicationnelle et les fondements de l'éthique*,

öteki insanlarla ve bir birey olarak kendisiyle ilişki kurmasıyla ilgili bütün önemli odak noktalarını kavramasını sağlayan tüm bilişsel alanlara uyum sağlama yetkinliğidir. Örneğin Üniversitelerde çalışan doktor unvanına sahip uzmanların, "çocuklara anlatıldığı haliyle" yani anlamlı olduğu tek biçimde olduğu gibi anlatılan doğa sistemiyle ilgili bilimsel tek bir söz bile edemelerine şaşırabiliriz. Bu aynı zamanda büyük içsel nihai ilişkilerin (biyolojik) ve dış ilişkilerin (ekolojik) görüş açısidir; temel tanımlar düzeyinde örneğin evrenin büyük dengelerinin, maddenlerin, bitki dünyasının ve hayvan dünyasının birbirine hem nasıl bağlı olduklarını hem de nasıl birbirinden ayrı bir düzene sahip olduklarını ortaya koymaya çalışan tanımlar düzeyindeki girişimlerin görüş açısidir. Ayrıca Üniversitelerde çalışan doktora kadar toplumun genelinde yalnızca doğal çevre değil teknolojik çevre konusunda da var olan dramatik cahilliği dağıtmak için de bize malzeme sağlayabilir: Teknik uygarlığımızın nasıl bir uygarlık olduğu bilinmemektedir ya da en azından ikinci endüstri devriminden sonraki uygarlık hakkında hiç bir şey bilinmemektedir. Uzaktan iletişim sistemleri olan telefon, radyo, televizyon, bilgisayar modemi gibi ev araçlarını kullanarak tanışıklık kurduğumuz bu iletişim sistemlerinin nasıl işledikleri bilinmemektedir. Uygarlık felsefesiyle bilgilendirilmiş bir eğitim-öğretim projesinin asıl amacı, entegre devre teknolojisini geliştiren mühendisler yetiştirmek değil, çocuklarına, doğal çevremizin ve bugünkü uygarlığın hangi güçler tarafından oluşturulduğunu ve hangi tekniklerle gelecek günlere taşındığını anlatabilecek vatandaşlar yetiştirmektir. Bugün, çevresini saran olaylara ve nesnelere, herkes için anlamlı ve anlaşılabilir, geçerli ve bilimsel bir açıklama getirebilecek kavramlar oluşturabilecek, asgari düzeyde bilişsel bir yetkinliğe sahip olma anlamında bile "doğru insan"ın var olduğundan söz edemeyiz. Bu tür bir istekte bulunmanın özgün bir yanı elbette yok. Ama bu isteğin eğitim yönünden daha da derinleştirilmesi, oldukça zengin felsefi getirilerle donanmış, övgüye değer, daha önce görülmemiş bir performans gösterilmesini getirecektir: Uzman kişilerin kapalı çevrelerinde kalmış bilgileri olağan günlük dile

taşımak ve doğal çeviri sürecinden geçen ve ilk biçimlerinden sıyrılan bu bilgileri günlük yaşama getirmek.²³ İşte yeni *kültür* budur; tabii *kültür* sözünden anlamamız gereken, *uygarlığın* nesnel uygulamalarına nüfuz etmiş bilgilerin göreceli olarak içselleştirilmesinden doğan yetkinliktir. Bu uygulamalar, ister teknik ya da kurumsal boyutta ister biçimlendirilmiş bilginin simgesel yapıları biçiminde olabilir.

Bu tür bir eğitim girişiminin felsefi boyutunu ve uygarlık katkısını görmezden gelemezsiniz çünkü bu tür girişim büyük ölçekte başka bir projeyi yürürlüğe koymak anlamına gelmektedir: Genişlemiş Avrupa Birliği projesi, Birlik bünyesindeki herkesin, gelecekte Birlik vatandaşı kimliğini taşıyacak herkesin, geliştirmekte olan uygarlığa ayak uydurmasını sağlayacak evrensel öğretim işleyişlerini ve protokollerini belirleyen bir proje –bugün, çevresindeki uygarlığa ayak uydurabilen çok az yetişkin insan vardır. O da ancak özel bilgiler ve uzmanlıklar sürecinden geçmek suretiyle ayak uydurabilmişlerdir. Oysa çocuklar çok rahat uyum sağlayabilmektedirler-. İşte ancak bu koşullar gerçekleştiğinde, siyasal iradesini ikiyüzlülüklere başvurmadan gösterebilecek düzenli bir erk olarak, *Avrupa* devletin doğuşundan söz edebiliriz. Siyasal iradesini, kaba teknik düzenlemeler üzerinde değil; para, banka, endüstri, ticaret, sivil ve askeri teknoloji, bürokrasi ve medya gibi büyük sistemlerin oluşturdukları soyutlamalarla, çoğalmak için artık ihtiyaç duymadıkları insanoğlunun statüsünü küstah bir biçimde aşağı çektikleri bir uygarlıktan kurtulmak için gösterecektir. Bu noktada *Eleştirel Teorinin (Théorie Critique)* olumsuz fantezilerini anlamak mümkün olur²⁴: Sistemin değer verdiği biçimiyle toplumsal yararlılığa bağlı kalalım, yapay dillerin uzmanlarının kayda değer biçimde işaret ettikleri tüm bu yapay dillere örneğin parasal işaretlerin hatta hukuksal kuralların insansonrası

²³ J.M. Feryy, "Raison scientifique, décision politique et opinion publique", *La civilisation tribulaire du bien-être*, Brüksel, Entre-vues & Labor Yayınları, 1997.

²⁴ M. Horkheimer, *Théorie critique*, Luc Ferry ve Alian Renaut tarafından derlenen denemeler, Gérard Coffin, Luc Ferry, Joelle Masson, Olivier Masson ve Jean-Pierre Pesron'un işbirliğiyle Collège de philosophie çeviri grubu tarafından çevrilmiştir, Paris, Payot, 1978.

diline bağılı kalalım. İşleyiş bozukluğunu önceden belirleyebilmek ve örgüt kavramlarını ilerletebilmek için neredeyse otomatik yönlendirmeli büyük ölçekli dönüşüm ve dolaşım kodlarının oluşturduğu tüm bu yapay *semiosis*'e bağılı kalalım. Bu arada geleneksel üretici konumlarını yitirmiş eski kuşak vatandaşlar ve ortaklıklar, hâlâ tüketici olarak kabul görülmekten dolayı pek memnun olan emekçi sınıfı gibi iş gücünü piyasada satabilme onuruna da sahip olamayacaktır. Hükümetlerarası ve topluluk kurumları da duygu olarak (stricto sensu) Avrupa Birliği Konseyi ve Komisyonu, eğitim projelerine, uygarlık projesinin felsefi boyutunu (daha da açınanması gereken bir anlamda) dahil etmeyi reddettikleri için siyasal güçlerini kaybetmektedirler; Avrupa vatandaşını oluşturacak güçlü medyumları yürürlüğe koyamayan ve bunlara işlerlik kazandıramayan, düzenleme güçleri zayıf tüzüklerle kan kaybetmektedirler. Bu Avrupa vatandaşını oluşturulamazsa, Avrupa'nın ne siyasal bir Birlik olarak ne de devlet olarak var olamayacağını da söylemenin gereği bile yoktur aslında.

Adının hakkını veren bir Avrupa devleti oluşturma yoluna baş koyan bu tür bir yönelim de, işte bu nedenle *ister istemez* gerçekdışı olacaktır: "Avrokrat"ların bu tür bir hümanist proje için gerekli siyasal iradeye hiçbir zaman sahip olamayacaklarını düşündüğümüzden değil de, bu tür bir düşüncenin, Avrupa'nın oluşumundan şevki, cömertliği ve hayalgücünü, belli önyargılarla göz ardı ederek, gereğinden fazla karamsar yanılsamalar içine düşmek anlamına gelecek olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak toplumsal üretim koşullarının bugünkü görünümüne göre, bu bürokratlar, bu tür bir yönelime ayak uyduramayacakları için gerçekdışı olacaktır. Bugünkü görünümüne göre dedik çünkü toplumsal işlerliklerin kısıtlayıcı ve neredeyse tekelci tanımlarının boyunduruğu altında oldukları sürece bu yönelime ayak uyduramayacaklardır.²⁵ Zaten Avrupa kurumları da kendi

²⁵ J.-M. Ferry, *L'allocation universelle, Pour un revenu de citoyenneté*, Paris, Le Cerf Yayınları, 1995. Bkz. aynı zamanda

başlarına bir Devlet değildirler, daha çok siyasal-idari bir sistem oldukları söylenebilir. Bu kurumlar klasik hukuk devleti görüşüne bile sahip değildirler. Hegel felsefesinde belirlenen formüle göre tanımlanan devlet örgütünden farklı olarak *siyasal-idari sistem*, etik olarak, eğitim veren sistem değildir. Bu sistemler bir yandan anlaşılabilirlik ölçütlerini getirirken bir yandan da karmaşıklık üreten sistemlerdir.²⁶ Siyasal-idari sistem, bir taraftan, önce "yapısal"²⁷ hukuksal kuralların anlaşılır olmalarını sağlamak için gerekli gördüğü etkileşimleri gerçekleştirir ve sonra bu ön tanımlamaların ışığında, toplumsal aktörlere "oyunun kurallarına" uygun davranışlar yükler. Ancak bu yükümlülükler normal olarak belirli yaptırımlara uymak zorundadırlar; daha açıklarsak, "etken" hukuk aygıtının yani yasadan yargıya uzanan hukuk aygıtının, bürokratik olarak top-

benim makalem: "Revenu de citoyenneté, droit au travail, intégration sociale", *La Revue du MAUSS*, 7, ilk dönem 1996; ve ayrıca Olivier Mongin'le röportajıma, "Pour une autre valorisation du travail. Défense et illustration du secteur quaternaire", *Esprit*, Temmuz 1997.

²⁶ N. Luhmann, *Rechtssoziologie*, Opladen, 3. Basım, 1987. Sözkonusu olan iki yönlü bir işleyiştir, çünkü siyasal-idari sistem bir anlamda karmaşıklığı önleyici bir işleyişe sahiptir. Hukuk etkileşimleri düzenler ve seçimler aracılığıyla kendi kendine sınırlarını belirlemiş bir alanda davranışları ve beklentileri stabilize eder. Luhmann için eski hukuk sisteminden yeni hukuk sistemine geçiş, olumlu, resmi ve farklı bir geçiştir; esnek olmayan basit bir indirgeme sisteminden daha karmaşık, esnek ve koşullu bir indirgeme sistemine geçiş olarak görülebilir. Bkz. bu konuda J. Clam, "Phénoménologie et droit chez Niklas Luhmann", *Archives de philosophie du droit*, Cilt 39, 1995, s.335-375.

²⁷ Bu kavram Ludwig Wittgenstein'in ortaya attığı bir kavramdır. Daha sonra dil yetileriyle ilgili olarak John Searle tarafından anlamsal alanı genişletilmiştir. Paul Ricœur bu kavramla ilgili olarak şu tanımları yapar: "Yapıcı kuraldan anlaşılması gereken, tek işlevleri konumlandırmak olan kurallardır. Örneğin satranç tahtasındaki bir piyonu hareket ettirmek bir satranç partisindeki bir oyun olarak sayılır. "Bu oyun satranç partisinden evresindeki bir oyun olarak "yapılmadığı" sürece bir oyun olarak var olamaz, bir anlamı da olamaz (...)" P. Ricœur, *Soi-même comme un autre*, Paris, Seuil, 1990 (altıncı inceleme: "Le soi et l'identité narrative", 2, s.183). Hukuk konusunda bir uygulama olabileceğini söyledim (J.-M. Ferry, "Un approche philosophique de la rationalité juridique". *Droits, Revue française de théorie juridique*, 18, 1993).

lumun "soğuk" kurallarına ve anlaşılabilirlik ölçütlerine katkı sağlamak durumundadır. Öte yandan da, bu siyasal-idari sistem, yasal yolların ve süreçlerin toplumsal yansımalarını oluşturacak kuralları yürürlüğe sokar. Avrupa topluluğunun bütünleşme hareketini özellikle bu yoğun hukuksal yasama süreçleri çizgisinde değerlendirdiğimizde, Avrupa hukukundan sorumlu yetkili siyasal-idari kurumları, özel bir sorunla karşı karşıya gelmektedirler ve bu sorunun da uygarlık projesiyle çok az ilgisi vardır. Önemli olan topluluk hukukunun yeni normlarını bütünleştirmektir; bütün "kararları", "yönergeleri" ve "tüzükleri" bütünleştirmektir. Çünkü yasa yapmak yetmez; bu yasalara uyulmasının da sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle Lüksemburg'daki Avrupa Adalet Divanı'ndan başlayarak bütünleşme davasına bağlanmış tüm mahkemelerin oluşturduğu yaptırım organının, yeni yasalara uyulmasını sağlama göreviyle boğazına kadar işe batma riski vardır. Dahası bu kurallara uyulması zorunluluğunu, sonra (ex post) bir zorunluluk değil önce (ex ante) bir zorunluluk olarak görmek durumundayız. Çünkü bu topluluk kurallarının, Birliğe üye toplumların hedef-etkileşimlerini etkili bir biçimde düzenlemeleri gerekmektedir. Bu nedenle bu kamu erklerinin izledikleri siyasal yol, özellikle de Komisyonun izlediği siyasal yol, kamu idareleriyle²⁸ ortaklıktan geçtiği gibi bu toplumların "aktif güçleriyle" ortaklıktan da geçer. Söz konusu "aktif güçler" farklı etkinliklere sahip yeni-kooperatif temsilcilikler yani sendikalar, çalışanlar ve derneklerdir. Bu noktada lobi-lerin daha doğrusu çıkar ve baskı gruplarının önemi ortaya çıkmaktadır.²⁹ Bu grupların yasama organları nezdinde çoğal-

²⁸ E. Gonzales Sanchez, "La négociation des décisions communautaires par les fonctionnaires nationaux: les groupes de travail du Conseil", *Révue française d'administration publique*, 63, 1992. Ayrıca C. Hausschild, H. Siedentopf, "Europäische Integration und die öffentlichen Verwaltungen der Mitgliedstaaten", *Die öffentliche Verwaltung*, 11, 1990.

²⁹ Aslında lobi kavramını daha çok, Amerika'daki parlamenterler üzerinde doğrudan ve çok açık baskıları olan baskı gruplarını daha doğrusu Kuzey Amerika'daki belli bir tür kurumu adlandırmak için kullanma eğilimindeyiz. Çünkü bu konudaki Avrupa kavramı ve uygulaması bu kurumlardan oldukça farklıdır: Avrupa'daki çıkar grupları karar sürecinden çok daha erken bir süreçte devreye girerler ve "yasamadan" çok "yürütme" üzerinde baskı kurarlar

maları her zaman teşvik edilmektedir çünkü böylelikle, karar süreci, ilgili kişiler tarafından olması gerektiği gibi izlenip aktarılır ve kabul görür. Böylece bu kararların, tüzüklerin ve yönergelerin belirli kurallara bağlanması sağlanır. Sonuç olarak, Avrupa topluluğu hukuk kuralları, kararların hazırlandığı yarı-özel uzamda önceden öğrenilip kabul gördükleri için kolaylıkla yürürlüğe girebilir ve etkin olabilirler.

Soft power meşrulaştırma sürecine göre, bu biçimde sindirilen kurallar, ilke olarak, bir kere her şeye karşıt kurallar olarak belirlenirler ve bu karşıtlığın dikkate alınması gerekir. Oysa bu karşıtlık ancak ulusal kurallar söz konusu olduğunda hemen göze çarpmaktadır. Yeni hukuk, eğer bu hukukun getirdiği yasalara uyulması ve bu yasaların kabul görmesi isteniyorsa, Avrupa toprağı üzerindeki tüm ekonomik teşebbüsler tarafından bütüncül olarak tanınabilir olmalıdır. Bu da bize, topluluğun bütünleşmesindeki en önemli kaldıracın yani stratejik aletin neden formasyon değil de bilgi olduğunu kısmen de olsa açıklamaktadır ve topluluk kurumları için, geleceğin aracısının, neden Üniversite değil de Görsel-İşitsel Araçlar³⁰ olduğunu ortaya koymaktadır. Görsel-İşitsel araçlar, özellikle yeni bilgi ve

(ancak yasama ve yürütmeyi en geniş anlamıyla aldığımız bilinmelidir özellikle Avrupa topluluğu kamu erklerinin düzenlenişi söz konusu olduğunda). Ne olursa olsun Avrupa baskı grupları topluluğun büyük kamu idare organı tarafından ki bu Avrupa Komisyonu'dur, uzlaşma formasyonlarına işbirliği yapmaya davet edilirler. Böylece normlarla ilgili öneriler herkesle paylaşılabilir. Bu öneriler, hükümetlerarası karar verme organı tarafından (ki bu da Avrupa Birliği Konseyi'dir) sunulur. Ancak önerilerin sunulması, genelde karar sürecinden önce olur çünkü bu süreçte devreye giren, Avrupa parlamenterleridir.

³⁰ Avrupa bütünleşme sürecinde medyaların stratejik kullanımıyla ilgili aydınlatıcı ve nesnel bir tartışma için bkz. A. Lange, "Descartes, c'est la Hollande. La Communauté européenne: culture et audiovisuel", *Quaderni*, 19, Kış 1993, s.99-104. Karşılaşılan zorluklara eleştirel bir bakış için P. Musso, "Audiovisuel et télécommunications en Europe: quelles récomposition?", *Quaderni*, 19, 1993. J. McLeod ve D. McDonald'ın sentezlerine de bakılabilir, "Beyond Simple Exposure: Media Orientations and their Impact on Political Process", *Communication Research*, 12 (3-33), 1985 ve F. Dehousse, "La politique européenne des télécommunications", *Courrier hebdomadaire du CRISP*, 1493-1494, 1995.

iletişim teknolojileri (NTIC) ve uydu, televizyon, bilgi-işlem, telefon işbirliğiyle oluşturulan karmaşık aygıtların tümüdür. Örneğin fiberoptik ve numerik kompresyon: *mültimedya komp-pleksi*. mültimedya, topluluk sisteminin bütünleştirilmesi için özel bir aracı olarak ortaya çıktığında, Avrupa'da, "bilgi toplumu-nun" yükselişine hizmet etmek durumunda olan yeni teknoloji-lerin, "akıl devrimi"nin itici gücünü oluşturduğu ve yeni bir ekonomik patlama yapabilecekleri umudu doğacaktır. Bu du-rumda toplumsal aktörleri, haneleri, bankaları ve şirketleri, bu çağın bilgisini büyük ve geniş kapsamlı bir ansiklopedi gibi derleyip toparlayan, şebekelerarası bir iletişim sisteminin, önümüze yeni ufuklar açacağına ve yeni kaynaklar doğuracağı-na ikna etmek gereklidir. Yeni bilgi aktarım teknolojileri saye-sinde artık iyice saydamlaşan bu açık uygarlık kitabına, bu büyük kitaba, şebekelere bağlı bilgisayarlardaki veri bankala-rından *on line* ulaşılabilirdiği gibi, ev bilgisayarlarına yüklenebilen ve bilgisayar mağazalarında satılan CD'lerden de *off line* olarak ulaşılabilir.

Tele-iş ve tele-öğretim sistemleri sayesinde, okul ve iş yer-lerinin yerine geçen telekomünikasyon şebekelerine bağlı araç-larla, toplumsal doku yeniden yaratılabilir ve hayata geçirilebilir mi? Elbette bu yapılanma, zaman kullanımında esneklik, ula-şımından tasarruf, şehirlerdeki yığılımda azalma, kişisel özerklik getirdiği gibi aynı zamanda soyutlamayı ve belki de büyük çaba sarf edilmesi gerekliliğini de getirmektedir. Uzamsal ve madde-sel zorlukları aşan iletişim sistemi, dünya çapındaki bir iletişim sisteminin oluşturduğu çokbiçimli topluluklara göre şekillenen ulusötesi dayanışma sistemlerini serbest bırakabilecek midir? Elbette bu kadar hükmedilemez ve kontrol edilemez, hareketli ve gayriresmi bir iletişim sistemiyle ilgili pek çok fantezi kuru-labilir; bu tür bir sistem, polis vakalarının önüne geçebilir; barış ve çevre için, hastalık ve açlıkla mücadele edebilmek ve doğal ya da siyasal felaketler nedeniyle acı çekenlere yardım etmek adına dünya dayanışması için tüm kamuoyunu harekete geçire-bilir, dünyanın bir ucunda kimilerinin sahip olduğu bazı özel bilgileri, keşfedilmemiş bilgi hazinelerini herkesin hizmetine sunabilir ve böylece bu yeni keşfedilmiş yollarla sınırötesi bir iletişim ağını daha önce görülmedik bir biçimde harekete geçi-

rebilir. Zaten bu gezegenin insanı için geçerli tek eğitim de bu tür bir iletişim ağı sayesinde olabilir. Bu teknolojik ütopya da "bilgi toplumu", bireylerarası iletişimi, ister doğrudan ister çeşitli operatörler aracılığıyla, yoğunlaştırdığı oranda, eğitim medyumuna dönüşebilecek ve böylece genç "kamuoyunun" isteklerine ve gereklerine, bugünün geleneksel katı eğitim sisteminden en geniş anlamıyla okul sisteminden daha iyi cevap verebilecek midir?

Teknik açıdan bilgi-işlem "otoyolları" aracılığıyla, birbiriyle bağlantılı şebekelerden oluştuğu kabul edilen bu sistem, yani Avrupa kıtasının sınırötesi bütünleşmesine ve hatta tüm gezegendeki kıtalarötesi bütünleşmeye³¹ katkıda bulunmaya çağrılacak bu evrensel aracı, siyasal açıdan bir yandan eğitim aracı olarak Okul paradigmasını öte taraftan da alışveriş aracı olarak Piyasa paradigmasını elinde tutmaktadır. Okulun verdiği eğitim ve Piyasanın gerçekleştirdiği alışveriş, iletişim sisteminin alt kategorileri olarak sınıflandırılabilir. Böylelikle, birbirine bağlı şebeke teknolojisiyle nesnelleştirilen bu iletişim, Okul sistemine benzer biçimde *bilgi aktarımını* sağlayabildiği gibi Piyasaya benzer biçimde de *düşünce akışını* gerçekleştirebilir. Aslında bilgi edinmek, "bilgi toplumunu" şekillendiren teknolojik yeniliklerden bağımsız olarak, karşılıklı olarak yoğunlaşan bilgiler aracılığıyla giderek daha da kolaylaşmaktadır. Genel bir eğilim olarak, öğrenmek, pratikte nerede ne olmuş bilgisini almak olarak görülmektedir. Gerçekte öğrenmek, giderek daha fazla iletişime girmek ya da daha doğru ifadeyle, dü-

³¹ F. du Castel, *La révolution communicationnelle*, Paris, L'Harmattan, 1995: özellikle de *Réseaux*'da yayınlanan dosyalar: "Télécommunication: d'une organisation à l'autre", *CNET*, 56, Kasım-Aralık 1992; "Droit et Communication", *CNET*, 59, Mayıs-Haziran 1993; "L'économie des télécommunications", *CNET*, 72-73, 1995. Aynı zamanda bkz. *Rapport sur le développement mondial des télécommunications 1994*, UIT (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği), 1994; H. Sawhney, "Universal Service: Prosaic Motives and Great Ideals", *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, Sonbahar 1994; J.-F. Tétu, F. Renzetti, "Internet: évolution d'un projet d'espace public de recherche", *TIS (Bilgi ve Toplum Teknolojisi)*, 7 (2), 1995; "Vers la convergence des systèmes de communication", *TIS (Bilgi ve Toplum Teknolojisi)*, 1995, 7 (2).

şüncelerini ve araştırma sonuçlarını başkalarıyla paylaşmak ve bu iletişime katılmaktır. Bu düşünce bütün bilimsel araştırmalar için geçerli olduğu gibi bilimsel bilginin ilerlemesi mantığı için de geçerlidir; bu mantık aslında, büyük sistematik kuramların ortaya koyduğu "keşifler" mantığından çok, kimi durumlarda ilginç saptamalara varan "buluşlar" mantığıdır. Bilgilenme modunda aktarılan mantık da budur zaten. Yoksa büyük bir sistematik kuramın, bilimsel topluluk içinde paylaşımı, daha çok belli bir öğretim döngüsü içinde verilen dersler biçiminde, çeşitli eserlerin tanıtılması ve sunumların yapılması yöntemini gerektirir. Ama bu mantık, daha genel çerçevede, örneğin çocuk eğitimi için geleneksel öğretim araçlarından farklı kaynakları olsa da geçerlidir. Öğretim ister "interaktif" olsun ister "interaktif" olma niyeti taşıyın, yalnızca öğrencinin öğretmeniyle "diyaloga girdiği" anlamını taşımaz aynı zamanda öğrencinin aklına gelen soruları çekinmeden sorabildiği ve böylece merakını olduğu gibi ortaya koyabildiği, merak ettikleri üstüne yoğunlaşabildiği anlamını taşımaktadır. Eğitim kurumları, bireylerin taleplerine, bunların değişimlerine uygun olarak, daha derin cevaplar verme görevini günümüzde giderek daha fazla üstleniyor. Bilgilenmenin eskisine oranla çok daha fazla meşru bir formasyon işleyişi olarak kabul edildiğini savunan tezleri doğrulamak için pek çok örnek sunulabilir. Bu neredeyse yeni bir kültürdür hatta geleceğin kültürüdür. Bu yeni kültür, anlık daha doğrusu geçici bir merak güdüsünün en önemli hareket motorunu oluşturduğu gayriresmi iletişim ve mesaj ağları aracılığıyla gerçekleşen bilgi alışverişiyle kendisini kabul ettiren bir kültürdür: Bu iletişim kültüründe bilgi toplanır ve neredeyse farkına varılmadan belli bir bilgi temeli edinilir. Daha sonra bu bilgi temeli isteğe bağlı olarak, ama hiçbir biçimde zorunlu olmadan, daha sistemli, daha akademik bir yöntemle derinleştirilebilir. Bu süreçte esas olan her bireyin, öteki bireylerde potansiyel olarak bulunan bilgilerle sürekli olarak temasta olmasıdır öyle ki artık öğrencinin egzersiz kâğıdını sıra arkadaşının görmesini engellemek için sırasına kapanarak bilgiyi sakladığı dönem geride kalmakta isteyen istediği soruyu istediği gibi sorabildiği ve herkesin bu sorulara kendince cevap getirebildiği bir dönem başlamaktadır.

Ancak geleneğin hâlâ yaşadığı durumlar da olacaktır; kültürel üretimin sözlü aktarımla sağlanmasından oluşan geleneksel yöntem, bugün farklı biçimde de olsa, bilişsel alışverişlerde artık resmîlikten uzak bir esnekliğin tercih edilmesinden yola çıkarak hâlâ hak talep edebilir durumdadır. Bugün bilişsel alışveriş, ya doğrudan ya da medya aracılığıyla daha liberal bir ilkeye, talebe göre yani bilgilenme ilkesine göre gerçekleşmektedir. Bu yöntemin diğer öteki yöntemler arasında yenilenmiş neredeyse kahramanlaştırılmış hümanizm idealini alt üst etme olasılığı vardır. Bu kahramanlaştırılmış ideale göre, oldukça üstün bir dille yazılan bilimsel bilgilerin, günlük dile en iyi biçimde çevirisini sağlayacak bir eğitim projesi gerekmektedir. Bu noktada kuram ile uygulama, bilimin kendine özgü dili ile günlük yaşamda kullanılan doğal dil arasındaki gerilim bir sorun olmaktan çıkar. Artık önemli olan bilimsel bir konuyu ana dilinde en iyi biçimde anlamak değil herkesin, uygarlık deneyimlerinden ve uygulamalarından kendi açısından çıkardıklarını başkalarına aktarabilmesidir. Bu deneyimler ve uygulamalar, bireysel bir çabanın eseri olabildikleri gibi özel bilimsel alanlarda yetkin kabul edilen kişilerle kurulan ilişkilerin de eseri olabilir. Bugün dikkate alınan, kişilerin, okul kitaplarından bilimsel kültürün özünü çıkarabilme kapasiteleri değildir. Bugün önemli olan *toplumsal bilgiyi* yaymak ve bu bilgiyi yeniden hep birlikte yapılandırmak için, herkeste var olan iletişimsel (ve telematik) yetkinliklerdir. Bu *toplumsal bilgi*, bilimsel bilgilerden farklı olarak nefes aldığımız hava gibi hemen herkesin her an yararlanabileceği bir bilgi olacaktır.

İşte sanayi sonrası toplum savunucularının heyecanla ortaya atabilecekleri sav: Neden sokaktaki adamı, aydınların seviyesine yükseltmek isteyelim? olacaktır. Öyle ki bugün bu aydınlar, kendi sürerliliklerini ve üretimlerini, araştırma danışmanları, hocalar, araştırma görevlileri ve atâşeleri, profesörler, asistanlar ve yüksek öğretim öğrencileri kısacası bilimsel araştırmanın kuşaklararası sürekliliğini sağlayan bütün bir sistem aracılığıyla gerçekleştirebilmektedirler. Öğretimin seçkin yanının uygulanması yerine, üniversitelerin ve yüksek okulların ölçütlerine göre saptanan seçkin öğretimi yoğunlaştırmaktaki bu ısrar niyedir? Eşitlik için kaygılananların bu durumdan duyabilecekleri rahat-

sızlık da, ancak toplumsal meşruluk ilkeleri, belli bir diploma hiyerarşisine bağlı kalındığı sürece ve toplumsal meşruluk üç ayaklı bir hiyerarşiyi yani para, erk ve prestij hiyerarşisini bir zorunluluk olarak gördüğü sürece var olacaktır. Oysa nesnel toplumsal talep, bundan böyle, yoğun olarak uzmanlık bilgisine değil de, herkesin kendi günlük yaşamında sergilediği iletişim-sel yetkinliklerin (er ya da geç bunun kabul edilmesi gerekecektir) toplum açısından olumlu dışavurumlarına yönelirse, artık her sene diploma almak için rekabete girmeye de yarışmaya da, sonuçlar kötü olduğunda, başarısızlığın toplumsal sonuçları katlanmak da gerekemeyecektir. Çünkü başarı, toplum içinde neredeyse tamamen doğal bir biçimde edinilen yaşama kapasitesini öne çıkaran alanlarda özellikle de ifade ve paylaşım yetkinliğini öne çıkaran alanlarda ölçülen bir değer olacaktır. Bu başarının en mükemmel kaynağı da bireylerin toplumsallaşma kapasiteleri olacaktır.

Şimdi daha iddialı bir projeye, "hümanist" projeye gelelim. Bu proje uygarlığın gelişimini evrensel düzeyde mümkün kılan bir proje olacaktır tabii burada uygarlığın gelişimi, bilimin bize çizdiği çerçevede ele alınmaktadır. Bu yenilenmiş eğitim projesi de *bilgilenmenin* baskın modeliyle işlemektedir. Ama bu proje kavram itibariyle gerçek bir *formasyon* bilimdalı olarak kendisini ortaya koymaz. Bu açıdan bakıldığında da Avrupa'yı devlet olma seviyesine henüz çıkaramayacağı da bellidir. Avrupa devleti demek Avrupa halkının oluşturulması demektir. Ancak söz konusu olan bir bütün olarak Avrupa halkını, Avrupa'yı oluşturan uluslarla karşı karşıya getirmek değildir. Bu projenin getirdiği sonuç daha çok bir Avrupa devleti ile Birliği oluşturan üye devletler arasındaki karşıtlığı ortaya koymak olacaktır. Tabii bu üye devletlerin zaman içinde feshedilmesi de hedeflerden biridir. Ulusüstüçülüğün iddiası da budur ancak bu görüş kendi içinde çelişmekle kalmaz, çünkü aşmaya çalıştığı Ulusçuluk'tan daha fazlasına sahip değildir. Aynı zamanda bu çelişkisini görmemekte ve bu devletleri feshetmenin basit bir yıkım işi oldu-

ğunda ısrar etmektedir. Ama bu basit bir yıkım değildir. Avrupa halkından söz ederken kastedilen ulusların yok edilmesi değil ortak bir zihniyetin oluşturulmasıdır. Yine de, bir halk çatısı altında birleşecek Avrupa topluluklarının oluşturacağı topluluk bilinci, ortak bir kültürel kimlik bilincinden kaynaklanan etnik - etnik burada en geniş anlamıyla ele alınmış olsa bile- bir bilinç olmayacaktır. Bu kültürel kimlik bilinci örneğin bir Finli, Arap ya da Amerikan kimliğinden ayrılacaktır. Avrupa halkı düşüncesi kültürelci ya da kimlikçi karşıtlıkların ötesinde yer almalıdır. Bu düşünce de ancak evrensel bir bilinçten doğabilir, oluşturulması gereken evrensel bir bilinçten. Ancak bu düşüncenin içeriği evrenseldir; ancak bu evrensellik, ekonomi ya da hukuk, bilim ya da felsefe gibi modern uygarlığın kurumlarında genelde sunulan evrensellik değildir. Daha çok insanlığın evrenselliğidir; günlük yaşamın temel deneyimleri aracılığıyla oluşturulan evrensel zihniyettir ki bu deneyimler kültürlerle göre az ya da çok gelişmiş olabilirler: *Oyun, aşk ve iş* deneyimleri ve *düşünce* deneyimidir. Düşünce deneyimi daha önce saydığımız deneyimlerden sonra ikincil olarak gelişen bir deneyim türüdür çünkü bu ilk üç deneyim varoluşun eğlencesel, erotik ve pragmatik biçimlerinden doğarlar ancak düşünce deneyimi belli bir yaşam biçiminden kendi kendine çıkar ve bu deneyime "felsefe" adı da verilebilir.

Görüldüğü gibi söz konusu olan, daha önce saydığımız varoluş biçimlerine bağlı temel deneyimlerin neler olduğu öğretisinden oluşan bir öğretim projesi değildir. Bu proje, felsefe deneyimiyle, dar bir çerçevede, varoluşun, temel yaşam deneyimlerine bağlı eğlence, erotizm, pragmatizm ve felsefe biçimleri yoluyla özdeşleşecektir. Söz konusu olan daha çok, genç Avrupalıların içgüdüsel olarak güncelleştirebildikleri bu deneyimlere, dile getirme ya da söze dökme yoluyla eşlik etmektir. Tabii bu süreçte kültürlerarası evrensel bir anlayışın aracı rolünü üstleneceği de gözden kaçırılmayacaktır. Bu projede, örneğin eğlence, öğretici bir etkinlik olarak uygulamalı bir biçimde geliştirilmesi gereken ciddi bir uğraş olarak görülecektir. Yani eğlence, düşünsel açıdan (formasyona ve eğitime bağlı bir bilim dalının bakış açısından) ele alınabilecek bir deneyim olarak sınıflandırılması koşuluyla öğretici bir etkinlik olarak görülecektir. Aynı

durum aşk için de geçerlidir. Duygusal ilişkiler ve güdüsel yaşamımıza bağlı her şey örneğin birleşme ve ayrılık, kendine ilgi gösterme ve başkasına sahip olma, uyuşmazlık ve uzlaşma sağlama, çatışma ve aidiyete ait olan her deneyim bu kapsama girer. Aynı durum elbette geniş anlamıyla iş deneyimleri, yani kamu kurallarıyla yönlendirilen her tür etkinliği içerisine alan şu *pragmatolar*, uygar oluşun genelleşmiş kurallarını ortaya koyan ve uygarlıkçılığın içselleştirilmiş ilkelerini gözetten her deneyim için de geçerlidir.

Bu tür bir derinlemesine formasyon, kurum bilgisi ve teknik bilginin akılcı bir biçimde aktarılmasını öngörür. Çünkü bu tür bir formasyon, bazı temel evrensel deneyimlerden yola çıkarak yaşanmışlığı, *deneyimin dindışı bilimi* adı altında ele almayı hedefler. Ancak bu formasyon, yaşanmışlığı, hümanist bir bilgilendirme temelinde temsil etse de, eğitim projesini uygarlaştırma projesi seviyesine yükseltebilecektir. Bir Avrupa devleti de işte ancak bu temel üzerinde yükseltebilecektir. Ancak doğrusunu ifade etmek gerekirse Avrupalıların bir halk olduklarına inanmaları için bu yeterli gelmemektedir; ne bir halk olduklarına inanabilirler ne de siyasal tabanda birleşmiş bir topluluk oluşturma görevini üstlenmeye ikna edilebilirler. Bunun için halk eğitim projesini, aynı sosyopolitik göndermelere sahip bir sisteme yerleştirmek gerekmektedir. Kısacası gerçek devletin, devlet kavramıyla uyuşması gerekmektedir.³² Bu nedenle geleceğin

³² Hegel de böyle düşünmüştür, *Logique*, III. Bölüm: "l'idée", Reclam basımı, Yay. Haz. Georg Lasson, Cilt III, s.253-261. Hegel "gerçek şeylerin Düşünceyle buluşmadıkları noktaları, sonları, gerçek-karşıtı yanlarıdır. Bu noktaya göre herbiri kendi köşesinde nesnedir... Ama bir nesne örneğin devlet, devlet düşüncesiyle tamamen örtüşmezse yani devlet gerçeğinin, devlet düşüncesiyle hiçbir alakası olmazsa, devletin gerçekliği yani kendilerinin bilincine varmış bireyleri, devlet kavramıyla uyuşmazsa devletin ruhu ve bedeni ayrılmış demektir. Bu durumda devlet ruhu, düşüncenin en uzak diyarlarına kaçacak, devletin bedeni de özel olarak bireylere bölüştürülmüş olacaktır. Ama devlet kavramı, bu bireylerin doğalarının en temel parçalarını oluşturduğuna göre, bunlarda o kadar güçlü bir eğilim olarak kendini gösterecektir ki bireyler bu kavramı gerçekliğe oturtmak zorunda kalacaklardır; bunu da belirli bir amaca dış uyumluluk biçiminde yapabileceklerdir ya da ona belirli bir oranda katlanacaklardır aksi halde yok olmak zorundadırlar."

Avrupa vatandaşını, yoğun bir formasyondan geçirmek suretiyle pek çok Avrupa ulusunun birleşiminden oluşan Avrupa halkı, devlet düşüncesiyle, ancak Avrupa Birliği bu halka nesnel bir temel olmayı başarırrsa, örtüőebilecektir: Bu temeli de iki seviyede sağlayacaktır; 1. ekonomik talepler sistemi; 2. politik adalet sistemidir.

Genç Avrupalıların bir halk oluşturabilmeleri için gećecekleri bu derin formasyon sürecinde, halk eğitimi, okul sistemindeki konvansiyonel örgütlenme biçimlerinden geniş oranda kurtulabilir ve bu zorunluluktan kendini bağımsız kılmadığı sürece, disiplini ön plana çıkaran zorunlu eğitim yöntemini kullanmaz olur. Kuřkusuz eęer geleceğin vatandaşlarının, ulusal devletlerin kuruluşlarında kullandıklarına benzer kavramları içselleştirmeleri, okul kurumu aracılığıyla sağlanılmak istenirse, bu eğitim biçiminin maliyeti, devlet bütçelerine ağır bir yük getirecektir. Bu yeni bağlamda, gerek öğretim elemanlarından gerek bazı kamu kuruluşlarından fedakârlıkta bulunmaları istenebilir. Örneęin (ulussonrası) *halk eğitimini sekülerleştirme* gerekliliği oldukça beceriksiz bir formülle ortaya konulmuş olsa da, Okul kurumundan "hayata açılması" istenebilir. Tabii bu formül, toplumsal yaşamın güncel alışkanlıklarına ve gereklerine uymaktadır. Eęitim sistemi böylece gerginliğinden kurtulmakta ve medya sisteminin baskın olduğu daha geniş bir bütüne süzölmektedir. Açıkçası bu *yeni* kamusal uzam, hataları ve yoksunlukları ne kadar önemli ve büyük olursa olsun, bugün için gücü işaret eden bir medyum olarak ortaya çıkmakta ve kendi yöntemleriyle eğitim sistemine yeni bir ivme kazandırabilecek gibi görünmektedir. Ama Avrupa halkının siyasal birleşme tarihinde tam anlamıyla etkili olabilmesi için etik yaşama kadar her řeyi yeniden yaratması gerekmektedir. Bu bakış açısında, sıradan insanların öncelikleri kamu hukukuyla ve devlet düzeniyle ilgili bilgileri edinmek değildir. Bunların etik formasyonları için önemli olan en geniş anlamıyla siyasettir. Zaten bugünün vatandaşları, siyaset öncesi yaşam biçimlerine yani eğlence, ařk vb. kategoriler altında sınıflandırdığımız yaşam biçimlerine, kolaylıkla ya da gönüllü olarak nüfuz etmektedirler; böylece bu formasyon neredeyse otomatik olarak sivil toplumla ilgili alanlara da asgari ölçüde uygulanmaktadır.

Okulun hayata açılması, elbette kamu uzamına formasyona yönelik görevler yükler; ancak siyasal uzam, farklı uluslardan vatandaşların çoğunun işidir. Bu tür bir uzam, çokkültürlü olmaya devam etmekle birlikte, usçuluğun siyasal kurumlarda ve kamu hukukunda hayat bulan en yüksek seviyesini temel alan ortak bir *duyu* geliştirebilir. Toplumsal yaşam *sistemini* ilgilendiren her şey, ister talepler ister adalet sistemi olsun, ulusların geleneklerinin kendi aralarında karşılaştırılmasıyla yeniden düzenlenebilir. Peki, ama neden bu girişimden, evrenselliğin daha da derinleştirileceği sonucu çıkarılmak istenir? Ulusal gelenekler bünyesinde temsil edilen özel inançlar, öncelikle, olumsuz anlamda, hukuksal olarak yapılandırılan gerçekliğe nesnel bir direniş olarak, sınanmış mantıkla daha sonra da bu gerçekliğin hukuksal yorumlarıyla karşı karşıya gelebilirler. Aslında bu yorumlar, farklı kültürlerin ve ulusal duyarlılıkların karşımıza çıkardığı itilaflara açık yorumlardır. Farklı kültürlerde ortak olanı bulma iddiasındaki bir Avrupa hukuk uzamında, ortak paylaşımda olan siyasal kültür, üye devletler nezdinde işlerlik kazandıkça, topluluk normlarının yönü, büyük oranda belirlenmiş olur. Oysa siyasal kültür, belirli ilkeler hatta belirli hukuksal kurallarla ilgili itilâfa açık yorumların birbirleriyle çarpışmasıyla gelişir. Yorum çelişkilerinin ya da çatışmalarının kamusal savlarla çözülmesinin kötü bir tarafı yoktur.³³ Giderek yıldızları parlayan eleştirmenler, hukukun günümüzdeki evriminin ki bu evrim topluluk bağlamında açık ve net olarak gözlemlenmektedir, sivil topluma özgü özelliklerin hukuksallaştırılmasından geçtiğini göz önüne alırlarsa, kamu hukuku düşüncesi canlanabilir hatta gençleşebilir. *Eşitlik ilkesinin*, işleyişlerin resmi bir eki, sıradan bir tüzüğü, basit yönetmelik ilavesi olmaktan öteye geçememe tehlikesi vardır; bu tehlike, özellikle de toplumsal ortaklar arasında sözleşmeler, anlaşmalar ve konvansiyonlar gerçekleştirme amaçlı müzakereler sırasında

³³ Bu konuda bkz. bildirim: "Pour une "philosophie" de la Communauté", J.-M. Ferry, P. Thibaud, *Discussion sur l'Europe*, op.cit'de; ayrıca "Culture et citoyenneté dans l'Union européenne", *Cahiers internationaux du symbolisme*'de, 80-81-82, 1995; "Pour une démocratie participative", *Temps européens. La Revue du Centre européen de la culture*, Cenevre, Bahar 1997.

kendisini açıkça gösterir. Bu açıdan devletin, gerçek bir kamu erki, adalet erki ya da özelliklere kayıtsız evrensel bir erk olarak görüldüğü devirler geçmiştir. İşte bu noktada Avrupa Birliği'nin devlet olamamasının ardında yatan eksikliklerinden biri ortaya çıkmaktadır: Topluluk kurumları, gerek efektif gerek normatif alanda ulusal devletler nezdindeki eşdeğerlerine oranla oldukça güçlendirilmiş olsalar da, ancak *görünüşte* bir devlet oluşturabilirler ki bu devlet de ancak olumsuz bir ivmeyle hareket edecektir. Burada söz konusu olan ulusal devletlerdeki engelleri ya da rakipleri görerek, tüm kamu gücünü genel anlamda zayıflatmak ve bu gücü özel girişimlerin gücüyle ikame etmek eğilimidir. Elbette bu özel girişimler, çok yüksek bir genelleşme seviyesine ulaşmışlardır. Ama özel girişimlerin genelleştirilmesi, kamu niteliğini taşıyanların ve geleneksel olarak toplumdan ayrı bir güç olarak sadece devletin sağlayabileceklerinin evrenselleştirilmesi anlamına gelmemektedir.

Kamusallık ilkesi, eşitlik ilkesine, idari düzenlemenin yarı-kamu işleyişlerinde iyice süzülüp damıtılan evrensel özü kazanabilir mi? Kamusalılık ilkesi kavram itibariyle devlet kavramının dışında bir kavram, hatta devlete karşıt, devleti eleştiren bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki kamusalılık ilkesi aracılığıyla devletin ruhu ve bedeni birbirinden ayrılır, tıpkı ölümden olduğu gibi. İşte ne sosyo-ekonomik sistem içinde yani sivil toplum boyutunda ne siyasal-idari sistem içinde yani devlet boyutunda olmayan bu kamu zihniyeti, ideal olarak "kültür" olarak adlandırılabilir bir ortamda var olabilmektedir. İşte bu "kültür" de, kamu uzamının üstünde yükselebileceği temel kaynak olarak düşünülmektedir. Bu görüş, Kant'ın bir düşüncesiyle uyusmaktadır. Kant "Aydınlanma Çağı"nı, halkın kendisini, *kendi kendine aydınlatabileceği ve kendi kendisini eğitebileceği* bir çağ olarak tanımlamıştır.³⁴ Kant'a göre gerekli mali kaynak-

³⁴ I. Kant, "Réponse à la question: qu'est-ce que "Les Lumières"?", Kant'da, *La philosophie de l'Histoire*, Paris, Denoel, Gonthier, 1947, s.47; "(...) bu nedenle sayıları çok azdı, kendi gayretleriyle

lara sahip olmayan ulusal devletler, devlet borçlarıyla iyice yıprandıklarında, kendilerini, bir gün ulusal eğitim ya da kamu öğretimi gibi erkin devamı için neredeyse yaşamsal önemde olan görevlerini bile yerine getiremeyecek bir durumda bulabilirler.³⁵ Kant açısından kültür, basit bir medenilik olgusu olarak ele alınmamalıdır: Kültür, bireylerin, kamu yaşamının normlarını içselleştirebildikleri ve böylelikle medenilikten uygarlık seviyesine yükselebildikleri bir formasyon süreci sonucunda ortaya çıkan bir ahlak biçimidir. Kamu uzamı, en azından örtülü bir biçimde, vatandaşının formasyonu için medeni eğitime bir vekil tayin edebilir, etik bir hedef belirleyebilir ki Hegel bunun devletin görevlerinden biri olduğunu belirtmiştir. İşte bu noktada devlet, daha önceki dönemlerde algılandığı biçiminden farklı bir yönde, kamu erki niteliğini kazanmaktadır. Aslında kamu gücü, oluşturulan devletten başka bir yerde de kendini gösterebilir, örneğin kendini bu anlamdaki kültürel kaynakların arka planında yürütülen tartışmaların oluşturduğu bir kamu uzamında, en doğal haliyle gösterebilir.

Bu açıdan bakıldığında ahlak, kültüre ait bir olgudur. Aslında tam olarak söz konusu olan, Hegel'e göre, "Avrupa'da kabul

azınlıktan ayrılmayı başarıp, güvenli adımlarla ilerleyebilenlerin sayısı çok azdı. Ama ne zaman bir halk kendi kendisini aydınlatırsa o zaman olasılık uzamına girer hatta bu halkı biraz özgür bıraktığınızda bu neredeyse kaçınılmazdır".

³⁵ Kant, *Idée d'une histoire universelle au point de vue cosmopolitique* (1784), 8. önerme: "(...) böylece yanılışmalardan ve gerçekleşmeyecek rüyalarından oluşan bir arka fonda Aydınlanma Çağı yavaş yavaş belirir: Bu insan cinsinin, başındakilerin büyüklüğe karşı duydukları amansız susuzluğu, büyüklük egosunu bile kullanabileceği oldukça önemli bir gelişmedir. İnsanlık bundan yararlanmak zorundadır, en azından kendi çıkarlarına düşünenler için bu böyledir (...) Bir örnek verelim: Eğer günümüz hükümetleri, artık kamu eğitimi kurumlarını ve daha genel bir tanımla dünyada gerçek değere sahip olan her tür sistemi desteklemek için yeterli parayı bulamadıklarında, çünkü bu para, her şey önceden gelecekte gerçekleşeceği düşünülen bir savaş için harcanmıştır, halklarının bu alanda kendi özel çabalarıyla ortaya koyacakları girişimleri, çok zayıf ve yavaş olsalar da en azından zorlaştırmamaları bunların yararlarına olacaktır."

gören anlamıyla öznel özgürlüktür".³⁶ Çünkü "kültürlü insan, içselleştirebilen insan, gerçekleştirdiği her eylemde kendi izini bulmak, var olmak ister".³⁷ Bu ahlak, sonuç olarak insanın özerkliğini gerektirir, vatandaşa sadece onay verdiği kamu normlarına uyma zorunluluğunu getirmez aynı zamanda ona çevresinde yapılan tüm düzenlemeleri, bir toplumun üyesi olarak üretilmesine kendisinin de katkıda bulunduğu çevreyi, yabancılamama zorunluluğunu da getirir. Avrupa'da kullanıldığı anlamıyla bu "özgürlük" ancak bir açıdan tatmin olabilir. Toplumsal ve siyasal çatışmadan doğan daha az yakıcı deneyimler dışındaki deneyimlerde, bağış, istek, birleşme ve ayrılma deneyimlerinde sınındığı ölçüde tatmini bulabilir. Avrupa'daki anlamıyla özgürlük, özünü ancak aşk ya da dostluk gibi duygusal kaynaklarda bulabilecektir. Ortak yaşam ve genel olarak devlet düzenlenmesi gibi alanlarda karşımıza çıkan soğuk sorulara cevaplar verebilecek avantajlı bir vekil getirebilecek duygusal kaynakların arayışına sıcak değerlerde çıkacak olanı da, öncelikli olarak bu özgürlüğün özünü oluşturan nitelikleri reddetmek durumunda kalacaktır. Avrupa vatandaşına karşıt gibi görünen ahlaki gereklilik de, böylece, göreve ait bir olgu olarak değil bu özgürlüğün esasının göndermesi olarak doğrulanmaktadır. Ki bu özgürlüğü Avrupa hem kavramsal olarak icat etmekle kalmamış, kurumları ve kurallarıyla hayata da geçirmiştir. Bununla birlikte bugün Avrupalıların, bu ilkeye, birleşmiş bir halk ve siyasal olarak bütünleşmiş bir toplum oluşturmak amacıyla herhangi bir gayrete girecek kadar, yaşamsal anlamda bağlı kaldıklarını gösteren hiçbir şey yoktur.³⁸

³⁶ G. W. F. Hegel, *Encyclopédie*, 503, burada bir uyarıda bulunalım, Hegel sözlerine şöyle devam eder: "Bu özgürlüğün sahip olduğu hak adına, insan genel anlamda kötülük ve iyilik arasındaki ayrımı yapabilecek bilgiye sahip olmalıdır. Ahlak ya da din, insandan, sadece kendi kurallanna, sanki dış bir otorite tarafından belirlenmiş kesin kurallara uyar gibi uymasını beklemekle kalmamalı; ondan, kalbiyle, inancıyla, bilinciyle, dünyayı görme biçimiyle kurallarını tanımasını, kabul etmesini ve özümsemesini beklemelidir. İnsanın öznel iradesi, kesinlikle esas olan an, nihai hedeftir."

³⁷ G. W. F. Hegel, *Principes de la philosophie du droit*, 107, add.

³⁸ Bu konuyla ilgili olarak Avrupa topluluklarının karar organlarının önemli bir stratejilerinin de ticari reklam üslubuyla ideolojik

Her durumda, Avrupa, siyasal birliğini sağlamak için özgün bir yöntem bulmak zorunda olduğunu düşünmektedir; özellikle de devletçi-yapısalcı modelin avantajları ve dezavantajları tartışması kapanmış olduğundan beri böyle bir mecburiyet hissetmektedir. Bu modelin ulusal ilkenin temeli olduğu düşünülmüş ve pek çok açıdan ulusötesi ölçeğe geçme eğiliminin tercümanı olarak görülmüştür. Her ne kadar kültürel homojenleşme iletişimin önündeki engellerini kaldırdığı ölçüde olumlu karşılanıyor olsa da, *global lifestyle* dayatması ya da genelleştirilmiş hayat standartları, özellikler ve özgünlükler düzleminde bazı karşıt tepkilerin doğmasına da neden olabilir: Bölgesellik, ulusalcılık, köktencilik, bütüncülük, kültürcülük vb karşıt tepkiler.³⁹ Devletin konvansiyonel yöntemleriyle oluşturulan siyasal birlik, bu tür ayrılıkçı hareketleri önceden görme olanağı sağla-

propagandanın hedeflerini birleştirmek olduğunu belirtmek durumundayız. Ama bu ittifak özünde, kamusalılık ilkesini içten yıkmayı getiren bir ittifaktır. Uyarılma faktörü aracılığıyla Avrupa vatandaşına seslenerek yani bireylerin en düşük ikna edilme eşiklerini kullanarak, siyasal bağlamda ahlak açısından en sefil durumda olanın er ya da geç taktik açısından da beceriksizlik göstereceği tehlikesi göz ardı edilmektedir. Manipülasyon, çok ender durumda kumazca bir taktik olarak ortaya çıkmaktadır, genelde bu yöntemin sonuçlarının yaratıcılarının aleyhine dönme olasılığı çok yüksektir. Hatta uzun vadede, manipüle edilen hedef kitlenin duyarsızlaşması ve küçümsemesi tehlikesini doğurmaktadır. Ama retorik sanatında aşınaya gitmek, Avrupa projesinin güvenilirliğine zarar verebilir. Vatandaşlara ahlaki yaklaşımlarda bulunmak yerine yani Avrupa'da kullanılan anlamıyla öznel özgürlüklerini hedef almak yerine, iletişim danışmanlarına başvurmanın daha uygun olacağı düşünülmektedir. Çünkü bu danışmanlar vatandaşlara tüketiciler gibi davranma yeteneğine sahiptirler; öznelerin özgürlüklerini, sıradan nesne düzlemine indirgemek konusunda mükemmeldirler. Kamu zihniyetine yöneltilecek acı eleştiri de buradadır; bu eleştiri, ulusal devletlerden üstün olmak isteyen, gerçek bir devlet olarak bunların yerini alma iddiasında olan kurumların ya da karar organlarının aslında gerekli güçten yoksun olduklarını ortaya koymaktadır. Buna karşın, yakın zamanlı girişimler örneğin "Avrupa Vatandaşları" girişimi gibi (vatandaşları, karşılaştıkları güçlükleri dinleyerek, haklarından haberdar etmektedirler) Avrupa'da vatandaşlık kültürüne ait bir uzamın oluşturulmasına katkıda bulunmaları açısından olumlu girişimler olarak görülmektedirler.

³⁹ J. Naisbitt, P. Aburdene, *Ten new Directions for 1990, Megatrends 2000*, New York, Morrow & Cie, 1990.

yabileceği gibi Birlikte global bir tutarlılık da sağlayabilecektir. Ama ulusötesi bir devlet oluşturmak, topluluk erkinin ulusal kamuoylarından meşruiyet krizi ve toplumsal ve ekonomik aktörlerden düzenleme krizi kopması tehlikesini de getirmektedir. Buradan da, ulusal ilkenin ulusötesi düzleme taşınması, Avrupa birliğinin siyasal birliğinin oluşturulmasının önemli bir evresi olmakla kalmayıp, biraz önce ele aldığımız tehlikeler göz önünde bulundurulduğunda, yapısalcı devlet modelinkinden farklı olarak, yeni ve özgün bir yol bulunması gerekliliği de ortaya çıkacaktır.

Söz konusu olan öncelikle, siyasal birliği, ulusal çoğulculukla birlikte oluşturmaktır; ya da hukuksal çerçevenin evrenselliğiyle, kültürel kimliklerin benzersizliklerini aynı noktada buluşturmaktır. Bunun için basit bir çözüm vardır: Üye ülkelerin ve (sanal) vatandaşların ortak bir Anayasa'da buluşturulması. Böylece Avrupa birliğinin vatandaşlarının siyasal kimliği, ortak Anayasayı hedef alan bir vatanseverlik kavramında istikrara kavuşabilecektir. Bu çözüm kimi zaman, biçimcilik ve soyut evrenselcilik eleştirileriyle karşı karşıya gelebilir. Somut bir proje ya da öz ya da görünür bir siyasal proje yoksunluğu eleştirileri oluşturabilir. Bu tür eleştiriler, belirsiz eleştirilerdir; çünkü somutluk tuzağına düşmüşlerdir ve bir uyarı olmaktan öteye geçemezler. Aslında bir açıdan, evrenselciliğin ve biçimciliğin, barışçıl bir ortamda birlikte yaşamak ve farklı ulusların aynı siyasal topluluk içinde birbirlerini karşılıklı olarak tanımaları için gerekli koşulları temsil ettikleri görülmektedir; başka bir açıdan da, kuralların biçimciliğinin ve ilkelerin evrenselleştirilmesinin abartılmasının siyasal bir boşluk yaratmaması gerekmektedir. Peki, o halde Avrupa siyasetinin özü ne olmalıdır? Böyle bir öz oluşturmak, harekete geçirici somut bir proje oluşturmak demek değildir. Somut bir proje oluşturmak demek, örneğin sosyal Avrupa'yı oluşturmaktır. Ama Avrupa siyasetinin özünü oluşturmak, paylaşılan, ortak bir siyasal Avrupa kültürü oluşturma kaygısını taşımak demektir. Avrupa siyasetinin "ulusötesi" özü,⁴⁰ bir taraftan, üye-ulusların kültürel kimlikleri,

⁴⁰ Bkz. Bu konuda Ph. Destatte (editör), *Nationalisme et postnationalisme*, Namur Üniversitesi Yayınları, 1995. Ayrıca J.

öte taraftan topluluğun siyasi-hukuksal kadrosu arasındaki vazgeçilmez bir arabulucu olarak, bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda da Avrupa kamu uzamının açılması ve yapılandırılması öngörülmelidir.

Medenilik ilkesinden kamusalılık ilkesine gelindiğinde, topluluk bünyesinde paylaşılan siyasal bir kültürün yaratacağı dinamik bir atılım, daha en başından oldukça kabul edilebilir bir senaryo getirmektedir. Birliğe üye devletlerin temsilcilerinin birbirleri arasında kurdukları toplulukarası ilişkilerin, genelde doğal halleriyle tanımlayabileceğimiz olağan uluslararası ilişkiler şemasına uymadıklarını saptayabiliyoruz. Toplulukarası ilişkiler genelde uluslararası ilişkilerin medenileşmiş bir biçimi olarak işlemektedir. Erasmus döneminde yani modern hümanizmin ilk kültür çağında ortaya çıkan medenilik ilkesi, tarihsel olarak baktığımızda oldukça önemli bir rol oynamıştır; bu ilkenin, öncelikle, şehir ölçekli düşünöldüğünde, köylü ve aristokrasi sınıflarına karşı, henüz yeni oluşmaya başlamış burjuva sınıfına bir kimlik vermek için, ardından, ulus ölçekli bakıldığında, toplumsal etkinliklerin piyasa ekonomisine aşamalı bir biçimde dahil edilmesinde etken olan sivil toplumları oluşturmak için, son olarak da kıtalar ölçeğinde bölgeleri dünyadaki ticaret şebekesiyle bütünleştirmek ve böylece tüm gezegende uygarlaşmayı sağlamak için önemli roller üstlendiğini görüyoruz. Ancak tüm gezegende uygarlaşmayı sağlamak, kriz sürdüğü sürece sürekli olarak yenilenecek "anti medenilik" ile beraberinde, toplumların ekonomik anlamda birbirlerinden kopmasına neden olarak medenilik ilkesinin özünden dönmesi tehlikesini ortaya çıkarabilir. Böylece olumsuz bir açıdan, aristokrat sınıfın züppeliğinden ayrılan basit burjuva terbiyesinin çok ötesinde, medeniliğin seçkinci bir siyasal değer kazanması olgusu ortaya çıkmaktadır. Ham çıkar kavgaları, medenilik açısından, toplulukarası ilişkileri, hukuksal yorumlarda yaşanan çatışmaların "uygarlık" düzeyine yükseltebilirler. O halde, hukuksal düzeydeki çatışmalar, kamuya açık savunma davalarında çözülebilir ya da yumuşatı-

labilir. Medenilik ilkesi, siyasal olarak tartışma ilkesiyle birlikte değerlendirildiği gibi kamusalılık ilkesiyle de ilintilidir.

İşte bu noktada, neden Avrupa kamu uzamının oluşması gerektiği sorusu cevaplanmaktadır. Bu uzamın öngörüsü, doğrusunu söylemek gerekirse, ancak resmi bir düzeyde ortaya çıkmaktadır. Avrupa kamu uzamının var olmadığı sadece ulusal kamu uzamlarının var olduğunu söyleyip durmakla yetinilecek midir? Ancak en azından üç ilkenin, medenilik, eşitlik ve kamusalılık ilkesinin temsil ettikleri güce güvenebiliriz. Bu üç ilke Avrupa uygarlığının mirasını oluşturmaktadırlar. Bir Avrupa kamu uzamında, *eşitlik*, erkin keyfi hakemliğine karşı, resmi olarak, vatandaşların özgürlüklerini güvence altına alarak olası açılımları ya da temel yapıyı oluşturur; *medenilik* de eşitliğin, somut günlük uygulamalardaki sürekliliğini sağlar. Erkin keyfi hakemliği de, kamuoyu denilen bu "üçüncü kişilerin" temsil ettikleri şiddet karşıtı güç adına, *kamusallık* tartışmalarının taraftarlarına karşıt sonuçlar doğurabilir. Avrupa kamu uzamının açılımı ile topluluk hukukuna bir kültür temeli oluşturma arasındaki ilişkiyle ilgili olarak, Birlik bünyesinde paylaşılan siyasal bir kültürün oluşumundaki dinamizmin ancak farklı ulusal gelenekler arasındaki çatışmalarla verimli olacağı anlaşılmaktadır. Daha önce de sözünü ettiğim gibi köklü kültürel geleneklerin çatışması, hukuksal yorumlama çatışmalarını, üslup açısından örnek almaktadır. Topluluk ilkeleri ve yasaları aslında çatışmalar için son derece verimli malzemelerdir. Topluluk hukukunun çatışmalara açık, en azından tartışılabilir yorumları, pragmatik bilmeceler değildirler; hukuk kurallarına, yorumsal açıdan farklı ulusların duyarlılıklarından kaynaklanan çelişkili savlar getirmektedirler. Hukuksal çatışmaların ardında, ulusların siyasal kültürlerinin çatışmaları yatmaktadır. Ve bu çatışmaların çok sayıdaki yankısı da iz bırakmadan ortadan kaybolmamakta, ortak bir siyasal kültürün ilk *topoi*'lerini oluşturmaktadırlar. Bu *topoi*'ler, Avrupa Topluluğuna katılımcıların, tartışmalara aktif olarak katıldıkları ölçüde edindikleri, hukuksal-siyasal bir ortak sağduyunun temel elemanlarını oluşturmaktadırlar.

Birliğe üye ülkeler arasında paylaşılan ortak bir siyasal kültürün, "kararname hükmüyle oluşturulmayacağını" söylemek daha çok kavga çıkarmaya yönelik bir itirazdır. Özellikle de, bu

itirazda, bazı oluşum senaryoları kurmaya çalışan "iyimser" girişimcilere karşı bir sav da ileri sürülüyorsa bir getirisi yoktur. Avrupa uluslarının miraslarının sunduğu potansiyeller göz önüne alındığında, ortak bir siyasal kültürün, yasal, kamusal ve medeni uygulamalarda oluşturulması gerektiğinin altını çizen bir varsayım getirmek, bu açıdan daha yararlıdır. Bu oluşumun temel işleyişi de söylemin kendisi olacaktır. Bu söylem de farklı seviyelere hitap edecektir. Savlama ve yeniden yapılanma, bu söylemde, söylemin ve yorumun öncül olarak açınısayaacağı çatışmaları çözümleyecektir. Bu senaryoda, üç ilkenin ışığında biçimlenen söylemin dört seviyesi⁴¹ merkeze yerleşir. Bu senaryo, üye ülkelerin ve bu ülke vatandaşlarının referans alınan siyasal topluluğun anayasa ilkelerine bağlanması koşulunu ortaya koyar (Avrupa Birliği söz konusu olunca bu referanslar en azından sistemli bir hale sokulmalıdır). Bununla birlikte temel olarak anayasal bağlamda, klasik vatanseverlik üsluplarından ayrılır; çünkü demokrasi ve hukuk devleti gibi temel ilkelere varılan uzlaşmanın ötesinde siyasal olarak işlevsel bir ortak sağduyunun ortaya konulmasını da bir proje olarak kabul eder. Ancak burada söz konusu olan uzlaşma, evrensel değerlerden çıkan temel ilkeler üstünde yükselen özgün bir uzlaşma değildir.

Aslında bu *siyasetin bir kültür olarak görülmesi düşüncesi*dir. En azından Tocqueville'den beri demokrasinin sadece hukuksal bir düzlemde hayat bulmayacağını biliyoruz; demokrasi aynı zamanda hatta öncelikle, söylemlerde, tartışmalarda ya da beyin fırtınalarında hayat bulur. İşte bu nedenle Avrupa siyasetinin yükselişi için, ortak siyasal kültürün oluşumuna en uygun zemin olarak, Avrupa demokratik kamu uzamının açılımını sağlamak, topluluğun kamu erklerini düzenlemek için oluşturulan yasal yollar üstünde yükselen bir Avrupa devletinin oluşturulmasından stratejik olarak çok daha önemlidir. Ancak bu uzamın önemi, aynı zamanda eşitlik ilkesinin de topluluk düzeyinde geliştirilmesi gerektiği düşüncesinin önüne geçmemelidir. Me-

⁴¹ J.-M. Ferry, *Les puissances de l'expérience, Essai sur l'identité contemporain*, 1, *Le Sujet et Le Verbe*, II, 1, 2, 3, 4, Paris, Le Cerf Yayınları, 1991, s.103-160.

denilik ilkesi de kamusalılık ilkesi de ("Aydınlanmanın Avrupa'sının uygarlaşması" için son derece gerekli bu ilkeler) tamamen Avrupa'ya özgü bir siyasal yapının oluşturulması için stratejik saptamalar çizgisinde ilerlemek durumundadırlar. Tartışma ve kamusalılık ilkeleri çok açık olarak vatandaşlığın gerektirdiği öğelerdir. Bu ilkelere biz medenilik ilkesini de ekliyoruz; bu ilke, bireysel duyarlılık farklılıklarına saygı duyulması koşulunu getirmekte ve bu zemini biçimlendirmektedir; böylece bireylere toplumla çatışmadan oluşma olanağı sunmaktadır. Bu ilkelerden işleyişle ilgili kurallar doğmaktadır. Bununla birlikte bireylerin vatandaşlık kültürünü almasını sağlayan da, bu kuralların bireyler tarafından içselleştirilmesi ve özümсенmesidir. Medenilik ve kamusalılık kuralları özümсенmedikçe; zorunluluklar ve zorluklar olarak görüldükçe, bu kurallar ancak *Aufklarer*'lerin "dış kültür" olarak tanımladıkları kültürü ortaya koyarlar; bunların gözünde, dış kültür, vatandaşlık kültürünün basit medenilik halinden ayrılması gibi, ahlaka daha yakın duran gerçek kültürden ayrı, farklı bir kültürdür. Sonuç olarak, medenilik, eşitlik ve kamusalılık kuşkusuz demokratik uzamlarımızı hatta dahası bu uzamların normlardan oluşan ideallerini oluşturan ilkelerdir. Ancak bu ilkelerin tartışmalar ve kararlar düzleminde hayata geçirilmesi de demokrasinin etkisini ortaya koyar. Vatandaşlık kültürü olmadan demokrasinin gerçekleşmesi imkânsızdır. Vatandaşlık kültürü, bu ilkelerin gerçekleştirilmesi için gerekli işleyişlerin vatandaş olan bireyler tarafından özümсенmesini sağlar. Alexis de Tocqueville bu tür işleyişlerden geçen uygulamalar olmadıkça demokrasinin de vatandaşlığın da olmayacağını düşünüyordu. Bu uygulamalardan kastedilen üzerinde düşünülen, tartışılan uygulamalardır. Bireyler bu uygulamaların kurallarını o kadar derin bir biçimde içselleştirirler ki sonunda bu kurallar onların ikinci bir özü olurlar: Gerçek bir kültür oluştururlar.

Kültür olarak siyaset, bir topluluğa ait bireylerin, düşüncelerin ve savların kamu tarafından olabilecek en meşru biçimde kullanılması anlamındaki kamusalılığı, eşitliği ve medeniliği içeren işleyişleri öğrenmeleri sonucunda meydana gelen bir oluşumdur. Siyasetin, sadece ateşli bir dava için baş koymakla değil aynı zamanda çok fazla sayıda çıkarı, düşünceyi, görüş

açısını ve tabii özellikle de pek çok kültürü dikkate alma gerekliliğiyle ortaya çıkan ademi merkezîyetçilikle bir kültür halini alacağı doğruysa, bu oluşumun göreceli bir kimlik istediği de bir gerçektir. Bir kültür olarak siyaset, aynı zamanda farklı kültürel kimliklerin birbirleriyle temasa geçmesini sağlayan bir güçtür. Farklı kültürel kimlikler sorunu özellikle Avrupa'nın oluşumu ve büyük riskler göz önüne alınınca çok günceldir. Ben bu sorunu, işleyişlerin önemi ve bu işleyişlerin geleceğin vatandaşlar tarafından öğrenilmesinin sağlanması sorusuyla bağlantılandırma isteğindeyim. Üç ilkeye, medenilik, eşitlik ve kamusalılık ilkesine bağlı işleyişlere uyan bir vatandaş olarak ne öğrenilmektedir?

Öncelikle, genelde çıkarlarımıza ya da inançlarımıza ters düşen normlara saygı duymakla kalmayıp bunları kabul etmeyi de öğreniriz. Çünkü tek başına olmadığımızı öğrenmek demek, bizim kendi değerlerimizden yola çıkılarak oluşturulmamış, bizimkilerden farklı çıkarlar ya da inançlar gözetilerek oluşturulmuş normları da kabul etmeyi öğrenmektir. Bu nedenle başkasının duyarlılıklarını, çıkarlarını ve inançlarını kabul etmeyi gerektiren medenilik, eşitlik ve kamusalılık işleyişlerini özümsemek gereklidir. Aynı zamanda ilk bakışta bizim inançlarımıza tamamen ters düştükleri hissine kapılsak da (örneğin değerlerimizle çelişseler de) bize kabul edilebilir gelen kararları da resmi düzenlemeleri de kabul etmenin uygun karşılanacağını öğrenmektir. Çünkü ilk başta bizi çok şaşırtan ancak kabul edilebilir bulduğumuz bu kararların işleyişleri, söz konusu çıkarları ya da inançları ve görüş açılarını karşıladıkları ölçüde doğru kabul edilebilirler.⁴² Gerçekten de demokrasi işleyişleri konusunda bir fetişizm eğiliminden, özellikle de çoğunluk yasasını oluşturan işleyişlerle ilgili bir fetişizmden söz edilebilir. Demokratik sıfatını taşıyan işleyişler sonucunda alınan kararları kabul etme eğilimimiz vardır; ama demokratik kabul edilen bu işleyişin, mantığa uygun bir işleyiş olarak kabul edilmesini getiren zihniyet üzerinde genelde fazla durulmaz. Örneğin genel oy sonucunda çıkan bir oy kararı, bir mantık yasası mıdır? Peki, neden bu karar, bir çoğunluk yasası ya da Joseph Proudhon'un

⁴² J.-M. Ferry, "De l'élection de valeurs à l'adoption de normes", S. Mesure'de (edi.), *La rationalité des valeurs*, Paris, PUF, 1998.

yazmış olduğu ve hiçbir çekince duymadan demokrasiyi reddetmesine neden olan bir "fiili güç yasası" olmasın? Bu tür bir sonuca varmanın mantıklı olduğu söylenmiyor elbette ama karar işleyişlerinin geçerliliğini temellendiren kararları sorgulamak da mantıklıdır. Hatta bir oylama sonucunda çıkan bir kararı, bu kararın alınmasında kaba güce başvurulmuşsa, bir tür şiddet olarak görebiliriz. İşte bu nedenle seçim kampanyaları tüm aşırılıklarına ve sapmalarına karşın demokrasi açısından son derece önemlidirler. Sadece adayların yararına işlemekle kalmazlar; ilke olarak tüm dünyada geçerli demokratik ritüeller yani seçimler açısından da yararlıdırlar; çünkü vatandaşlar bilinçli olarak oy kullanmakla kalmazlar (en azından idealde böyledir) her biri oy sonuçlarının nedenleriyle (vatandaşların düşüncelerinde şekillendikleri biçimleriyle) ilgili şöyle ya da böyle bir fikir sahibi olabilir. Aslında her vatandaşın, sadece "kim" için oy verdiğimizi bilmeye değil en azından neden bunun için değil de şunun için yani "ne" için oy verdiğimizi hissetmeye ihtiyacı vardır. Eğer demokrasi sistemi, daha en başından, bu temel içgüdüden kopuk işlerse, şiddete dayalı bir sisteme dönüşür ve resmi anlamda ne kadar kusursuz olursa olsun bu gerçek değişmez. Oylar aracılığıyla ifade edilen siyasal iradeyi hayata geçiren kamuoyuna ulaşamadığımız ve dahası bu kamuoyunu içten içe yönlendiren ortak sağduyudan yoksun kaldığımız anda demokrasi sistemlerimizin belkemiği sayılan seçim sisteminin ne hale gelebileceğini bir düşünelim: Sandıkların ya da sandıktan çıkan normların diktasına tamamen yabancılaşır ve belli bir siyasal iradeye katılım duygusundan olduğu kadar buna bağlı siyasal topluluğa ait olma duygusundan da yoksun kalırız. Çünkü demokratik işleyiş, bireyin çevresinde geliştiğini hissettiği kamuoyu hareketleri gibi belli bir siyasal öze, yapıya eklemli kaldığı ölçüde, vatandaş için bir anlam ve değer taşır. Ama işleyiş, bu özden koptuğunda, demokrasi sistemi bir canavara dönüşür ve siyaset, bir kültüre dönüşemez. Daha çok bir makine, nasılsa öyle kabul edilen bir mekanizma olarak kabul görür.

İşte tam olarak da bu kopukluk sorunu, Avrupa Birliği seviyesinde ucu keskin bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Topluluk kurumlarındaki (Komisyon, Konsey, Parlamento) danışma

ve ortak karar mekanizmalarını istediğimiz kadar çoğaltabiliriz; ancak siyasal öz bu seviyede var olmadığı sürece, sorunun temel niteliği değişmeyecektir. Demokrasi için önemli olan, Avrupa vatandaşının topluluk kararlarının ciddiyetini ve sürerliliğini anlamasıdır. Çok açık bir norm hiyerarşisi zemininde, yetkinliklerin kesin bir biçimde paylaşımından yola çıkarak, kamu erklerini düzenleyen konvansiyonel bir Anayasanın hazırlanmasıyla oluşturulacak Federal bir Avrupa devleti taslağı çizmeden önce, büyük piyasa yapılarından değil siyasal bir toplumdan oluşacak olan bir sivil toplumun doğuş koşulları üzerinde düşünmek gereklidir. Oluşacak bu sivil toplum, siyasal çıkarların ve isteklerin karşı karşıya geleceği ve birbirlerini karşılıklı olarak benimseyecekleri bir ortam olacaktır. Avrupa'nın oluşumuyla ilgili güncel soruları formüle ettiğimiz basit tanımları özetlersek: Kendisini oluşturan kimlikleri tamamen ortadan kaldırmak Avrupa için öldürücü olduğundan, ihtiyaç duyulan siyasal birliğin, kendisini oluşturan pek çok ulusal kültürle uzlaşabilir durumda olması gerekmektedir; burada sorulacak soru, ulusötesi bir devlet olmadan, ulusal dilleri ve kültürleri iletişime engel öğeler olarak görmeden, ortak bir siyasal kültür oluşturma yolunda, Birliğin siyasal bütünleşmesini nasıl gerçekleştireceğimize bağlıdır.

Kuşkusuz Batı Avrupa'da, hemen hepimiz aynı temel siyasal değerleri paylaşıyoruz. Aynı temsili demokrasi ilkelerine yani hukuk devleti ilkesine ve insan haklarına inanıyoruz. Ancak hepimizin paylaştığı bu ortak değerlerin ve inançların, aslında, anayasal bir vatanseverliğin genel hatlarını, o da noktalı çizgilerle, belirlemekten başka bir işlevleri yoktur ve pratikte çok da fazla değeri olmayan oldukça yumuşak bir uzlaşma zemini oluşturmaktadır. Bu da bize teologların, tüm kültürlerde ve uygarlıklarda ortak değerler üstüne kurulu, bütün gezegeni kapsayan bir etik oluşturma çabalarını hatırlatmaktadır. Bu alanda mümkün olan en geniş kapsamlı ortak paydayı bulma arayışı, o kadar düz sonuçlara varmaktadır ki (örneğin masum insan yaşamının öneminin tanınması) uzlaşma zemininde kazanılan her şey uygulamada kaybedilmektedir. Tamamen evrensel değerlere katılım, çok resmi işleyişlere katılım gibi, pratikte, ancak, daha önce tanımladığımız biçimde belirlenen değerler

bütününü farklı geleneklerin ışığında ve koşullarında yorumlayan, değerlendiren öğelerden yoksun kalmadığı sürece bir değer taşıyabilir. Bununla birlikte bu katılımı küçümsemek gereklidir: Burada söz konusu olan somut bir demagoji geliştirmek değildir; evrensel değerler ve resmi ilkeler bütününe abartılı hiçbir yanı yoktur. Bu bütün, siyasal topluluğun sınır-değerlerini ortaya koyan anayasal bütündür; bu bağlamda da Avrupa toplumsal sözleşmesinin kurucu ögesidir ve simgesel göndermedir, öyle ki bu gönderme olmadan her somut uygulama kuşkuyla duruma düşecektir. Bununla birlikte topluluğun siyasal kararları, başka kültürlerle açılmaya henüz başlayan kültürel gelenekler ve duyarlılıklar tarafından şekillenen ulusal kamuoylarına eklemlenmek durumundadır. Henüz tam olarak şekillenmemiş olan Avrupa kamu uzamı, üye devletlerin olduğu kadar Birlik vatandaşlarının da paylaştığı ortak bir siyasal kültürün oluşturduğu iletişim zemininden yoksundur. Vatandaşların, Hannah Arendt'in "şiddete" karşıt "erk" ya da "güç" olarak tanımladığı zemini oluşturan ve siyasal paylaşım işleyişlerine yönelen iletişim dalgalarını algılamalarını sağlayacak genel görüşten yoksundur. Eğer kararları, seçim gibi son derece sağlam demokratik süreçlerden geçilerek alınmış olmaları koşuluyla kabul ediyorsak, bunun nedeni işleyişlere son derece bağlı biçimcilerden olmamız değil (hukukçular arasında mesleki deformasyon olarak bu tür biçimciler vardır) daha çok bu kararları alanın X ya da Y olmasına karar verenin "biz" olduğunu biliyor olmamızdır. Ama bunu söyleyebilmek için de demokratik işleyişin resmi olarak doğru işlediğini bilmeye ihtiyacımız vardır. İçgüdüsel olarak, oylamanın sonucunun siyasal bir iradeye gönderme yaptığını, bu siyasal iradenin bir kamuoyuna ve bu kamuoyunun da ortak bir sağduyuya gönderme yaptığını bilmeye ihtiyacımız vardır. Başka bir deyişle "biz" böyle istedik diyebilmek için bu biçimde istenilenin ne olduğunu anlamaya ihtiyacımız vardır. Aksi halde bu süreç meşru değildir. Kısacası, "biz" böyle istedik diyebilmek için neden ve nasıl olduğunu bilmek zorundayız. Bu nedenle de kamuoylarıyla iletişim halinde olmamız gerekiyor. Bu iletişim de bir kamu uzamı gerektirir. Ve bu kamuoyunda payımız olduğu, bu kamuoyunun yaratıcılarından biri olduğumuz yani tartışmalarda yer aldığımız ölçüde

de kendimizi siyasal iradeyle bütünleşmiş kabul ederiz. Ulusal düzlemde, bu tür bir iletişim, en azından kamuoyunun "içgüdüsel" bilgisi olarak varlığını sürdürmektedir, bu bilginin oluşmasında ya da yok edilmesinde medya araçlarının payı vardır. Ancak Avrupa düzleminde, bir oylamanın sonucunun, gerektiğinde bizim "irademizin" ifadesi olduğunu doğrulayacak, bunu anlamamızı sağlayacak öğelerden yoksunuz. Bu düzlemde kararlar tepeden inme gelmektedir.

Bu yoksunluk da, Avrupa siyasetinin oluşumuna dayatılan gerek tarihsel gerek sistematik sınırları ortaya koymaktadır. Eğer ulusötesi federal bir devlet yolunu, şu anda var olmayan siyasal bir kamu uzamı zeminine bağlama eğilimi göstermeden zorlamak istiyorsak, Avrupa siyaseti var olan siyasetinin ötesinde bir yerlerde geliştirilemez. Avrupa siyasetinin, bu açıdan başka bir seçeneği de yoktur denilebilir: Ya bir kültür olacaktır ya da ikiye bölünmüş bir düzen kuracaktır. Eğer bir kültürse; bu ortak siyasal kültür oluşmaktadır, kamu ortamlarında gerçekleşen tartışmalardan ve toplantılardan doğmaktadır. Böyle bir oluşumun Avrupa için gerçekleşebileceğini varsaymak gerçekçi bir yaklaşım mıdır? Bu noktada sorulacak soru, Avrupa vatandaşlık kültürü somut olarak gerçekleşebilir mi; gerçekleşebilirse nasıl gerçekleşir sorusudur. Bu konuda iyimser olunmalı ancak iyimserliğin dozunun aşırıya kaçmaması hususunda temkinli bir tutum takınmalıdır. Bu soruyu, üç aşamalı derecede değerlendirmek gereklidir.

İlk derece nispeten alçakgönüllü bir derecedir; çünkü esas olarak hükümetlerarası bir düzeyi işaret eder (ancak aynı zamanda Avrupa Parlamentosu'nun siyasal oluşumlarını da kapsar): Ortak normları değerlendirmek ve uygulamak söz konusu olduğunda çıkar çatışmaları hukuksal yorumlardan çıkan çatışmaların uygar düzlemine taşınır. Hukuksal yorumlamalardan kaynaklanan bu çatışmalar, tabiri caizse, bilinç dışından ulusal gelenekleri harekete geçirirler ve bunları tartışma ortamına sokarlar. Hatta hukuksal yorumlardan kaynaklanan çatışmaların, kamusal savunma davaları yoluyla çözümlenebilecek çatışmalar olduğu söylenebilir. Bu düzlemde medeniliğin var olduğunu belirtmemiz gerekir. Buna karşın bu düzlemde eksik

olan kamusalıktır ve kamusalılık, vatandaşların siyasal ortama dahil olmalarını sağlayacak ilk medyumdur.

İkinci derece daha varsayımsaldır: Avrupa siyasal toplumu (Avrupa devleti değil) ve Avrupa demokratik kamu ortamı, başlangıçta, ne kitle iletişim araçları aracılığıyla ne Birliğin ulusal hatta bölgesel Parlamentolarının -yatay ya da dikey- düzlemde gerçekleştirecekleri ortak bir iletişim durumuyla yapılandırılacaklardır. Bu parlamentolar, Konsey'e önerilerde bulunan sentez organları olarak nitelendirilmektedirler. Birlik içinde temsili demokrasiyi, Avrupa Parlamentosunun yetkilerinin (yasa, sansür, kontrol, yatırım yetkileri) konvansiyonel olarak güçlendirilmesi düşüncesinden çok daha ciddi ve güvenilir biçimde harekete geçirecek olan da işte bu Avrupa Parlamentosu sistemi düşüncesidir. Burada söz konusu olan Avrupa kamu uzamının, yalnızca medyatik bir uzam olarak değil, görsel-işitsel aynı zamanda hatta öncelikle demokratik ve parlamenter bir uzam olarak yapılandırılmasıdır.

Üçüncü derece oldukça üretken ve yararlı bir derecedir; çünkü Avrupa siyasetini, Avrupa vatandaşlık kültürünün oluşumunu sağlayarak, temel vatandaşlık kavramına en fazla yakınlıklaştıracak olan bu derecedir: Burada söz konusu olan sınıflandırılmış çıkarları karar süreçlerine eklemlenmeyi amaç edinmiş işleyişleri oluşturmaktır. Kuşkusuz bu yapılandırma, Ekonomi ve Toplum Komitesi'nde olduğu kadar Komisyon'da gerçekleştirilmektedir ancak kamusalılık ilkesine uygun olarak, çıkar gruplarının parlamentoda temsil edilmeleri zihniyetiyle yapılmaktadır. Bu derece, parlamentolar düzeyinde ikincil bir temsil sistemini gerektirecektir, bu temsil siyasal değil toplumsal-ekonomik bir temsil olacaktır. Bu parlamentoların üyeleri, yalnızca devletle ya da bunun topluluktaki dengiyle değil aynı zamanda hatta bunlardan önce, bölgelerarası ve uluslararası (topluluklararası) bir ölçekte mesleklerarası bir düzlemde birbirleriyle karşı karşıya gelebileceklerdir.

Siyasal temsil ve toplumsal-ekonomik temsil hakkındaki bu göreceli görüş açıları, çıkarların parlamentolarda temsil edilmesi, bu çıkarları tüm Birlik toprağında temsil eden pek çok karar organının iletişime girmesi sonucunda gerçekleştirilmelidir. Oysa Avrupa toplumunu, şebekelere ayrılmış bir temsil

sistemi aracılığıyla siyasal düzlemde besleyecek kanalları harekete geçirmek için, yeni bilgi ve iletişim teknolojileri ağının çok açık bir rolü olacaktır. Hatta bu ağın işlevi, siyasal açıdan birinci dereceden bir gereklilik olacaktır. Bugün bu öncüller yalnızca teknik öncüller değildir; temelde etik ve kültürel öncüllerdir. Böylece Batı Avrupa'da siyaset, özellikle de bugün dava edinilen uluslararası seviyede, vatandaşından merkezin çözüldüğü bir kültür geliştirmesini, çok geniş kapsamlı dayanışma etkinliklerine katılmasını -ki bu dayanışma artık "sıcak" değildir çünkü akrabalıktan ya da yakınlıktan kaynaklanmamaktadır- beklemektedir. Birlik bünyesinde ortak siyasal kültürün işlevselliği, daha fazla ulusal kamu ortamının yaratılmasını gerektirmektedir; bu ortamlar öncelikle medenilik ve kamusalılık kaynaklarını harekete geçirerek birbirlerine açılacaklardır. Bu tür bir gereklilik de, ancak Avrupa Topluluğunun siyasal bütünleşmesini yani Avrupa Birliği'nin özgün siyasetini reddetmeden ulusallık ilkesinden kesin bir kararla uzaklaşma ve ulusüstü ölçeğe geçmekle sonuç verebilir. Bu durumda çeşitli tartışma işleyişlerini izleyerek ortak siyasal bir kültür oluşturacak ortamı sağlamaya yönelik bir kamu uzamı (Topluluğu oluşturan ulusal gelenekler arasındaki kültürel ve tarihsel farklılıklara karşı önyargılı olmayacak bir kamu uzamı) muhakkak çoğulcu bir uzam olmalıdır. Bu durum da iletişimde özgürlük kavramı, Strasbourg, Lüksemburg ve Brüksel'deki baskın hukuk kavramına⁴³ oranla daha

⁴³ 23 Aralık 1992'de, *Yeşil Kitap*'ı, çoğulculuk ve medya araçlarının yoğunlaşması olgularına göre düzenleyen redaktörler, çoğulculuk ilkesinin iletişim özgürlüğüne sınırlandırma getiren bir ölçüt olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Komisyon "Topluluğun rekabet hukuku çoğulculuğun korunması [bu çoğulculuğun sağlanmasına katkıda bulunsa bile] için kullanılacak bir araç değildir" uyarısını getirmiştir [s.91]. Bununla birlikte *Yeşil Kitap* şu hükümde bulunur [s.16] "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne göre çoğulculuk, ifade özgürlüğü ilkesinin bir istisnasıdır ve başkasının hakkını korumak amaçlıdır" [madde 10, 2]. Bu konuyla ilgili olarak "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin hukuksal analizi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin getirdiği yorumla, ortak iki özelliğin altını çizer [s.15]:

- Çoğulculuk kavramı ifade özgürlüğü ilkesinin kapsamını sınırlandırma işlevi görür;
- Bu sınırlandırmanın hedefi, kamunun farklı ve çeşitli bilgilere ulaşmasını güvence altına almaktır"

eleştirel, yenilenmiş bir özgürlük kavramı getirmektedir. Bu kavram, öteki kavramlara göre, yalnızca görsel-işitsel kamu uzamı gerçeğine değil aynı zamanda geniş yayımlı büyük medyaların kültürel (formasyon) ve vatandaşlık kültürüyle ilgili (bilgilenme) sorumluluklar taşıdıkları düşüncesiyle, çoğulculuk ilkesini kapsayan normlara da uyacak bir medya hukuku oluşturabilecek bir kavramdır.⁴⁴

Çeviren: **Lale Arslan Özcan**

⁴⁴ J.-M. Ferry, "Sur la liberté de communication dans l'espace européen", G. Harrscher ve B. Libois (edi.). *Mutation de la démocratie représentative*, Brüksel, Université libre de Bruxelles Yayınları, 1997, s.81-101.

AVRUPA'DA ULUS, DEMOKRASİ VE KİMLİKLER

*Didier LaPEYRONNIE**

Avrupa genelinde çokkültürlülük ve ulusal kimlikler meselesi, son zamanlarda Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen savaşlarla ve Maastricht Antlaşması'nın neden olduğu polemiklerle beslenen kapsamlı bir tartışma konusudur. Kimliğe ve ulusa ilişkin meselelerin "geri dönüş"ü karmaşık ve çelişkili olur. Kıtanın doğusunda yer alan komünizmden kurtulmuş ülkeler, Avrupa tarihinin en feci anlarını anımsatan ateşli bir "milliyetçi" akımın etkilediği veya etkilemeye devam ettiği bir tiyatro sahnesini andırırlar. Devletlerin, parçalayıcı ve ayrıştırıcı güçlerini vurgulamak ve kullanmak yoluyla doğrudan beslemedikleri zaman, millet ve halk temelli hareketleri dizginlemekte aciz kaldıkları görülmektedir. Milliyetçi akımların "geri dönüş"ü eski Sovyet komünist partisi üyelerince politik bir araç haline getirilmeleri pahasına gerçekleşir: Edgar Morin'in yazdığı gibi bu, katıksız milliyetçiliktir, komünizmin son aşamasıdır.

Batı'da bu ulusal halk hareketleri artan bir yabancı düşmanlığıyla, Fransa, Belçika ve Avusturya'da olduğu gibi aşırı sağ partilerin politika sahnesine girip yerleşmeleriyle, giderek yaygınlaşır. Ancak özellikle, kıtanın bu bölümünde devletler, kendilerini bazı imtiyazlardan mahrum etmekte ve birleşme kapasitelerini zayıflatıyor gibi görünen bir Avrupa inşa etmek için katkıda bulunmaktadır. Avrupa, kimilerince "küreselleşme"nin ve yıkıcı liberal mantığın baş mimarıdır. Bu yıkıcı liberal mantık yalnızca ulusal devletin yardımıyla durdurulabilir ya da en azından çok ciddi düzen bozukluklarından kaçınmak için frenlenebilir. Birleştirici bir zemin olarak ulus-devlete başvurma, başta

* Riva Katoryano'ya dikkatli eleştirilerinden ve bütün bölümünün yazılması sürecinde gösterdiği sabırdan dolayı teşekkür ederim.

Avrupa'nın yapılanmasına ve çok kültürlülüğe karşı çıkan daha politik nitelikteki diğer milliyetçi hareketlerin kökeninde yer almaktadır. Bununla birlikte, aynı ulus-devletler; azınlıklarla, kültürel, etnik ve iç bölgesel meselelerle ilgili olarak ortaya atılan pek çok savla karşı karşıya kalırlar. Bu savlar, hem artık liberal olmaktan çok teknokratik ve birleştirici olduğu düşünülen Avrupa'ya, hem de birbirinden farklı grupların özgül niteliklerini göz ardı ettiği düşünülen ve merkezci olarak nitelenen devletlere ters düşmektedir. Yerel halkların bölgesel özelliklerini korumak istemelerinin ötesinde, devletlerin Belçika'da olduğu gibi doğrudan parçalanma tehdidi yaşamadıkları sürece, Korsikalılar, Katalanlar ve Basklar gibi evveliyatı olan ulusal azınlıkların taleplerini bastırmakta giderek zorlandıkları göze çarpmaktadır. Ayrıca bu devletlerin göçmenler, etnik ve cinsel azınlıklar gibi kendine özgü durumlarını savunan pek çok topluluğu içine alan daha geniş kapsamlı bir çokkültürlülük talebiyle baş etmeleri gerekmektedir.

Avrupa Birliği'nin hem engellemekle hem de teşvik etmekle suçlandığı, ulusal halk hareketleri, milliyetçi savlar ve çokkültürlülük talepleri, günümüz Avrupa kıtasındaki "Kimlik" meselesini biçimlendiren başlıca üç nedendir. Liberal küreselleşmeye karşı başkaldırıları, homojen bir modernliğe karşı direnmeler, söz konusu olguyu ivedilikle ve genel hatlarıyla yorumlama girişimleri, tarihsel karşıt örneklerle çatışmak riskiyle karşı karşıyadır. Bu riskin farkına varabilmek için tarihsel düzlemde belirsiz bir konumda yer almış, daima başka etkenlere bağımlı olan, mensup olduğu ideolojiler ve hareketler tarafından yönlendirilen milliyetçi akımları düşünmek yeterli olacaktır. Savaş, barış, birleşme, bölünme gibi çeşitli durumlar milliyetçi akımları yönlendirebilmektedir.¹ Durumların çe-

¹ Bernard Michel'in de belirttiği gibi XIX. yüzyıl, ulusçuluklar yüzyılı, "göreceli" olarak barışçıl oldu. Bernard Michel, *Nations et nationalismes en Europe centrale, XIXe-XXe siècle*, Paris, Aubier, 1995. Etnik çatışmalara ayrılan bir makalede, tarihçi Eric Hobsbawm Meksika'yı etnik bölünmelerini aşmayı başarmış ülkelerden iyi bir örnek olarak gösteriyordu. Bu kitabın yayınlanması sırasında Chiapas'da yerlilerin ayaklanması patlak verdi. Eric Hobsbawm, "Qu'est-ce qu'un conflit ethnique?", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 100, Décembre 1993.

şitliliği, *a priori* bir genelleme yapmayı olanaksız kılar. Şu sayacağımız meseleler hakkında nasıl bir bağ kurulabilir?: İrlanda meselesi, Çekler'in ve Slovakların ayrılması, Fransa'daki Ulusal Cephe, Transilvanya konusunda Macaristan-Romanya çekişmesi, Bosna Savaşı, ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının tırmanması, Katalanların özerkliği, Valonlar ve Flamanlar arasında paylaşılan Brüksel şehrinin statüsü, Almanya'nın birleşmesi, azınlıkların statüsü, göçmen politikaları. Her karşılaştırma, her talep, tanımı gereği özeldir ve özgül bir tarihe sahiptir. Her şeye rağmen Avrupa'da ulus, birbirinden çok ayrı nüfusları, sahaları birleştirme ve yönetme politikalarının hakim olduğu bir tiyatro sahnesi konumundadır. Batıda olduğu gibi Doğu'da da süregelen tüm bu çalışmalar, bizi ulus kavramını ve açıkça kimliklerin çeşitliliğiyle yüzleşemeyen, gelecekte de birleşik bir zemin sunamayacak gibi görünen ulus fikrini sorgulamaya yöneltir. Ulus zayıflarken ve kimlik talepleri çoğalırken, farklılıkların demokratik açıdan yeniden değerlendirilmesi hangi uzamda gerçekleşebilir? Böyle bir değerlendirme Avrupa Birliği uzamında gerçekleşebilir mi? Veya ulusları korumaya özen göstermek mi gerekir?

Ulusun Dili

O devirde ulus sözcüğü henüz telaffuz edilmiş olmasa da ulus fikri, Hollanda'da, İspanyol işgalcilere karşı savaş, siyasal birliğin sağlanması ve ortak bir kültür geliştirilmesi sonucu kazanılan toplu bilincin 16. yüzyıl sonlarından itibaren şekillendirdiği modernleşme olgusuyla aynı dönemde ortaya çıkar. Hollanda halkının farklılığının kabulüne ve tanrısal misyonu olduğu inancına dayanan ulus fikri; bölünmüş, çeşitli dinler ve diller tarafından zayıflatılmış, kendini yapılandırma gayretinde, ekonomik güce bağlı birliğin temel malzemesi sayılan ve İncil ile medeni burjuva modernleşmesinde önemli yeri olan kent kültürünü oluşturmaya çalışan bu ülke için, siyasal anlamda güçlü bir birleştirici unsur olur². Bunu takiben, ulus fikri, özel-

² Simon Schama, *L'embarras de richesses. Une interprétation de la culture hollandaise au Siècle d'Or*, Paris, Gallimard, 1991.

likle 18. yüzyılda, Büyük Britanya, Fransa ve Amerika Birleşik Devletlerindeki modern, egemen ve bağımsız devletlerin oluşumunda kendini kabul ettirecektir. Politik ulus fikri, modernleşmeye, egemenliğe ve yurttaşlığa bağlıdır.

Us, Irade, Adalet

En başından beri, ulus fikrinin ve ulusal siyasi söylemin üç boyutu vardır: us, irade ve adalet.³ Bu üç kavram, 18. yüzyılda, Aydınlanma çağıının siyasi düşüncesini yapılandırırlar. Söz konusu kavramlar, rakip ve çelişik söylemler gibi algılanan özerk dilleri oluştururlar. O döneme özgü farklı söylemler arasındaki tek bağlantı, kraliyet gücünü eleştiriyor olmalarıdır. Fransız Devrimi'nden sonra, 19. yüzyılın ilk yarısında, milliyetçi hareketler tüm politik söylemleri aynı dil altında birleştirir: us, irade ve adalet. Seferber halde olan, ulusal güçlerce birbirine sıkı sıkıya bağlanan bu üç kavram, ulusların politik olarak yapılanmasını mümkün kılacaktır. Modern demokrasiler, bu üç kavram üzerine temellenmiştir. Ulus dilinin keşfi, bu söylemlere "simgesel bir tutarlılık ve politik güç" kazandıran bir eylem ve anlam alanının oluşumunu da beraberinde getirir.⁴

Ernest Gellner'in belirttiği gibi, ulusları milliyetçi akımlar ve modernleştirici devletler keşfetmişlerdir. Usu, iradeyi ve adaleti aynı çatı altında toplayan modern devletler, Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, 19. yüzyılda ortaya çıkmışlardır. Modern toplumların seferber olan yaratıcı ulusal güçleri tarafından inşa edilen bu devletlerin artık kaçınılmaz olarak; geçmişle, geleneksel topluluklarla, Eski Rejimler'in hiyerarşik düzeniyle ve ortak kurumları çevreleyen ekonomik, siyasi ve kültürel bir bütünleşmeyle olan tüm bağlarını koparmaları gerekiyordu. Gelişmekte olan sanayi ekonomilerinin gerekli hale getirdiği

³ Keith Michael Baker, *Inventing the French Revolution. Essays on French Political Culture in the Eighteenth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990. Baker'ın tezlerinin bir tartışması için bkz. Robert Darnton, *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France*, New York, W.W. Norton, 1995, s.175 ve devamı.

⁴ Keith Michael Barker, a.g.e.

ulusal birleşme; modernleşmeye en iyi uyum sağlayan siyasi ve toplumsal biçim olarak görünüyordu. İşte modern demokrasiler bu çerçevede doğdu. Ve yurttaşlık kavramı doruğa ulaştı. Bu nedenle, milliyetçilik kültürel ve ekonomik çağdaşlaşma hareketi ile toplumsal özgürleşme sürecine dayanan bağımsız bir devletin oluşumunu amaçlayan siyasi bir tasarıyla bağlantılı olarak değerlendirilmelidir.⁵ Çağdaşlaşmanın ön plana çıkardığı ulus kavramının, ortak halk kimliğinin kabulüne dayalı adalet anlayışının, bağımsız bir devlet fikrinin savunulması ve yapılandırılmasıyla canlanan iradenin aynı çatı altında bir araya gelmesi, uluslara ve demokrasiye çok çeşitli ve çokkültürlü uzamları birleştirme imkânı tanımıştır. Öyle ki milliyetçi akımlar, yerel ve öznel kimliklerin ötesine geçmeyi sağlayarak, demokrasinin dayanağı sayılan bireysel özgürleşme sürecine de zemin hazırlamışlardır. Ulus, eylemi düzenleme ve eyleme anlam verme konusunda yeni bir biçim sunan yeni ve birleşmiş bir siyasi dildir. Bu açıdan bakıldığında ulus, siyasi yetkiyle donatılmış "ulusal bir gerçek" değildir, dilin kendisidir, ulus dili üzerine temellendirilen bireysel ve toplu varoluştur.⁶

Modern uluslar öncelikle, bir ussallaştırma hareketine bağlı olarak ortaya çıkarlar. 19. yüzyılın sonunda, bir devlet ve politika teşkilatı olarak ulus, endüstriyel ve bireysel devrimlerin neden olduğu sarsıntılara doğal bir tepki olarak ortaya çıkar. Birliklerin eski gücü kalmaz, sürekli değişim ve endüstrileşme toplumsal istikrarı tehdit eder hale gelir, bireycilik anlayışı dayanışma kavramını felce uğratar. Ekonominin çağdaşlaşması ve sanayileşmesi, bu alanlarda yaşanan gelişmelere cevap veremeyecek gibi görünen eski birliklerin yıkılmasını zorunlu kılmıştır. Endüstri daha önemli pazarlara ve özellikle de köylü birliğini aşan iletişim çevrelerine ihtiyaç duyar. Ulus, devlet tarafından politik olarak denetlenen ve birleşik eğitim sistemlerinin sunduğu "laik nitelikte bir yüksek kültür"ün yayılmasıyla bütünleşen sahaların yaratılmasını sağlayacaktır. Bireyler, aynı kurallara boyun eğdiklerinde karşılıklı iletişim kurmayı ve değiş tokuş

⁵ Ernest Gellner, *Nations et nationalismes*, Payot, Paris, 1989.

⁶ Keith Michael Baker, a.g.e.

yapmayı başarabileceklerdir.⁷ Bu ussallaştırma süreci, nesnel kurallarla yapılandırılmış bir yönetim ve bürokrasi anlayışına dayalı modern ulusal devletin örgütsel yapısını bile etkiler. Bu nedenle ulus, özel bir alanın içinde yönetsel amaç niteliğindeki usçuluğun ilkeleriyle yönetilen bir ekonomi, bir kültür ve bir devlet arasındaki ilişkilerin meyvesi olarak tasarlanır. Bu andan itibaren ulus, toplulukların yerine geçer, organik dayanışma mekanik dayanışmanın yerini alırken, miras kalan statüler kazanılan statülere yer verir ve çağdaşlaşma geleneği ortadan kaldırır. Ulusun dili, geleceğe yönelebilmek için belli bir mesafeye konmuş, artık olmayan bir dönem söz konusu olduğundaki gibi (Eski Rejim) geçmişi oluşturmayı sağlar. Uluslar, sanayi ekonomisini, birbirlerinin yerine geçebilir bireylerden oluşan laikleşmiş çağdaş bir kültürü ve bürokratikleşmiş bir devleti güçlü bir şekilde bütünleştirerek oluşurlar. Bu bütünleşme, kendi yarattıkları geçmişten kopuşla mümkün olur.

Ancak toplu hayatın her alanına egemen olan usun ilkeleri, ulusun siyasi kapasitesini zayıflatma riski taşır. Elbette usun kullanımı birleşmiş, güçlü bir devlet ve toplumun oluşturulmasında gereklidir. Bununla birlikte, ekonomik hesap mekanizmalarının özerkliği, bürokratik yönetmeliklerin soyut ilkeleri ve insan ilişkilerinin yaygın bir şekilde dolaylı hale getirilmesi ulusun her türlü tarihi mücadele kapasitesini tehlikeye atar. Bürokratik gelenek, ekonomik pazar ve bireysel tutumlarının faydacılığı kamusal işlerin gerilemesine ve ihmal edilmesine neden olur. Bu nedenle ulus aynı zamanda siyasi bir irade olmalıdır.

Bu bakış açısından, ulus, öncelikle onu oluşturan bireylerin ortak azimlerinin bir ürünüdür. Bu bir seçim ve birlikte yaşama kararı olduğu gibi aynı zamanda da kendini geliştirme, muhaliflere ve uluslararası rekabetin zorluklarına karşı gelme kararıdır. Ulus, seçimle belirir. Ama bu boyutu görüldüğü kadar açık değildir. Elbette irade ortak bir iradedir, toplu bir seçimdir ancak bu irade çoğu zaman karizmatik şefler tarafından, yeri geldiğinde anılan tarihi kişilikler ya da genel olarak bu iradenin devamlılığını sağlayan devlet tarafından temsil edilmektedir.

⁷ Benedict Anderson, *L'imaginaire national*, La Découverte, Paris, 1996.

Yani, ulusçuluğun, daha sonra kendisini yeniden oluşturduğu şekliyle ulusal irade bir milletin tarihinde yer almasaydı hiçbir anlamı olmayacaktı. Ülkelere göre ulusun, "tanrısal" ya da "uygarlaştırıcı" bir görevi vardır, Tanrı tarafından "seçilmiş"tir ve "siyasi bir kader"i vardır. Renan gibi, Ypsilanti, Herder ya da Mazzini kendi uluslarının özgün eğilimlerini doğrulamışlardır.⁸ İrade, çoğu zaman, "ulusal karakterin" yüceltilmesinde bulunur ancak bu ulusal karakter hiçbir zaman sadece aynı devlet içinde gerek toplu olarak gerekse bir şefin arkasında ulusun öğeleri tarafından tarihe yazılmış olduğu için gerekli bir siyasi birleşimin kararlı bir takibi değildir. Uluslar, çağdaş gerçeklikler olarak oluştukları sırada kendilerine bir geçmiş ve gelenekler yaratırlar. Ulus, bu irade, tarihte yer aldığı müddetçe bir iradedir. Bu, bir yerde gereklilik sonucu yapılmış bir seçimin ürünü, bir nevi tarihi bir ödevdir. Akılcılık söyleminin tersine, irade söylemi geçmiş ve gelecek arasında bugünden yola çıkarak bir köprü kurar.

Böylece, irade, Tarihe girme, onu oluşturma ve onun bir oyuncusu olma kapasitesi ve ödevidir. İrade özgürlüğü ve seferberliği öngörür. Siyasi mekanizmalara ve devlet mekanizmalarına göre irade, tarihlerindeki derin eğilimleri oluşturdukları için bir ulusu oluşturan bireylerin toplu iradeleriyle özdeşleştirilir. İrade aynı zamanda bir nevi görevdir. Karizmatik şef ya da Devlet gibi kutsal kabul edilen kişi, kendisini ulusal değerlerle özdeşleştirirken, aktif toplu irade ile bu miras arasındaki bağı temsil eder ve ulusun savunması, büyüklüğü ya da devamlılığı için ulusun üyelerini harekete geçirme kapasitesine sahiptir.

Akıl ve irade, gelenek dünyasıyla çatışan eylem dünyasını yüceltirken tepeden inen bir ulusçuluk oluştururlar. Adalet boyutu, ulus fikrinin içine girmeseydi, akıl ve irade, ekonomik, kültürel ve devletçi modern elitlerin ideolojisinden başka bir şey olmayacaktı. Adalet, iradeye ve çağdaşlaşmaya tüm meşruiyetini verir. Ulusal söylem, iki nedenden ötürü adalet söylemidir. Öncelikle Tocqueville'in deyiimiyle "şartlar eşitliği" gelir. Ulusun ifade edilmesi, diğer aidiyetlerin hepsini aşan zenginliklerin ve mirasın eşitsizliklerini ortadan kaldıran bir aidiyet yaratır. Bir

⁸ Peter Alter, *Nationalism*, Londres, Edward Arnold, 1985.

kişi ulusal toplumun mensubu olduğu andan itibaren diğer tüm mensuplarla eşittir. Ulus, kanun önünde herkesin eşit olduğu medeni bir eşitlik kavramı kurar. O halde ulusa ve ulusal topluluğa aidiyet, tamamıyla çağdaş olgulardır: bunlar bireyseliğin ve demokratik eşitliğin temelini oluşturur, yani kısaca gerçek vatandaşlığın şartlarıdır.

Bu eşitlik sadece bireyin tüzel kişi ve vatandaş olarak tanınması eşitliği değildir. Bu aynı zamanda bir kimliğin ve ortak bir aidiyetin ifade edilmesine de bağlıdır. Bu nedenle, ulusal kimlik, şehirli veya üst sosyal sınıflarda olduğu gibi para ya da kozmopolit açılımla bozulmamış olan halk kategorilerinde daha "saf" haldedir. O halde, ulusun "gerçeği", halkın, yani onu oluşturan ve daha doğrusu "ulusal ruhu" taşıyan insanlardadır. Bu bakış açısıyla bakıldığında, ulus fikri kendisi içinde çok güçlü sosyal ve kültürel eşitsizliklerin reddini barındırır. Zenginliğin ve eğitimin artması kişileri ulustan ve temel kimliğinden uzaklaştırır. Bunlar ihanete davet eder. Bu nedenle ulus çok fazla farkı kaldıramaz, sosyal olarak da birlik halinde olmalıdır. Belli bir sosyal adaletin kurulması, ulusal oluşumun doğal sonucudur. Öyleyse, T. H. Marshall'a göre, adalet, ulusun önce medeni, sonra siyasal ve son olarak da sosyal olarak birleşmesini öngörür. Bu birleşme, sosyal grupların aralarındaki farkları ve eşitsizlikleri aşarak siyasal alanda sindirilmelerini sağlar.⁹

Burada adaletin ikinci bir anlamı vardır. Ulus kendisine verilmesi gereken bir takım haklara sahiptir: bütünlüğü, toprağı, bağımsızlığı... Adalet, halkın "büyüklüğü"nün ve kimliğinin ayrıcalığının tanınmasını gerektirir. Ulus, bu kimlikten yola çıkarak, "ahlaki ve sosyal açıdan tamamlanmış", siyasal ve kültürel alanda en azından diğer uluslar kadar tam anlamıyla gelişmiş bir birim olan, egemen ve saygı duyulması gereken "büyük halk"ı oluşturur. Bir başka deyişle, adalet söylemi, geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek arasındaki devamlılığın doğrulanması üstüne kuruludur.

⁹ T.H. Marshall, *Class, Citizenship and Social Development*, Chicago, The Chicago University Press, 1977.

Devlet, halk ve sivil toplum

Ulusal dil, çağdaşlaştırıcı us, seferber eden irade ve eşitlikçi adalet söylemlerini biraraya getirir. Çağdaşlaştırıcı us, aidiyet ve adaletle desteklenmediğinde, tek başına, kimliğe bağlı gerginliklere ya da dışlama şekillerine neden olabilir. Aynı şekilde, seferber eden iradenin de, sosyal temeli olmayan baskıcı bir diktatör devletin oluşmasıyla sonuçlanmaması için us ve adaletle bir arada öngörülmesi gerekir. Son olarak da, kendisini meydana getirmesi ve koruması gereken irade ve usla desteklenmeseydi, adaletin de gerçekleşmesi pek mümkün olmazdı. Tabii bu üç söylemin biraraya getirilmesinde şu ya da bu prensibe öncelik verilmesine bağlı olarak, farklı somut ve tarihsel örnekler söz konusu olabilir. Bu açıdan, "sözleşmeli ulus" ve "dahi ulus" arasında, yani demokratik alanda ulusun tanımlanması ve devlet düzeyinde siyasi sözleşmenin tanımlanması arasında yapılan oldukça ideolojik, kolaycı ve sıradan zıtlıkla yetinemeyiz. Ulusun dili içinde, cumhuriyetçi, sivil ve halkçı olmak üzere birbirlerine bağlı üç ulusal teori grubunu ayırt edebiliriz:

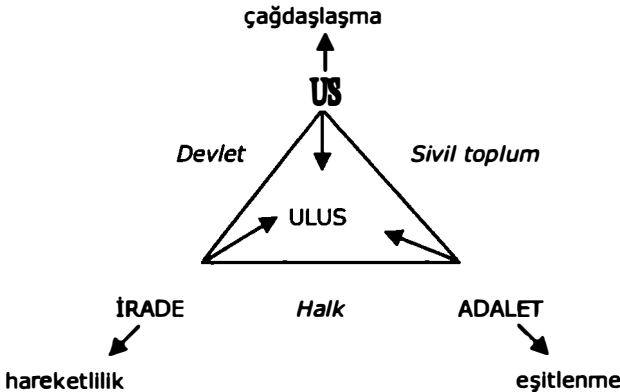
— Birinciler; iradeyi usa, eylemi de çağdaşlaşmaya bağlarlar. Bunlar ulusun devlete bağlı olduğu bir ulus tanımına varırlar, çünkü iradeyi ve usu temsil eden devlete merkezi bir rol verirler ve devlet oldukça geleneksel kalmış bir toplum karşısında evrensel değerlerle tanımlanmıştır. Söz konusu bu durum, güçlü kolektif bir iradeyle var olduğu gibi aynı zamanda da seçici olup, Usun temsilcisi bir ulus kavramını barındıran Cumhuriyetçi bir görüştür... O halde, birey için ulusa ait olmak, Devlete ait olmak anlamına gelir. Kişinin vatandaşlığı uyruğundan ayrılmaz. Hakları ulus-devletin haklarından ileride gelir.

— İkinciler; usu adalete, çağdaşlaşmayı da şartların eşitlenmesine bağlarlar. Söz konusu olan, merkezi rolün sivil topluma verildiği ve sonuç olarak da devlete daha mütevazı bir rolün düştüğü sözleşmecî ulus görüşüdür. Ulus, vatandaşlar arasında hukuki eşitlik üzerine kurulu temsili bir sisteme dayanmaktadır. Parlamento, ulusun hem birliğini (adalet) hem de çeşitliliğini (us) ifade eder. Burada söz konusu olan "sivil sözleşme" gibi bir ulus kavramıdır. Özgür bireyler arasındaki söz-

leşme evrensel değerleri temsil eder ve devletin tecavüzlerine karşı korunmalıdır. Burada irade, ulusal bir oluşumun sonucudur. Birey için, ulusa aidiyet, vatandaşlığından geçer. Ulusun hakları, vatandaşlık haklarından ileri gelir ve bunlara bağlıdır.

- Üçüncüler; iradeyi adalete, eylemi de eşitlenmeye bağlar. Burada söz konusu olan, topluma merkezi rolün ve çağdaşlaşmaya da daha mütevazı bir rolün verildiği, kimlikçi ve birleştirici bir ulus görüşüdür. Ulus böylece daha çok bir kültür, ortak değerler, bir ruh ya da bir karaktere dayanacaktır. O halde ulus halkın ruhuyla ama bazen de karizması olan şefler ve iradeyi meydana getirenler tarafından temsil edilir. Söz konusu olan, halka ait ve kültürel ortak bir kimlik şeklinde bir ulus kavramıdır ve bireyin kimliği, psikolojisi "sosyal habitus"¹⁰ü olarak bu ulus kavramından ileri gelir. Birey için, ulusa aidiyeti doğuştan gelir. Bu, onun "duygusal birliğidir". Doğuştan edinilmiştir. Bireyin kimliği ulusal kimliğinden ileri gelir.

Bu üç ulusal söylem şekli mutlak değildir. Bunlar diğerlerini dışlamaksızın şu ya da bu görüş açısıyla ilgili olan izlenimler ya da bunlara verilmiş önceliklerdir. Çağdaş uluslar, çağdaşlaşmaya giden birçok açıdan zıt ve tamamlayıcı üç yol olan bu üç eğilimin kısmen ve hassas birleşimiyle oluşmuşlardır. Bunları şu şekilde gösterebiliriz;

¹⁰ Norbert Elias, *La société des individus*, Paris, Fayard, 1991, s.239 ve devamı.

Bu farklı kavramları var olan uygulamalara da dayanarak tanımlamak istersek, us ve iradenin birlikteliğine öncelik verilen ve devletin temel unsur olduğu "Fransız" görüşünden, ya da buna zıt olarak önceliğin iradenin ve adaletin birlikteliğine verildiği ve toplumun temel unsur olduğu "Alman" görüşünden bahsedebiliriz. Ancak, bu iki görüş de irade ilkesine büyük bir yer verdikleri için tamamıyla zıt değildir. Önceliğin usun ve adaletin birlikteliğine verildiği ve sivil toplumun ve demokrasi-nin temel unsur olduğu, "Anglosakson" üçüncü bir görüş daha vardır. Bu görüş adaletin rolü konusunda Fransız modeliyle, usun rolü konusundaysa Alman modeliyle çatışır. Ancak ne var ki ulus fikri somut olarak, birbirine zıt ve birbirini tamamlayan üç unsura yani başka bir deyişle bir devlet, bir halk ve bir sivil topluma dayanır. Us, irade ve adaletin barışması üzerine kurulu olduğunu ilan eden ulus bir yerde dünyanın yeniden oluşumu-dur. Ulus öncelikle tarihle ve zamanla olan bir ilişkidir. Ulusal dil eylemin tarihi alanını hem açar hem de yönlendirir. Var olan toplum, tamamen geçmişine göre ve ona geçmişin bahşetmiş olduğu geleceğe göre davranmak ve de toplumu "aktif olarak" meydana getirmek durumunda değildir. Ulus, asla sadece ulusun verdiği söz değildir.

Ulusal söylem, somut bir topluluğun çağdaşlaşmasını sağla-yan uysal ve esnek bir siyasi ifadedir. Öncelikle dağınık parça-ları simgesel şekil üzerinde birleştirir ve böylece siyasi eylemin birleştirici alanını çizer. Bu nedenle ulusun kavramsal veya görgül bir tanımlaması yoktur. Ne dil, ne tarih, ne devlet, ne de etnik bir grup onu tanımlayabilir. Ulus, bir olgu değildir. Sadece bir yansıma, bir simgesel oluşumdur. O bir ifadedir. O, gös-tergesi olmayan bir işaret oyunudur ama bizim onu açıkça ve olduğu gibi "tartışamayacak" bir şekilde görmemizi sağlar. Ulus, bir ideoloji değildir. Bir aktörün görüşü değildir. Tam ola-rak siyasi söylemce üzerine kurulmuş bir ifadedir¹¹ ya da Benedict Anderson'un tanımladığı gibi "özünde sınırlı ve ba-ğımsız olmasının yanı sıra hayal edilen ve gerçekdışı (sözlü ve yazılı olduğunu da eklemek gerekir) bir siyasi topluluktur. Bu

¹¹ Roland Barthes, *Mythologies*, Paris, Le Seuil, 1957

bakış açısından, ulusu, onu hiç durmaksızın var eden sözlü ve yazılı "sözel adımlar", söylevler, kitaplar, ona adanan, onu sürekli yeniden betimleyen ve özellikle dün, bugün ve yarının eylemlerinin bir anlam kazandığı simgesel alanı belirleyen çalışmalar meydana getirilir. Böylece, ulus bir bütünlük içinde birbirine bağlanan zıt bazen de çelişkili tanımlamaları içinde barındırır: Fransa hem Renan'ın ve Ferry'nin ve cumhuriyetçilerin hem de Michelet, Barrès, Drumont ve Maurras'ın, ya da Guizot ve Tocqueville'in ülkesi olabilir. Ulus, onları, zamana gönderme yaparak ve Tarih anlayışıyla tek bir bütünlük içinde birleştirir.

Ulusal Sentezin Öncesi Ve Sonrası

Ulusun dili, esnekliği ve efsanevi niteliğiyle, çağdaşlaşmanın çelişkili eğilimlerinin siyasi sentezine olanak sağlar. Ayrı bireylerden oluşan toplumların siyasi birliğini pekiştirir, ekonominin rasyonelleşmesine rağmen adalet vaat eder, değişime rağmen kimliği güvence altına alır. Ulusun dili böylece demokrasinin işleyişi için gerekli olan siyasi ve ahlaki çerçeveyi sunmuştur. Ulusal efsane, bireyin bağımsızlığıyla ortak mensubiyeti, Çağdaşların özgürlüğüyle Eski rejimdekilerin özgürlüğünü, halkın egemenliğiyle vatandaş haklarını birleştirdiği ölçüde çağdaş demokrasi de ulusun diline sıkı sıkıya bağlıdır. Ulusal kurumlar her bir bireyin motivasyonu ile ortak bir normun doğrulanmasını, çıkarların farklılığı ile ortak değerlere duyulan saygıyı sıkıca bütünleştirdi, böylece demokrasinin gelişmesini sağladı.

Ancak bugün, ulusun dili gücünü yitirmiş gibi görünüyor ve artık irade, adalet ve akli birleştirecek güçte değil. Bir kez daha, gerçeklik, değerler ve çelişki içindeki çeşitli diller üzerine kurulu dünya barıştırılmaz görünmektedir. Bu gelişimin açıklaması sağlam bir temele dayanmayan bir Avrupa oluşumundansa, ulusal toplumların mantığında, birbirini destekleyen iki fenomenin birleşiminde aranmalıdır; bunlar ulusal sözleşmenin bozulması ve Tarih kaynaklı dil olarak ulusun dilinin tüketilmesidir. Bunların sonucu, derin bir demokratik krizdir.

Ulusal sözleşmenin bozulması

Ulusun dili seferber etme gücünü, ulusun vaadinin kademe kademe gerçekleştirilmesinde bulmuştur. Ulusal bütünleşme yaşam standardıyla aynı anda gelişmekteydi. Bedelleri olsa da, çağdaşlaşma daha makul, daha çalışkan ve daha aktif toplumların oluşmasına olanak sağlamaktaydı. Ancak, yaklaşık yirmi yıllık bir süreden beri, ilerleme ve ulusal bütünleşme arasındaki bağ koptu.

Kitanın batısında, savaş sonrasındaki uzun döneme ekonomik ve sosyal alanlarda, eşitliklerin azaltılması, sosyal güvenlik sistemlerinin oluşturulması ve Devletin ekonomik ilerlemesinin önemli rol oynadığı "ben merkezizetçi" olağanüstü bir gelişme damgasını vurdu. 70'li yılların ortasından bu yana, ekonomik bütünleşme ulusal topraklar üzerinde hemen hemen tamamlanmış sayılırken bu model gücünü kaybetti. Ardından, zaten büyük ölçüde açık olan ekonomiler, dışarıya "yöneldi". 50'li yılların başında karar verilen ve uygulamaya geçirilen, Avrupa bütünleşmesi gelişme gösterdi ve ülkeler arasındaki bağlılık olağanüstü bir şekilde arttı.¹² Nüfusların dışarıya yönelik faaliyetlere – ki bu "rekabeti yüksek", "korunan" ve "tehlikeye atılan"¹³ işçiler arasında çıkar çatışmaları ve bölünmeler yarattır- katılımları seviyesine bağlı olarak gittikçe bölündükleri görüldü. Bu değişimin yanında, nitelikli olmayan "alaylı işçilerin" zararına "hizmet verenlerin" ve "örnek teknisyenlerin" yaptığı gibi kaliteli iş talebini arttıran köklü bir teknolojik ve endüstriyel dönüşüm de yaşandı.¹⁴ Sosyal Devletin içinde bulunduğu kriz ve kamu açığındaki artış bu durumun kesin sonuçlarıdır. Devletler iki güçlkle karşı karşıya kaldılar, bunlar; sosyal güvenlik

¹² "Globalleşme" ve "çağdaşlaşma" konularının tartışması için bkz., Elie Cohen, *La tentation hexagonale. La souveraineté à l'épreuve de la modernization*, Fayard, Paris, 1996.

¹³ Pierre-Noel Giraud, *L'inégalité du monde. Economie du monde contemporain*, Gallimard, Paris, 1996.

¹⁴ Robert Reich, *L'économie mondialisée*, Dunod, Paris, 1993. Birçok çalışma, faaliyetlerin doğasını ve yapılan işin statüsünü karşılaştırarak iş dünyasının üçe bölündüğü sonucuna varıyor. Örneğin Manuel Castells'in (*The Rise of the Network Society*, Cambridge, Blackwell, 1996) tanımladığı *networkers*, *flextimers* ve *jobless* arasındaki zıtlık.

sistemlerinin yenilenmesi ve ülkelerini "ekonomik olarak çekici hale getirme" arayışındı. Bunlar devletin işlevinden hiçbir şey kaybettirmeyecek ve aksine, kamu giderlerinin azaltılması, özelleştirme ve yükümsüzlük dalgasıyla kendini gösteren hedeflerin yeniden yönlendirilmesi sonucunu doğuracaktır. Devletler bir yandan daha az yönetici ve müdahaleci olurken, diğer yandan da büyümeyi sağlayan sosyal şartları yaratmak için daha fazla uğraşır oldular¹⁵. Etkin ve akılcı olma kriterleriyle gittikçe daha da fazla düzenlenen ekonomi, görevi artık nüfusu seferber etmekten ziyade ülkenin sosyal istikrarı için gerekli belli bir eşitlik düzeyini koruyabilmek için müdahale eden siyasete kıyasla özerklik kazandı.

Bu dönüşümlerin ilk sonuçları işsizlik oranında büyüme, işten çıkarılanların sayısında artış ya da bir altsınıfın oluşması olduğu gibi aynı zamanda da göçmen nüfusun, tedirgin ve düzensiz işçilerle ve halk sınıflarıyla "bütünleşmesinde" gitgide büyüyen zorluklar olarak kendini gösterdi. İkinci sonuç ise, özellikle bütünleşme eylemine bağlı olan, simgesel statüsü zayıflayan ve bilhassa işlerin esnekliğine ve oynaklığına gittikçe daha fazla tabi tutulan orta sınıfın zayıflamasıydı. Böylece Savaş sonrası dönemin ben merkezizetçi ulusal sanayi modelinin kalbini oluşturan sosyal sınıflar, özellikle de işçi sınıfı, endüstriyel yapılanma kurbanlarıyla, Devlete ve kamu teşekküllerine bağlı orta sınıf, kendisini zayıflamış ya da tehdit altında hissetti. Bu andan itibaren, bu sosyal gruplar için, ekonomik gelişimin mantığı, dayanışmanın ve Devletin güvence altına aldığı sosyal ve ulusal birliğin geleneksel mantığıyla taban tabana zıt gözükmetedir. Dahası, bütünleşmenin kurumsal mekanizmalarının, piyasa ekonomisiyle ve ekonominin açık hale gelmesiyle yer değiştirmesine, hem ulusal hem de yerel kültürlerin ve kimliklerin varlıklarını tehdit eden ekonomik birleşme de eklenince bunlar yıkıcı bir baskı gibi dışarıdan dayatılan bir değişim hissi doğurdular. Aynı zamanda bu mantığın tersine, daha canlı ve daha çekici olan bazı bölgeler ulusları ezen ve onlara yer bırakmayan bir çeşit kısıpaca aldığı için verimsiz dağılımın ve

¹⁵ Fransız örneği için bkz., Vivien A.Schmidt. *From State in Market? The Transformation of French Business and Government*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

hatta milli egemenliğin yarattığı çekincelerden kurtulmak istediklerini belirttiler. Bu bölgelerden Belçika'daki Flandre'nin Wallonie'ye, İtalya'nın Kuzeyi'nin Güneyi'ne ve Katalan bölgesinin İspanya'nın geri kalanına olan tutumu sayılabilir. Ulus-devletler hem ülke içine (ulusal bütünleşme) hem de dışarıya yönelik (egemenlikleri) düşünce sistemleri arasında gittikçe artan şiddetli bir gerginlik yaşadılar.

Kıtanın doğusunda, komünizmin yıkılması kıyaslama yapılamayacak derece önemli, ama kısmen aynı düşünce sistemlerinden kaynaklanan sorunlar yarattı. Bu ülkeler bir ekonomi kurma gerekliliğiyle ve böylece devlet müdahalelerini özelleştirmelerle azaltma, sosyal yardım sistemlerini yeniden kurma ve pahalı ya da verimliliği az endüstriyel faaliyetleri durdurma zorunluluğuyla karşı karşıya kaldılar. İşçi sınıfında baş gösteren işsizliğin artışı, Devlete ve partiye bağlı orta sınıfın güçsüzleşmesi, bu durumun ilk sonuçlarındandı. Komünist Devletin ortadan kalkması, bir eşitsizlik patlamasını ve pek çok bölgede bu değişikliklerin kurbanlarının yaşam standartlarında çok büyük bir düşüşü de beraberinde getirdi. Aynı şekilde, zengin ve fakir bölgeler arasında yani reel ekonomiye daha önce girmeyi başarmış olanlar ve Devletin egemenliğine sıkı sıkıya bağlı olanlar arasında da gerginlik hızla tırmandı. Bu da Romanya'da Transilvanya ile Valaki arasında çatışmaya, Çek Cumhuriyeti ile Slovakya arasındaki kopuşa, ya da daha da vahimi bir yanda Slovenya ile Hırvatistan, diğer yanda Sırbistan'ın olduğu savaşlara sebep oldu.

Tüm kıta üzerinde, bu değişime doğrudan maruz kalan sosyal gruplar ve ülkeler için, sosyal ve tarihi değişimler, siyasi istikrarsızlığın ve ekonominin uluslararası hale gelmesinin artması bunun karşılığında da devletin güçsüzleşmesi, toplum düzeninin bozulması, toplum içinde ikilik yaratılması ve dışlanmanın artması, kısaca ulusların sosyal ve kültürel olarak parçalanmasından başka bir anlam ifade etmiyor gibi bir durum sorguluyor. Çağdaşlaşma ve ekonomik gelişme artık ilerlemenin ve bütünleşmenin etkenleri değiller. Aksine, bunlar eşitsizlikler yaratmaktadır. Sadece baskın ulusların "elit tabakaları", kendi kimliklerini koruyarak ve savunarak bir sentez yaratacak ve geleceklerini çizecek gücü koruyor gibi gözüküyor. Diğer sosyal

gruplar ve "çevre" ülkeler korkunç bir diyalektiğe boyun eğeceklerdir; sosyal ve kültürel kimlikleri pahasına tüm dayatmalarını kabul ederek dünya ekonomisinin akışıyla bütünleşmek ya da çabuk ve kaçınılmaz bir dışlanma ve yoksullaşma pahasına kimliklerini korumak.

Böylece, Avrupa çevresindeki ülkelerde ilerlemenin sıkıntısıyla ulusal sıkıntılar arasındaki kopuş çok net bir şekilde gözlemlenir. Örneğin, Romanya'da bu sorun kendini şöyle gösterir; ya Romen olarak, kendisi olarak kalmak ve kimliğini korumak, ama bununla beraber Avrupa'nın fakir akrabaları olarak kalmayı da kabul etmek, ya da çağdaşlaşmaya ve Batı Avrupa'ya ruhandan vazgeçerek ve de kimliğini feda ederek düzayak girmek. Bu ikilem, bir uçla diğer uç arasında; gerçek liberalizmle kimliğin tam olarak korunması arasında gidip gelerek siyasi konuşmalarda sürekli yinelenmektedir.¹⁶ Piyasa ekonomisine ve Avrupa sahasına aniden giren diğer Doğu ülkelerinde, bu ikilem ortak kimliği yok etmekle suçlanan ve bir çeşit sömürgeleştirmenin kurbanı olma hissi veren "batılılaşmaya" karşı düşmanca tepkileri açığa çıkarmaktadır.¹⁷

Kıtanın batısında, yeniden yapılandırmanın kurbanı olan ya da bu yapıların dayanıksızlıklarından endişe duyan sosyal kategoriler arasında, kapitalizmin "amerikanlaşmanın" ve piyasa ekonomisiyle gerçekleşen kültürel birleşme sürecinin yayılması anlamına gelen ve genelde bu yapıya giremeyen bölgelerin ve toplumların dışlanmasını beraberinde getiren "gelecek" reddedilir ve kınanır. Bu durumda, bu sosyal kategoriler, ilkelerinin yıkıcı olduğunu düşündükleri ve kendilerini dışlayan çağdaşlaşmaya karşı gelirler. Bu görüşe göre, Avrupa Birliği'nin "iç" ve "dış" sınırları arasında fazla bir fark yoktur. Her şekilde, giremeyeceği zengin, gelişmiş ve demokratik bölgelerin bir tür banliyösünde tutulduğunu düşünen ve kendini sürgünde hissedenden halklar söz konusudur.

Tüm bu sosyo-ekonomik değişiklikler ulusların kendi içinde şiddetli sosyal gerginliklere neden olur: sosyal grupların çıkar-

¹⁶ Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*. Paris, Fayard, 1995.

¹⁷ Marcin Frybès et Patrick Michel, *Après le communisme. Mythes et Légendes de la Pologne contemporaine*, Paris, Bayarad, 1996.

ları gittikçe farklılaşmaya hatta uzlaşmaz bir hal almaya başlar. Bir grubun durumunun iyileşmesi diğer grubun aleyhine gerçekleşiyor gözükmektedir. Herkesin paylaştığı bir duygu üzerine yani tüm toplum için yararlı olacak bir ilerlemenin kapılarını açacak ortak bir aktör yaratma duygusu üzerine kurulu ulusal antlaşma bozuldu. Ülkelerin gelecekleri bundan böyle daha çok bütünleşmeye ve ulusa değil, tam tersine sosyal sınıflar arasında büyüyen bir uçuruma, böylece de bölünmeye ve barıştırılmaz geleceklere doğru gitmektedir. Ulusun dili bundan doğrudan etkilenmektedir.

Ulusun dilinin gücünü kaybetmesi

O halde sosyal değişimler ve Avrupa'nın bütünleşmesi, ulusal antlaşmaların bozulmasıyla ve mensuplara özellikle de halk kimliğine ve milli geleneklere geri dönüşle doğrudan doğruya bağlantılıdır. Pek çokları için devlet, halk, ortak dini ya da etnik kimlik, gerçekten sağlam olan ve korunması gereken, hatta "küreselleşme" ve "çağdaşlaşma" fenomenlerine karşı direnebilecek yegane çerçevelerdir. Spengler'in gözbebeği "paraya karşı kan" ya da "kozmpolit barbarlığa karşı medeniyet" gibi eski konular Doğu ülkelerinde olduğu kadar Batı ülkelerinde de hem sağda hem de solda siyasi yapılanmanın büyük bir kısmını ele geçirdi. Bu konular iki tür sosyo-politik eylemi doğurdu.

Orta sınıf içerisinde, "tehdit edilen" Ulus-Devlete sarılan milliyetçi bir söylem ve "ulus mantığı"nın "yıkıcı Avrupa liberalizmi"ne olan muhalefeti, devletin sağladığı sosyal statüyü korumanın ve "kozmpolit elitler"in ihanetini ihbar etmenin ideolojik temeline hizmet etmektedir.¹⁸ Ulusun dili artık bir geri dönüş söylemi haline gelmiştir, bu da çağdaşlaştırıcı ve seferber edici bir devletin korumacı ve korporatist bir devlete dönüşmesi demektir.

Halk sınıfları içinde, ulusal antlaşmanın bozulması, adını Eric Hobsbawm'ın verdiği "halkçı protomilliyetçilik"ın tekrar güç kazanması sonucunu doğurmaktadır; burada söz konusu olan halkın etnik, din, dil, kimlik ve aidiyet duygularını eyleme geçi-

¹⁸ Christopher Lasch, *The Revolt of the Elites and The Betrayal of Democracy*, New York, Norton, 1995.

ren ve çağdaşlaşmaya karşı olan devinimlerdir.¹⁹ Bu devinimler çağdaş bir ulusun siyasi olarak yapılanmasını sağlayamaz ve bunlar bugün bile Doğu ülkelerinde ulusal bir siyasi bilincin oluşmasının önündeki en önemli engellerden biri ya da Batı ülkelerinde bu bilincin yıkılmasında en büyük rolü oynayan etkenlerdendir. Bu devinimler, dışlayıcı kimliklerin korunması adına çağdaşlaşmanın ve Tarihin karşısında durarak, siyasi alanların parçalanma sürecini hızlandırırlar ve us, irade ve adalet arasında oluşabilecek her türlü senteze engel teşkil ederler.

Doğu ülkelerinde, komünizm halkların ulusal kimliklerini yok eden bir Tarih ve Us diktatörlüğünün zorla kabul ettirilmesi gibi yaşandı. Komünizmin çöküşünün getirdiği şok, kimi zaman protomilliyetçilikle eski nomenklatürler tarafından sağlanan korporatist devletin savunmasının siyasi olarak birleşmesini sağladı ve ona büyük bir yıkıcı güç verdi. Örneğin Romanya'da, eski nomenklaturün uzun süre gücünü koruması, aşırı sağcı milliyetçi partilerle kurulan ittifaka dayanmaktaydı ve azınlıkları kapsayabilecek ya da çağdaşlaşma yoluna sokabilecek, ulusun her türlü olumlu siyasi tanımlarını yasaklayan "Latinlik"le Ortodoksluğun birleşmesi, halkın ulusal kimliğinin tanımının resmi olarak yüceltilmesi sonucunu getirdi.

Romanyalılardaki bu siyasi ulusal bilinç, garip bir şekilde genelde ulusal tabiyetin daha çağdaş ve daha yurttaşlık üzerine kurulu bir anlayışı savunan azınlıklar arasında, "gerçek Romanyalı" olmayanlarda daha çok mevcuttur.²⁰ Genel olarak, Balkanlardaki eski komünistlerin güçlerini koruma uğruna girdikleri mücadele dışlamacı, etnik, dil ve dini kimlik anlamındaki "ulus" saplantısıyla başa baş gitti. Çağdaş ulusların oluşması ve demokrasinin gelişmesi yolundaki en temel engel, korporatist ulusçulukla protomilliyetçiliğin bu bahsettiğimiz birleşimi gibi gözüküyor. Bu birleşim aynı zamanda eski Yugoslavya'daki ve özellikle de Bosna'daki çatışmalarla ilgili ileri sürülebilecek nedenlerden

¹⁹ Eric Hobsbawn, *Nations and nationalisme depuis 1780*, Gallimard, Paris, 1992.

²⁰ Nadia Badrus, "La société roumaine à la recherche de la normalité". *Cahiers internationaux de sociologie*.95.1993.

biridir.²¹ Bu görüşe göre, Doğu Avrupa'daki bazı ülkelerin karşılaştığı ve korporatist ulusçulukla protomilliyetçiliğin ittifakı sayesinde atlatılan zorluklar milli bilinç eksikliğinden doğmaktadır, tersi değil. Olumlu bir ulusal siyasi bilinç oluşturmama ve siyasi bir ulusal söylem sentezi geliştirememenin, gelişme yolundaki en önemli engellerden biri olduğu gibi, etnik gruplar arası gerginliklerin de kaynağı ve çatışmaların patlak vermesinin temelinde yatan bir unsurdur.²²

Batı Avrupa'da, ulusun dili, devletten bulundukları statünün garantisi ile çağdaşlaşma karşısında korunma isteyen "orta sınıf"ın ideolojisi gibi görünmektedir. Ancak, Ulus-Devletlerin sıkıntıları, protomilliyetçi eylemlerin doğrulanması sonucunu da beraberinde getirmektedir. Bu eylemler, Fransa'da, Front national (Ulusal Cephe) tipi, Avusturya ve Belçika'da yabancı düşmanı ve anti-demokrat radikal aşırı sağcı gruplar şeklinde ya da Avrupa'ya ve "küreselleşmeye" karşı aynı zamanda da "parlamentoculuğa" ve demokrasiye olan düşmanlığıyla göze çarpan popülist ideolojiler şeklinde ortaya çıkar. Protomilliyetçilik, ulusun dilinin artık onun sorumluluğunu yüklenemediği oranda büyük bir güçle ortaya çıkmakta ya da çoğunlukla güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Ancak, orta sınıf kendini koruyabildiği için, korporatist ulusçulukla siyasi bağ henüz oluşmadı ve böylece etkilerini sınırlamış oldu.

Tüm bu eylemler, doğrudan doğruya, ulusal antlaşmanın bozulmasının hemen ardından gerçekleşen ulusun dilinin zayıflaması ve zarar görmesine bağlıdır. Bir şekilde, ulusun vaadine bağlı kalınmamıştır. Gelecek, ulusu yalanlar. O halde, bundan böyle, ulusun dili, Tarihin anlamına ve zamana gönderme yaparak adalet, irade ve us arasındaki ortaklığa dayanamaz. O halde, bu dil her türlü bütünleşme gücünü kaybeder. Bu dil, git gide bir anlam ifade etme ve bir faaliyet alanı çizme gücünü kaybeder. Aksine, tam tersi bir hal almıştır. Bugüne odaklanır ve az çok efsaneleşmiş bir geçmiş adına geleceği reddeder.

²¹ Paul Gadre. *Vie et mort de la Yougoslavie*. Paris. Fayard.1992 et Paul Gadre, *Les Balkans*. Elammarion, Paris, 1994

²² Sur le cas de L!Ukraine. of. Charles A. Kupchan (ed.). *Nationalism and Nationalities in the New Europe*. Ithaca. Cornell University Press, 1995.

“Üstünlük”ten yoksun olan bu dile bir takım sosyal sınıflar sahip çıkabilir ve dil basit bir ideolojiye indirgenmiş olabilir.

Demokrasi Krizi

Ulusun dili böylece, Avrupa bütünleşmesi ve bunu gerçekleştiren dönüşüm mantıkları, korporatist devlet ideolojisine dönüşümüyle, buna doğrudan doğruya karşı çıkan protomilliyetçi eylemler arasında bölünmüştür. Aynı zamanda, ulusal efsane yavaş yavaş kaybolurken, bağdaştırdığı unsurlar yeniden özerkliklerini kazanmaya, ayrılmaya ve XVIII. yüzyıldaki gibi çelişkili hale gelmeye başlamaktadır; us söylemi doğrudan doğruya halkla ve (ekonomiyi özgürleştirme adına) irade söylemleriyle ve (üretkenlik adına) adalet söylemiyle çatışır. Adalet söylemi, Devlete ve (sosyal eşitlik adına) us söylemlerine ve (farklı kimliklere saygı duyma adına) irade söylemiyle çatışır. İrade söylemi ise sivil toplum söylemine ve (değişimin “gerekliliği” adına) adalet söylemiyle ve (bu değişimin gerekli kontrolü adına) us söylemiyle çatışır. Halkın, sivil toplumun ve Devletin mantıkları “ulusal toplumları” çelişkili yönlerde sürüklemekte ve siyaseti her türlü müdahale ve düzenleme gücünden yoksun bırakmaktadır. Us, irade ve adalet gün geçtikçe daha da uzlaşamaz hale gelmektedir.

Ulusla yapılan referans zayıflarken, hiçbir siyasi kurum değişiklikleri doğrudan doğruya düzenleyebilecek ve demokratik, bütünleşmiş bir yaşamın kurulması için gereken sembolik alanı sunabilecekmiş gibi görünmüyor. Avrupa oluşumu, bir sentez oluşturabilecek alternatif bir kaynak söylemi sunma yetisinden çok uzaktadır. Bugün Avrupa Birliği, değişimleri kontrol edebilecek güçte değildir. Siyasi kalkanın ne kadar yetersiz kaldığı Bosna’da görülmüştür. Özellikle sosyal değişimin kurbanı sosyal sınıflar için, Avrupa Birliği “yasal düzenlemelerin kaldırılması” konusunda karşılıksız bir “liberal” görüş ortaya koymaya kararlı gözüküyor. Avrupa Birliği artık hiç “korumuyor” ya da en azından ekonomi ve siyaset alanlarında hiçbir güvence sağlayamadığı görünümünü veriyor. Bu da, hayal kırıklığı, güvensizlik ve huzursuzluğu beraberinde getiriyor. Dahası, halklardan çok uzakta olan Avrupa Birliği, ne olumlu bir siyasi bilinç tanımında

bulunma olanağı, ne de demokratik bir yaşamın kurulması için gereken kurumları sağlayabiliyor. Avrupa Birliği'nin başka bir seviyede ulusal sentez oluşturma konusundaki siyasi yetersizliği karşısında, tüm Avrupa toplumlarında asıl sorun kimlik, demokrasi ve ulusal birlik arasında yeni bir köprü oluşturmak oluyor. Avrupa toplumları gün geçtikçe, Avrupa'yla çelişen üç farklı tablo çizen üç farklı yola itilmiştir.

Toplumların bir bölümünde, uluslararası rekabet içindeki kaynakların seferber edilmesini kolaylaştırmak amacıyla, ekonominin dışa yönelmesi, toplumun "parçalanması"nın ve kültürel bir homojenlik arayışının kabul edilmesine dayanıyor. Halkın bir kısmını dışlayarak, bölgesel ve uluslararası ticaret akışı içine yönelen ekonomik ve siyasi bir eylem ile ulusal kimliğin sağlamlaştırılmasını sıkı sıkıya birleştiren ulusun farklı bir resmi çiziliyor. Devletin rolü güçlenmektedir ancak ulusal çıkarlar için seferberlik kapasitesinin lehine demokratik alan en aza indirgenmelidir. Bu, "homojen kültürel varlıklar"ı temsil eden ulus-devletlerin içine girmeye çalıştıkları zenginlik alanı Avrupa'nın ilk fikridir. Bu görüşe göre, bir yandan Avrupa'nın pazar yoluyla birleşmesi ile diğer yandan Devletlerin güçlenmesi, kimliklerin ve "ulusların" duyarlı olması arasında hiçbir çelişki yoktur, ama aksine bunlar demokrasinin aleyhinde birbirlerini çok iyi tamamlarlar. Siyasi açıdan, bu görüş, halkçı olmayan bir siyaset, ekonomik liberalizm ve ulusal özellikleri korumaya ve hatta güçlendirmeye yönelik muhafazakâr bir kültürel eylemin bir araya gelmesiyle şekillenir. Artık azınlıkların, mütecanis olma arayışındaki ulusal alanlarda yeri yoktur. Demokrasinin ya da çok kültürlülüğün her türüsü, bu seferberlik sürecinde bir engeldir. Çözümçü yaklaşıma göre, adaletten feragat edilerek akılcı eylemin ve iradenin ortaklığına öncelik verilmektedir. Burada söz konusu olan, sosyal bir kopuşa mal olsa da, dünya pazarına girmektir. Kimlik, artık bir araç olmuştur: ekonomik ve kültürel seferberliğin bir aracıdır. Artık zenginlik üretmek için seferber olan, toplumla bütünleşmek için onu seferber eden ulus-devlet değildir.

Diğer yandan, ihmal edilen bölgelerde, tam tersi bir süreç yaşanmaktadır. Kendilerini hem kültürel bir istila altında, hem de ekonomik olarak bir kenara itilmiş hissetmelerine neden olan ve kendilerinin dışında kalan çağdaşlaşma kimliği tehdit ediyor gibi

gözükmektedir. Birinciye tamamlayan, ikinci bir Avrupa resmi daha çizilmektedir: küreselleştiren usunu, zayıflayan ve yoksullaşan bölgelere zorla benimseten iki tarafta da hızla ilerleyen Avrupa. İşte burada, küresel ve bireysel olan, gelişme ve kimlik, pazar ve halk arasında bölünme ortaya çıkmaktadır. Siyasi açıdan bu resim, Avrupa'ya ve demokrasiye şiddetle karşı çıkan; mutlak hale getirilen milli, siyasi ve kültürel bir özelliği yeniden canlandırmaya ya da yeniden oluşturmaya çalışan halkçı eylemler ve milliyetçi ideolojiler (çoğunlukla mevkisini kaybetmiş entelektüellerce desteklenir) arasında sıkı bir ortaklık şeklini almaktadır. Bundan böyle azınlıkların artık yeri yoktur, zira onlar ulusal kimliği yok eden vektörlerden ve çağdaşlaşmanın etkenlerinden biri olarak görülmektedir. Genel manada söylersek, öncelik ussal eylemin aleyhine, adalete ve iradeye verilmiştir. Burada söz konusu olan, halkçı ve ulusal kimliği korumak ve toplumun üyeleri arasında eşitliği ve adaleti sağlamak, böylece de yabancı unsurları kovmak ve çağdaşlaşmayı reddetmektir. Daha iyi çağdaşlaşmak ve gelişmek için değil de, ulusal kimliği korumak için seferber olan halk topluluklarıdır.

Son olarak, çağdaşlaşmaya düzayak giren merkezi ve gelişmiş bölgelerde, pazarın yaygınlaşması ve sosyal bütünleşme mekanizmalarının güçsüzleşmesi sivil topluma gittikçe artan bir özerklik vermiştir. Böylece, birbirinden farklı kimliklere gereken saygının gösterilmesi ve insan hakları adına her tür devletçi ya da ulusal birleşmeye karşı çıkan çok kültürlülük eylemlerinin gelişmesini sağlamaktadırlar. Her bireyin olduğu gibi, her topluluğun ve her grubun da, homojenleştirici Devletlerin karşısında kendi özelliğini ifade etmelerini sağlayan, yasalarla düzenlenmiş bir serbest dolaşım bölgesi olan üçüncü bir Avrupa resmi çizilmektedir. Avrupa en iyi şartlarda bile artık sadece, özellikle kimliklerinin ve azınlıklarının çeşitliliğini koruyan, devlet bürokrasisinden kurtulmuş, gevşek federal bir dünya, büyük bir sivil toplum olmayacaktır. Katalanya, Piemont ya da Provans gibi büyük bölgeler ve şehirler bunda kilit bir rol üstleneceklerdir. Çözümçü bir yaklaşıma göre, iradenin karşısında, adalet ve usun ortaklığı söz konusudur. Sivil toplum, bütünleşmeye karşı tüm kurumsal istekleri kesin olarak reddederek kendini göstermektedir. Burada, demokrasi direkt olarak zayıflamıştır. Üstelik kimliklerin mut-

lakıyeti tartışılmadığı sürece ve kimliklerin karışımına sebep olduğu için ortak bir iradenin ya da temsili bir sistemin oluşturulması fikri kaçınılmaz olarak reddedildiği müddetçe de demokrasi tartışma konusu haline gelmiştir. Çok kültürlü arı bir toplum çağrısı ve her türlü merkezi siyasi düzenlemenin ve tüm ortak mensubiyet ve değerler fikrinin reddedilmesi, pazarla gettoları yan yana getirmekle sonuçlanmaktadır.

Bugün, kıtanın gerek batısında ve gerekse doğusunda, bu üç anti-demokratik modelin ortaya çıktığı görülmektedir. (İtalya'nın Kuzeyiyle Güneyi arasındaki, İspanya'daki Bask ve Katalan ulusçulukları arasındaki çatışma, Flamanlar ve Valonlar arasındaki çatışma ya da Büyük Britanya'daki ve Fransa'daki çok kültürlülük istekleri, eski Yugoslavya'daki birbirinden farklı ulusçuluk şekilleri örnek olarak düşünülebilir). Bunların arasındaki tek bağ da olumsuzdur. Üçü de ulusun diliyle derin bir kopuşa işaret etmektedir. Üçü de Tarihi reddediş ya da ondan kopma isteği göstergesidir, ortak tarihi bir oyuncu olan ulusun inkârıdır. Bunlar çağdaşlaştırıcı ve seferber edici ulusların dünyasından üç çıkış yoludur. Ulus olmak için toplumu seferber etmeye yönelik ortak bir siyasi eylem fikri; dış baskılara uyum sağlama yönünde bir engel ya da bireylerin ve grupların homojenliğinin olumsuzlanması ve yine halkların temel kimliklerini yok edecek bir çağdaşlaşma vaadi gibi görünmektedir. Paylaşma anlamına gelebilecek sembolik bir bölge olan, dününü, bugününü ve yarınını bilen ulus artık doğrudan demokrasiyi kuran bir kaynak anlamına gelmemektedir.

Başta verdiğimiz şemayı aşağıdaki şekilde tekrar çizebiliriz:

Ulusal dil ve usun, adalet ve iradeden ayrılmasına bağı bir kriz yaşamaktayız. Tarihe gönderme yapılmadığı müddetçe, ulusun dili bu üç boyutu birbirine bağlayacak yeterli güçte değildir ve bu durumda, Avrupa Birliği yeni bir sentez sunamamaktadır. Bunun sonucu ise derin bir demokrasi krizidir. Bu yüzden, bir yanda vatandaş için katılıma denk gelen piyasaların ekonomik gelişimi ve sağduyulu eylem alanı, diğer yanda ise vatandaş için aidiyetine denk gelen kültürel bütünleşme ve ortak kimlik alanı ortaya çıkmaktadır. Ancak, aidiyet ile katılım arasında artık bir bağ yoktur. Bundan dolayı, bugünkü sapmalar ve halkın ulusal kimliklerine geri dönüşü, gittikçe baskın hale gelen çok kültürlülük isteğinin ve halkçı olmayan ve az çok otoriter olan seferberlik türlerinin ortaya çıkışı. Bunların hepsi demokratik yaşama zarar vermektedir.

Seferber ulustan çok kültürlü ulusa mı?

Sosyo-ekonomik dönüşümler ve Avrupa toplumlarının çok ağır bir Tarihi reddedişi, ulusal antlaşmanın bozulmasına ve ulusun dilinin sonunun gelmesine sebep olmuştur. Avrupa, sosyal ve siyasi bir birleşme sağlayacak ve alternatif bir kaynak dil geliştirecek yeterliliğe sahip değildir. Ulusal sentezin her bir parçası, özerk ve çelişkili olmanın yanı sıra, diğer ikisiyle beraber tamamlayıcı bir bütün de değildir. Devlet, adalet pahasına ekonomik bir seferberlik uygulamaktadır. Halkın ulusal kimliği usun reddiyle kendini ortaya koymaktadır. Sivil toplum ve çok kültürlülük iradeye karşı gelişmektedirler. Uzun vadede bu üç gelişme, artık ortak bir referans dili üzerine kurulamayan demokrasi için öldürücüdür. O halde, sorun, demokrasiyi yaşatacak şekilde adalet, irade ve sağduyunun nasıl yeniden birleştirilebileceğidir. Başka bir deyişle, Avrupa'nın batısında olduğu gibi doğusunda da en büyük zorluk, demokrasinin uygulamasını sürdürmeye muktedir siyasi birimleri, yani kaçınılmaz olarak heterojen, toplumsal ve kültürel gerçekliklere saygı üzerine kurulu olan siyasi birimleri yeniden oluşturmaktır²³. Avrupa

²³ Guy Hermet. Histoire des nations et du nationalisme en Europe. Le Seuil, Paris, 1996

Birliği'nin yetersizliği ve "ulusal bağlılığın" devamlılığı, sosyal ve siyasi bir ulusal alandan başka çözümler yolu bulunmadığını açıkça göstermektedir. Vatandaşlık ve demokrasi artık sadece bu alanın içinde bulunmaktadır. Bu, en gelişmiş ve en zengin toplumların düşmanlığını açıklayan nedenlerden biridir: demokratik ulusal kurumların işleyişini tehdit eden bir Avrupa oluşumu.

Ancak bu çözüm, ulusun diline yeni bir yön vermeyi gerektirir. Ulusun dilinin referans dili olarak kalabilmesi için, siyasi çağdaşlaşmanın üç boyutuyla da bütünleşmeye devam etmelidir; bunlar us, irade ve adalettir. Bunlar olmaksızın demokrasi mümkün değildir. Bugün, Avrupa'daki sorun, artık geçmiş ya da gelecek arasında yer almak ya da Tarihe yazılmak değildir. Az gelişmişliği maziden bulup atmak ya da Tarihin bir oyuncusu olmak değildir. Eğer Avrupa'nın XIX. yüzyılı ve XX. yüzyılının ilk yarısı "Tarihi yücelttiyse", XX. yüzyılın sonu, tüm Avrupa toplumlarında, Tarih söylevinin reddedildiği çok daha net görülür²⁴. Ulusal sentez artık sadece zamana referans yapılarak yapılamamaya başladı. Çağdaşlaşmaya bir kez adım atıldığında, "sorun" çok daha eşzamanlı hale gelmeye başlamaktadır. Bu, farklı kimliklerin, ülkelerin, faaliyet ve örgütlenme şekillerinin yönetilmesi sorunudur. Tarih adına, her türlü seferberliği reddeden ama adalet, iradeye ve sağduyuya başvurmaya devam eden toplumlar içinde, ulusun dilinin zamanla olan ilişkisiyle değil, çeşitliliğe göre yeniden tanımlanması gerekir. Bu yüzden, ulus artık, Tarihin bir ürünü ya da bir vaadi olarak düşünülemez. O, demokratik bir oluşum ve "sosyal malların herkesçe kabul gören anlayışını" ve ulusal antlaşmanın yeniden oluşturulmasını sağlayan, tüm bireylere ait "siyasi bir mülk" olarak algılanmalıdır.²⁵ Ulus, "karşılıklı bir dil ve söylem birliği" oluşturur. Bu birlik, çeşitliliği sağlayan usla, eşitliği gerektiren adaletle ve birliği yaratan iradeyle oluşturulan ekonomik ve siyasi birlikle, kimliklere - ister ulusal ister azınlık olsunlar- gösterilmesi

²⁴ "Privé de Dieu, Notre temps a divinisé l'histoire comme avènement de l'homme libre" écrit François Furet (*Le passé d'une illusion. Essai une l'idée communiste au XX siècle*. Paris. Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995, s.95.

²⁵ Michael Walzer, *Thick and Thin: Morality at Home and Abroad*, Notre-Dame University Press, Notre-Dame, 1991.

gereken saygının, çağdaşlaşmanın ve aidiyetler çeşitliliğinin de bağlanabileceği demokratik alandan doğmuştur.

Başka bir deyişle, homojenleştiren bir çağdaşlaşma karşısında ortak ve bireysel kimliklerin gelişimini ve bu kimliklere saygı gösterilmesini sağlayan sembolik bir alan haline gelmesi için ulusun dili, tersine çevrilmelidir. Böylece, "seferber olmuş ulus" tan "çok kültürlü ulusa" geçmekteyiz. Ulus, mantığı ekonomik ve siyasi bir bütünleşme ve birleşmenin büyümesinden ve böylece de kıtanın tekbiçimleşmesinden olan Avrupa içindeki grupların ve ülkelerin benzeşmezliğinin ve çeşitliliğinin korunma yeridir. Avrupa Birliği bünyesinde ulus, Charles Taylor'un belirttiği gibi "tanıma siyasetleri" yeri haline gelmeli ve böylece de çok kültürlü toplumlar için demokratik bir yaşam alanı olarak kalmalıdır.²⁶

Ulusun dili, artık Tarihe girmek için ya da ulusu oluşturmak için bir ilke olmamalıdır, aksine "vatandaşların (siyasi) topluluğunun", demokratik yaşamın ortak temeli ve farklılıklarıyla tanımlanan grupların ve bireylerin tümüne hitabeden bir siyasi ve sembolik başvuru ifadesi haline gelmelidir.²⁷ Böylelikle, azınlıklar ve özellikle de demokrasi için her biri birbirinden özel ve tehlikeli üç akımın da iyice açıklığa kavuşmasını engellemeyi sağlamaktadır. Bu açıdan, ulusun dili, ulusal birliğin doğasında bulunan ve baştaki şemamızdaki eğilimleri kapsayan demokratik görüşle özdeşleşmelidir. Çünkü iradeyle usu birleştiren "kurumsal" cumhuriyetçi görüş, usla adaleti harmanlayan liberal görüş ve adaletle sağduyuyu birleştiren "halkçı" görüşü karşı karşıya getirmektedir.²⁸

Ulusal birlik teorik olarak karşıt ama pratikte birbirini tamamlayıcı konumlar arasındaki tartışmanın konusunu oluşturur.

²⁶ Charles Taylor, *Multiculturalism, Différence et démocratie*, Aubier, Paris, 1994.

²⁷ Le Travail de Dominique Schnapper peut être Interprété en sens, Bkz., Dominique Schnapper, *La communauté des citoyens*, Gallimard, Paris, 1994.

²⁸ Liberalizme ve cumhuriyetçiliğe göre siyasi popülist geleneğin iyileştirilmesi için bkz., Christopher Lasch. *The True and Only Heaven Progrss and in Critics*. Norton, New York, 1991.

Ulusun yaşlı dilinin zayıflaması sorununa "çözüm" kesinlikle duygusallık ve akılcılık, çokkültürlülük modeli ve cumhuriyetçi model, ulusal devlet ve Avrupa ya da hatta çokkültürcülük ve ulusun birliği arasındaki steril ve yanlış karşıtlıklarda değildir. Avrupa Birliğinin içersinde, ulusal "kabul etme" [reconnaissance] politikalarının kurulmasında, akıl gönüllülük ve adaleti birbirine bağlamanın pratik becerisine sahip hakiki sosyokültürel aktörlerin ortaya çıkmasını teşvik eden demokratik aracılık sistemlerinin oluşmasındadır. Başka türlü söylenirse, çözüm muhtemelen Avrupa içersinde hakiki "ulusal" bilinçlerin ve modernitemizin karşıt öğelerinin tarihsel değil ama demokratik bir sentezini yapmayı mümkün kılan bir ulus dilinin sabırlı, zor tanımında ve (yeniden)oluşturulmasındadır.

Çeviren: Nil Özçelik

MEKÂN, KÜLTÜR, ŞINIR AVRUPA'NIN DIŞARIYA YANSIMASI

Rémy LEVEAU

Avrupa'nın ortak bir dış politika ya da askeri bir teşkilat oluşturma konusundaki yetersizliği, sergilediği egemenlik vizyonu ile çelişmektedir. Avrupa Birliği, sınırlarını korumak durumunda değilken, NATO bu görevi zaten üstlenmekte ve Avrupa'nın en büyük güçlerinden biri olan Almanya da, anayasası gereği, dışarıda gerçekleştirilecek herhangi bir askeri harekate katılmama ayrıcalığına sahip olduğunu düşünmektedir. Sadece Fransa ve Büyük Britanya, dikkate değer müdahale araçlarına sahip durumda olmasına rağmen, Körfez Savaşı'ndaki ve Bosna Krizi'ndeki katılımları, ancak Birleşmiş Milletlerle bağlantılı olarak değerlendirilebilir. Avrupa'daki birlik, bu korkulardan doğmamıştır. Bu birliğin kurulmasında ne uyuşturucu ticaretine, ne terörizme ne de göçlere karşı duyulan korkunun etkisi olmuştur. Bu durum, Avrupa'nın, kendi içinde düzenlenmesine ve dışarıya da, kendisine yabancı olanları kendinden uzak tutan rasyonel bir yapı görünümü yansıtmamasına neden olmaktadır.

Kolektif kaygılı bu ilerleyiş, içerisiyle dışarıyı birbirine bağlamak amacıyla, büyük oranda sınırların dışına taşınan bir kontrol eyleminin yapılandırılmasına giden yolu açar. Önceden bin bir güçlkle verilen vizelerin vergilendirilmesi, diplomatik servislerin ve özellikle de havayolu şirketlerinin girişlerine baskı yapılması şeklinde taşınmaktadır. Avrupa'nın çevresi üzerine yapılan tahminlerin etkisi, toplumlar düzeyinde çok daha güçlüdür ve geri dönüşünde, ötekinin bakışında gönüllü bir siyasete karşılık gelmeyen bir imgeye yol açar. Etki, Avrupa imajı tarafından, onları birleştiren hayat tarzı, düşünce ve onların algı-

lanması açısından oluşmakta olup, bu istem dışı izdüşümün ise en önemli elemanını oluşturmaktadır.

İmparatorluğun Reddi

Bu durumun karmaşık etkileri vardır, çünkü Avrupa, çeşitli kültürlerden ve etnilerden olan nüfuslara doğru sınırlarını artan bir biçimde genişleten bir imparatorluk olarak kendini kurmak istemez. Belirli bir kültürel ve politik birliği amaçlarken ve fet-hetme arzusundan ziyade birliğe katılmayı isteyenlere göster-diği savunmacı bir geri çevirme tavrıyla da öne çıkmaktadır. Birliğe katılım, seçilmeye bağlı ve koşulludur. Güney Avrupa ülkelerinin birliğe katılması, Berlin Duvarının yıkılmasının he-men sonrasında, Doğu ülkelerinin de benzer bir tanınmayı düş-lemesine neden oldu; bu tanınma sayesinde yeni Marshall Pla-nı'nın kazanımlarından yararlanıp, demokratik tercihleri köklü halde yerleşmiş olacaktı. Katılımları tümüyle reddedilmediyse de, Birliğin karar verme yetkisini korumak amacıyla işleyiş mekanizmalarının yeniden yapılandırılması sorununu da bera-berinde getirmiş ve bu durum, Birliği oluşturan devletlerin yet-kilerinden kısmi olarak el çekmeleri sonrasında, gücü elinde tutmanın bedelini, devletlerin taşıyacakları kurgusal bir özerk-likle ödemeyi kabul edecek bir merkezin yararına olacaktır. Ama Avrupa yapısının, kendine has özelliklerini yitirmeksizin Rusya'ya, Türkiye'ye, Balkanlara ya da Mağrip'e kadar genişle-mesi mümkün değildir.¹ Oysa bu ülkelerden pek çoğu, bazıları da uzun süreden beri, Birliğe katılmak istediklerini ifade etmek-tedir. Türkiye gibi bazı ülkeler, bu süreci, iç ve dış politikaları-nın merkezine yerleştirmişlerdir.

Bu ülkeler ayrıca, farklı zamanlarda ve farklı koşullarda, Av-rupa topraklarına yerleşen ve bir daha geri dönmeyi düşünme-yen göçmenler de göndermiştir. Bununla beraber, anavatanla-rının Avrupa tarafından reddedilmesi nedeniyle, bu kişilerin eşitliğe ulaşması ancak Devletlerin işaret ettiği bireysel ilerle-meler sayesinde gerçekleşebilecektir. Bu durum, bu yolu izle-mek istemeyenleri, kabul kuruluşlarında, birliğe bağlı kişilerin

¹ Z. Laidi, *Un monde privé de sens*, Fayard, Paris, 1994.

kin bağlamasıyla yüz yüze getirmekte ve yok olmamak için buna katlanmak zorunda kalmaktadırlar. Karşı tarafta da, Berlin Duvarı'nın yıkılmasından ve Körfez Savaşı'ndan sonra kendini hissettiren, yerleşik azınlıkları, reddedilen toplumlarla bağdaştıran düşsel bir İslami tehlikenin yarattığı korkudan faydalanan Avrupa ülkeleri, Schengen anlaşmaları aracılığıyla yaratılan ortak alanı, otoriter bir şekilde kontrol edecek mekanizmalar kurmaya çalışmaktadır. Ortak alanı yapılandıran görevliler de, devletler ve kamuoyu aracılığıyla demokratik işleyişler tarafından kontrol edilen güçlü bir federal yetki merkezi ilkesini kabul ettiremeyince, (belki sadece ilk zamanlarda?) teknokratik ağlar kurmak için bu gibi kolektif kaygılardan yararlanacaklar.

Kişilerin ve malların serbest dolaşımını kontrol etmek için Avrupa'nın minimal bir güce ihtiyacı vardır. Ayrıca kabul etmediği halkları ve devletleri dışarıda tutmayı ve zarar verme güçlerini bastırmayı, Amerikan yardımı olmaksızın başarmak zordur. Ulus-devlete bağlılık yani Birliği özerk bir yetki merkezine dönüştürecek hakimiyet ve güç unsurlarını Birlik düzeyine çıkarma konusundaki karşı tavır, birçok Avrupa ülkesinde özellikle de Fransa'da hâlâ görölmektedir.

Ortak edinimleri korumaya çalışırken hükümetlerle ve kamuoyuyla karşı karşıya gelmemek için kolektif korkularla oynama eğilimi çok yaygındır. Dışarıdaki İslam'ın ve "riskli" topluluklardaki uzantılarının yarattığı, yasadışı göçmenlikten başlayıp uyuşturucuya ve terörizme kadar uzanan kaygıların harekete geçirilmesiyle birlikte merkezi ve zorlayıcı yapıların oluşumu da zamanından önce kendini göstermektedir. Böylece, hiçbir uluslarüstü kurumun gelecekte uzun bir süre daha yapamayacağı kadar ileri gidebilecek egemenliklerin bırakılması da doğrulanmış olacaktır. Ama zaten bu topluluk yapısının, Avrupa'nın benimsediğini ilan ettiği yasallık ilkeleriyle bağdaşmayan yollarla gelişmesi karşılığında ödenecek bir bedel değil midir?

Bu ilerleyişte ne komplolar var de ne işleri yeraltından yürüten şefler, ama bir tür kolektif mantık söz konusu ve Brüksel bürolarından ziyade devlet yönetimlerinin farklı kademelerinde yer alan (İçişleri, Adalet, Savunma) görevlilerden oluşan bir ağ kurulur. Bu görevliler, kendi düzeylerinde, birleşik bir uzamın sıkıntılarını idare etme yollarını yaratacaklar, bunun için bu yeni

konumun getirdiği yakınmaları önceden sezecek ve egemenliğin federal bir düzeye taşınmasının yolunu açan politik yönelimleri ve teknik koşulları da sağlayacaklar. Öneri bugün, bu haliyle sunulsaydı, reddedilmesine kesin gözüyle bakılabilirdi. Kolektif kontrol uygulamalarına kurnazca oturtulması, hemen sonra, sistemin evrimi için belirleyici olacaktır.

Öteki Korkusunun İnşası

Avrupa, bireyleri çeken bir imaj yansıtır ve onları dışarıda tutmak için dayattığı kuralların yerine getirilmesini istenir kılar. Bu çekicilik, tıpkı Fransa'nın Fransızca konuşulması konusunda yerleştirdiği gibi inşa edilmiş bir etkileycilik politikasının sonucudur. Bu durum, televizyon görüntülerinin, göçmenler aracılığıyla yayılan davranış biçimlerinin ve onların kendi toplumlarının zayıflamasının da bir sonucudur. Kırsallıktan kentselliğe geçişteki hızlılık da ayrı bir nedendir. Eğitim sisteminin içinde damgalanmış ve bundan belirgin çıkar sağlayamamış, çoğu işsizlerden oluşan büyük bir genç nüfus, kentlerin dış bölgelerine yığılmaktadır. Bu kesim, düşlerindeki o başka "yeri" beklemektedir. Kırsal toplumun davranış biçimine ve değer yargılarına ve aile dayanışmasına hâlâ bağlı oldukları için kente tam olarak uyum sağlayamamaktadırlar.² Mağribi toplumların beklentileri ve yoksunlukları sonucunda değer kazanan, bu planlanmamış yansımayı simgeleyen uydu yayınlarının ve genellikle Avrupa merkezli (Fransız, İspanyol, İtalyan) televizyon kanallarının yayınladıkları görüntülerin doğal alıcısı olmaktadır.

Çünkü bugün, sürekli açık olan televizyon sayesinde, başka toplumların da var olduğunu biliyorlar ve onları yakından tanıyorlar. Ayrıca politik yaşamın, seçim tartışmalarının, spor yaşamının, yargı skandallarının içinde yer alıyorlar. Tüm bunlar, gündelik yaşamla bağlantılı olarak bir tepki verme ve inceleme alanı oluşturuyor. Gidip gelmenin ve modernleşmenin sunduğu bu şölene katılmanın olanaksızlığı, bir haksızlık olarak algılanır-

² Mounia Bennani-Chraïbi, *Soumis et rebelles. Les jeunes au Maroc*, Paris, CNRS Yayınları, 1994; Mustapha Belbah, *Les nouveaux immigrés*, DEA bitirme çalışması, Paris Politik Araştırmalar Enstitüsü, 1989.

ken, kendi toplumuna karşı bir hoşnutsuzluk yaratmakta, böylece de görme isteğini arttırmaktadır.³ Aradaki mesafe, büyük olayların yaşanmasıyla daha da artmaktadır, örneğin Berlin Duvarı'nın yıkılması, Avrupa'nın, yeni gelenlere kendini bir anda yakın hissetmesine rağmen, onlardan daha fakir olmayan ama farklı bir kültüre sahip Güney ülkelerinden de aynı hızla uzaklaştığını göstermektedir. Körfez Savaşı'nda, Güney'le arasındaki dayanışma ve açıklık ilkesini reddeden bir Avrupa görüntüsünün yansması ve buna, özellikle Fransa'da eşlik eden sömürgecilik sonrası tartışmaları, kitleleri harekete geçiren uydu yayınları nedeniyle aşırı bir anlam kazanır. Mağribi elitler, kendi düşüşlerini izlemek zorunda kaldıkları için, kendilerini ihanete uğramış ve elleri kolları bağlı hissederler. İster Arap ulusçuluğu ister İslamcılık şeklinde olsun, kolektif tepkiler, Avrupa modellerinin çekiciliğinde ve reddedilmesinde birleşip; Avrupa'nın Araplardan gelen tepkileri dikkate almaması, Avrupa'nın en belirleyici özelliği olan bu ilgisizlik tavrı, Irak'a karşı gösterilen saldırganlıktan daha yaralayıcı olmaktadır. Krizin sona ermesi, yine de büyülenmenin, çekim gücünün ve reddetmenin hakim olduğu bu bulanık sahneyi ortadan kaldırmamaktadır. Güney'de farklı bir imajın oluşmasına katkıda bulunurken: güçlü bir Avrupa, birleşmiş bir Avrupa uzamı ve kurumlarının işleyişinde gerçekte görüldüğünden çok daha büyük bir tutarlılık gösterir. Bu imaj, reddedilmeye karşı gösterilen tepkileri beraberinde getirir. Bu tepkiler de, Batıya karşı çıkan Arap milliyetçiliği kılıfına bürünerek İslamcı bir söylemle kendini ifade eder. Bu durumun sonucunda, Akdeniz'in öteki tarafında, bu tehdit yeniden şekillendirilerek, Güney'deki kolektif duyguların zaten karşısında duruyor olduklarına inandıkları bir gücü ortaya çıkarmak için kullanılır.

İşin ilginç yanı şu ki, bir yandan karşılıklı bir açıklığa dayanan ama diğer bir yandan da Güney ülkelerinin ürünlerine ücret ve miktar açısından sınırlar koyan Avrupa ticari politikası, kitlelerin kesinlikle ilgisini çekmemekte ve elit kesim tarafından eleştirilmemektedir.

³ Susan Ossman, *Picturin Casablanca. Portraits of Power in a Modern City*, Berkeley, University of California Press, 1995. Özellikle ikinci bölüme bkz., "Television as Borders", s.63-79.

"İslami Tehdit"İN İnşası

Geniş bir tarihsel boyutu olan İslam, Avrupa imgelemi içinde önemli bir yere sahiptir. Haçlı Seferlerinin ve Viyana Kuşatmasının hatırası, alımlamaları etkileyici rol oynayabilir ama son dönemlerde, asıl sarsıcı imgeleri oluşturan etkenler, sömürgecilik ve sömürgelerin bağımsızlaşması süreçleridir. Bu çözümleme, özellikle, Cezayir'deki iç savaşı, sömürgelerin bağımsızlaşması sürecinde yeni bir aşama olarak yaşayan Fransa için çok uygundur.⁴ Ama Büyük Britanya, İtalya ve İspanya da, başka adlar altında olsa da, bu hatırayı paylaşırlar.

Aslında, bu şiddetli tepkileri canlandıran olay, Mağrip, Türkiye ve Hint yarımadası asıllı, Müslüman kültürüne sahip büyük göçmen gruplarının, Avrupa ülkelerine yerleşmesidir. Sorun 1974 yılında kendini gösterir; bu tarih, göçün durdurulmasını ve anavatana gidip gelmeye dayalı bir sistemden yerleşik düzene geçişi temsil eder. Bu tarihten sonra, hayali cemaatte, Müslüman kültürüne sahip bir azınlığın varlığının kabul edilmesi, üstü örtülü bir sorun olarak belirmeye başlar. Avrupa ülkelerinin politik sorumlularının akılcı tepkisi, genel olarak değerlendirildiği zaman olumlu yöndedir ve sağlanması beklenen tek koşul da, göçmenlerin ve onların çocuklarının, daha önceden yerleşmiş toplulukların normlarına ve değerlerine bireysel olarak uyum göstermeleridir. Bu düzlemde bakıldığı zaman, ortak Avrupa uzamı, Fransız usulü laiklik modeliyle Augsburg geleceğinden miras kalan düzenli çoğulculuk modeli arasında, farklı bir çeşitlilik sunar.

Bu düzensiz yerleşikleştirme sürecinde, İslam, hem kendi ayrıcalıklı konumlarından çok fazla ödün vermeden yerleşmek isteyen azınlıklar için, hem de ev sahibi ülkelerin halkları için, simgesel bir çıkar meselesine dönüşür. Bu ikinci grup, çoğunluk konumunda olsa da, tehdit altındaki azınlıklarınkine benzer bir dil benimseyerek, yeni gelen gruba göre kendini konumlandırmakta yaşadığı güçlüğü ifade eder. Çok kültürlü bir toplumda kendi kimliğini kaybetmekten yakındır. Her iki taraf için de, reel ekonomik güçlüklerle birleşen bu simgesel çatışma, Avrupa

⁴ Rémy Leveau (ed.) *L'Algérie en guerre*, Complexe, Brüksel, 1995.

uzamının oluşumunda etkili olan en önemli çıkar hesaplarından birinin konusu olmaktadır.

Grupların tavırlarını yansıtan bu anlaşmazlık tablosu, Fransa'da ya da Büyük Britanya'da, (Rushdie olayı, türban krizi, Körfez Savaşı gibi) kriz durumlarında gerçekleştirilen kamuoyu yoklamalarında görünür hale gelmektedir. Müslüman kùltürüne sahip toplulukların, hiç kuşkusuz devletin simgelerine bağlı olma duygusuyla yakın ilişki içinde olan görünür olma istekleri, eskiden yerleşmiş olanların cephesinde, sert bir reddetme ve güvensizlik tepkisinin oluşmasına neden olmaktadır. Bunun sonrasında da politikacılar ve kamuoyunu etkileyen insanlar (Valéry Giscard d'Estaing, Jordi Pujol, II Jean-Paul), göçü "istila" olarak ele alarak, İslam'ın asimile edilemeyeceğini söyleyerek ya da Avrupa kùltüründeki Hristiyanlık temelini vurgulayarak, bu dağınık duyguyu güçlendirmektedirler. Hükümet içinde sorumluluk sahibi olan ya da sorumluluk alma eğilimindeki politikacıların çoğunluğu, sakınlı bir tavır benimsemekle yetinir ve Müslüman kùltürüne sahip toplulukların huzur içinde ve meşru olarak yerleşme haklarını tartışmaya açmazsa, sorun, başka koşullar altında, örneğin aşırı sağ partiler tarafından çok daha şiddetli bir şekilde ortaya konulabilir. Bunun en açık ifadelerinden birini 1995 yılı Fransa Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde görüyoruz; Jean-Marle Le Pen, programında,⁵ anayasaya "ulusal tercih" ilkesini ekleyeceğini ve Güney ülkelerinin potansiyel müttefiki olarak gördüğü "asimile edilemeyen yabancı toplulukların" ülke topraklarındaki varlığını kınayacağını açıklıyordu. Bu tehlikeye karşı durmak için, askeri gücün yeniden düzenlenmesini, "yabancı unsurların varlığı nedeniyle içerde ortaya çıkan güvensizliğe" karşı savaşmak için ulusal bir savunma sistemin geliştirilmesini öneriyordu, bunu da geniş anlamıyla ele alıyordu. Yani 1974'ten beri yurttaşlığa alınmış olan 2,5 milyon yabancı ve göçmenin yurttaşlık koşullarını yeniden gözden geçirmeyi öngörüyordu. Demek oluyor ki, Avrupa ülkelerinde, toplumun yapısını yeniden tartışmaya ve daha sonradan gelenleri, kùltürel aidiyetleri nedeniyle uzaklaştırmaya hazır bulunan bir

⁵ *le Monde*, 6 Aralık 1995.

anlayış var olmakla beraber bu anlayış, seçimlerde kendisini %5'le %20 arasında değişen oranlarda göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde Vichy rejiminin Yahudilere uyguladığı vatandaşlıktan çıkarma ölçütlerinin apaçık bir devamı olarak kendini gösteren bu tavır, politik çekişmeleri de etkilemektedir; hükümet partilerin kimi önemli isimleri, ulusal cepheye alanı boş bırakmamak için ya da en azından bu cephenin temsil ettiği muhalif akımın bir kısmını toparlamak için, ulusal cephenin desteklediği izlekleri küçük ölçeklerde söylemlerine dahil etmektedirler. Buna benzer akımlar, Avusturya'dan *Güney Avrupa'ya* kadar, Avrupa'nın politik arenasında kendini gösterirken, kimi zaman daha az kimi zaman daha fazla başarı elde eder. Ulusal amaçları, dışa yönelik bir yayılma ve fethetme amacı değil; ulusal çerçevede, yani bugün için Avrupa çerçevesinde, grup kimliğini muhafaza etmek isterler.

Böyle bir konuma yerleşerek, aşılması kültürel nedenlerle imkânsız görünen, imkânsız olduğu kabul edilen iç ve dış sınırların kesin olarak tanımlanmasına katkıda bulunmaktadırlar. Bu sınırları aşmak isteyenler de, Avrupa uzamına entegre olma yönündeki bireysel arzularıyla ve yarattıkları ekonomik ve kültürel imaj aracılığıyla hedeflerine ulaşmaktadırlar.

Politikaya yansıyan mesele, Sovyet sisteminin çöküşünün ardından ve Körfez krizinin hemen sonrasında çıkan karışıklıkların doğası üzerine yapılan bilimsel tartışmalardan, dolaylı olarak beslemektedir. Samuel Huntington'ın⁶ savları etrafında genişleyen tartışma, meselenin içindeki çıkar hesaplarını çok iyi yansıtmaktadır. Bu yazara göre gelecekte yaşanacak çatışmalar, ideolojik ya da ekonomik temellere dayanmayacak, kültürel temellere dayanacaktır. Yazar şu saptamalarda bulunuyor: "Medeniyetler çatışması, dünya politikasına egemen olacak. Medeniyetler arasındaki fay hatları, geleceğin savaş alanlarını oluşturacak". M. J. Akbar'a dayanarak: "Mağrip'ten Pakistan'a kadar tüm Müslüman ulusların engellenemez yükselişiyle birlikte, yeni bir dünya düzeni için yeni bir savaş başlayacak". Bernard Lewis'e dayanarak: "bu bir uygarlık meselesi, verilen tepki akıl dışı olabilir ama kesinlikle tarihseldir, devraldığımız

⁶ *The Clash of Civilisations*, Norton, New York, 1996.

Yahudi-Hıristiyan mirasa, laik yaşam biçimimize ve birinin ya da diğerinin tüm dünyaya yayılmasına karşı verilen eski bir mücadeleye dayanır”.

Hem basında hem de politik figürler tarafından tekrar tekrar ele alınan ve uzun uzadıya tartışılan bu savlar, Batı uygarlığının genelinde, uzamın ve özellikle de Avrupa’yla yakın çevresi arasında kendini gösteren reel ve potansiyel *çakar çatışmalarının* yeniden tanımlanması konusuna egemen olan düşünceleri ku-ramsallaştırmaktadır. Bu anlaşmazlığın, konumunu sağlamlaştırmak amacıyla iç güçlerle dış güçleri bir araya getiren, yakın bölgelerdeki değişkenlikten beslenen (Bosna çatışması, Ceza-yir’deki iç savaş) savunucu bir tavırla kendini göstermesi ilgi çekicidir. Bu durum, diğer politik ve idari figürlerin, Avrupa’nın içinde bulunduğu bu iç ve dış kriz ortamını, yasal yapıya dönüş-türmelerine de olanak sağlayacaktır.

Avrupa’nın Güvenliğe İlişkin Cevabı⁷

Avrupa’da bir güvenlik politikasının belirlenmesi süreci, Berlin Duvarı’nın yıkılışı ve Körfez Savaşı etkisiyle ortaya çıkan tartışmalardan çok önce başlamıştır. Başlangıçta, göç akımlarını ve "risk oluşturan" toplulukları kontrol etme anlayışı söz konusudur. Bu anlayış, kişilere serbest dolaşım hakkı veren Schengen anlaşmalarından (1985) önce başlayan ve sonra da devam eden çok boyutlu tartışmalarda geliştirilmiştir. Avrupa uzamının açılmasına karşılık olarak, (İçişleri, Adalet, Finans, Savunma gibi) farklı bakanlıklara ya da ulusal sınırlardaki kontrollerin kaldırılmasıyla işleyiş mantığı da tekrar tartışmaya açılan (gümrük ve polis teşkilatı gibi) bazı servislere bağlı memur şebekeleri, ortaya çıkabilecek zararlı etkileri öngörmek ve engellemek amacıyla bir araya gelir ve aynı zamanda kendilerine yeni misyonlar da belirlerler. Amaç, anlaşmayı uygulamaya koymak ve diğer ülkelere de yaymaktır, bununla birlikte yeni birleşik uzamın güvenliğini sağlamak da çok önemli bir amaçtır.

⁷ Bu düşünceler, Didier Bigo’nun Avrupa polis teşkilatı üzerine yaptığı çalışmaya dayanmaktadır. Bkz., D. Bigo, *Police en réseaux*, Paris, Presses de Sciences Po, 1995.

Topluluk yapısının mantığına göre, Birlik boyutunda bir politika geliştirilmesi ve devletlerin yetkilerinin bir kısmından feragat etmeleri gerekliydi. Oysa hem ilkesel olarak hem de pratik nedenlerle böyle bir çözüm düşünülmez. Topluluk, Maastricht Anlaşması imzalanana kadar, göçmenlik konusunda, uyuşturucu konusunda ya da güvenlik konusunda yetkiye sahip değildir. Açık olma tercihiyle bir araya gelen ülkeler, egemenlik konusunda herhangi bir feragati barındırmayan çok boyutlu bir çerçevenin içinde kalmayı tercih ederler. İngiltere bu ülkelere katılmaz. 1985-1986 yıllarında, güvenlik sorunları üzerine çalışan uzmanların yaklaşımları, terörist saldırılar, rehin alma vakaları ve uyuşturucuya karşı girişilen savaş aracılığıyla doğrulanmış olur. Koordinasyon politikalarına hakim olan uluslarötesilik, Ortadoğu kökenli saldırı girişimlerinin uluslarötesi özelliğine bir karşılık oluşturmayı amaçlar.

Bu yola yönelen servislerin, yetenekleri ve görevleri için yeni tanımlar arayışında olduklarını da dikkate almak gerekir. Sınırların serbest bırakılması, devletin görevleri konusunda, söz konusu servislerin yetkisine bırakılmış bölge konusunda ve sınırlar konusunda açıkça belirlenmiş kavramlara dayanan geleneksel işlevleri yeniden tartışmaya açar. Bu servisler, varlıklarını sürdürebilmek ve mümkünse komşu ve rakip servislere oranla yetki alanlarını genişletmek amacıyla, durumdan fayda sağlamaya çalışarak, Avrupa çapında yeni bir güvenlik alanının yapılandırılmasını desteklemek için hareket ederler. Bu değişim, hiç şüphesiz, yetki alanlarında yeni bir düzenleme getirilmesine katkıda da bulunur. Bu yeni düzenleme de ancak federal boyutta, demokratik kontrol mekanizmasının da bir kısmını içerecek şekilde yerleştirilebilir. Böyle bir çerçeveye sahip olunmadığı için bugün yaşanan tedirginliklerin doğurduğu mitoslar kullanılır. Yeni ve tehlikeli topluluklardan destek alarak Batılı Avrupa'yı yıkması söz konusu olabilecek bir İslam tehdidinin varlığı konusundaki düşünceler ve kolektif kaygılar, araç olarak işlevselleştirilir.

Memur ağları, politik şiddetin algılanma şekillerini kendi çıkarlarına alet ederek ülke içinde ve hükümetler arası bir platformda, kendi varlıklarını zorunlu kılacak çözümler üretmek konusunda büyük bir ustalık göstereceklerdir. Böylece

Schengen anlaşmalarında öngör÷len telafi ölçütleri, öyle zorlayıcı bir kolektif çerçeve oluşturacak ki imzalanan metinlerin uygulamaya girmesi için yıllar geçmesi gerekebilecektir. Aslında söz konusu olan farklı devletlerin ortak sınırlarda uygulayacakları kontrollerin uyumlu olmasını, vize uygulamasının son bulmasını, yabancıların yolculuk ve ikamet etme haklarını edinmelerini sağlamaktır. Topluluk alanına katılımı sınırlayıcı yönde bir ilerleyiş yaşandığı için, polis memurlarının bilgi ve becerileri, bu noktada, yetenekleri dolaylı olarak ellerinden alınan uluslararası ilişkiler uzmanlarının bilgi ve becerileri yanında öne çıkmış olur. İnsan akışını düzenlemek, kaçak göçe karşı savaşmak, yerleşme hakkının düzenlemesi gibi konular söz konusu olduğu zaman, rakiplerinden daha fazla teknik hassaslık gösterirler. Yabancıları, anlaşmalarla oluşturulan ortak alanın dışına itmek yönündeki toplumsal bir beklentinin sözcüsü olurlar. Bu amaçla, yabancıyı daha iyi dışlamak ve yasadışı göçü, uyuşturucu ticaretini, terörizmi, yerleşme hakkının istismar edilmesini bir araya getiren bir tür karışım orta'ya koymaktan çekinmezler. Şüpheli kişiler için dosyaların açılıyor olması, etkinlik alanlarını güçlendirir. Merkezileşmiş bilgi işlem sistemlerine dayalı güvenlik teknikleri kullanıyor olmaları, konsolosluk servislerinde çalışan uzmanların başka görevlere atanmalarıyla birlikte, vize servislerine transfer edilmeyi istemelerine neden olur.

"Avrupalıların Avrupa'sı" mantığı gittikçe öne çıkar ve Avrupa içinde istenmeyecek olayların oluşmasını mütevazı bir şekilde engelleyerek serbest dolaşımı kolaylaştırmaya dayalı geleneksel yaklaşımın yerini alır. İslami bir tehdidin püskürt÷lmesi görünümünün oluşturulması, bu gibi durumların kamuoyu tarafından kabul edilmesini olanaksızlaştırır. Bu gibi kaygıları kullanarak, Avrupa'nın yapılandırılmasıyla birlikte, komşu servislerle (jandarma) ve uluslararası ilişkiler konusunda geleneksel bir göreve sahip memurlarla (Dışışleri) rekabete girerek kendi etkinlik alanlarını uluslararası boyuta taşımak ve "pazar paylarını" genişletmek konusunda en becerikli olan görevliler de polislerdir.

Bu kargaşa içinde, uluslararasıındaki insan akımının kontrol edilmesi, bir yandan dışarı yönelmeyi ve diğer yandan da riskli gör÷len toplulukların izlenmesini öngördüğü için, sınırlar, alansal

anlamalarını yitirir. Zaten risk kavramının tanımı da çeşitlendirilmeye elverişlidir ve güvenlik sorunlarıyla bağlantılandırılmanın ötesine geçerek ulusal kimlikle bağlantılandırılır.

Avrupa, iç sınırları yıkarak, kendi kimliğini acil bir tartışma konusu haline getirirken ve "Biz" ve "Ötekiler" arasındaki ilişkiyi yeniden konumlandırmaktadır. Avrupa meselelerinin birçoğu gibi bu konu da uluslarötesi bir uzmanlar ağı tarafından idare edilmiştir; bununla birlikte bu uzmanlar Brüksel bürokrasisinin içinde olmadıkları için görevleri de uzun süre göz ardı edilmiştir. Avrupa vatandaşları için bir uzamın yaratılması sürecine katılan bu kişiler, "Polislerin Avrupa'sı"nın da yaratılmasına katkıda bulunmuş olacaklar. Bu yeni oluşumun, bazı açılardan bakıldığında, Avrupa'nın parasal birliğine oranla daha etkin bir şekilde ilerlediği söylenebilir. Bu oluşumların ilerleyişi pek tartışma konusu olmuyor, zaman zaman birlik kurumlarıyla anlaşmazlık yaratarak çok düzeyli devletsel bir çerçevede kaldığı oranda dikkate alınmaktadır. Ama Avrupa kimliği konusunda, Avrupa'nın hem dışarıyla hem de birlik içindeki ilişkileri konusunda, bu egemen kültürün dışında konumlanan sosyal gruplarla ilişkiler konusunda bir sorgulamayı da beraberinde getirmektedir. Ortak bir kimlik kurmak yolunda kendini hâlâ tam olarak düzenleyemeyen gelenek aracılığıyla belirginleşen devlette ait uygulamalardan destek almaktadır.

Avrupalı politikacılar ve din adamları, bu Avrupa kültüründen söz ederken baskın bir biçimde, Avrupa'nın birliğinin temelini oluşturan "Kitabı Mukaddes'e ve Hıristiyanlığa" dayalı geleneği anarlar.⁸ Bu açıdan yaklaşıldığı zaman Müslümanlar, Avrupa'da konuk olabilirler ama yine de merkezdeki çekirdeğin bir parçası olamazlar. Daha az misafirperver olan diğer etkin kişiler, aynı yaklaşımlardan yola çıkarak, Müslümanların kalma haklarını da tartışmaya açabilir. Aşırı sağın bazı Avrupa ülkelerindeki yükselişi, bu konuların sadece okullarda tartışılan konular olmadığını göstermektedir. Ulus devletlerin oluşum süreçlerinde yaşanan ülke dışına atma ve kenara itme uygulamalarının, ulusal bir çerçeve içinde tekrarlanması pek düşünülemez.

⁸ Kardinal Lustinger'in Berlin'de 3 Mayıs 1995'de yaptığı konuşma (*Le Monde*, 10 Mayıs 1995).

Yakın tarihimizdeki anılarımıza baktığımız zaman, özellikle de İkinci Dünya Savaşı'nda Yahudilerin yok edilmeleri düşünöldüğünde, Avrupa'daki politik ve kültürel uzamın, şurada ya da burada oluşabilecek sapmalar üzerinde kontrol edici bir rol üstleneceğı söylenebilir.

Ayrıca polise ait bir Avrupa yaratarak ve bunun için İslâm korkusunu kullanarak, bütünleşme yeteneğine sahip olmamakla suçlanan sosyal grupları damgalama riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Böylece içerdeki ve dışarıdaki sınırlar ve bununla birlikte egemen grubun kimliğı yeniden tanımlanır. Politik değişimlere eşlik eden ve yüzyıl başından itibaren, köylüleri, orta sınıfı ve işçi sınıfını, devletlerin politik sistemlerinin işleyişine dâhil eden milliyetçi sapmalar bir kenara bırakıldığında, Avrupa yapısı, hem uzamını hem de kimliğini etkileyen değişimleri dengeleyecek birer karşılık bulmak zorunda kalacaktır. Bu evrimin gerçekleşmesi için, Avrupa yapısının çevresinde kurulmuş olan gayri resmi ağların büyük bir kısmının kurumsallaştırılması ve şu anda var olmayan demokratik kontrol yöntemlerinin yerleştirilmesi gerekecektir.

Çeviren: **Şule Demirkol**

SONUÇ

AVRUPA' DA DEMOKRASİ VE “ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK”

Guy HERMET

Bu kitaptan bir sonuç çıkarmayı iddia etmek, telkin ettiği düşünceleri zayıflatmak anlamına gelecektir. Bunun yerine en iyisi, başlangıç noktasında verimli bir şekilde yeşeren tartışmaya, birkaç tartışma konusu daha eklemek olacaktır. Yeni bir Toplumsal Sözleşmenin oluşmasında temel bir unsur olan çokkültürlülük, Avrupa demokrasisinin gerek tarihsel ilkelerine gerekse kuruluş biçimine aykırı düşmektedir. Bu konunun altını çizmek gerekir. Ancak şunu eklemek gerekir ki, temsildeki klasik cumhuriyetçi rejimlerin çoğunun mantığına referans etmeden kendimizi demokrat saydığımız ya da sayabileceğimiz takdirde bu tutarsızlık, olumsuzluk olmaktan çıkmaktadır. Ancak, bu arada, onların siyasal araçlaştırılması gibi referans değerleri düzeyinde, İsviçre örneği dışında, eski Avrupa demokrasilerinin çok kültürlü ideolojiyi düzenleyen farklılık kavramı söylemine aykırı olan üniter bir vizyona dayandığını görmekteyiz.

Önceden kurulmuş ya da kurulma süreci içinde olan bir birliğin kabul etmesi gereken gerçekler, birbirinden bağımsız üç düşünceye dayanmaktadır. Bunların ilki, her halk için genel bir çıkarın varlığı, ikincisi, ilgili halkın ifade ettiği çoğunluk duyusunun bu çıkarı belirlemesi düşüncesidir. Üçüncü düşünceyse, bu "egemen" halkın, doğmakta olan (aslında doğrudan monarşik Devletlerin mirasçıları olan) ve başlangıçta Ulus Devlet olan siyasi bir topluluk çerçevesinde sınırlanmasıdır. Ahlak ve etik bağlamındaki ilk kaynaşma ilkesinin olağan ve işleyişsel olduğu ve ihtimallere dayanması nedeniyle farklılaşan ikinci unsurla uyum içinde olduğu fark edilmektedir. Bununla birlikte, özünde sürekli itaat etme zorunluluğuna her zaman boyun eğen popüler egemenliğin, gerçek nüfusun köklerine saplanan

bir paradoks yaratılmıştır ve tartışılmıştır ki bu da yönetilenlerin yönetenlere olan benzerliği tartışmasını gündeme getirmektedir.

Böylelikle, Batı Avrupa'da yurttaşlık ve milliyet terimlerinin birbirinden ayrılmaz olması açıklanmaktadır. Genel olarak karşılaşılan durum şudur ki; siyasi bir topluluğun içinde, sadece topluluğu belirleme hakkına sahip olan bir Devletin milliyetinde tam anlamıyla faal bir vatandaştan bahsedemeyiz. Seçme hakkı vermeyen bu mantığa göre, ilk sözcük hak ve uyrukluk kavramlarına gönderme yapmaktadır. Oysa ikinci sözcük daha çok elde edilen bir korumacılığı ve aynı zamanda ulusal dayanışmayı oluşturan, ait olma duygusuna özdeş bir bağlılık durumunu önermektedir. Söz konusu dayanışma, siyasi topluluğun üyeleri tarafından karşılıklı beklentiler olarak anlaşılmakta, iktidar sahipleri tarafındansa iyi bir "yönetim" koşulu olarak yorumlanmaktadır. Bunlara Jürgen Habermas'ın sitemle dile getirdiği bir çeşit baskın bir özellik eklenmektedir: söz konusu özellik, iyi bir "milli yurttaş"ın genellikle doğuştan gelen ve insanların kendi iradesi dışında oluşan bu niteliği, kamusal kimliğinin neredeyse tek unsuru haline getirmesi istenmektedir, hatta bunu en özel niteliklerden üstün tutması ya da tam aksine global kişiliğinde daha evrensel olması istenmektedir. Sonuçta, eski ulusal demokrasilerin sunduğu model tarafınca ısrarla talep edilen evrenselcilik, yalnızca bu tür bir bağlayıcılık çerçevesinde istenen evrensel bir eğilim olarak sınırlı kalmaktadır. Dar anlamda bütünün içinde yalnız kendini düşünme ulusaltı (subnational) özellik ve kozmopolitizm, Avrupa demokrasilerinin ilk oluşum haline ters düşmektedir. Avrupa'ysa, söz konusu demokrasileri hazırlıksız yakalamıştır...

Çok kültürlülüğü, geleceğin Avrupa demokrasisinin şartlarının temel iddialarından biri olarak algılamak mı gerekmektedir? Riva Kastoryano, kitabın ilk sayfalarından itibaren bu soruna değinmekte, özellikle de Avrupalılarla Avrupalı olmayanların arasındaki farklılıkları açıklamakta, yani eski deyişle başka diyarlardan gelen yabancıların farklılığına dikkatimizi çekmektedir. Buna karşın, karmaşıklık yaratarak mantık zincirini bulandıran bazı entelektüellerin tartışma oluşturduğu bu bağlamda cesareten ödün vermeden bu uyarının ötesine gitmek yerinde bir tutumdur. Avrupa demokrasileri, uyruklulardan ve

Avrupa dışından gelen yeni göçmenlerden oluşan iki ayrı duruma tek bir "Çokkültürlülük" kavramının uygulanması, gerçeğin gizlenmesine neden olmaktadır. Buna bir örnek verelim: naif bir Çokkültürlülük kavramı adına, yakın geçmişte Müslüman bir göçmen topluluğunun Tourcoing'da yerleştirilmesiyle bu şehrin Belçika'nın Mouscron sitesiyle geçmişteki yakınlığı ve komşuluğu, nasıl aynı şekilde algılanır? Aslında, 20 ya da 30 yıldan beri Tourcoing'da ya da başka yerlerde yerleştirilen göçmen yerleşimlerinin, çokkültürlülük sorunsalıyla ilgili olduğunu, buna karşın birkaç asırdan beri kendi topraklarında yaşayan insanların ve yerleşen düşüncelerin Avrupa'da bir araya getirilmesi, farklı bir açıdan bir incelenme yapılmasını gerektirmektedir. Bu bakış açısı çokkültürlü, ya da karışıklığı önlemek amacıyla çokkültürlülük olarak adlandırılmaktadır. Avrupa bütününde dağınık ve hâlâ hareket halinde olan yeni topluluklar söz konusu olduğunda ve buna ek olarak Brüksel'de, Bienne'de, Fribourg'ta, Barselona'da ya da Alsace'ta, Galler ülkesinde, Frise'de, güney Tyrol'de, Val d'Aosta'da farklı dillerin konuşulduğu ve aralarında seküler bir yaşama birlikteliği anlayışı olan ender topluluklar söz konusu olduğunda çokkültürlülük'ten söz etmek yerindedir. Ancak bunun aksine "çoğul kültür" ¹ egemenlik kavramıyla bağlantılıdır ve asıl sorun, eski ulusal kimliklerin, belli bir vadede onları aşabilecek olan kamusal ya da medeni yeni kimliklerle bağdaşmasını temel alan Avrupa demokrasisiyle ilgili bir anlayıştır. Eğer bu sıfat, politikacı ya da liderlik öğrenimlerini tamamladıkları ülkenin sınırlarını aşan ve yurttaşlık ifadesini mesafeye dinleyen kişiler tarafınca olumsuz bir ifade olarak anlaşılmıyorsa, en yalın haliyle söz konusu kimlik, konfederal kimlik olarak adlandırılırdı.

Avrupa'nın egemen bir halkı doğacak olursa, belirli bir nedenden ötürü çok kültürlü olamayacaktır. Bunun nedeni, temel politikasını, katılan Avrupa dışı göçmenlerin entegrasyonuna göre belirlememesidir. Çoğul kültürlü olacaktır. Yani, dil, kültür

¹ "Çoğul kültür" ifadesi, 1915'li yıllarla yaklaşık altmış'lı yıllar arasında ABD'de, Çokkültürlülük ifadesinden önceden ve üstelik aynı anlamda kullanılmış olması sakıncalı olmuştur. Bu ifadelerin kanştırılması günümüzde rahatsız edici olmaktan çıkmıştır çünkü unutulmuştur.

ve siyasi olarak karma bir yapıya sahip olan ancak harmanlanmadan, melez olmadan, seyri tahmin edilmeyen büyük iç göç hareketlerinden çok, "etnik" sınırlarının direnişiyle şekillenecektir. Çoğu zaman bu sınırlar Ulus Devletlerin gelişiminden önce belirlenmiştir. Haritalarda ulus devletleri ayıran çizgilerin hiyerarşik değişikliklerine ve Avrupalıların gün geçtikçe önem kazanan genişleme zihniyetine rağmen sabit kalacaktır. Ayrıca, bunların oluşturabileceği çoğul siyasi topluluğa baskın bir değer biçmenin şimdiden oluşturulması düşünülrse, Riva Kastoryano'yla birlikte bunun çeşitliliğin yüceleştirildiği bir durum olması koşuluyla gerçekleşeceğini ve ulusal birliğin paralelinde hoşgörü ve farklılıkların da kabul gördüğü bir demokrasiye geçilmesi durumunda gerçekleşebileceği düşünülebilir. O halde bilmemiz gereken şey, hâlâ fikir düzeyinde olan ve Avrupalıları bir araya getirecek olan siyasi topluluğun özelliğinin ne olabileceğidir. Çokkültürlülük konusunda olduğu gibi, topluluk ve topluluklar kavramı karşımıza yeniden çıkmaktadır. Topluluk, medeni ya da kamusaldır, müstakbel konfedere bireyler yerlerini değiştirmek zorunda kalmamış olacaktırlar. Buna karşın topluluklar söz konusu olduğunda, Avrupa ötesi kökenli ve yer değiştirmiş olan bireyler bazı haklardan yoksun bırakılmış olacaktırlar. Geçişken ve topraksız olma farkından ötürü hak talep edeceklerdir. İlk örnekte, XVII. yüzyılda Hobbes'un *Léviathan* kitabında tasarlamış olduğu gibi, klasik yönetilenler topluluğu söz konusudur. Yeterince soyut ve tüzeldir ancak yeni toplumsal sözleşme -özellikle de Avrupa'da - imzalandıktan² sonra geri dönülmezdir. Ancak, ikinci örnekteki toplulukların bu sözleşmeyle bir ilgisi yoktur. Teoride Ferdinand Tönnies'in dile getirdiği topluluk/toplum ayrımından türeyen bu topluluklar, neredeyse mensuplarının kimliğini kendileri belirleyen, hem toprak bağlarını hem de geri dönülmez siyasi bağıllığı yok sayan bölgesel çıkarıcılığa (particularisme) dayanmaktadır.

Ne yazık ki entelektüel nitelikli düşünceler, demokratik yapıdaki bir Avrupa projesinin daha somut olan özelliklerini bir kenara atmıştır. Ya da, bu özellikleri mümkün olan yollarla

² Söz konusu sözleşme Fransızların bir önceki sözleşmesidir, Cumhuriyetin "tek ve bölünmez" olduğunu ifade etmektedir.

kesiştirmek, bir araya getirmek artık kimin umurundadır? Herkes bu projenin hayata geçmesinin, öncelikle Avrupa kamu uzamının bu isme yakışır bir şekilde biçimlenmesine bağlı olduğunu düşünmektedir. Başka bir deyişle, topluluğun kamu tartışması yüzbinlerce insanı yakından ilgilendirmektedir. Bu bağlamda, Brüksel'deki ya da başka yerlerdeki konuşmacıların yapıcı söylemlerine tamamen inanmak aldatıcı olabilmektedir. Aynı şekilde bazı ortak politikalarda, örneğin tarım alanında, çevre koruması hatta göçmenler alanındaki tutumların anlaşılmasını dikkate almakta fayda var. Buna karşın, tek paranın vade bitiminde gerek pratikte gerek teoride düşünceleri alt üst edeceği ihtimalini görmemek hata olur. Bunlar bu şekilde dile getirilmediği takdirde, bu süre bitimine karşı eski ulusal demokrasileri mensuplarının dirençleri, avans olarak verilen bu etkiyi doğrulamaktadır.

Bu iyimser konjonktürü bu şekilde kabul edenleri, fazlasıyla bellirsiz olan gözlemler alt üst etmiştir. En geneli, gelecekteki Avrupa egemenliğini, mevcut Devletlerin harekete geçmeden önceki hallerinden daha kötü bir çıkmaza sokacakmış gibi görünen dünya pazarı mantığının küreselleşmesiyle alakalıdır. Bunun sonucunda, bazılarının tepkisi kendi ulusuna geri çekilmektir. Bazılarınınsa, Büyük Britanya örneğinde olduğu gibi, Avrupa sürecinde hayata geçenlere karşı fazlasıyla belirgin bir şüphecilikle yaklaşmaktır. Hatta Avrupa'nın birçok i mevzusu O'nu etkilemekten çekinmemektedir. Çeşitli kültür ve dil kimliklerinin topraksallaşmasının oluşturduğu ana sorun için de aynı şey geçerlidir. Acaba Avrupa, ikamet mekânlarının bireylerden kimlik özgürlüğünü elinden alan ve her metresinde etkisini gösteren uyuşmazlıklar üzerinde odaklanmış büyük bir Belçika 'ya mı dönüşecektir? Ya da imparatorlukta paylaşılmış bir yurttaşlığın, bireylerin nerede bulunduklarına bakmaksızın eğitim kolaylıklarından ve özgür iradeyle bellirledikleri aidiyete (milliyet olarak adlandırılan aidiyete) uygulanan diğer olanaklardan faydalanmalarını engellemeyen, yeni bir Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu kurmak için çaba gösteren, 1914 öncesi Avusturya-Marksistlerinin büyük hayallerinin bazı unsurlarını mı alacaklardır? Ne yazık ki ilk varsayım en muhtemel olanıdır. Avrupa dışı kökenli azınlıklara uygulanan tutum bu sorunda

odaklanmaktadır. Şu anda her ülkede uyumsuzluk konusu olmaya başlayan bu azınlıklar, aslında uzun vadede Avrupa düzeyinde çoğalan zıtlaşmalara neden olacaktır. Olumlu bir bakış açısıyla bu sorun ele alındığında, azınlıklar sahip oldukları ve bir ülkeden diğerine³ geçmelerini sağlayan sınırlararası ağlardaki soylarının onları engellemediği sürece, en kısa zamanda kendilerini Avrupalı yapabilecek kozlara sahiptir. Buna karşın, olumsuz bir yaklaşımla bakıldığında, bu ilerlemenin kıskançlık yaratması ve çoğunluk halk tarafınca dışlanma ihtimali de söz konusudur. Ayrıca Kanada'da Québec örneğinde olduğu gibi, Avrupa dışı kökenli grupların, diğer dillere karşın bir ya da birkaç dili ve ulusal kültürü diğerlerinden üstün tutması ve tercih etmesi durumu, Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında çatışmaların çıkmasını destekleyecektir.

Bununla birlikte bu çatışmanın, Avrupa demokrasisinin iki düşüncesini birbirine karşı düşürmesi ve şok yaratma noktasına ulaşması olasıdır. Söz konusu iki Avrupa demokrasisi düşüncesinden biri burada çizilen taslak doğrultusunda ulusaşırı ve çoğul kültürlü, diğeryse karma ve Yasemin Soysal'ın ifadesiyle ulussonrası.⁴

Her ne kadar ilk anlayışın başarması daha mantıklı gibi görünse de gerçekleşme olasılığı tartışmaya çözüm getirmemektedir. Eğer bu anlayış hayata geçecek olursa "avrokültürün", kamu kimliğinin ve özel kimliklerin tanınmış karşılıklı düzeni uzun süreliğine alt üst etme ihtimali yüksektir. Özellikle cumhuriyetçi modelde, ortak yurttaş kimliği en üst sıraya konmuştur. Hatta genel iradenin karşısında eğilen, astları sayılan çok sayıda özel kimliklerin üstünde tutulmuştur.

Oysa özel kimliklerin, hem bir ülkeye olan ulusal aidiyet duygusunu, hem de eskiden görmezden gelinen özel bir kültüre olan aidiyetini gün geçtikçe kapsadığı bir çerçevede bu önceliğin kendini koruyamayacak olması iddia konusudur.

³ Biraz, İmparator François Joseph'in en iyi tebaa olarak kabul ettiği eğitimli Yahudi örneği gibi.

⁴ Riva Kastoryano'nun önsözüne bakınız.

Aksine, kültürel unsurun güçlendirdiği ulusal aidiyetler ve özel kimlikler, merkezi bir "hizmet hükümetinin" sadece tabiiyetine indirgenmiş bir Avrupa yurttaşlığı kimliğine üstünlük kuracaktır. O halde bu "bozulma"yı gidermenin bir tek çözümü olacaktır. Söz konusu çözüm, biraz İsviçre modelinden esinlenerek, Avrupa Birliği vatandaşlarının kendilerini iyimser bir devletin verdiği siyasal ve sosyal hakların faydalananları olarak görmelerinden çok, yurttaşlığını ulusal düzeyden çok bireysel sıfatta özümseyen ve bunu diğerlerinden üstün ve egemen bir kişisel niteliğe sahip olarak görmeleriyle mümkün olabilecektir. Bu varsayıma göre Avrupa demokrasisi kesin bir ilerleme kaydetmiş olacaktır.

Çeviren: Hande Ersöz Demirdağ

AVRUPA'YA KİMLİK

Çokkültürlülük Sınavı

Yayına Hazırlayan Riva KASTORYANO

Birleşik Avrupa farklı geleneklerden doğan kurumsal çeşitliliği yüzünden daha başlangıcında fiilen çokkültürlü bir yapıdır. Avrupa Birliği'nin politik projesi bu çokkültürlülüğü görmezden gelemez. Ayrıca Avrupa çokkültürlülüğü uluslararası kurumlar tarafından kültürel, ulusal ve dilbilimsel çeşitliliğe legal bir statü vermek üzere kurulan örgütsel bir form olarak da şekillenmektedir. Bu durumda verili bir gerçek olan çokkültürlülüğü Avrupalı siyasal kimliğinin temeli olarak düşünmek mümkün müdür?

Bir yandan Avrupa anayasası, diğer yandan Türkiye'nin üyelik başvurusu - Takvimin azizliği! - Avrupa projesinin hukuki ve söylem açılarını bir çeşit yarışma içine sokmuş gibi: Halkların çeşitliliği, insan haklarına saygı ve evrensel değerler üzerine kurulan bir söylem karşısında, birleştirmeye ve ona, geriye dönük olarak kültürel, dinse atfeden, ortak bir kültürel miras inşa etmeye çalışan hukuk Avrupa oluşumunun paradoksu işte budur ve bu paradoks Türkiye üzerine tartışmalarla ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla Türkiye'nin adaylığı etrafındaki tartışma, Avrupa oluşumunda çok önemli bir aşama oluşturmaktadır. Türk birleşmiş bir Avrupa imajı yaratmayı başarmıştır. Bu, ne y siyasal kültür üzerinden değil, dini miras ya da medeniyet konulan "Biz, Avrupalılar" ifadesi üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Riva KASTORYANO

ISBN: 978-605-5809-1

